
Biblioteka
STUDIJE I MONOGRAFIJE

Knjiga 53

INSTITUT ZA SAVREMENU ISTORIJU

Odgovorni urednik
Momčilo Pavlović

Uređivački odbor
dr Momčilo Pavlović, predsednik, mr Ivana Dobrivojević, sekretar,
dr Momčilo Isić, dr Predrag J. Marković, dr Milan Koljanin

Recenzenti
Prof. dr Milan Ristović
Dr Dragan Bogetić

Lektor
Branka Kosanović

Likovno-grafički urednik
Mladen Acković

ISBN 978-86-7403-110-0

Objavlivanje knjige pomoglo je Ministarstvo nauke Republike Srbije

Vladimir Petrović

JUGOSLAVIJA STUPA NA BLISKI ISTOK

Stvaranje jugoslovenske bliskoistočne
politike 1946–1956

Beograd 2007

PRAZNA

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	7
Uvod	
JUGOSLAVIJA I BLISKI ISTOK POSLE DRUGOG SVETSKOG RATA	25
Jugoslovenski pogled iz lagera.....	29
Sukob sa Informbiroom: mogućnosti nove politike.....	33
Bliski istok: progresivne države ili progresivni pokreti.....	38
Prva glava	
BILATERALNE OSNOVE JUGOSLOVENSKE BLISKOISTOČNE POLITIKE	
Jugoslavija i nastanak Izraela.....	45
Rat na Bliskom istoku.....	49
„Nastanak“ jugoslovensko-egipatskih odnosa	54
Kraj Farukovog režima	55
Promena?.....	58
Približavanje.....	62
Najvažnija bliskoistočna bilateralna: Velika Britanija.....	64
Ka izboru regionalnog partnera.....	69
Druga glava	
OD REGIONALNE INTEGRACIJE KA AKTIVNOJ MIROLJUBIVOJ KOEGZISTENCIJI	
Jugoslavija i Bliski istok u globalnoj politici paktova.....	73
Odras promene: ideološka osnova saradnje.....	79
Sastanak Tito–Naser.....	83
Politikom koegzistencije protiv politike paktova.....	87
Incident u Gazi i Bagdaski pakt.....	89
Partner pronađen?.....	95
Treća glava	
HLADNI RAT NA BLISKOM ISTOKU	
Sovjetska penetracija na Bliski istok.....	101
Jugoslavija, SSSR i oružje.....	102
Naoružavanje Egipta i razvoj krize.....	108
Formiranje jugoslovenske politike.....	112
Putnici: Dales na Brionima, Kardelj u Londonu, Tito u Kairu.....	115
Britanska reakcija i jugoslovensko prihvatanje izazova.....	123
Četvrta glava	
OBZNAŃA JUGOSLOVENSKE BLISKOISTOČNE POLITIKE	
Igra u anglo-američkom raskoraku.....	129
Napetosti u regionu.....	132
Moskovski ugao.....	137

Brionski samit.....	139
Inicijativa i očekivanja.....	139
Tok i ishod.....	145
Američki udarac.....	149
Peta glava	
ODBRANA JUGOSLOVENSKE BLISKOISTOČNE POLITIKE	
Otvaranje krize.....	153
Jugoslavija se postavlja.....	157
Praktični potezi.....	160
Posledice Sueca.....	165
Rat.....	165
Mađarska kriza.....	167
Rasplet suecke krize.....	170
Jugoslavija i pristup regionu.....	178
ZAKLJUČAK.....	183
ILUSTRACIJE.....	191
POLITIČKO PRIJATELJSTVO TITA I NASERA.....	201
Uloga ličnosti od teologije do teleologije.....	202
Tito i Naser: Od političkog prijateljstva do prijateljske politike.....	205
Političko prijateljstvo i strukturiranje međudržavnih odnosa.....	209
Ka reflektovanoj posredničkoj ulozi istoriografije.....	210
DOKUMENTA.....	213
PRILOZI.....	220
Ekscerpti iz Sajks-Pikoovog ugovora.....	220
Protokol iz Sevra.....	222
DOSIJE SUEC.....	224
ILUSTRACIJE.....	239
IZVORI I LITERATURA.....	249
SUMMARY.....	256
REGISTAR LIČNIH IMENA.....	259
BELEŠKA O AUTORU.....	261

PREDGOVOR

Socijalistička Jugoslavija je decenijama vodila prepoznatljivu bliskoistočnu politiku, karakterisanu podrškom arapskim zemljama i pokretima, osudom Izraela, ekonomskim prodorom u region i kritikom zapadnog imperijalizma. Radilo se o orijentaciji koja je jednu udaljenu oblast približila iskustvu velikog broja Jugoslovena, uvodeći u njihov mentalni prostor figure poput Gamala Abdula Nasera, Jasera Arafata, Reze Pahlavija i Sadama Huseina, menjajući život mnogih porodica obezbeđivanjem učešća u unosnim investicionim projektima, dražeći maštu predstavama o nafti i pesku, interesima i krvi. Ova politika se, zajedno sa samom državom koja ju je sprovodila, osula oktobra 1991. obnovom odnosa sa Izraelom. Međutim, njen nestanak je lakše datirati i objasniti od nastanka. Nestala u dahu, jugoslovenska bliskoistočna politika je nastajala godinama. Upravo je taj nastanak predmet interesovanja ove studije.

Potruga za nastankom jugoslovenske bliskoistočne politike vodi u prvu posleratnu deceniju, tokom koje se jasno može pratiti prerastanje jugoslovenskog interesovanja za Bliski istok od gotovo nikakvog do veoma zapaženog. Uporednim prelistavanjem bilo kojeg jugoslovenskog glasila iz 1946. i 1956, pada u oči velika razlika u obimu i kvalitetu informacija vezanih za Bliski istok. U štampi, koja je sredinom 50-ih godina bila puna egzotičnih putopisa i političkih analiza bliskoistočne problematike, sredinom 40-ih bi se sa mukom našao poneki napis o regionu. Ovaj uzlet je primetan i u dokumentima koji presecaju pomenuti period: Titov spoljnopolitički referat sa Šestog kongresa SKJ (1952) ne pominje Bliski istok, a na Sedmom kongresu (1958) počinje njegovom analizom. Jugoslavija je 1945. u regionu bila predstavljena samo poslanstvom u Kairu i ambasdom u Ankari. Deset godina kasnije ambasade ili poslanstva postoje u Egiptu, Siriji, Libanu, Izraelu i Turskoj. Krajem 40-ih godina ambiciozni diplomata upućen u ovu oblast verovatno bi se osetio kažnjenim, krajem 50-ih polaskanim. U tom periodu politika prema Bliskom istoku sa potpune periferije zauzela je važno mesto u međunarodnim odnosima socijalističke Jugoslavije i od nekoherentnih, iskidanih, katkad protivrečnih predstava prerasla u prepoznatljivu orijentaciju.

Šta se promenilo? Dosadašnja istraživanja ističu značaj razvoja jugoslovenske politike aktivne miroljubive koegzistencije, približavanja Egiptu, Indiji i drugim blokovski neangažovanim zemljama i izdva-

jaju sa pravom suecku krizu iz 1956. kao preloman događaj koji je označio početak jugoslovenskog angažmana u regionu. Odista, Jugoslavija je stupila na Bliski istok na velika vrata pružajući aktivnu podršku Naserovom režimu tokom suecke krize i osuđujući napad Velike Britanije, Francuske i Izraela na Egipat. Pomažući Egipat diplomatski, šaljući trupe u prvu mirovnu misiju Ujedinjenih nacija, osuđujući politiku zapadnih kolonijalnih sila i Izraela, ispoljila je orijentaciju koja se može postojano pratiti u njenim međunarodnim odnosima u narednim decenijama. Taj spektakularni potez je nesumnjivo predstavljao važnu prekretnicu u jugoslovenskoj spoljnoj politici. Međutim, u ovoj studiji jugoslovenski angažman u sueckoj krizi nije interpretiran kao odgovor, već kao izvor problemskih pitanja. Zašto je Jugoslavija podržala Egipat tokom krize, kvareći do tada dobre odnose sa Izraelom? Zašto je toj podršci žrtvovala odnose sa Velikom Britanijom, kojima je godinama pridavala poseban značaj, a koji su tokom suecke krize svedeni na najnižu tačku od jugoslovenskog raskida sa Kominformom? Kako je jugoslovenska spoljna politika uspela da artikuliše jasan, aktivan stav, u vreme kada su joj, usled razvoja događaja u Mađarskoj koji su doveli sovjetske tenkove neugodno blizu granice, saveznici bili veoma potrebni? Kako se, kada i zašto Jugoslavija uopšte zainteresovala za Bliski istok?

Vođena ovim pitanjima, studija se vraća u formativni period socijalističke Jugoslavije. U njenom uvodu je ponuđen uvid u relevantne događaje iz dalje prošlosti, ali suštinski počinje sa promenama krajem Drugog svetskog rata, kojima se ostvaruju prvi preduslovi za stvaranje jugoslovenske politike prema bliskoistočnim zemljama. Socijalističko uređenje Jugoslavije posmatra se kao jedan od ključnih faktora u formulisanju ciljeva njene spoljne politike i odabiru sredstava koje je zarad njihovog ostvarenja koristila. Sticanje pravnog ili faktičkog suvereniteta niza bliskoistočnih zemalja posmatra se kao prvi preduslov zasnivanja jugoslovenske spoljne politike, a odnosi sa SSSR-om pre, tokom i posle sukoba sa Informbiroom kao odlučujući faktor u njihovom razvoju. Ovaj sukob se posmatra i kao osnova na kojoj je nastajala nova, protivrečna politika prema državama i pokretima u regionu, rukovodena nejasnim državnim i partijskim ciljevima i suprotstavljenim težnjama relevantnih institucija.

Budući da na ovim osnovama istraživanje prati razvoj i strukturu jugoslovenske politike spram Bliskog istoka, hronološko-tematski pristup nameće se kao logičan izbor u izlaganju problematike. Glavni istraživački fokus hronološki je smešten između 1946. i 1956. godine, prezentovan u etapama koje odgovaraju poglavljima, koncipiranim tako da istovremeno označavaju različite faze učešća Jugoslavije u bliskoistočnim prilikama i da odražavaju različite kontekste (bilateralni, regionalni, multilateralni, globalni) u kojima se ovo učešće manifestovalo.

Prva glava, *Bilateralne osnove jugoslovenske bliskoistočne politike*, hronološki zahvata period od 1947. do 1954, a tematski analizira stanje bilateralnih odnosa Jugoslavije sa ključnim bliskoistočnim državama i Velikom Britanijom. Događaji koji premašuju strogo bilateralne okvire, poput jugoslovenskog raskida sa SSSR-om i arapsko-izraelskog rata, sagledavaju se u kontekstu redefinisanja jugoslovenske spoljne politike i ispitivanja mogućnosti saradnje sa zemljama Bliskog istoka. Prati se postepeno uključivanje Jugoslavije u bliskoistočne prilike, izoštravanje percepcije karakterisano nedoumicama i procenama suprotstavljenih interesa globalnih aktera (Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije) i regionalnih igrača (Turske, Egipta i Izraela).

Druga glava, *Od regionalne integracije ka aktivnoj miroljubivoj koegzistenciji*, hronološki se preklapa sa prvom (1950–1954), ali tematski nadrašta bilateralni aspekt i prati promenu jugoslovenskog spoljnopolitičkog određenja od forsiranja regionalne balkanske integracije do promocije politike aktivne miroljubive koegzistencije. Ova promena se posmatra u kontekstu globalnih kretanja sa početka 50-ih godina i njihovog uticaja na jugoslovensku politiku prema Bliskom istoku. Udaljavanje Jugoslavije od Turske i približavanje Egiptu, simbolisano ostvarenjem ličnog kontakta između Tita i Nasera, posmatra se kao izraz te promene i prva stabilna osnova na kojoj je formirana bliskoistočna politika. Strukturno prilagođavanje ovom obliku saradnje i ujednačavanje državnih i partijskih interesa prati se kroz razvijanje politike aktivne miroljubive koegzistencije.

U trećoj glavi, *Hladni rat na Bliskom istoku*, razmatra se globalna dimenzija bliskoistočnog pitanja i njen uticaj na oblikovanje jugoslovenske politike prema regionu tokom 1955. Promena dinamike međunarodnih odnosa kojom je Bliski istok uveden u samo središte hladnog rata dovodi se u vezu sa razvojem jugoslovenske politike u sklopu normalizacije odnosa sa SSSR-om i pokušaja održavanja politike ekvidistance i promocije politike aktivne miroljubive koegzistencije. Prati se jugoslovensko opredeljivanje za regionalnu saradnju sa Egiptom u okviru šireg koncepta saradnje blokovski neangažovanih država. Pokušaj Jugoslavije da se postavi u krizi koju je izazvalo naoružavanje Egipta i njeno uključivanje u složenu igru između Istoka i Zapada komplikovanu protivrečnostima u pristupu Velike Britanije i SAD posmatra se kao faza u kojoj je Jugoslavija, sem stava, imala i ulog.

Četvrta glava, *Obznana jugoslovenske bliskoistočne politike*, bavi se proklamovanjem nove jugoslovenske bliskoistočne orijentacije i njenim posledicama po anglo-jugoslovenske odnose u prvoj polovini 1956. Spremnost da se zarad još nedovoljno definisane spoljnopolitičke koncepcije vanblokofske saradnje ugrozi važan bilateralni odnos dovodi se u vezu sa uklapanjem ove orijentacije u politiku obnavljanja odno-

sa sa SSSR-om i u prenos spoljnopolitičkog oslonca na Zapadu sa Velike Britanije na SAD. Prati se geneza jugoslovenskog viđenja raskoraka između britanskih i američkih interesa na Bliskom istoku. Definisanje i proklamovanje jugoslovenske bliskoistočne politike, ali i njena krhkost posmatraju se u ključu približavanja neangažovanim državama simbolisanog Brionskim samitom Tita, Nehrua i Nasera.

Poslednja glava, *Obrana jugoslovenske bliskoistočne politike*, prati događaje u drugoj polovini 1956, kojima je tek formirana jugoslovenska bliskoistočna politika razvojem suecke krize stavljena na probu. Kriza se posmatra kao složen fenomen u kojem su se susreli bilateralni aspekti jugoslovenske spoljne politike sa njenim regionalnim interesima i elementima globalne strategije. Kroz dramatičan razvoj suecke krize i rata koji je usledio, jugoslovensko ponašanje se posmatra kao izraz kojim je bliskoistočna politika od deklarativne postala i faktička, usvojivši neke od elemenata koji će postati njeno trajno obeležje do sloma države.

*

Pratiti put čije je ishodište suecka kriza u prvoj deceniji postojanja socijalističke Jugoslavije znači zaviriti u „crnu kutiju“ jugoslovenske historiografije. U taj period Jugoslavija ulazi u senci pretnje moguće agresije sa Istoka i prekida ekonomske pomoći sa Zapada, a izlazi sa spremnim spoljnopolitičkim konceptom ograničene saradnje i sa Istokom i sa Zapadom, praćenim dinamičnim otvaranjem prema vanblokovskim državama. U ovom vremenu ona odbacuje određene postulate svoje spoljne politike (primat politike razvijanja bilateralnih odnosa, isključivo strateško promišljanje na relacijama sa Istokom i Zapadom, promocija regionalne vojne saradnje, evrocentrično planiranje, retorika raskrinkavanja zapadnog i sovjetskog imperijalizma) u korist novih (promocija multilateralne politike, razvijanje vanblokovskih oblika saradnje, kritika regionalnih vojnih integracija, globalno planiranje, retorika aktivne miroljubive koegzistencije). Na tu promenu su uticali brojni faktori: staljinizacija, pa destaljinizacija Jugoslavije, dekolonizacija u Aziji, nastanak Izraela i arapsko-izraelski rat, raskid KPJ sa Informbirom i FNRJ sa SSSR-om, anglo-američka politika regionalnih paktova i obuzdavanja sovjetske ekspanzije, jugoslovenska saradnja sa Zapadom, a zatim i normalizacija odnosa sa SSSR-om i politika ekvidistance, početak saradnje sa blokovski neangažovanim zemljama, podvajanje britanske i američke svetske politike. Sve ove promene prelamale su se preko bliskoistočnog pitanja, koje tako postaje i zgodna studija slučaja, i to slučaja koji je odigrao važnu ulogu u tranziciji jugoslovenske spoljnopolitičke orijentacije na globalni nivo. Stoga ova studija nastoji da

uslove za nastanak jugoslovenske bliskoistočne politike potraži u celini njenih međunarodnih odnosa u prvoj posleratnoj deceniji.

Istraživanje nastanka bliskoistočne komponente jugoslovenske spoljne politike pripada istoriji međunarodnih odnosa, disciplini karakterisanoj problemom premošćavanja jaza između sopstvene deskriptivne i analitičke dimenzije.¹ Taj problem postaje tim značajniji budući da studija za predmet ima samo jedan segment spoljne politike jedne male socijalističke zemlje, koji istovremeno treba prikazati u svojoj specifičnosti i interpretirati u okvirima celine međunarodnih odnosa socijalističke Jugoslavije i u okvirima svetskog sistema u kojem je ta politika nastajala.

Međutim, budući da je osnovni motiv studije *stvaranje* jugoslovenske bliskoistočne politike, interpretativni okvir pretenduje i na njenu unutrašnju analizu, pre svega zarad izdvajanja ključnih uticaja na njen nastanak. Ovaj pristup ispituje suštinu stvaranja jugoslovenske bliskoistočne politike, u pokušaju da razluči u kojoj meri je ona *nastajala* kao odgovor na spoljne podsticaje, a u kojoj meri je *kreirana* voljom pojedinaca i institucija koje su je sprovodile. U toj nameri opis događaja je prožet ispitivanjem odnosa ključnih *odluka* koje su uticale na formiranje bliskoistočne politike i *uslova* u kojima su one donošene.² Interpretiranje odluka kroz uslove njihovog nastanka kontekstualizacijom na bilateralnoj, regionalnoj, multilateralnoj i globalnoj ravni povezuje deskripciju sa strukturnim elementima stvaranja ove politike. Metodološki oslonac ovome pristupu je Hamondova (Thomas Hammond) korekcija klasičnih modela spoljnopolitičkog odlučivanja koje je osmislio Grejem Alison (Graham Allison).³ Hamond je pojednostavio Alisonov

¹ O problemima istorijskog pristupa u proučavanju međunarodnih odnosa: Joseph Nye, *Understanding International Conflicts*, New York 1993; Ljubivoje Aćimović, *Nauka o međunarodnim odnosima. Teorije i istraživački pravci*, Beograd 1987, 90–98. Različitosti ovih pristupa u praksi, na primeru američke posleratne spoljne politike u: Stephen E. Ambrose, *Rise to Globalism. American Foreign Policy 1938–1976*, London 1976 (istorijsko-deskriptivni pristup); Charles W. Kegley, Eugene R. Wittkopf, *American Foreign Policy*, New York 1991 (teorijsko-analitički pristup).

² Više o proučavanju procesa odlučivanja: Lj. Aćimović, *n. d.*, 127–139.

³ „Spoljna politika se često poredi sa sledom poteza u šahu. Zamislite šahovsku igru u kojoj bi posmatrač mogao samo da vidi tablu na kojoj se vide potezi u igri, ali bez informacija ko ih pokreće. Isprva, većina posmatrača bi pretpostavila, kao što to čini model 1, da individualni igrač povlači poteze bez plana i taktike, sa ciljem da pobedi u igri. Ali može se zamisliti obrazac poteza koji bi neke posmatrače vodio, nakon posmatranja nekoliko partija, da zamisle pretpostavku modela 2: da šahista zapravo nije jedna osoba, već labav savez polunezavisnih organizacija... te je svaki potez set poteza prema njihovim standardnim operativnim procedurama... Može se zamisliti dalje da obrazac igre može nametnuti posmatraču pretpostavku modela 3 – određen broj pojedinačnih različitih igrača sa svojim različitim ciljevima ali zajedničkoj moći nad figurama, određuju poteze kao rezultat međusobnih nagodbi.“ – Graham T. Allison,

pristup ističući da se spoljnopolitičke odluke mogu celovito interpretirati pomoću (1) modela racionalnog aktera, koji ističe spoljne uslove u kojima odluka nastaje i (2) institucionalno-birokratskog modela, koji ističe unutrašnje karakteristike u nastanku određenih odluka.⁴ Interpretativni okvir ove studije prilagođava Hamondov pristup istoriografskoj analizi jedne komponente spoljne politike male socijalističke zemlje, bez pretenzija ka normativnoj rigoroznosti, u cilju razdvajanja *responsivnog* i *kreativnog* elementa u stvaranju bliskoistočne politike.

Polazeći od položaja Jugoslavije u svetskom sistemu kojim su dominirale daleko moćnije države, prvi model insistira na uslovima u kojima je jugoslovenska politika nastajala, tumačeći njene poteze odgovorom na okolnosti stvorene voljom moćnijih aktera. Ovaj model ističe objektivnu dimenziju procesa stvaranja bliskoistočne politike u kontekstu sveukupne aktivnosti Jugoslavije u odnosima sa drugim državama i međunarodnim organizacijama, kao i njenog položaja u svetskom sistemu. Nadmetanje Velike Britanije, SAD i Sovjetskog Saveza na Bliskom istoku posmatra se kao sistem u kojem je Jugoslavija kao mala država pokušavala da maksimizira svoj interes odgovarajući na spoljne podsticaje. Osnove za nastanak bliskoistočne politike traže se u prvim bilateralnim kontaktima Jugoslavije sa zemljama regiona, a njihova dinamika se prati u svetlu razvoja odnosa sa velikim silama. Pored bilateralnih osnova, podstreci stvaranju bliskoistočne politike interpretiraju se u svetlu napetosti između zasnivanja multilateralne ugovorne saradnje na Balkanu i Bliskom istoku i konkurentskog vanugovornog približavanja blokovski neangažovanih zemalja. Opređeljivanje za vanugovorne oblike saradnje i jugoslovensko suprotstavljanje britanskoj bliskoistočnoj politici posmatra se kao ključni preduslov za zasnivanje jugoslovenskog pristupa regionu, a tumači se kroz uočavanje promena u odnosima Jugoslavije sa velikim silama, kao i promenama odnosa između njih samih. Ovaj pristup koji Jugoslaviju posmatra kao unitarnog aktera u međunarodnim odnosima prilično dosledno prati najveći broj studija koje se bave spoljnom politikom FNRJ, jer se čini da dobro odražava visoku centralizaciju moći u socijalističkoj Jugoslaviji i dirigovani karakter njene spoljne politike. Ističući responsivni karakter jugoslovenske spoljne politike, ovaj model odgovara dijahronom, razvojnom opisu nastanka bliskoistočne politike u kojem se izdvajaju ključne prelazne faze u stvaranju jugoslovenskog pristupa prema regionu.

Essence of decision. Explaining the Cuban Missile Crisis, Boston 1971, 7. O Grejmovom metodu više u: Igor Janjev, *Teorije o međunarodnim odnosima i spoljnoj politici*, Beograd 1998, 99–102.

⁴ Više o ovoj korekciji: Johnatan Bendor, Thomas H. Hammond, *Rethinking Allison's Models*, *American Political Science Review*, Vol. 86, No 2, June 1992, 301–322.

Drugi model dopunjava prvi pružanjem uvida u unutrašnje, institucionalne faktore nastanka bliskoistočne politike. Analizom ključnih odluka pojedinaca i institucija izdvajaju se elementi ugrađivani u ovu politiku, lociraju njeni kreatori i njihovi motivi. Oslanjajući se na dosadašnja saznanja o specifičnostima spoljne politike socijalističkih zemalja i uzimajući u obzir izuzetnost jugoslovenskog slučaja socijalističke zemlje van lagera, ovaj pristup omogućava posmatranje kreiranja spoljnopoličkih struktura u složenom kontekstu sprege političkog i ideološkog, državnog i partijskog. Odnos između partijskih i državnih interesa se u okvirima heurističkih ograničenja analizira razlaganjem uticaja, motiva i procedura različitih institucija zainteresovanih ili sposobnih da se bave spoljnom politikom: Kabineta predsednika Republike, Državnog sekretarijata za inostrane poslove, Odbora za spoljne poslove Skupštine FNRJ, Uprave državne bezbednosti, Komisije za međunarodne odnose CK SKJ i drugih relevantnih institucija, od kojih se svaka rukovodila sopstvenim procedurama i interesima. Proces postepenog stvaranja predstava o probitačnosti određene politike omogućava praćenje razlika u stavovima, nedoslednosti, nekoherentnosti i institucionalnih borbi u stvaranju fiksnih struktura. Pravi je problem međutim oceniti značaj ovih institucija i njihovu specifičnu težinu u konkretnim pitanjima.⁵ U ovom modelu izdvajaju se dve ključne institucije, Državni sekretarijat za inostrane poslove i Komisija za međunarodne odnose CK KPJ, docnije Komisija za međunarodne odnose CK SKJ i SSRNJ.⁶

⁵ Spoljnu politiku je po Ustavu određivala Skupština, ali se čini da njen značaj u ovom periodu nije bio veliki, što se vidi iz oskudnog broja ministarskih ekspozea pred njom. Indikativan u ovom smislu bio je Titov komentar Mirku Tepavcu da ne obraća puno pažnje na Skupštinu. Prema: Aleksandar Nenadović, *Mirko Tepavac, Sećanja i komentari*, Beograd 1998, 160. To ne znači da se uticaj ovog tela može sasvim zanemariti. O njegovom promenljivom značaju raspravlja Ranko Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, Beograd 1995, 93–95 (dalje: *Subjektivna istorija...*). Još je teže oceniti značaj Uprave državne bezbednosti u formiranju i sprovođenju politike. Koordinaciono telo UDB-e – Služba za dokumentaciju i istraživanje osnovano je 1952. i povereno Ranku Zecu i Antunu Vratuši sa ciljem nadziranja i koordiniranja DSIP-ove aktivnosti. Više o ovom telu: R. Petković, *n. d.*, 116–122. O radu ovog tela izneo je svoja sećanja njegov dugogodišnji radnik Antun Duhaček, *Ispovest obaveštajca. Uspon i pad jugoslovenske obaveštajne službe*, Beograd 1992. Međutim, do dokumenata o radu ovog tela nije moguće doći, a za pretpostaviti je da su veoma relevantna, budući da su neki od ključnih aktera bliskoistočne politike, poput Momčila Peleša i Boška Vidakovića, bili šefovi obaveštajnog centra u Kairu. – Vidi A. Duhaček, *n. d.*, 97–98. Boško Vidaković (savetnik poslanstva u Kairu) i Mihailo Javorski (poslanik u Damasku) postali su docnije šefovi Koordinacionog odeljenja. Vidi: R. Petković, *n. d.*, 117.

⁶ Raskorak je često objašnjavan tenzijom između dve odvojene ravni spoljnopoličkog razmišljanja, tzv. partijske i sipovske linije. Sipovsku liniju su kritikovali partijski organi kao prozapadnu i pragmatičnu, dok su funkcioneri DSIP-a napadali partijsku liniju kao prosovjetsku i dogmatsku. Interesantno je da su *post factum* najve-

Dok su regularni i svakodnevni poslovi obavljani preko aparata državnog ministarstva za inostrane poslove, Komisija je kanalisala saradnju između SKJ (odnosno SSRNJ) i drugih nacionalnih i internacionalnih „naprednih pokreta“. Proučavanjem njihove aktivnosti naglašava se kreativan aspekt u jugoslovenskoj bliskoistočnoj politici.

Ove dva donekle suprotstavljena interpretativna aspekta susreću se u studiji koja prati razvoj jedne komponente spoljne politike Jugoslavije od veoma skromnih početaka do jasnog definisanja. Njihovo stapanje u jedinstvenu narativnu celinu olakšano je pre svega prepoznavanjem centralnosti pozicije koju je Josip Broz Tito zauzimao u sistemu socijalističke Jugoslavije. „Koliko li je toga posle rata rešavano na odvojenim kolosecima koje je jedino on povezivao u celinu (CK KPJ, Vlada FNRJ, Ministarstvo inostranih poslova, Jugoslovenska armija)? Njegovi ministri spoljnih poslova su ljudi koji su uglavnom figurisali kao šefovi resora, ili bili samo formalni nosioci spoljne politike ... Tito je i tada pa do kraja života povezivao sve spoljnopolitičke niti i međunarodnu aktivnost Jugoslavije smatrao isključivo svojom sferom... Tito je sve radio sam, bio je svemoćan,“ sažimaju ovaj fenomen dva istraživača.⁷ Sličnog je mišljenja i Ranko Petković: „Ministri inostranih poslova su sa ustavnopravne tačke gledišta bili sprovodioci politike koju je utvrđivala Skupština, a sprovodila vlada. Međutim... neprikosnoveni arbitar u sferi spoljne politike bio je Tito.“⁸ Jedan savremenik uzdiže Titova mnogobrojna putovanja i diplomatske kontakte na rang „brilijantne spoljnopolitičke filozofije.“⁹

Interpretacija ponuđena u ovoj studiji se radije fokusira na poziciju koju je Tito zauzimao nego na njegovu ličnost. „Tito drži u svojim rukama usredsređenu celokupnu vlast preko Politbiroa, koga saziva u

ći promoteri ove teze o sipovskoj liniji bili upravo ljudi koji su se svojevremeno nalazili na čelu DSIP-a i tada se žestoko branili od optužbi da imaju svoju liniju. Jedan od retrospektivnih stvaralaca ovakve slike bio je i Koča Popović u: Aleksandar Nenadović, *Razgovori sa Kočom*, Beograd 1990, 21–25. Po Popovićevoj proceni, sipovska linija jeste bila sklonija produbljivanju saradnje sa Zapadom i oštrijom politici sa Sovjetima. Takođe, Popović je smatrao „da smo nekim našim partnerima među nesvrstanim, posebno arapskim vladama, pravili odveć velike ustupke na račun istinski nesvrstane (nezavisne) politike.“ *Isto*, 125. Insistiranjem na ovom raskoraku previđa se institucionalna i personalna kohezija, jer su u partijskim telima zaduženim za međunarodne odnose istovremeno radili i ljudi aktivni u DSIP-u.

⁷ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Agonija dve Jugoslavije*, Beograd 1991, 234–235. Postoje i drukčija mišljenja, posebno u pogledu važnosti mesta ministra inostranih poslova: „Grubo rečeno, Koča je bio idejni tvorac naše spoljne politike. Naravno, sve je Tito odobravao“, utisak je Marka Nikezića, docnijeg državnog sekretara za inostrane poslove, koji je u ovom periodu bio poslanik u Kairu. U: Slavoljub Đukić, *Slom srpskih liberala*, Beograd 1990, 286.

⁸ R. Petković, *Subjektivna istorija...*, 16.

⁹ Blažo Mandić, *Tito u dijalogu sa svijetom*, Novi Sad 2005, 5.

svojstvu generalnog sekretara Partije, i preko Vlade FNRJ, čiji je predsednik.¹⁰ Jedinstvenost njegove pozicije nalazila se na preseku ideološke i državne linije spoljne politike, budući da je prvu utvrđivao u Politbirou, ostavljajući je Komisiji za međunarodne odnose i veze CK SKJ na razradu, dok je drugu formulisao u saradnji sa državnim sekretarom za inostrane poslove i aparatom tog sekretarijata. Moguće raskorake glačala bi intervencija iz Spoljnopolitičkog odeljenja Kabineta Predsednika Republike, institucionalne personifikacije njegove moći. Međutim, u povratnom efektu, odluke, referati, mišljenja i izveštaji drugih institucija uticali su na rad Kabineta Predsednika Republike, pa i na način razmišljanja samog šefa države, čineći u svakoj fazi razvoj bliskoistočne politike zavisnim od niza institucionalnih faktora. „Pa, ni diktator ne diktira baš svaki dan i svakim povodom“, procenio je Mirko Tepavac, docniji državni sekretar inostranih poslova.¹¹ U tom smislu, uticaj institucionalnih procedura i ideološke prakse jasnije se vidi u početnim fazama formiranja bliskoistočne politike, dok u razvijenoj fazi ustupa mesto koherentnom pristupu definisanom i sprovedenom od strane šefa države.

*

Interpretacija se, razume se, oslanja na izvore. Svedočanstva o jugoslovenskoj spoljnoj politici su veoma brojna i prilično raznolika. Međutim, ne i dovoljna, niti reprezentativna. Tajnost i nebriga, konspirativni manir jugoslovenskih rukovodilaca, uništavanje građe ili njeno nepostojanje, preferiranje usmenih direktiva u nepovrat su odneli veliki broj relevantnih izvora. „Sistem odlučivanja ostajao je van očiju svijju sem najužih izabranika politike. Rigorozni pojam državne tajne sprečavao je uvid u dokumentaciju bilo koje vrste... Generacije koje su iznele oružanu revoluciju i borbu sa Staljinom smatrale su da je u njihovoj epohi dovoljno ostati – što se tiče 'objašnjenja prošlosti' – na generalnim ocenama izrečenim u referatima i govorima, analizama sa kongresnih govornica. Oficijelna saopštenja i izjave nisu otkrivali prave motive, pozadinu previranja i smisao zbivanja u toku.“¹² Posledično, nije teško doći do dokumenata na nivou ambasada, komisija i potkomisija, ili odeljenja u DSIP-u koja su obavljala konkretne zadatke ili svakodnevni posao, pa čak ni do zapisnika sa razgovora šefova država. Takođe, nije teško doći do dokumenata koji izlažu jugoslovensku spoljnu politiku, njene principe i globalnu strategiju. Moguće je stvoriti, doduše mahom na osnovu specijalizovanih monografija, a ne primarne građe,

¹⁰ B. Petranović, M. Zečević, *n. d.*, 216.

¹¹ A. Nenadović, *Mirko Tepavac ...*, 123.

¹² B. Petranović, M. Zečević, *Agonija dve Jugoslavije*, 219.

prilično dobar uvid u politiku velikih sila. Međutim, teško je doći do valjanih svedočanstava o percepciji najvažnijih događaja od strane jugoslovenskog rukovodstva, a još teže do građe sa direktivama koje bi trebalo da budu osnova operacionalizacije politike. Shodno tome, i literatura često ponavlja zvanične državne stavove, uz izostajanje kritičke analize.

Arhivski materijal koji je konsultovan potiče iz Diplomatskog arhiva Srbije i Crne Gore, Arhiva Srbije i Crne Gore, Pablik rekord ofisa (Public Record Office) i Arhiva Predsednika Republike. Prikupljeni arhivski materijal se može podeliti u dve kategorije – diplomatsku građu u užem smislu (nastalu aktivnošću ministarstava spoljnih poslova) i u širem smislu (nastalu aktivnošću institucija koje su u određenoj meri imale učešća u formulisanju ili sprovođenju spoljne politike). Veći deo materijala iz Pablik rekord ofisa se sastoji od diplomatske građe britanske provenijencije – prepiske između Forin ofisa i ambasade u Beogradu, kao i unutrašnje korespondencije između različitih državnih organa Velike Britanije. Od velike istraživačke koristi bili su izveštaji britanskih ambasadora iz Beograda, Ajva Maleta (Ivo Mallet) i Frenka Roberta (Frank Roberts), kao i instrukcije koje su dobijali. Britanska ambasada u Beogradu je veoma pažljivo pratila jugoslovenske prilike, a obojica ambasadora (Roberts posebno) imali su dobre kontakte i sa vlastima u Beogradu i sa diplomatskim korom. Njihovu posebnu pažnju su, razumljivo, pobuđivala pitanja koja su tangirala vitalne britanske interese. Veliki prostor bio je posvećen ne samo anglo-britanskim odnosima, već i tršćanskom pitanju, jugoslovensko-sovjetskim odnosima i jugoslovenskoj politici prema bivšim i aktuelnim kolonijama. Oba britanska ambasadora su vrlo brzo i temeljno detektovala moguće posledice jugoslovenske politike „koketiranja“ sa novim državama, još dok je ta orijentacija bila u povoju. Sem toga, sam protok i distribucija informacija o Jugoslaviji, koje ipak tek retko stižu na radni sto ministra inostranih poslova ili premijera, dragocen su korektiv i doprinose sticanju osećaja proporcije, nužnog u proučavanju anglo-jugoslovenskih odnosa, kao i svakih bilateralnih odnosa nejednakih partnera.

Sličnim jezikom govori i materijal iz Diplomatskog arhiva Srbije i Crne Gore. Nažalost, diplomatski aparat FNRJ nije bio bi približno razvijen, niti je po kvalitetu kadrova, analiza i inicijative mogao parirati britanskom. Međutim, jugoslovenska ambasada u Londonu je za vreme službovanja Vladimira Velebita, a posebno Ive Vejvode bila jedno od najdinamičnijih predstavništva, a i Kairo se, zahvaljujući energiji Marka Nikezića i Josipa Đerđe, od neuglednog poslanstva pretvorio u jaku ambasadu, ključnu regionalnu osmatračnicu, pa tako i izveštaji ovog predstavništva predstavljaju dragocen izvor. Međutim, princip čuvanja jugoslovenske građe je za istraživača daleko nezahvalniji od britan-

skog. Situaciju, posebno kritičnu u prvom periodu, neobično je iskreno opisano u svojim memoarima Edvard Kardelj: „Jer, nažalost, dokumenti našeg Sekretarijata za spoljne poslove, a i Centralnog komiteta, delimično su izgubljeni u godinama od 1948. do 1950, kada smo arhivski materijal prenosili iz Beograda na druga područja, da bismo ga sačuvali od opasnosti eventualnog rata, kojim nam je tada Staljin pretio.“¹³ Kosta Nikolić ističe heurističke probleme istorije diplomatije socijalističke Jugoslavije, navodeći rečito svedočanstvo Smilje Avramov: „Kad je meni bio potreban neki dokument, ja sam se obraćala drugu Vratuši i on mi ga je dostavljao iz privatne Kardeljeve arhive.“¹⁴ Ove lakune u građi donekle kompenzuju DSIP-ovi elaborati rađeni za potrebe podsetnika pri zvaničnim posetama, koji kondenzuju operativne informacije. Oni ponekad predstavljaju gotovo monografije za sebe o aktuelnom stanju bilateralnih i regionalnih odnosa.

U građu diplomatske provenijencije, premda po mnogo čemu osobenu, valja svrstati i materijal nastao radom Komisije za međunarodne odnose CK SKJ, dostupan u Arhivu Srbije i Crne Gore. Ovo partijsko telo je imalo veliki uticaj u oblikovanju jugoslovenske spoljne politike, ne samo zbog svoje institucionalne veze sa Politbiroom, već i zbog organske, personalne veze – ljudi iz Komisije su najčešće vršili odgovorne funkcije u DSIP-u. Komisija je često korišćena kao „drugi kolosek“ spoljne politike, jer je imala razvijenu saradnju sa partijama i pokretima u čitavom svetu. Raznovrsni dokumenti (izveštaji iz poslanstva, bilteni, ekonomske prognoze, procene regionalne situacije i sl...) iz DSIP-a su rutinski slati Komisiji, i obrnuto. Drugi fondovi Arhiva SCG takođe su relevantni, premda je primerice fond Narodne skupštine izuzetno siromašan dokumentima, što je neobično ako se ima u vidu da je ovo telo na normativnom nivou utvrđivalo spoljnopolitičke smernice. Međutim, čini se da sednice Komiteta za spoljnu politiku u ovom periodu nisu bile mnogo više od formalnih sastanaka na koje je tek ponekad dolazio na referisanje državni sekretar za spoljne poslove, a najčešće neka niže rangirana osoba iz DSIP-a.

Materijal nastao radom Kancelarije Maršala Jugoslavije, docnije Kabineta Predsednika Republike, čuvan i dostupan u okviru Arhiva Predsednika Republike, na plastičan način pokazuje važnost uloge ovog tela, odnosno Tita lično u stvaranju spoljne politike. Mnogi dokumenti koji bi se uzalud tražili u Diplomatskom arhivu u kojem bi trebalo da budu, našli su svoj put do stolova Titove kancelarije (pre svega zapisnici o razgovorima šefova država). Iako je spoljnopolitičko odeljenje

¹³ Edvard Kardelj, *Sećanja. Borba za priznanje i ravnopravnost*, Ljubljana 1980, 67–68.

¹⁴ Kosta Nikolić, *Prošlost bez istorije*, Beograd 2004, 417.

kancelarije najveću pažnju posvećivalo organizovanju Titovih poseta inostranstvu i njegovih audijencija, velika količina materijala, akata, elaborata vezana za sve zemlje koje su bile u fokusu Jugoslavije sačuvana je u okviru pripremnog materijala za te događaje. Odlično organizovan, dopunjen i izvrsnom fototekom koju je velikodušno stavio na raspolaganje tokom izrade ove studije, Arhiv Predsednika Republike sadrži prvorazrednu građu za proučavanje spoljne politike posleratne Jugoslavije

Dragocenu dopunu arhivskoj građi predstavljale su zbirke objavljenih dokumenata, čija selektivnost iziskuje osoben metodološki pristup. Praksa sistematskog objavljivanja spoljnopolitičkih dokumenata napuštena je nažalost u Jugoslaviji tako da poslednja serija seže do 1950, mada su praznine donekle popunjene naknadnim izdavanjem dokumenata. Nasuprot tome, britanska zvanična dokumenta su hronološki i tematski dobro obrađena i vrlo pristupačna, a sličan je slučaj i sa američkim.

Štampa pruža drukčiji, ali komplementaran uvid. Ona nudi nepotpunu informaciju obojenu interpretacijom. Uprkos tome, novinski napisi su izuzetno značajni, posebno jugoslovenski, ako se ima u vidu da su autocenzura i partijska direktiva u novinama učinile da vesti prilično verno oslikavaju zvaničan stav države po određenom pitanju.¹⁵ Praćenjem dnevne prestoničke štampe, *Politike* i *Borbe*, može se uočiti postepen rast interesovanja za vanevropska područja, a posebno Bliski i Daleki istok, koji je tokom 50-ih godina verno odražavao novi fokus jugoslovenske spoljne politike. Način prezentacije i vrednovanja događaja iz ovog perioda nisu toliko odraz javnog mnjenja, koje verovatno i nije moglo imati diferencirane stavove po ovim, još uvek dalekim pitanjima, koliko posledica jednonedeljnih savetovanja novinara održanih u Državnom sekretarijatu za spoljne poslove. Eventualne razlike u pristupu ova dva dnevna lista su bile više izraz drukčijih namena i ciljnih grupe nego konceptijskih razlika.¹⁶ Izvodi iz strane štampe, priku-

¹⁵ Novinski napisi su između ostalog služili i diplomatama, olakšavajući im praćenje zvaničnog stava. U diplomatskoj prepisci nije neobično naići na formulacije poput „Pogledajte članak u *Borbi*, mi smo ga inspirisali...” ili „Štampu ćemo orijentisati sutra-prekosutra...“. Veze između Koordinacionog odeljenja UDB-e, štampe i diplomatije potvrđuje i jedan tadašnji operativac: A. Duhaček, *n. d.*, 48. Karijera Mite Miljkovića, ambasadora u Sofiji i dugogodišnjeg urednika *Politike* (detalje donosi R. Petković, *Subjektivna istorija...*, 155), takođe pokazuje spregnutost ovih institucija. Međutim, u njegovim memoarima nema mnogo tragova ove sprege: Mita Miljković, *Burne diplomatske godine 1953–1956*, Beograd 1995.

¹⁶ Slikovit primer nepostojanja suštinskih razlika, doduše iz 1967, daje Dragoslav-Draža Marković, koga su po povratku iz Sofije, gde je bio ambasador, Petar Stambolić i Bobi Radosavljević ubeđivali da postane direktor *Politike*. On se opirao sa argumentacijom da je njegov brat Moma Marković na čelu *Borbe*. Nije time razu-

pljani i distribuirani u Crvenom biltenu Tanjuga važan su izvor za proučavanje inostrane percepcije jugoslovenske politike, ali i kao izvor za jugoslovensku percepciju te percepcije. Imati pred očima biltene koje su državni zvaničnici i odlučiooci u spoljnoj politici dnevno dobijali na svoj sto, znači steći delimičan uvid u saznavne osnove na kojima su gradili svoju politiku. Pri tom, ovi izvodi kompenzuju relativnu nedostupnost strane štampe. Ti novinski izvori, mnogo bogatiji analizama, spekulacijama i insinucijama od jugoslovenske štampe, predstavljaju važan putokaz u problemskom zasnivanju istraživanja.

Stručna periodika iz proučavanog vremena je od velikog značaja, a posebno mesečnici *Međunarodna politika* i *Međunarodni pregled*. *Međunarodnu politiku* je izdavao Savez novinara Jugoslavije, ali su u njoj saradivali eminentni stručnjaci i profesionalne diplomate. O velikom značaju ovog časopisa za proučavanje jugoslovenskog viđenja međunarodnih odnosa svedoči i moto koji je jedno vreme koristio: „Jedan jugoslovenski pogled na međunarodne probleme“. Ova periodika je veoma interesantna, jer se njeni prilozi nalaze između novinskih članaka i političkih analiza, koje su neretko, pod pseudonimima, pisali aktivni diplomati. Autori članaka su morali davati brzu ocenu aktuelnih pitanja, ponekad i pre nego što je spoljna politika ili partijska linija o njima dala svoj sud. Ovaj časopis je neretko davao i prostor stranim državicima i analitičarima, naravno isključivo onima čiji su se stavovi podudarali sa zvaničnom jugoslovenskom orijentacijom. *Međunarodne probleme* je izdavao Institut za međunarodnu politiku i privredu, a u pomenuto vreme su izlazili četiri puta godišnje. Saradnici ovog instituta su bili veoma blisko povezani sa jugoslovenskom diplomatijom, a pisci ovih tekstova su neretko takođe bile visoko rangirane diplomate, koje su se pojavljivale pod pseudonimima, obezbeđujući sebi dodatni izvor prihoda a istraživaču dodatne informacije.¹⁷

Memoarska literatura domaćeg i stranog porekla koja se odnosi na pitanja Bliskog istoka je neobično bogata i od velikog je značaja za izradu ove studije.¹⁸ Međutim, njena informativnost varira. Ključni uče-

verio sagovornike: „Govorili su: kakve to veze ima? Oba su lista naša, neće tu biti problema.“ Prema: Mirko Đekić, *Upotreba Srbije*, Beograd 1990, 96.

¹⁷ U zapisniku sa jedne sednice Komisije za međunarodne odnose i veze nailazimo na raspravu između Kardelja i Đilasa o pitanju ovog instituta. „Mi smo taj institut stvorili, a onda smo ga ostavili samom sebi“, veli Kardelj, a zatim se predlaže niz rešenja kojima bi se Institut pretvorio u efikasniju podršku Komisiji i jugoslovenskoj diplomatiji. – Arhiv Srbije i Crne Gore (ASCG), Savez komunista Jugoslavije (SKJ), 507, IX, Š/a, 4.

¹⁸ U nizu važnih naslova izdvajaju se: Svetozar Vukmanović Tempo, *Revolucija koja teče*, Beograd 1974; Aleš Bebler, *Kako sam hitao*, Beograd 1980; Antun Duhaček, *Ispovest obaveštajca. Uspon i pad jugoslovenske obaveštajne službe*, Beograd 1992; Milovan Đilas, *Razgovori sa Staljinom*, Beograd 1990; Anthony Eden, *The Full*

snici raspleta bliskoistočne krize, Ajzenhauer (Dwight Eisenhower), Iden (Anthony Eden), Lojd (Selwyn Loyd) i Favzi (Mohammed Fawzi) jedva da pominju Jugoslaviju u meri koja zabrinjava autora koji je ocenio da je ova tema istraživanja vredna. Srećom, nešto su izdašniji Frenk Roberts i Nikita Hruščov. Jugoslovenski pisci su prirodno ostavili više traga o angažmanu Jugoslavije po ovim pitanjima, mada je njihovu pažnju više privukla koincidirajuća mađarska kriza. O pitanju Egipta i Bliskog istoka interesantna zapažanja su ostavili Veljko Mićunović, tada ambasador u Moskvi, kao i Svetozar Vukmanović Tempo, koji je vodio nekoliko regionalnih privrednih delegacija. Šteta je što jugoslovenske diplomate poput Marka Nikezića i Josipa Đerđe nisu objavile svoja iskustva, ali su u ovom pogledu od velikog značaja zapažanja Koče Popovića, nastala tokom njegovog dugogodišnjeg angažmanu na čelu jugoslovenske diplomatije. Sačuvana u njegovom legatu u Istorijskom arhivu Beograda, predstavljaju dragocenu dopunu njegovim intervjuima memoarskog karaktera.

U potpuno osobenu kategoriju izvora naučnog saznanja mora se izdvojiti raznovrsna tekstualna zaostavština Josipa Broza Tita.¹⁹ Njegova sabrana dela sa pravom nose ime *Govori i članci*, jer se (uz poneki intervju) od njih i sastoji. Prikupljena i obrađena na veoma temeljan način, ona predstavljaju prvorazredan izvor. To se posebno odnosi na njegove govore, koji su bili višestruka smernica. Oni su imali direktivan karakter, bili su široko popularisani u jugoslovenskoj štampi. Iz njih je domaća javnost saznavala, u prilično iscrpnim elaboratima, kakav je odnos Jugoslavije prema određenim spoljnopolitičkim pitanjima. Govori su takođe služili i kao važan orijentir jugoslovenskoj diplomatiji u izgradnji i održavanju zvaničnog stava. Naposljetku, oni su bili predmet budne pažnje stranih diplomata, koji su ih analizirali i iz njih crpili podatke o stavu FNRJ. Govori su tim interesantniji što su u velikoj meri tipizirani, pa se kroz njih mogu pratiti određena pitanja u evolutivnoj liniji. Ista opaska, premda u hijerarhijski proporcionalno manjoj meri, važi i za govore Edvarda Kardelja i Koče Popovića.

Circle, London 1960; Dwight Eisenhower, *The White House Years, Mandate for Change*, London 1963; Edvard Kardelj, *Istorijski koreni nesvrstavanja*, Beograd 1976; Edvard Kardelj, *Sećanja, Borba za priznanje i ravnopravnost*, Ljubljana 1980; Strobe Talbott (ed.), *Khrushchev Remembers*, London 1977; Veljko Mićunović, *Moskovske godine, 1956–1958*, Zagreb 1977; Aleksandar Nenadović, *Razgovori sa Kočom*, Zagreb 1989; Aleksandar Nenadović, *Mirko Tepavac, Sećanja i komentari*, Beograd 1998; Zdravko Pečar, Veda Zagorac, *Egipat. Zemlja, narod, revolucija*, Beograd 1958; Evelyn Shuckburg, *Descent to Suez, Diaries 1951–1956*, London 1986; Anvar el-Sadat, *U potrazi za identitetom. Memoari*, Ljubljana 1979. i druga dela.

¹⁹ Josip Broz Tito, *Govori i članci*, Zagreb 1959.

Velik broj studija za predmet ima različite aspekte geneze bliskoistočne krize. Literatura o pitanju nastanka Izraela i suecke krize prilično je obimna, premda relevantna strana literatura ne pominje Jugoslaviju previše, uz izuzetak studija: Alvin Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, Princeton 1970 i Lorejn Lis, *Održavanje Tita*, Beograd 2003. Međutim, brojne studije dobro pokrivaju različite aspekte bliskoistočnog pitanja u prvoj deceniji posle Drugog svetskog rata: Charles D. Smith, *Palestine and the Arab-Israeli Conflict*, London 2001; Derek Varble, *The Suez crisis 1956*, Oxford 2003; Karen Dawisha, *Soviet Foreign Policy towards Egypt*, London 1979; Keith Kyle, *Suez*, London 2003; W. Scott Lucas, *Divided We Stand, Britain, the US and the Suez Crisis*, London 1991. Knjiga Kejta Kajla je do sada verovatno najdetaljnija studija o sueckoj krizi, a delo Skota Lukasa daje dugoročan pregled raskoraka britanske i američke bliskoistočne politike tokom 40-ih i 50-ih godina. Studija Karen Daviše o sovjetskoj spoljnoj politici prema Egiptu, kombinovanjem istorijsko-deskriptivne i analitičke metodologije, unekoliko nalikuje pristupu odabranom u ovoj tezi.

Sintetske studije koje se bave spoljnom politikom Jugoslavije (Leo Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Beograd 1976; Stojković i Gavranov, *Međunarodni odnosi i spoljna politika socijalističke Jugoslavije*, Beograd 1980) uočavaju generalne trendove, ali je njihova instruktivnost u pogledu istraživanja konkretnih spoljnopoličkih usmerenja ograničena. Bolji oslonac se može pronaći u knjigama Darka Bekića, *Jugoslavija u hladnom ratu*, Zagreb 1988. i Dragana Bogetića, *Jugoslavija i Zapad, 1952–1955*, Beograd 2000, koje se koncentrišu na period od interesa za ovu tezu. Međutim, stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike do sada nije bila tema koja je neposredno zainteresovala istraživače, što je i logično ako se ima u vidu da je njen karakter regionalan, pa ona i biva hijerarhijski podređena proučavanju važnijih bilateralnih odnosa ili drugih trendova koji se mogu pratiti u celokupnoj spoljnoj politici socijalističke Jugoslavije. To ne znači da se ova studija kreće u brisanom prostoru, već se koristi postojećom literaturom o anglo-jugoslovenskim odnosima, budući da je pitanje Bliskog istoka, a posebno Egipta i sudbine Sueckog kanala, bilo za Britaniju od neobičnog značaja (*Jugoslovensko-britanski odnosi*, Beograd 1988; Đoko Tripković, *Prilike u Jugoslaviji i Velika Britanija*, Beograd 1990). Literatura koja se bavi jugoslovenskim angažmanom u međunarodnim institucijama (Jadranka Jovanović, *Jugoslavija i Savet bezbednosti 1945–1985*, Beograd 1990; Jadranka Jovanović, *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama 1945–1953*, Beograd 1985) i njenim regionalnim integracijama je od velikog značaja, jer je jugoslovenska „istočna orijentacija“, simbolisana savezom sa Grčkom i Turskom, geografski

ski i smisaono u vezi sa odnosom Jugoslavije prema istočnom Sredozemlju i Bliskom istoku.

Budući da je bliskoistočna politika u neposrednoj vezi sa razvojem nesvrstanosti u jugoslovenskoj spoljnoj politici, literatura o ovom pitanju (obimom daleko veća, premda upitne upotrebljivosti) takođe je od značaja. Poplava ove literature počinje već tokom 60-ih godina. Njena angažovanost je često išla pod ruku sa nekritičnošću, budući da se ovaj pojam preselio u međunarodne odnose i historiografiju direktno iz politike. Naučni interes za bliskoistočnu politiku socijalističke Jugoslavije razvijao se uporedo tokom 70-ih godina, ali više pod uticajem opšte orijentacije ka proučavanju teorije i prakse nesvrstavanja. Regionalni aspekt je zanemaran u korist globalne dimenzije vanblokove aktivnosti, pa ipak su najbolji među tim radovima dobra osnova za prepoznavanje značaja bliskoistočne politike i njenog uklapanja u opšte koncepcije spoljne politike socijalističke Jugoslavije: Bojana Tadić, *Istorijski razvoj politike nesvrstavanja 1946–1966*, Beograd 1968; Leo Mates, *Nesvrstanost – teorija i savremena praksa*, Beograd 1970; Ranko Petković, *Velike sile i politika nesvrstavanja*, Zagreb 1979; Zoran Stojiljković et alia (ur.), *Društvene osnove jugoslovenske politike nesvrstanosti*, Beograd 1982; Ranko Petković, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet. Spoljna politika Jugoslavije 1945–1985*, Zagreb 1985. Novije studije prilaze ovom problemu sa boljim arhivskim utemeljenjem i iz savremenije perspektive (Dragan Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd 1990; Dragan Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije*, Beograd 2006; niz priloga u: *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945–1955. Shučaj Jugoslavije*, Beograd 2005).

U pogledu mehanizama spoljne politike, njenih instrumenata i načina sprovođenja, literatura je najoskudnija. Vrlo interesantan uvid u genezu jugoslovenske diplomatije daje Ranko Petković u *Subjektivnoj istoriji jugoslovenske diplomatije* (Beograd 1995) ali, kao što i sam naslov govori, radi se o vanrednoj interesantnoj, donekle impresionistički i u dahu napisanoj knjizi. Bez studija koje bi se bavile jugoslovenskom diplomatskom službom, istorijom DSIP-a, Komisijom za međunarodne odnose i veze CK SKJ, načinima odlučivanja u spoljnoj politici, razdvajanjem i spajanjem ideološkog i državnog rezona u spoljnoj politici Jugoslavije, ulogom Josipa Broza Tita u spoljnoj politici, ekonomskim rezonima spoljne politike – interpretativnim šemama, uključujući i ovu, nedostaju nužne empirijske osnove.

*

Prijatna je obaveza zahvaliti se institucijama i pojedincima koji su olakšali nastanak ove studije, koja se razvila iz magistarske teze odbranjene juna 2006. pred komisijom: prof. dr Milan Ristović (mentor), prof. dr Ljubodrag Dimić, dr Dragan Bogetić i doc. dr Miodrag Jovanović. Komisija je svojim savetima značajno uticala na kvalitet studije. Radnicima jugoslovenskih i britanskih arhiva i biblioteka takođe dugujem zahvalnost za predusretljivost. Fond dr Roberta Andersona otvorio mi je mogućnost jednomesečnog studijskog boravka u Londonu.

Institut za savremenu istoriju, pod čijim je krovom najveći deo ove studije napisan, obezbedio je prijatnu i konstruktivnu radnu atmosferu. Porodica, devojke i prijatelji su je srećom remetili. Svima sam im iskreno zahvalan.

Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije podržalo je izradu ove studije koja je deo projekta *(Ne)uspešna integracija – (ne)dovršena modernizacija: Međunarodni položaj i unutrašnji razvoj Srbije i Jugoslavije 1921–1991. godina* (br. 147039).

PRAZNA

Uvod

JUGOSLAVIJA I BLISKI ISTOK POSLE DRUGOG SVETSKOG RATA

*Moram otvoreno reći da mi
nismo poznavali te zemlje
onako kako je trebalo.*

Josip Broz Tito, februar 1955.

Poraz Centralnih sila u Prvom svetskom ratu doveo je do značajne promene političke mape sveta. Nestankom Habzburške i Otomanske imperije čitav prostor od Srednje Evrope do Međurečja fragmentisan je u niz malih nezavisnih država i teritorija čiju je budućnost trebalo rešiti na mirovnim konferencijama. Upravo u procesu ove rekonstrukcije pojavljuje se i prva jugoslovenska država, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. U istom procesu, na sasvim drugom obodu nestajućeg Otomanskog carstva, nastaje složen geopolitički pojam Bliskog istoka, osmišljen da označi bivše otomanske posede. Naime, posle ulaska Otomanskog carstva u rat na strani Centralnih sila, jedan od ratnih ciljeva Antante postao je njegovo uništenje i komadanje, a time i definitivno rešavanje istočnog pitanja. U kontekstu komadanja, sve češće se i pominjao termin Bliski istok, pod kojim se u širem smislu podrazumevao čitav otomanski posed u Evropi i Aziji, a u užem smislu teritorija koju su pod kontrolom držali Turci naseljena arapskim stanovništvom, odnosno oblast od Arabijskog poluostrva do reke Alepo.²⁰ Posle pobeđe, zalaga-

²⁰ U Britaniji se do Prvog svetskog rata izraz Bliski istok (Near East) koristio za Balkan i Otomansko carstvo, a Srednji istok (Middle East) za Persiju, Avganistan i centralnu Aziju. Nestankom Otomanske imperije, izraz Srednji istok počeo se odnositi na teritoriju naseljenu arapskim stanovništvom i Tursku. U upotrebi je još uvek sporadično bio i izraz Levant koji se, premda je ponekad uključivao i deo Egipta, najčešće odnosio na istočnu obalu Sredozemlja, odnosno današnje države Siriju, Liban i Izrael. U Jugoslaviji je vladala pojmovna konfuzija, verovatno stoga što Jugosloveni nisu želeli da se smatraju delom Bliskog istoka, koji je vezivan za kulturni krug islama. O složenoj genezi pojmova Bliski i Srednji istok više u: Alvin Z. Rubinstein, *The Middle East in Russia's Strategic Prism*, u: L. Carl Brown (ed.), *Diplomacy in the Middle East*, London 2004, 75–76. U proučavanom periodu u Jugoslaviji dominira termin Srednji istok kao širi termin, i Bliski istok kao značajno uži: „Srednji Istok zaprema prostor od Indije do Sredozemnog mora... Širi pojam Srednjeg istoka zaprema

njem američkog predsednika Vudroa Vilsona (Woodrow Wilson), te su oblasti proglašene mandatima Društva naroda, privremeno dodeljene Velikoj Britaniji i Francuskoj na upravu, sa ciljem da ih ove sile što pre pripreme za samoopredeljenje i nezavisnost. Svi ovi mandati su označeni A kategorijom – smatrani su teritorijama podobnim za visok oblik samouprave i brzo sticanje nezavisnosti. U praksi, međutim, mandatni sistem je omogućavao sasvim dovoljan stepen kontrole i izazivao u arapskom svetu izuzetan resentiman, budući da je doživljavan kao brana budućem arapskom jedinstvu i izneveravanje britanskih ratnih obećanja Arapima.²¹

Drugi svetski rat je radikalizovao međuratne tenzije. Do kraja rata je postalo jasno da će kolonijalni sistem pretrpeti promene. U Indoneziji, Indokini, Burmi, Indiji i na Bliskom istoku pritisak za osamostaljenje se nije mogao prenebretnuti, a Francuska i Velika Britanije su bile primorane na redefinisane svojih prekomorskih interesa i obaveza. Obe su države, iznurene ratnim naporima, bile spremne da se odreknu mandata koji više nisu izgledali kao održiv oblik organizacije vlasti, tražeći nove mogućnosti za zaštitu svojih političkih i ekonomskih interesa u ovoj oblasti koja je u međuvremenu postala još važnija zahvaljujući saznanju (do kojeg se došlo krajem 30-ih godina), da je Bliski istok, posebno Saudijska Arabija, prebogat naftom. Novi veliki državotvorni talas na mandatnim teritorijama, kao i antikolonijalni sentiment u suverenim bliskoistočnim državama (Egiptu, Iraku i Saudijskoj Arabiji) pretili su da podriju položaj Velike Britanije i Francuske. Britanija je, posebno od kako je odlučila da napusti Indiju, bila posebno rešena da spreči ovaj razvoj. Stepenn njenog vojnog i političkog prisustva dobro opisuje funkcioner Forin ofisa i dugogodišnji sekretar Entonija Idna, Evelin Šakboro (Evelyn Shuckburgh): „Danas je gotovo nemoguće sagledati britansku poziciju na Bliskom Istoku ranih pedesetih. Imali smo veliku vojnu bazu na Sueckom kanalu, pomorsku bazu u Adenu, vazdu-

u sebi i uži pojam Bliskog istoka, koji danas obuhvata tursku i arapske države u poja- su Sredozemnog mora.“ – Zdravko Pečar, *Šta se dešava na Srednjem Istoku?*, Beograd 1957. Na tragu te definicije ovaj rad preuzima određenje iz Vojne enciklopedije: „Bliski Istok je političko-geografski pojam i naziv za područje koje obuhvata deo Jugo- zapadne Azije i Severoistočne Afrike. Opseg ovog područja uzima se različito. U užem smislu obuhvata: Tursku, Siriju, Liban, Izrael, Jordan, Kipar, Egipat, Saudijsku Arabiju i ostale zemlje Arabijskog poluostrva, a u širem još i Irak i Sudan. Za isto područje prošireno Iranom, Afganistanom i Pakistanom danas se najčešće upotrebljava naziv Srednji Istok, u koji prema shemi OUN ulazi još i Grčka, Libija i Etiopija.“ – *Vojna enciklopedija*, Beograd 1961, s. v. *Bliski Istok*. Ova definicija se preuzima budući da je težište rada na analizi politike koja se zasnivala prevashodno na području omeđenom Turskom, Sirijom, Libanom, Izraelom i Egiptom.

²¹ Detaljan izveštaj jednog od čuvenih protagonista: T. E. Lorens, *Ustanak u pustinji*, I–II, Beograd 1938.

hoplovne eskadrile stacionirane u Iraku, pozadinske baze na Kipru i Malti. Plaćali smo Arapsku legiju u Jordanu i dodeljivali joj komandanta. Imali smo protektorate nad šejkatima Persijskog zaliva, čiju smo diplomatiju mi sprovodili preko političkog rezidenta u Bahreinu. Imali smo ogromne investicije u iranskoj nafti i rastući interes za zalivsku naftu. Ipak, sve te pozicije i interesi su bili pod nekom vrstom pretnje.²²

Britanija je u pokušaju da te pretnje otkloni uživala podršku SAD, koje su, posebno posle 1947, odustale od principijelne kritike kolonijalnog poretka usled bojazni od mogućeg sovjetskog prodora u oblast Bliskog istoka. Vladajuće elite bliskoistočnih zemalja, nove i stare, i same su bile antikomunistički nastrojene i stoga su oprezno balansirale težnju za emancipacijom sa potrebom za očuvanjem stabilnosti poretka. Pri tom, nisu bile u stanju da ostvare dogovor o zajedničkoj budućnosti i u velikoj meri su se razlikovale – Sirija i Liban su po francuskom uzoru postale republike i, kao priobalne mediteranske zemlje, imale su različit ugao gledanja od Iraka i Arabije, čija je primarna orijentacija bila usmerena ka Persijskom zalivu. Monarhije – Irak, Arabija i Egipat, doživljavale su se kao konkurenti, posebno Irak i Arabija sa srodnim, rođački zavađenim dinastijama Hašimita i Vahabita. Egipat je vodio svoju politiku, mediteransku takođe, ali i rukovođenu pretenzijama na regionalno vođstvo, osporavano od Iraka i Arabije. Situaciju je komplikovala očita ambicija Turske da na Bliskom istoku vodi aktivnu politiku, praćena jakim otporom arapskih zemalja, koje su na put nezavisnosti krenule pomažući rušenje Otomanske imperije. Ipak, namere za sjedinjenjem dobile su svoj izraz formiranjem Arapske lige, 22. marta 1945, uz podršku Velike Britanije. Ligi su pristupile Egipat, Saudijska Arabija, Irak, Sirija, Liban, Jemen i Jordan, ali uz garanciju da ova regionalna organizacija neće urušavati suverenitet zemalja članica.²³ Kroz ovu ligu, ali i mimo nje, promovisane su različite integracijske ideje za arapski svet, među kojima su najvažnije – iračka i egipatska – bile uzajamno isključive. Velika Britanija je podržavala ovakav razvoj, pokušavajući da otkloni svaku mogućnost infiltracije sovjetskog uticaja i da zadrži regionalnu kontrolu. U tome je imala najmanje uspeha u Egiptu, koji je najistrajnije iskazivao antibritanske sentimente. Velika Britanija je posle davanja nezavisnosti Egiptu (1922) zadržala u njemu brojne trupe, stacionirane uglavnom u oblasti Sueckog kanala. Pravni okvir za postojanje ovih trupa nađen je u anglo-egipatskom ugovoru iz 1936, baš kao što se napor egipatskih interesnih grupa za većom samo-

²² Evelyn Shuckburgh, *Descent to Suez, Diaries 1951–1956*, London 1986, 207.

²³ Detalji u: Zoran Vučinić, *Vojni savezi od Svete alijanse do NATO*, Beograd 1996, 90–105.

stalnošću koncentrisao pre svega na reviziju tog ugovora i zahtev za evakuacijom britanskih trupa. Čak je i egipatska dvorska elita bila mišljenja da Britanci samo održavaju privid nezavisnosti Egipta. Pitanje Egipta se tako u posleratnom periodu nametnulo kao ključni regionalni problem koji je, izmicanjem ove države iz zapadnih planova o organizovanju kolektivne bezbednosti početkom hladnog rata, po oceni američkih i britanskih državnika, lako mogao otvoriti prostor sovjetskom uticaju.²⁴

Bojazan je, međutim, bila gotovo bezrazložna. Kapitalizujući doprinos SSSR-a pobedi nad Nemačkom, Staljin se pre svega borio za očuvanje političke i vojne dominacije u istočnoj i centralnoj Evropi, pokazujući odsustvo interesa za vanevropska dešavanja.²⁵ Ono se posebno jasno odrazilo u prenebregavanju mogućeg uspeha kineske revolucije i purističkom odbijanju podrške revolucionarima bilo kakve vrste u oblasti čiji je stepen razvoja smatran prekapitalističkim. Odsustvo interesovanja „prve zemlje socijalizma“ otupilo se donekle početkom 50-ih, pre svega zbog uspeha kineskih komunista i početka Korejskog rata i usled početka dekolonizacije u Aziji, ali ne i u bliskoistočnim pitanjima. Staljin je, u nameri da u neposrednom posleratnom periodu potpuno boljševizira lager, izbegavao da izaziva Zapad u drugim sektorima, posebno onim za koje je mislio da su Zapadu važni, a Bliski istok je bez sumnje, zbog bogatstva naftnih zaliha i značaja Sueckog kanala, smatran takvim. Otuda je i jedini poratni ustupak sovjetske vlade zapadnim saveznicima bio povlačenje iz Irana. „Ranije su SSSR i carska Rusija pre toga, uvek tretirali Prednji istok kao da pripada Engleskoj i Francuskoj. Kralj Faruk je jednom tražio od Staljina da mu dâ oružje zarad izгона britanskih trupa iz Egipta, ali je Staljin odbio,“ komentarisao je ovu politiku Nikita Hruščov.²⁶ Čitava oblast je posmatrana kao kolonijalni zabran Britanije i Francuske, sa regionalnim marionetskim vladama koje su štatile feudalne interese. Tako istinska kriza nije izbila sovjetskim prodorom, već rasapom mandatnog sistema, sticanjem neza-

²⁴ O egipatskim težnjama za minimiziranjem britanskog uticaja 1936–1951. više u: Zdravko Pečar, Veda Zagorac, *Egipat, zemlja – narod – revolucija*, Beograd 1958, 52–61.

²⁵ O evrocentričnim aspektima marksističke teorije i uticaju ovih aspekata na politiku SSSR-a više u: Fransa Fire, *Prošlost jedne iluzije, Komunistički u dvadesetom veku*, Beograd 1996, 481–492. Fokus na evropska pitanja očitovao se kako u pokušajima boljševika da posle pobede u građanskom ratu prenesu revolucionarni plamen u Evropu, tako i u posleratnim Staljinovim naporima da boljševizira Istočnu Evropu. Nezainteresovanost Sovjetskog Saveza za bliskoistočne prilike posle Drugog svetskog rata najčešće se pripisuje Staljinovoj evrocentričnosti i nastojanju SSSR-a da učvrsti svoj dobitak u Istočnoj Evropi i konsoliduje ekonomiju devastiranu ratom. Više u: Karen Dawisha, *Soviet Foreign Policy towards Egypt*, 5–7.

²⁶ Strobe Talbott (ed.), *Khrushchev Remembers*, London 1977, 460.

visnosti arapskih država i otvaranjem problema sudbine Palestine, naseljene Jevrejima i Arapima.

Jugoslovenski pogled iz lagera

U prvim posleratnim godinama Jugoslavija je pokazivala sasvim ograničeno interesovanje za bliskoistočne prilike, tako da joj je veći deo interesantnog razvoja ovog regiona promicao. Zemlja je tek izašla iz razornog rata, za kojim je usledila promena poretka. Izgrađivan je novi sistem, u atmosferi koja je u velikoj meri bila haotična i nije ostavljala mnogo prostora za angažovanu spoljnu politiku. Stoga je složen posleratni razvoj događaja na Bliskom istoku ostao u velikoj meri dalek jugoslovenskoj diplomatiji, sputanoj nizom sistemskih faktora – političkih, ideoloških, strateških i privrednih – koji su stajali na putu razvijanju odnosa sa zemljama Bliskog istoka.

Politički, FNR Jugoslavija je od svog nastanka u velikoj meri postovećivala spoljnopolitičke ciljeve sa globalnom strategijom Sovjetskog Saveza.²⁷ Ovaj samoograničavajući element bio je posebno izražen u zonama inače neinteresantnim Jugoslaviji. Tako se i na Bliskom istoku Jugoslavija povodila za sovjetskim pasivnim i evrocentričnim pristupom, tim pre što je raspolagala sa daleko manje materijalnih sredstava i spoljnopolitičkih instrumenata od prve zemlje socijalizma. Bliskoistočne države su, uza svo nezadovoljstvo, bile u zoni uticaja Velike Britanije, što je takođe odlučujuće usmeravalo njihovu spoljnu politi-

²⁷ O meri u kojoj se jugoslovenska posleratna spoljna politika povodila za sovjetskom postoje različita shvatanja. Atmosfera posle raskida sa Informbiroom išla je, kako upozorava Nikola Popović, na ruku pronalaženju nesuglasica u periodu 1945–1947. i tamo gde ih nije bilo. – Nikola B. Popović, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu 1941–1945*, Beograd 1988, 10. Ipak, mali broj autora prihvata tumačenje po kojem je ova transmisija bila potpuna. Ranko Petković naglašava prelazni karakter ovog perioda, obeležen prividom kontinuiteta tokom mandata šefa diplomatije Stanoja Simića, čije je šefovanje doduše bilo suspregnuto kontrolom „super-ministra“ Edvarda Kardelja. Više u: Ranko Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, 26–33. Kardelj je docnije, braneći se od Staljinovih optužbi, posetio sovjetskog vođu „da se ne seća nijednog spoljnog pitanja a da se jugoslovenska vlada nije konsultovala sa sovjetskom.“ – Prema: Milovan Đilas, *Razgovori sa Staljinom*, Beograd 1990, 115. O razmerama ovih konsultacija postoje takođe oprečne ocene. Jadranka Jovanović je mišljenja da su postojala krupna neslaganja između jugoslovenske i sovjetske strane, a da je privid harmonije posledica velikog sovjetskog upliva u štampi. Više u: Jadranka Jovanović, *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama 1945–1953*, Beograd 1985, 28–38. O različitim percepcijama interesa piše Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu*, Zagreb 1988, 25–27. Razmimoilaženja između KPJ i Kominterne, a docnije Jugoslavije i SSSR-a opisao je Dragan Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd 1990, 72–103.

ku.²⁸ Budući da su Britanija i SSSR ubrzo posle rata ušle u niz političkih međusobica, nije bilo razloga niti uslova da se njihove države-štitice približavaju jedna drugoj.

U ideološkom pogledu posleratna Jugoslavija, zemlja narodne demokratije, sprovodila je spoljnu politiku u velikoj meri sa doktrinarnih pozicija marksizma. Iz tog ugla, bliskoistočne države nisu posmatrane kao suvereni međunarodni subjekti, već kao polukolonije i polufeudalne tvorevine britanskog imperijalizma.²⁹ Simpatije, ukoliko ih je bilo, odlivale su se na komunističke partije u regionu kao snage koje su trebale izvesti revolucionaran preokret, osloboditi zemlje od pritiska imperijalista i lokalnih polufeudalnih struktura. Kontakti između jugoslovenskog poslanstva i „naprednih“ organizacija u regionu izazivali su podozrenje tamošnjih, naglašeno antikomunistički nastrojenih vlasti. Sa druge strane, u bliskoistočnim državama su utočište nalazili neprijatelji socijalističke Jugoslavije. U Egiptu je bila neobično aktivna rojalistička emigracija, čija je aktivnost izazivala proteste jugoslovenske strane. U drugim zemljama Bliskog istoka bilo je značajno prisustvo ustaških emigranata i muslimana izbeglih iz Jugoslavije. Ovo je otežavalo rad poslanstva u Kairu, kojem je prigovarano da se bavi nedozvoljenom propagandnom aktivnošću.³⁰

Strateški, Jugoslavija neposredno posle rata nije imala ni razloga niti načina da vodi aktivnu spoljnu politiku i razvija bilateralne odnose sa udaljenim zemljama, a bliskoistočne su, premda zapljuskivane Sredozemnim morem, smatrane takvim. Ograničeni resursi nove države omogućavali su tek skroman diplomatski aparat, apsorbovan rešavanjem prioritarnih pitanja. Vanevropska poslanstva su sa minimumom kadrova pre opstajala nego postojala, jer su se nalazila izvan strateškog fokusa u prvim posleratnim godinama. Pažnja je bila apsorbovana dru-

²⁸ Zavisnost je bila očita i u slučaju formalno nezavisnih država. Na primer, premda je Britanija pokušavala da održi privid nezavisnosti Egipta, u ekstremnim situacijama je postajalo jasno koji su dometi egipatske suverenosti. Tako je 1942, posle kraljevog odbijanja britanske sugestije o imenovanju novog premijera, britanski ambasador nimalo ceremonijalno upao u dvorski kompleks u vojnom vozilu, opkolivši zgradu tenkovima i iznudivši željenu odluku. – Prema: Keith Kyle, *Suez*, 19.

²⁹ „Sva je politička vlast Egipta bila koncentrisana u rukama veleposednika, koji su se među sobom borili i otimali za uticaj, ali su se redovno ujedinjivali kada se radilo o zajedničkom istupu prema i najmanjem zahtevu egipatskog naroda“. – Zdravko Pečar, *Šta se dešava na Srednjem istoku*, Beograd 1957, 11.

³⁰ Pošta je zadržavana na cenzuri, a maja 1948. su čak zatvoreni jugoslovenski domovi u Kairu i Aleksandriji. Emigracija je u Egiptu uživala podršku dvora, „koji je iz ideoloških razloga i pod uticajem Engleza stvorio simpatije prema izbegličkoj vladi.“ Posle rata egipatske vlasti su se opirale zahtevima poslanstva da se izvrši repatrijacija demobilisanih oficira, izruče razni zločinci i uskrati azil političkim emigrantima. – *Egipat*, DSIP, Beograd 1955, 74.

gim problemima, pre svega utvrđivanjem granica nove države (tršćansko pitanje) i potvrđivanjem njenog međunarodnog položaja te praćenjem razvoja situacije na Balkanu – u Albaniji, Bugarskoj i Grčkoj.³¹ Egipat, Sirija i druge bliskoistočne države su pak prioritete imale na drugoj strani, a u njih su spadali na prvom mestu borba za emancipaciju od kolonijalnog uticaja i suprotstavljanje nastanku Izraela.

U posleratnu privredu se preneo dotadašnji trend malog obima uvoza i izvoza na relaciji Jugoslavija – Egipat, čak pogoršan neredovnim okolnostima posle rata. Struktura razmene takođe nije bila atraktivna. Jugoslovenski izvoz se sastojao gotovo isključivo od drveta (99% izvoza), a uvoz skoro isključivo od pamuka (97% uvoza), koji nije bio u vrhu interesovanja privredne politike zemlje koja se upustila u industrijalizaciju po svaku cenu.³² Od poboljšanja odnosa sa Egiptom nije se mogla nazreti neposredna privredna korist. Privrednim posetama 1947–1950. postignuti su tek elementarni trgovinski ugovori o robnoj razmeni.³³ Čak si i ti ugovori predstavljali samo normativan okvir koji nije bio ispunjen realno važnim trgovinskim aranžmanima.

Odsustvo interesa ogledalo se na terenu u konfuznom diplomatskom saobraćanju. Kraljevina Jugoslavija je u regionu bila predstavljena ambasadam u Ankari, poslanstvima u Kairu i Teheranu i konzulatima u Jerusalimu i Bejrutu. Ova predstavništva su tokom rata nastavila aktivnost, budući da je emigrantska vlada jedan deo rata provela u regionu i da se u Egiptu zatekao izvestan broj jugoslovenskih vojnih jedinica.³⁴ Haos koji je tokom i neposredno posle Drugog svetskog rata vla-

³¹ Više o prvim posleratnim ciljevima nove države: Leo Mates, *Međunarodni odnosi...*, 32–40.

³² U periodu između dva svetska rata nije došlo do razvoja pomena vrednih političkih odnosa između dveju država, a trgovinska razmena je bila zanemarljiva. Tek 1930. sklopljen je trgovinski sporazum koji je podrazumevao uzajamno dodeljivanje statusa najpovlašćenije nacije. Uprkos tome, uvoz iz Egipta je 1938. iznosio tek 0,59% jugoslovenskog uvoza, a 1,26% jugoslovenskog izvoza odlazilo je u Egipat. – ASCG, SKJ, Komisija za međunarodne odnose i veze, 507, IX, S/c, 502–506, Špolj-nopolitička dokumentacija, maj 1950, *Trgovinski odnosi FNRJ sa zemljama Bliskog istoka*, 760–763.

³³ ASCG, Vlada FNRJ, 50–65–145, o prvoj misiji u region (1947), predvođenoj Borisom Šukarovim i Petrom Nikezićem. Izveštaj o drugoj, uspešnijoj misiji: isto, 50–65–146.

³⁴ Po odlasku iz Jerusalima u London, emigrantska vlada je 25. maja 1941. odlučila da Ministarstvo vojske, mornarice i vazduhoplovstva ostane na Bliskom istoku, zapravo u Kairu, da bi radilo na obnovi jugoslovenskih oružanih snaga. Prema: Dušan Plenča, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svjetskog rata*, Beograd 1962, 52–54. Niz sukoba između suprotstavljenih oficirskih grupacija u Egiptu okončan je tek prenosom Vrhovne komande u zemlju. Nesuglasice su bile toliko duboke da su rešavane i uz pomoć Britanaca „Protokolom o okončanju nesporazuma i teškoća u odnosu na kraljevske jugoslovenske oružane snage na Srednjem istoku“. U: *Balkan-*

dao u inače ustaljenom svetu diplomatskih formi bio je ovim faktorima učinjen još haotičnijim. Nasleđena je veoma komplikovana situacija. Zbog postojanja jugoslovenskih jedinica u regionu, tokom rata je oformljena Kraljevska delegacija za Bliski i Srednji istok, koja se bavila koordinacijom propagande i održavanjem veze sa zemljom, što je izazivalo određen dualizam između kraljevskog poslanika u Kairu Ljubomira Hadži-Đorđevića i kraljevskog delegata Jovana Đonovića.³⁵ Posle prvog sporazuma Tito-Šubašić (16. jun 1944), došlo je do promena. Šubašić je pokušavao da pročisti diplomatski i konzularni aparat od pristalica Dragoljuba Mihailovića, pa je Hadži-Đorđevića zamenio Milan Martinović, a Đonovića Stojan Gavrilović.³⁶ U ovom periodu paralelizma i NKOJ je nastojao da se direktno predstavlja u inostranstvu. Tokom prve polovine 1944, vojne misije NOVJ su primljene u Londonu i Moskvi i zaključen je niz aranžmana u cilju sadejstva sa savezničkim trupama. Jedan od njih je bio i uspostavljanje centra za trening tenkista i avijatičara NOVJ na Bliskom istoku. Tako je i u ovom regionu došlo do preklapanja diplomatskih ingerencija te je neko vreme diplomatske funkcije obavljalo novouspostavljeno Vojno izaslanstvo za Srednji istok, koje je bilo organ NKOJ-a.³⁷ Usled ove paralize, Jugoslaviju je na čitavom Bliskom istoku jedno vreme *de facto* predstavljao potpukovnik Mate Jakšić, u svojstvu rukovodioca Jugoslovenske vojne misije na Srednjem istoku.

Ovakav vid predstavljanja se pokazao nezadovoljavajućim već prilikom prve posleratne jugoslovenske inicijative u regionu. Jugoslavija se uključila u komplikovani spor vezan za sudbinu mandata Sirije i Libana. Nastupajući sa revolucionarnih pozicija, jugoslovenska diplomatija je razabrala progresivne elemente u težnjama Sirije i Libana za osamostaljenjem, pa je aprila 1945. na sednici vlade FNRJ rešeno da se obe države bezuslovno priznaju.³⁸ Jugoslavija se tako uključila u sukob

ski ugovorni odnosi, tom II, Beograd 1998, 527–530. U Egiptu je pod komandom pukovnika Miodraga Rakića ostala Komanda jugoslovenskih trupa na Srednjem istoku. Ove vojne snage nisu bile brojne, sastojale su se uglavnom od oficira i podoficira, ali se vlada nadala da se efikasnim treningom izbeglica i dobrovoljaca od nje može napraviti nukleus nekakvih snaga. – Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1989, knj. II, 333–334.

³⁵ Branko Petranović, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943–1945, Dokumenti*, Beograd–Zagreb 1981, 204.

³⁶ D. Plenča, *n. d.*, 287. Provizorijumu je išla na ruku i tranzicija u ministarstvu inostranih dela tokom aktivnosti prve jedinstvene vlade DFJ. U ovoj vladi resor spoljnih poslova pripao je Ivanu Šubašiću, ali ga je 17. septembra posle povlačenja „usled bolesti“ kao zastupnik nasledio sam Tito, a zatim 1. februara 1946. Stanoje Simić. U ovom periodu izvršene su velike kadrovske promene u Beogradu i u zastupništvima na strani,³⁷ koje su trebale da izraze promene u novoj Jugoslaviji.

³⁷ Više o prvim misijama NOVJ u regionu u: Vladimir Velebit, *Sećanja*, Zagreb 1980, 145–156, 187–201.

³⁸ DASC (Diplomatski arhiv Srbije i Crne Gore), PA (Politički arhiv), 1945, Liban, 1520.

koji je trajao od 1941, kada su „Slobodni Francuzi“ uz podršku Velike Britanije proglasili nezavisnost Sirije i Libana. Međutim, dve godine posle toga De Gol je izdao instrukciju da se predstavnici privremene libanske vlade pohapse i anulirao je proglašenje nezavisnosti. Oni su oslobođeni, ali su počeli dugi, neizvesni pregovori, u kojima je Francuskoj bilo stalo da se ove dve države priznaju uslovno, a ne bezuslovno, kako je to Jugoslavija, po ugledu na SSSR, pokušala da učini. U tom pravcu Mate Jakšić je posetio Bejrut i Damask, tek da sazna da ni sirijska niti libanska vlada ne smatraju ovakvo priznanje valjanim.³⁹ Bilo je očigledno da vojna misija više nije zadovoljavajući oblik reprezentacije, pa jugoslovenskoj strani nije bilo teško da je na zahtev Britanaca u drugoj polovini 1945. ugasi.⁴⁰ Posleratni period je iziskivao konvencionalniji oblik diplomatskog predstavljanja.

Poslanstvo u Kairu je tako ponovo proradilo, na čelu sa poslanikom Ešrefom Badnjevićem, koji je bio akreditovan u Siriji i u Libanu. Paralelizam je ipak opstao zbog toga što je jugoslovenska država, prateći globalnu politiku SSSR-a, imala interesa u održavanju kontakata ne samo sa zvaničnim predstavnicima država domaćina, već i sa zastupnicima revolucionarnih, često zabranjenih političkih organizacija. Stoga su Jugosloveni bili tek posmatrači dešavanja na Bliskom istoku. Referati koji su iz krnjih predstavništava stizali predstavljali su radije manje ili više uspele opise situacije u regionu, nego pretekste za formulisanje aktivne politike. Osnovni razvojni pravac koji je jugoslovenska diplomatija na Bliskom istoku uočavala bio je vezan za razvoj panarabizma: „Bliska budućnost reći će, da li će arapske države biti u mogućnosti da se ujedine u jedan snažan Panarabski blok i time postanu nov činilac u zemljama Bliskog i Srednjeg istoka, gde se ukrštaju strategijski, politički i ekonomski interesi Velikih sila.“⁴¹ U ta se pitanja, međutim, Jugoslavija sve do raskida sa SSSR-om minimalno uplitala.

Sukob sa Informbiroom: mogućnosti nove politike

Odlučujuća promena nastupila je usled sukoba Jugoslavije sa zemljama Istočnog bloka. U početku raskid je doneo umnožavanje problema. Jugoslavija je postala istinski teritorijalno ugrožena i to praktično na svim granicama izuzev austrijske. Ogromne snage su bile mobilisane na odbrani zemlje, pripremama za rat i obračun sa „unutrašnjim neprijateljima“, u koje su od raskida pored „reakcije“ ubrajani i „infor-

³⁹ DASC, PA, 1945, Liban, 500, *Izveštaj o misiji Mate Jakšića*.

⁴⁰ DASC, PA, 1946, Egipat, f-20, 4594.

⁴¹ ASCG, SKJ, 507/IX, 117, III, *Panarapski pokret*.

mbirovci“. U takvoj situaciji, fokus se izmestio na unutrašnja pitanja i održanje elementarnog državnog integriteta, a spoljna politika je postala utoliko važnija ukoliko je tome doprinosila. Boreći se istovremeno za željene granice spram Italije i za stabilnost na granicama sa zemljama lagera, Jugoslavija se, uz razumljivo oklevanje, od 1951. upustila u diplomatsko otvaranje prema Zapadu, pre svega prema Velikoj Britaniji i SAD.⁴² U tom periodu njena spoljnopolitička inicijativa je uglavnom bila ograničena na dobijanje što povoljnijih uslova ekonomske, docnije i vojne pomoći od ovih zemalja, i stabilnih političkih garancija, uz što manje obavezivanje. Avanturizam na spoljnopolitičkom planu je zauzdan, čak i po pitanju podrške komunistima u susednoj Grčkoj, a nekamoli spram Bliskog istoka. Diplomatski aparat se krunio prebegom određenog broja diplomata, što je u Ministarstvu inostranih poslova koje je preuzeo Edvard Kardelj rezultovalo rigoroznom čistkom: „U toku 1949, uspeli smo da konsolidujemo našu diplomatsku službu. Nekoliko ljudi iz nje je pobjeglo na sovjetsku stranu, a nekoliko smo isključili i sami, jer u takvoj situaciji nisu bili pouzdani. Situacija je, naime, zahtevala da imamo jaku diplomatsku službu. Na njenim ključnim pozicijama u zemlji i inostranstvu imali smo, odnosno postavili smo pouzdane i sposobne kadrove, većinom komuniste iz predratnog vremena ili narodnooslobodilačke borbe.“⁴³

Ipak, raskid je doneo značajnu promenu u svim faktorima koji su do tada stajali na putu oblikovanja bliskoistočne politike. Raskidanjem ekonomskih ugovora sa zemljama lagera, koje su od 1945. predstavljale najvažnije trgovinske partnere, jugoslovenska privreda je destabilizovana. Suše su teško pogodile poljoprivredu, već ugroženu otkupnom politikom i kolektivizacijom. Gubitak trgovačkih partnera nalagao je pronalazak novih. Otvaranje prema SAD bilo je naročito uspešno, jer se uklopilo u koncepciju „obuzdavanja“ koja je dominirala spoljnom politikom Amerike. Komunistička zemlja u sporu sa Moskvom odgovarala je Vašingtonu, pre svega zbog centrifugalnog efekta na odnose unutar sovjetskog bloka. Ova težnja je rezultovala organizovanjem pomoći Jugoslaviji, institucionalizovane oktobra 1951. formiranjem Tripartitne komisije (koju su činili predstavnici SAD, Velike Britanije i Francuske) koja je slala nužnu pomoć. Posle početnog šoka izazvanog raskidom sa SSSR-om i prevladavanja mogućnosti državnog udara iznutra ili spoljne intervencije, tražen je novi izraz za sve širu političku i ekonomsku inicijativu.

U sklopu potrage za novim tržištima, i u pravcu Bliskog istoka poslate su misije da utvrde kapacitete i mogućnosti trgovinske razmene.

⁴² Detalji o ovom otvaranju u: Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu*, 225–312.

⁴³ E. Kardelj, *n. d.*, 143.

Ministarstvo za spoljnu trgovinu predložilo je juna 1950. novu delegaciju koja je trebalo da se bavi ekonomskim proučavanjem tržišta Egipta, Abisinije, Irana, Iraka, Sirije, Libana, Turske, Arabije i Izraela. Ova delegacija je imala i širi naučni karakter, bila je to istinska sondaža terena.⁴⁴ Sličan interes odražava i referat konzula u Libanu, podnet maja 1951. Komisiji za međunarodne veze CK KPJ: „Naša zemlja u Libanu i Siriji, kao uostalom i na čitavom Levantu, ima posebne ekonomske i političke interese.“⁴⁵ Ističe se da su ova tržišta povezana sa jugoslovenskim, a šansa za prodor na njih se vidi u arapskog averziji prema Sovjetima. „Otuda sovjetska propaganda nastoji da upornim širenjem informbiroovskih laži o našoj zemlji zavede arapsku javnost.“⁴⁶ U tom smislu, širok izlaz na Jadransko more, a preko njega na Sredozemlje, dobio je sasvim novu važnost. Leo Mates je ocenio: „Nije nipošto slučajno što je prva regija u širem području Sredozemlja, koja je privukla pažnju Jugoslavije, bila Bliski istok, to jest istočna priobalna regija Sredozemlja. To nije slučajno iz dva razloga. Prvi je taj što je najurgentniji dalji put po moru, i u svakom pogledu najinteresantniji u poslijeratnom periodu, vodio na istok kroz Suecki kanal... Osim toga, to je ujedno i bilo od početka poslijeratnog perioda, pa sve vrijeme poslije toga, najeskplozivnije žarite nemira i rata u sredozemnom području.“⁴⁷

Raskidom sa Informbiroom sa jugoslovenske strane su nestale političke prepreke za razvoj odnosa, posebno otkako je Jugoslavija u UN obznanila prirodu sukoba sa SSSR-om i zatražila međunarodnu podršku. Od tada je Jugoslavija počela da radi na diferenciranju svoje politike od sovjetske, aktivno kritikujući „sovjetski imperijalizam“, čime je stekla ne samo slobodu već i imperativ nezavisnog spoljnopoličkog delovanja. U pokušaju da očuva nezavisnost, i čak da prikrije očitu zavisnost od zapadne pomoći, Jugoslavija je izgrađivala novu spoljnopoličku frazeologiju, čak koncepciju, u kojoj je dominantan motiv bio poštovanje suvereniteta, ali i pravo na samoopredeljenje, kao i zaštita malih država od samovolje imperijalizma velikih, pa i sovjetskog imperijalizma.⁴⁸ Jugoslavija je insistirala na oštroj kritici imperijalizma, kako sovjetskog, tako i zapadnog, što ju je postepeno dovodilo u opreku sa politikom Velike Britanije i Francuske, od kojih je istovremeno oče-

⁴⁴ ASCG, Vlada FNRJ, 50–65–146.

⁴⁵ ASCG, SKJ IX/70, IV-4, Referat Lazara Lilića *Liban i Sirija*.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Leo Mates, *Međunarodni odnosi...*, 224–225.

⁴⁸ I to vrlo konkretnim akcijama. U Ekonomsko-socijalnom komitetu UN usvojene su početkom decembra 1950. dve rezolucije o pravu na samoopredeljenje, koje su se zalagale za učešće stanovništva kolonija u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti u smislu stvaranja uslova za samoopredeljenje i punu nezavisnost. SSSR se tome protivio, a FNRJ je bila naglašeno za ovo rešenje. – *Borba*, 5. decembar 1950.

kivala zaštitu protiv agresivnih akcija SSSR-a.⁴⁹ „Oni se pretvaraju u zaštitnike nerazvijenih zemalja, i koliko god Tito u zdravicama posle ručka izjavljivao da smo mu mi saveznici, i koliko god da smo na istoj strani, Jugosloveni nastavljaju da kritikuju 'kolonijalnu eksploataciju' zavisnih naroda od strane Vlade njenog veličanstva i francuske vlade i da podržavaju nacionalističke aspiracije u zemljama kao što su Tunis i Maroko,“ referisao je britanski ambasador Ajvo Malet.⁵⁰

Dilemu koja je zadirala u suštinu vođenja spoljne politike posle raskida sa SSSR-om, britanski ambasador Malet je opisao kao nameru jugoslovenskih rukovodilaca da „iskoriste na međunarodnom polju razvoj sopstvene političke filozofije. Po mišljenju jugoslovenskih vođa u celom svetu postoje 'progresivne snage' (i nacija kao celine i grupe unutar nacija) koje su dugo gledale na SSSR kao na svog zaštitnika. Jedan od glavnih ciljeva Jugoslovena je da uspostave kontakt sa njima i podriju sovjetske težnje da ih vode.“⁵¹ Pod uticajem svakodnevnih kontakata sa jugoslovenskim rukovodiocima, on je precenjivao koherentnost spoljnopolitičke orijentacije Jugoslavije i previđao protivrečnosti u oceni koju je sam izneo, a koja je sadržala ozbiljne strukturne dileme. Postojanje ozbiljnih razlika i istinske konceptualne borbe oko kreiranja spoljne politike sastojalo se u pokušaju davanja odgovora na pitanje da li je samostalna, socijalistička Jugoslavija trebalo da širi kontakte sa državama u regionu ili naprednim pokretima. Na Šestom kongresu SKJ Tito je insistirao na principijelnosti jugoslovenske spoljne politike, oličene u saradnji sa međunarodnom naprednim pokretom u svetu. Istakao je da Jugosloveni nisu razbijali komunističke partije, već su svojim primerom ohrabрили njihovu nezavisnost od Moskve.⁵² Kardelj je na istom kongresu bio eksplicitniji, tvrdeći da agresivna politika SSSR-a predstavlja najveću opasnost za mir u svetu: „Sovjetski Savez više ne dejstvuje kao revolucionarna snaga, nego kao jak agresivni faktor koji traži novu imperijalističku podelu sveta.“ Kardelj je zaključio da „SSSR gubi podršku radnih masa... Stvaranje blokova je štetna pojava koja narušava princip kolektivne bezbednosti.“⁵³ Na deklarativnom nivou na-

⁴⁹ Arhiv Predsednika Republike (APR), Kabinet Predsednika Republike (KPR), I-3-a, SSSR, *Kolonijalna pitanja*.

⁵⁰ The National Archives (TNA), Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO) 371/102179, WY 1052-10, *Ivo Malett to Anthony Eden*, 10. jul 1952.

⁵¹ TNA, PRO, Prime Minister's Office (PREM) 11/578, *Her Majesty's Ambassador's view on the nature of the present regime in Yugoslavia*.

⁵² *VI kongres SKJ*, Beograd 1952, 20.

⁵³ *Isto*, 174. Međutim, ovi stavovi ne sugerišu da je već postojala jasna namera saradnje sa vanblokovskim zemljama. Po Ranku Petkoviću, upravo je Kardelj bio izuzetno nezainteresovan za ove opcije. Doktrinarno pristupajući spoljnoj politici, smatrao je Nehrua „sitnoburžoaskim reakcionarom i dosledno je pokušavao da dokaže

glašavana je potreba zaštite malih naroda od eksploatacije, imperijalizma i kolonijalizma. Međutim, ove formulacije omogućavale su akciju u svakom pravcu, jer se eksploatacija najčešće odnosila na represivnu politiku vlada tih država, kolonijalizam na odnos Velike Britanije i Francuske prema tim državama, a imperijalizam se posle 1949. počeo povezivati sa politikom SAD i SSSR-a.

Jugoslovenska diplomatija je prilično brzo došla do zaključka da je u posleratnoj atmosferi kolonijalni sistem postao neodrživ, izvodeći implicitan zaključak da budućnost pripada emancipovanim vanevropskim narodima. „Sovjetska propaganda odriče u celosti svaki progresivni značaj stvaranju tih novih država. To negiranje stvarnih činjenica potpuno je na liniji hegemonističke politike SSSR-a i njenih „teoretskih“ osnova po kojima u današnjem društveno-istorijskom razvitku ne može biti ni koraka napred bez „oslobođenja“ od Crvene armije i potpunog podređivanja „oslobođene“ zemlje moskovskoj birokratiji.“⁵⁴ Međutim, u operacionalizaciji ovih procena od velike važnosti je bila ocena o stanju u pojedinim zemljama i regionima, kao i o stremljenjima određenih političkih partija i pokreta, koje je davala Komisija za međunarodne veze. Ona je, u skladu sa svojim ideološkim usmerenjem, prevagu davala saradnji sa masovnim organizacijama i sa socijalistički orijentisanim pokretima.⁵⁵ Procene koje je komisija davala uticale su na rad DSIP-a, pomažući mu da izoštri stav prema određenim partijama, vladama i režimima. Međutim, nije bilo lako oceniti da li su, i koliko, pojedini pokreti ili partije u postkolonijalnim zemljama socijalistički orijentisani.

Aršini koje je Komisija upotrebljavala bili su mnogo širi od sovjetskih. SSSR još uvek nije podržavao neortodoksne levičarske pokrete, dok je Jugoslavija, koja je trpela oštre napade od komunističkih partija širom sveta, bila raspoložena za saradnju sa socijalističkim organizacijama koje nisu bile tako blisko vezane sa Moskvom. Ipak, jugoslovenska percepcija je još uvek bila zamagljena ideološkim pristupom. Dotadašnji razvoj vanblokovskih država Komisija je pratila bez entuzijazma. Kolektivne akcije, poput konferencije azijskih država u Nju Delhiju, praćene su sumnjičavo.⁵⁶ Nešto više dobre volje pokazivano je za saradnju sa azijskim „naprednim pokretima“. Milovan Đilas i Aleš Bebler bili su krajem 1950. gosti na konferenciji azijskih socijalističkih

ideološku čistotu jugoslovenske spoljne politike, da bi od nje odustao tek kada je Tito i sam otvoreno počeo da stremi ovoj saradnji.“ – R. Petković, *Subjektivna...*, 34.

⁵⁴ *Značaj stvaranja novih država u Južnoj i Jugoistočnoj Aziji*, Međunarodna politika, 27. septembar 1950, 12–13.

⁵⁵ Detalji o stvaranju i radu Komisije: R. Petković, *Subjektivna istorija...*, 95–97.

⁵⁶ B. Tadić, *n. d.*, 21–22.

partija u Rangun u Burmi.⁵⁷ Međutim, zaključeno je da ova inicijativa nema zadovoljavajućeg odjeka u masama i da „veze sa ovom organizacijom stagniraju zbog njene slabosti i nesređenih prilika u sekretarijatu organizacije.“⁵⁸ I pored dobre volje, Komisija nije bila u stanju ni materijalno ni kadrovski da razvije zadovoljavajući stepen aktivnosti u udaljenim regijama i pruži jasne naznake DSIP-u koje bi pomogle u oceni naprednosti država ili pokreta.

Bliski istok: progresivne države ili progresivni pokreti

Komisija za međunarodne odnose i veze osnovala je tokom 1953. sektor za saradnju sa naprednim pokretima na Bliskom istoku, za koji je bila zadužena Marija Vilfran, ali značajnijih analiza koje bi unele jasne predstave u složene bliskoistočne prilike nije bilo.⁵⁹ Opšti nalaz je predlagao širenje saradnje. Istaknuto je da su sve arapske države podržale Jugoslaviju u izboru za članstvo u Savetu bezbednosti, a da im se ne uzvraća jednakom merom: „Težak nedostatak naših ekonomskih veza sa Levantom koje su se dosad razvijale stihijski, jeste taj da mi nemamo predstavnika spoljne trgovine uopšte, iako se radi o tržištima, posebno sirijskim, koje treba za vremena obraditi ... Politički, Arapi su saveznici, to su i pokazali glasajući za naš prijem u Savet bezbednosti, a mogli su da apstiniraju. Nemamo poslanstvo i preporučuje se da ga otvorimo i da se preseče nekorisna veza sa Kairom.“⁶⁰ Preporuke Komisije su ukazivale na rasulo u kojem se nalazio diplomatski aparat. Raskid sa Informbiroom je bio katastrofalan za diplomatsku službu uopšte, a posebno na Bliskom istoku. Među diplomata koji su pristali uz Rezoluciju Informbiroa i emigrirali nalazili su se poslanik u Kairu Šahinpašić i dobar deo osoblja poslanstva. Pri odlasku poneli su i deo arhive pa je, osim političke, nastala i velika administrativna šteta.⁶¹ Konzul u Bejrutu Viktor Vidmar je takođe emigrirao.⁶² Situacija se nešto promenila tek 1952, kada je otvoreno poslanstvo u Damasku, a za poslanika poslat Mihajlo Javorski (osta-

⁵⁷ *Borba*, 26. decembar 1950.

⁵⁸ ASCG, SKJ, 507/IX, S/a, 37.

⁵⁹ ASCG, 507/IX, S/a, 6, *Zapisnik sa sastanka sekretarijata Komisije za međunarodne veze, održanog 16. aprila 1953.*

⁶⁰ ASCG, SKJ IX/70, IV-4, Lazar Lilić, *Liban i Sirija.*

⁶¹ DASC, PA, str. pov., 1948, f-9, 1328, *Analiza situacije posle Šahinpašićevog bekstva.* Po docnijim izveštajima, Šahinpašić je navodno iz Moskve upravljao špijunskim lancem koji se oslanjao na ustaške emigrante na Bliskom istoku. – DASC, str. pov., 1950, f-4, 789, *Lilićev izveštaj iz Bejruta*, 12. jul 1950.

⁶² ASCG, SKJ, IX/70, Liban, IV-4, Lazar Lilić, *Liban i Sirija.*

će na toj dužnosti do 1955).⁶³ Tada je i otpravnik poslova u Bejrutu pripojen ovom poslanstvu (do tada je opunomoćen bio poslanik iz Kaira).

Tako je i dinamika kontakta na Bliskom istoku pokazivala rastrzanost između doktrinarnog pristupa i političkog pragmatizma. Deklarativna podrška naprednim pokretima ili državama u procesu emancipacije poprimala je ponekad neočekivane oblike u praksi. U tom smislu je posebno indikativan primer Irana, koji zaslužuje pažnju zbog velike sličnosti sa Naserovim potezom nacionalizacije koji je izazvao suecku krizu, ali i zbog toga što pokazuje sve teškoće koje su i Jugosloveni (i ne samo oni) imali u proceni naprednosti ili nazadnosti određenog režima. Muhamed Mosadek, iranski premijer, našao se početkom 50-ih godina na čelu široke nacionalističke koalicije, nazvane Narodni front, koja se odlikovala antisovjetskom, ali i antikolonijalnom retorikom. Kada je Mosadek u aprilu 1951. nacionalizovao Anglo-iransku naftnu kompaniju, usledio je dvogodišnji anglo-američki pritisak na Iran, a posle promene predsedničke administracije u SAD, CIA je organizovala državni udar i uklonila Mosadeka avgusta 1953, oslanjajući se na šaha Rezu Pahlavija. Mosadek je uklonjen prevashodno jer je Amerikancima izgledalo da inklinira Moskvi, mada je sva prilika da je Moskva na nje ga gledala kao na nacionalnog buržuja.⁶⁴ Američka predstava (a britanska se od nje u tom pogledu nije mnogo razlikovala) nije bila u stanju da u potpunosti diferencira pokrete za nacionalnu emancipaciju, koji su često bili socijalno atribuirani, od revolucionarnih pokreta podržavanih iz Moskve, pa je bila sklona tome da svaki razvoj događaja koji nije išao u prilog projekciji nacionalnog interesa SAD smatra sovjetskom agresijom.

Jugoslavija, koja je naoko podržavala sve progresivne snage u regionu i bila je kako protiv kolonijalizma tako i protiv feudalne, polufeudalne ili buržoaske eksploatacije stanovništva od strane lokalnih elita, pokazala je u ovom slučaju indikativnu uzdržanost. Mosadekovu nacionalizaciju petrolejskih kompanija jugoslovenska štampa je ambivalentno tumačila: „Isto tako zahtevu za nacionalizaciju industrije petroleja u Persiji niko ne može prigovarati, jer je taj zahtev opravdan. Ali način na koji je izvršena nacionalizacija... doveo je do teške ekonomske krize

⁶³ Javorski je takođe bio proveren partijski kadar, koga je, po sopstvenom navedu, iz UDB-e u SIP prebacio Aleksandar Ranković 1950. Pre odlaska u Siriju radio je kao načelnik petog političkog odeljenja DSIP-a (zaduženog za Afriku i Aziju). Izjava Mihajla Javorskog upućena 25. juna 1966. Krsti Crvenkovskom za potrebe Komisije IK CKSKJ je prilog 25 u: Jovan P. Popović, *Četvrta sednica CK SKJ, Brionski plenum*, Beograd 1999, 160–168.

⁶⁴ Detalji o prevratu: Stiven Kinzer, *Svi šahovi ljudi, Američki puč i koreni terora na Bliskom istoku*, Beograd 2005.

koja je pogodila pre svega radni svet u Persiji.⁶⁵ U Savetu bezbednosti Jugoslavija se takođe držala umereno, a kada je slučaj dospao pred Međunarodni sud pravde u Hagu, sudija Milovan Zoričić, Jugosloven, nije se složio sa odlukom većine da sud nema jurisdikciju nad britanskom tužbom. Sa druge strane, poslanik u Iranu Šerif Šehović, koji je početkom 1951. uručio akreditivna pisma Mosadeku, posetivši ga avgusta iste godine saslušao je njegove stavove o pitanju spora sa petrolejskom kompanijom. Šehović je istakao da je iranski stav u ovom sporu ispravan i opravdan, da se radi o unutrašnjem pitanju Irana. Preneo je štaviše da jugoslovenska vlada ne stoji iza odluke jugoslovenskog sudije.⁶⁶ Ove dvosmislene poruke polazile su iz samog vrha, o čemu svedoči Ranko Petković koji je trebalo da tekstom u *Borbi* „delimično koriguje stav predstavnika Jugoslavije u Savetu bezbednosti, dr Aleša Beblera, prilikom razmatranja problema nacionalizacije petrolejskih kompanija u Iranu u vreme Mosadeka... Edvard Kardelj je pročitao tekst, nije imao primedbi, ali ga očigledno nije smeo sam odobriti, već je okrenuo tzv. specijal i ceo tekst naizust pročitao Titu. Znalo se ko je glavni gazda!”⁶⁷ Međutim, kada se državni udar dogodio, Jugoslaviji nije trebalo mnogo da prihvati novu realnost u Iranu.

Ipak, napredak u ocenjivanju situacije bio je vidan u odnosu na period pre Informbiroa. Ranije ocene bile su dijalektički sterilne i stereotipne: „U tim uslovima osnovni sadržaj političkog života Sirije i Libana sastoji se u sve oštrijoj borbi između progresivnih demokratskih sila nacionalno-oslobodilačkog pokreta i sila spoljne i unutrašnje reakcije.“ Doduše i tada je primećeno da su „Sirija i Liban, okružene polufeudalnim i monarhističkim arapskim državama, jedinstvene države na Arapskom Istoku koje su sebe proglasile republikama.“⁶⁸ Zato su i posle Informbiroa ove dve države bile interesantne jugoslovenskoj diplomatiji. To republikanstvo je međutim moglo u praksi značiti samo nestabilnost i česte promene vlastodržaca, čiji je politički kurs bilo teško razaznati. Liban, premda interesantan za Jugoslaviju, nije bio velika zemlja i posmatran je kao eksponirani deo Sirije, karakterističan doduše zbog velikog broja hrišćana (52%) koji su čak bili politički dominantni. Posleratni kontakti sa Libanom su bili oskudni, za ovu zemlju je prvo bio zadužen poslanik u Kairu, a zatim u Damasku.

Međupartijska saradnja je takođe bila na niskom nivou, a partner je ubrzo postala Progresivna socijalistička partija Libana, koja nije imala učešća u vlasti. Njen program je bio marksistički, ali sa neobično ši-

⁶⁵ *Politika*, 24. jul 1952.

⁶⁶ DASC, PA, str. pov., 1951, f-8, 1870, *Izveštaj Šahovića*, 9. oktobar 1951.

⁶⁷ R. Petković, *Subjektivna istorija...*, 16.

⁶⁸ ASCG, 507, IX, S/c, k 18, 498, *O unutrašnjoj politici u Siriji i Libanu*.

rokim konceptom koji je između ostalog bio posledica shvatanja stranačkog lidera Kemala Džumbalata. Odnosi su se nešto proširili posle posete organizacionog sekretara ove partije Klovisa Maksuda Feghaliya Jugoslaviji maja 1952, ali su i oni umnogome zavisili od arapsko-izraelskih međusobica.⁶⁹ Barem je tako Feghali interpretirao nedostatak odnosa: „Oni su stekli utisak da su možda hotimice zanemareni (levičarske partije iz Egipta, Sirije i Libana – prim. V. P.), da se okleva sa njihovim pozivanjem i postojalo je uverenje da mi, možda, zbog Izraela nećemo sa njima nikakvih kontakata.“⁷⁰ U Siriji su se tokom 1949. smenila tri pukovnička režima (na čelu sa Husni Zaimom, Sami Hinaijem i Adibom Šiškalijem) od kojih je poslednji uspeo da se učvrsti. Jugoslavija nije bila nesklona otvaranju saradnje sa Šiškalijevim režimom. Zdravko Pečar je, kao dopisnik *Borbe*, napravio vrlo pozitivan intervju sa njim.⁷¹ Međutim istovremeno su, mimo uobičajenih diplomatskih kanala, ostvareni kontakti sa levičarskim političkim organizacijama – Socijalističkom ligom arapskog preporoda i Socijalističkom partijom Sirije. Saradnja je postajala sve šira i perspektivnija kako su ove partije jačale i približavale se jedna drugoj. Kolizija je postala neminovna. Nije bilo moguće da se istovremeno jača kontakt sa Sirijom i sa socijalističkim partijama koje su bile u opoziciji, što je postalo jasno kada ih je Šiškali zabranio. Međutim, praksa komunikacije sa naprednim pokretima i organizacijama je nastavljena.⁷²

Uz rešavanje enigme progresivnosti novostvorenih država, nameatala se i nova dilema: kako (i da li) definisati i podržati napredne pokrete u tim naprednim državama. Dva koloseka ove politike često su se susretala. Tokom 1953, na zahtev Sirije, vlada Libana je prognala tri čelnika sirijske socijalističke stranke koji su nameravali da zatraže azil u Jugoslaviji. DSIP je Komisiji za međunarodne veze tim povodom pisao: „Obzirom na naše dobre odnose i potrebu sa naše strane da još više produbljujemo veze sa Sirijom, Sekretarijat je mišljenja da je najbolje rešenje naći načina da se izbegne traženje azila, ali ukoliko do traženja dođe, da se azil ne odobri. Davanje azila neminovno bi se teško odrazi-

⁶⁹ APR, KMJ 1–2-a/54, *Prijem sekretara Progresivne partije Libana Klovisa Maksuda kod maršala Tita*, 12. maj 1952. U Maksudovoj karakteristici stoji: „Prema njegovoj koncepciji azijske socijalističke revolucionarne partije trebalo bi da se povežu sa KPJ... koja bi se kasnije razvila u čitav program i politiku „trećeg bloka“ između Amerike i SSSR-a.“

⁷⁰ ASCG, SKJ, IX, 70/II-1, *Sirija*. Saradnja sa PSPL je nastavljena razmenom poseta tokom 1953. i 1954. Džumbalat je takođe posetio Jugoslaviju, ali budući da njegova partija nije uspevala da se etablira u Libanu, ova inicijativa se nije odrazila na međudržavne odnose.

⁷¹ *Borba*, 7. decembar 1949.

⁷² ASCG, SKJ IX/117/I-2, 6. avgust 1947, Viktor Vidmar, *Veze sa CK KP Libana i Sirije*.

lo na naše odnose sa Sirijom. S druge strane, treba pretpostaviti, ukoliko se ne dozvoli azil, da bi to moglo imati nezgodnih posledica na veze Socijalističkog Saveza, odnosno SKJ, sa sirijskim socijalistima.⁷³ Dilemu je u Komisiji rešio Vladimir Dedijer, složivši se sa potrebom da se traženje azila izbegne, predlažući čak da se sirijskim socijalistima obeća mala finansijska pomoć za izdržavanje, ali u nekoj drugoj zemlji koju za azil odaberu.⁷⁴

Naslanjanje na progresivne pokrete kočilo je saradnju sa Egipatom. I posle sređivanja diplomatskog provizorijuma i obnove rada poslanstva, situacija nije izmenjena. Poslanik Ešref Badnjević je predao akreditive januara 1946. u nejasnoj atmosferi, budući da Egipat još nije priznao Jugoslaviju.⁷⁵ Sam Badnjević nije učinio atmosferu boljom. Ideološka prizma kojom je posmatrao svoju ulogu dala je njegovoj misiji osoben pečat. Već u prvom razgovoru sa egipatskim ministrom spoljnih poslova Badnjević je došao do definitivnih zaključaka: „Gotovo nije ni potreban komentar o ovom razgovoru. Iz svakog odgovora se vidi da je to ministar jedne kolonijalne vlade... To se naročito videlo u njegovom odgovoru u vezi palestinskog pitanja. Ovaj odgovor je dao kao da se bojava da ga prisluškuje lord Kembel, engleski ambasador.“⁷⁶ Sve aktivnosti arapskih država okarakterisane su kao nazadne i imperijalističke: „U suštini zaključci šefova država arapskih zemalja predstavljaju njihov maksimalni program, ali do ostvarenja toga programa dalek je i mučan put. Ovoj mračnoj raboti daće jak otpor sve napredne demokratske snage prednjeg i srednjeg istoka (sic) i Sovjetski Savez koji svojom politikom i stavom u međunarodnoj politici na svakom konkretnom primeru razobličava planove imperijalista i njihovih prituza.“⁷⁷ Badnjević je energično korigovao i dopunjavao izveštaje generalnog konzula iz Bejruta Grujića, za koje je nalazio da su suviše defetistički, da precenjuju snagu imperijalista i ne obraćaju pažnju na nosioce demokratskih preobražaja u regionu. Njegovo je pak tumačenje bilo sasvim jasno: „Sadašnja libanska vlada predstavlja drugorazrednu ekipu političara i stvarno je slijepo oružje u rukama predsednika republike, koji je engleski čovek.“⁷⁸

Uz takve ocene, bilo je iluzorno razmišljati o bilo kakvoj saradnji. Kada je spor između Velike Britanije i Egipta buknuo početkom 1947.

⁷³ ASCG, 507, IX, 117, *Podsekretar Crnobrnja Komisiji za međunarodne veze SSRNJ*, 17. jul 1953.

⁷⁴ ASCG, 507, IX, 117, *Vladimir Dedijer drugu Crnobrnji*, 21. jul 1953.

⁷⁵ KMJ, 1-3-b/196, *Izveštaj Ešrefa Badnjevića*, 16. januar 1946.

⁷⁶ DASC, 1946, Egipat, f-20, 13942, *Razgovor sa ministrom spoljnih poslova Egipta*, 2. novembar 1946.

⁷⁷ KMJ, 1-3-b/527, *Sastanak vladara i šefova arapskih država*.

⁷⁸ Isto, 159, *Izveštaj o Libanu*.

novom žestinom i kada je Egipat izrazio nameru da iznese problem pred Ujedinjene nacije, Badnjević je izneo neobičan predlog. On je bio mišljenja da, ukoliko se egipatske vlasti obrate ovim povodom Jugoslaviji za podršku, Jugoslavija treba da ih podrži samo ukoliko se na slobodnim izborima izabere nova, demokratska vlada koja će obezbediti dobru atmosferu za razvoj bilateralnih odnosa, izručiti ratne zločince, izvršiti repatrijaciju jugoslovenskih građana, zabraniti rad političkih emigranata i raskinuti saveze sa imperijalistima.⁷⁹ Ovi ambiciozni uslovi u Beogradu su ocenjeni nerealnim. Vladimir Velebit je otpisao Badnjeviću da Jugoslavija nema razloga ni načina da traži sve to i da je njena politika da „pomogne svaku vladu koja se bori protiv imperijalizma.“⁸⁰ Međutim, Badnjević je istrajavao na svom kursu, do mere da je aprila 1947. proglašen za nepoželjnu osobu zbog „propagandne aktivnosti protiv Egipta.“⁸¹ Ne prihvatajući ovu ocenu egipatske vlade, Jugoslavija je naravno povukla Badnjevića, koji je premešten u Teheran, a za novog izvanrednog poslanika i opunomoćenog ministra u Egiptu, Siriji i Libanu postavila je Šahinpašića.⁸²

Interesantno je da personalna promena nije dovela do novog pristupa. Šahinpašić je čak na svoju ruku savetovao egipatske komuniste po pitanju njihove taktike. Na vest o pripremama antikomunističkih akcija krajem 1947, on ih je instruirao da pređu u ilegalu i preneo u Beograd molbu da se njihova stvar pomogne u jugoslovenskoj štampi.⁸³ Šahinpašić je ubrzo po objavljivanju Rezolucije Informbiroa emigrirao sa delom osoblja, ostavivši poslanstvo i bez dokumentacije. Pometnja koja je nastala nije dugo raščišćena, velikim delom i zbog sukoba novog poslanika Milana Moskovljevića sa novim savetnikom poslanstva Jovanom Vukomanovićem. Njihov spor se završio povlačenjem Moskovljevića avgusta 1949.⁸⁴ Novi poslanik Milan Ristić, koji je aprila 1950.

⁷⁹ DASC, 1947, PA, Egipat, f-28, 47360, *Badnjevićev telegram*, 5. februar 1947.

⁸⁰ Isto, 47350, *Velebitov telegram Badnjeviću*.

⁸¹ Badnjević je otišao tako daleko da je elaborat o sporovima počeo rečima: „Priroda mog spora sa Egiptom...“ Isto, 47360, *Aide memoire*.

⁸² Jugoslovenska kadrovska politika je promišljeno slala jednog za drugim dvojicu muslimana u Kairo, uzimajući u obzir značaj verskih sentimentata. U istom duhu po odluci Predsedništva vlade FNRJ tokom 1949. u Egipat je poslata grupa jugoslovenskih muslimana na hadžiluk. – DASC, 1949, str. pov., f 4, Egipat, 2174, *Aide-memoire*.

⁸³ DASC, PA, str. pov., 1947, f-1, 1743, *Šahinpašićev telegram Velebitu*, novembar 1947. Ova vrsta aktivizma je ipak ocenjena prejakom, što se vidi iz odgovora Vladimira Velebita, kojim se Šahinpašić poziva na oprez u ovakvim konsultacijama. – Isto, 1745, *Velebitov telegram Šahinpašiću*.

⁸⁴ DASC, str. pov., 1948, f-9, 2174, 2219. Ispostavilo se da je ova promena došla u ne vreme, jer je Moskovljević uspeo da pokrene odnose sa mrtve tačke, oslanjajući se na „novo raspoloženje Egipta prema nama.“

preuzeo dužnost, opisao je Edvardu Kardelju situaciju kao katastrofalnu.⁸⁵ Jugoslavija se u izgradnji odnosa sa bliskoistočnim zemljama nalazila na novom početku, koji je iziskivao sistematski napor.

*

Ristićeva ocena je dobro sumirala ishodišta politike podrške progresivnim zemljama i pokretima, koja se pokazala lošom osnovom za izgrađivanje stabilnijih veza. Egipat, Irak, Jordan i Saudijska Arabija bile su monarhije bez mnogo sluha za parlamentarne modele, pri tom opresivne prema levičarskim pokretima. Vojni režimi u Siriji i Libanu, uprkos određenim populističkim merama, nisu izgledali ideološki bliskim. Izrael, koji je u regionu nastupao sa „najprogresivnijih“ pozicija, bio je u neprestanom konfliktu sa svim svojim susedima. Tako je i iz ideološkog ugla situacija izgledala stagnantna. Zamršena bliskoistočna pitanja još više su komplikovana složenim posleratnim razvojem Jugoslavije. Opasna situacija u kojoj se našla zemlja izopštena iz lagerskog života je niz često protivrečnih akcija i ocena. Ideološki i državni princip su se sudarali, što je bilo posebno vidno u odnosu sa državama koje nisu bile blokovski svrstane i od kojih Jugoslavija nije direktno zavisila. Konfuzija se postepeno raščištavala početkom 50-ih godina, kada Jugoslavija prestaje da pretpostavlja međupartijske oblike saradnje međudržavnima i počinje da izgrađuje bilateralne kontakte sa ključnim bliskoistočnim državama.

⁸⁵ DASC, str. pov., 1950, f-2, 679, *Ristićev izveštaj Kardelju*.

Prva glava

BILATERALNE OSNOVE JUGOSLOVENSKE BLISKOISTOČNE POLITIKE

Za bilo koju zemlju i bilo čiju politiku veoma je delikatan problem održavati dobre i normalne odnose sa dve zemlje koje su istovremeno međusobno u zategnutim odnosima i oštrom sporu.

Analiza DSIP-a, oktobar 1954

Jugoslavija i nastanak Izraela

U periodu pre Rezolucije Informbiroa, jugoslovenski interes za Bliski istok je bio sporadičan i jasno uočljiv samo po pitanjima koja su se nametala na svetskoj agendi, poput gašenja britanskog mandata u Palestini koje se pretvorilo u regionalnu, do danas nezalečenu krizu. U poratnim godinama budućnost ove oblasti izgledala je veoma neizvesna, a mandat je produžavan jer su tenzije između Jevreja i Arapa prerastale u oružane sukobe. Decenijama nezadovoljni zbog nevoljnosti britanske vlade da pristupi implementaciji Balfurove doktrine, podržani svetskim mnjenjem potresanim saznanjima o razmerama jevrejskog stradanja tokom rata, ojačani sve većim brojem izbeglica koji je dolazio u Palestinu – Jevreji su zahtevali sopstvenu državu. Arapi, još uvek premoćni brojem u Palestini (1,269.000 prema 608.000 Jevreja po proceni sa kraja 1946), smatrali su da mandat treba da se pretvori u jedinstvenu državu. Britanci nisu želeli krvoproliće, a nisu mogli ni da zauzmu stranu, jer bi podrška bilo kakvom obliku jevrejske državnosti izazvala lančanu anti-britansku reakciju u arapskom svetu. Nemoćna da se postavi, Britanije se uklonila, prepuštajući aprila 1947. Ujedinjenim nacijama da nađu pogodno rešenje.

Na Prvom vanrednom zasedanju Generalne skupštine (28. april – 15. maj 1947) oformljen je Specijalni komitet za Palestinu (UNSCOP), opunomoćen da izradi preporuku Generalnoj skupštini o sudbini ove teritorije. Sačinjavali su ga predstavnici Švedske, Holandije, Čehoslovačke, Australije, Kanade, Indije, Irana, Gvatemale, Meksika, Perua i Jugoslavije. Jugoslaviju je predstavljao Vladimir Simić, predsednik Save-

znog veća Skupštine FNRJ.⁸⁶ Svi delegati u UNSCOP-u su se složili samo da je potrebno ukinuti britanski mandat i da se Palestini mora dati nezavisnost. Najveći broj predstavnika (osam država) predložilo je Plan o podeli s ekonomskom unijom, tzv. Predlog većine, odnosno podelu Palestine na jevrejsku i arapsku državu sa naznačenim granicama. Jevrejima bi pripao veći i plodniji deo Palestine, u kojem bi se našlo 498.000 Jevreja i 407.000 Arapa, dok bi arapska Palestina imala manju teritoriju naseljenu sa 735.000 Arapa i oko 10.000 Jevreja.

Krajem maja 1947, sovjetski ambasador upoznao je DSIP sa stavom Sovjetskog Saveza, koji se umesto podele zalagao za zajedničku državu Arapa i Jevreja, i iskazao želju da se jugoslovenski bliže stav koordinira sa sovjetskim. Posledično, jugoslovenski stav, intoniran izrazito antibritanski, protivio se podeli, pa je u Komitetu odstupao od Predloga većine.⁸⁷ Tako su Iran, Indija i Jugoslavija iznedrili Plan o federalnoj državi, poznatiji kao Predlog manjine koji je umesto podele predviđao jevrejsko-arapsku federativnu državu na teritoriji čitave Palestine.⁸⁸ Jugoslavija je tako podržala opciju nedeljive Palestine, koju su jevrejske organizacije smatrale sasvim nepovoljnom, ali koja je izražavala tadašnje sovjetsko raspoloženje, pa time i stav Komunističke partije Palestine.⁸⁹

Nijedno rešenje nije bilo potpuno prihvatljivo ni za Arape niti za Jevreje. Međutim, Jevreji su bili protiv federativne države u kojoj bi Arapi bili brojičano nadmoćni. Za njih je Predlog manjine bio posebno nepovoljan, pa je stoga u arapskom svetu doživljavan kao prihvatljiviji.⁹⁰ Na Drugom zasedanju Generalne skupštine 3. septembra UNSCOP

⁸⁶ Predratni pravnik, predsednik Advokatske komore i član Republikanske stranke, V. Simić je 29. novembra 1945. izabran za predsednika Saveznog veća Narodne skupštine FNRJ. Bio je delegat na Konferenciji mira u Parizu.

⁸⁷ DASC, PA, str. pov., 1947, f-5, *Palestinsko pitanje pred organizacijom Ujedinjenih nacija*. Jugoslovenska delegacija je imala izrazito antizapadni stav, koristeći položaj u komisiji za „raskrinkavanje anglo-američke strategije“. Tadašnji sovjetski stav u: MidEast Web Historical Documents. *UN Debate Regarding the Special Committee on Palestine: Gromyko Statement at UN 1947, May 14, 1947*, (12. januar 2006). Jugoslavija je u svom odlučivanju, u odsustvu pouzdanih informacija, koristila sovjetske ekspertske izveštaje. – ASCG, SKJ, 9/97–2, Palestina, Klemens Žultobordski, *O položaju u Palestini*.

⁸⁸ Ta federalna vlast je trebalo da kontroliše oružane snage, spoljne poslove i pitanja od opšteg interesa, a bilo je predviđeno i trogodišnje ograničenje useljavanja Jevreja. Iznoseći jugoslovenski stav 12. avgusta u pismu Sandstromu, predsedniku UNSCOP-a, Simić je istakao da se Jugoslavija zalaže da Arapi i Jevreji uprkos kolonijalnom i imperijalističkom pritisku zajednički dogovore svoju budućnost. – DASC, PA, str. pov., 1947, f-5, *Palestinsko pitanje pred organizacijom Ujedinjenih nacija*.

⁸⁹ ASCG, SKJ, IX/97–13, *Palestina*.

⁹⁰ APR, KMJ, 1–3-b/486, *Telegrami Šahinpašića i Vilfrana*.

je priložio svoje izveštaje Generalnoj skupštini, a debata o njima je trajala čitave jeseni.⁹¹ Odlučujući preokret izazvala je promena stava SSSR-a, koji se isprva zalagao za nedeljivu Palestinu, da bi tokom maja otvorio mogućnost njene podele, za koju se neposredno pre glasanja o planovima neočekivano žustro založio.⁹² Obe supersile su tako najednom stale iza Predloga većine. Ishod glasanja 29. novembra je stoga doneo 33 države u korist podele, 13 (uglavnom muslimanskih) protiv i 10 uzdržanih. Jugoslavija se kao jedan od sastavljača Predloga manjine uzdržala.

U godinama posle Informbiroa, i u politici, i u publicistici i u naučnom diskursu, ova jugoslovenska odluka posmatrana je dugo kao jedan od očitih primera pretkominformskih razmimoilaženja između FNRJ i SSSR-a. Uspostavljena je slika koja se iz domena propagande prelila i u ozbiljne analize jugoslovenske spoljne politike: „Na pitanju podele Palestine došlo je prvi put do otvorenog razmimoilaženja između nas i SSSR-a na jednom međunarodnom političkom pitanju.“⁹³ To je bilo vrlo korisno oružje u rukama jugoslovenskih diplomata: „Mi smo imali jedan poseban stav u organizaciji Ujedinjenih nacija. Mi smo se odvojili u to doba od stava SSSR sa kojim smo u to doba saradivali vrlo tesno. To je bilo pre prekida sa njima. Mi smo predlagali jednu federaciju arapsko-jevrejsku, jednu palestinsku državu na federalnim principima. Mi smo prema tome videli već u to doba opasnost koju bi predstavljalo stvaranje takve države, izolirane države, dva antagonistička elementa koja su živa i koja su na tom području skupa.“⁹⁴

Međutim, izdvojeno mišljenje Jugoslavije po palestinskom pitanju nije bilo nezavisno od namera SSSR-a. Dve vlade su se neprekidno konsultovale. Sovjetski ambasador Lavrentijev se još u maju, posle prve promene sovjetskog stava, kod Edvarda Kardelja raspitivao o jugoslovenskim članovima komisije. On na tom sastanku „podvlači da je SSSR promenio stav govorom Gromika na vanrednom zasedanju skupštine Ujedinjenih nacija, pa moli da naš predstavnik kontaktira Gromika i konsultuje se sa njim po pitanju izrade plana akcije u Anketnoj komisiji. Izjavio sam mu da je naš stav identičan sa sovjetskim i da

⁹¹ Tekst izveštaja Komisije: United Nations Special Committee on Palestine, Recommendations to the General Assembly A/346, 3. September 1947, Mideast Web, <<http://www.mideastweb.org/unscop1947.htm>>, (12. januar 2006).

⁹² SSSR u ovom periodu nije ozbiljno računao na podršku arapskih država: „Drug Bebler je u jednoj diskusiji sa Manuilskim rekao da ne shvata tako ekstremne sovjetske pozicije, kojima neminovno odbijaju simpatije arapskog i muslimanskog sveta. Manuilski je na ovo rekao da dve sovjetske divizije predstavljaju veću revolucionarnu snagu nego čitav muslimanski svet.“ – DASC, 1955, f-33, SSSR – *Bliski i Srednji Istok*.

⁹³ ASCG, SKJ, IX/49, Izrael, *Arapsko-izraelski spor*, 4.

⁹⁴ ASCG, SKJ, 507, IX/117.

je naš zamenik delegata drug Brilej već u Nju Jorku. Ukoliko se nije već konsultovao sa Gromikom po ovom pitanju, dobiće telegrafsko naređenje.⁹⁵ SSSR je, ne prvi put, naglom promenom politike isprva zbuonio jugoslovensko rukovodstvo, ali je ubrzo Jugoslavija prihvatila sovjetsku liniju. U instrukciji koju je Edvard Kardelj uputio delegaciji u Ženevu pred sastavljanje izveštaja stajalo je da delegacija i dalje treba da se zalaže za jedinstvenu, federalnu državu, ali da je stav o podeli koji je izneo Gromiko stav sovjetske vlade, kojem se ne treba otvoreno suprotstavljati.⁹⁶

Na osnovu raspoložive građe nije moguće nedvosmisleno zaključiti, ali se može pretpostaviti da je Jugoslavija imala odobrenje Sovjeta da nastavi sa podržavanjem ionako propale ideje o federativnoj Palestini. Moguća motivacija Sovjetima da tolerišu jugoslovenski „proarapski“ stav bila je potreba SSSR-a da održi kanal prema arapskom svetu, ozlojeđenom neočekivanom sovjetskom podrškom nastanku Izraela. Da se u ovome uspelo, svedoči jugoslovenski poslanik u Kairu: „Jevreji u većini ćutke prelaze preko Jugoslavije i očekuju promenu stava naše zemlje no ipak podvlače da je verovatno ovakav stav Jugoslavije pogodan i Sovjetskom Savezu pošto preko Jugoslavije može da održava veze sa arapskim svetom...“⁹⁷

Britanska odluka da napusti mandatnu teritoriju 14. maja 1948. ubrzala je sastanak Generalne skupštine na kojoj je 18. aprila usvojen plan SAD o starateljstvu Ujedinjenih nacija nad Palestinom dok se ne obezbede uslovi za primenu Predloga većine. Jugoslavija je bila protiv američkog plana i najednom je, uprkos svom pređašnjem stavu, energično zahtevala da se izvrši odluka o podeli, svrstavajući se sasvim sa SSSR-om. Odustala je od svoje pozicije, premda to nije želela da pokaže: „Nismo formalno odustali od svog stava u korist federacije, ali nismo ni insistirali na njemu.“⁹⁸ Formalno zalaganje za federaciju je održala „i iz taktičkog obzira prema arapskim državama koje su nam, po izvesnim drugim pitanjima davali makar i pasivnu podršku.“⁹⁹ Podelu Palestine Jugoslavija je zastupala i na drugom vanrednom zasedanju i na trećem redovnom zasedanju Generalne skupštine. Predstavnik Jugo-

⁹⁵ APR, KMJ 1–3-b/647, *Zabeleška o razgovoru Edvarda Kardelja sa ambasadorom Lavrentijevim*.

⁹⁶ DASC, 1947, Palestina, f-97, 381, *Kardeljeva instrukcija jugoslovenskoj delegaciji*; Isto, *Izveštaj Vladimira Simića*. Kardeljeva instrukcija je predstavljala odustanje Jugoslavije od stava o federalnoj Palestini. Simićev izveštaj potvrđuje da je jugoslovenska delegacija dalje korake preduzimala sa punim saznanjem i saglasnošću predstavnika SSSR-a.

⁹⁷ ASCG, SKJ, IX/49, Izrael, *Arapsko-izraelski spor*, 12.

⁹⁸ ASCG, 507, IX./49, *Arapsko izraelski spor (palestinsko pitanje)*.

⁹⁹ DASC, 1947, f. 5, 5/363. *Palestinsko pitanje pred OUN*.

slavije Ljubomir Radovanović je istakao čak da „premda Jugoslavija nije podržala plan većine o podeli, nego plan manjine o federativnom uređenju, ona priznaje logičnu bazu podele i mogućnost njene primene ... nema osnove, međutim, arapski zahtev za celom Palestinom, jer postoji jevrejski narod i država koji se ne mogu nijekati. Taj narod ima pravo na nezavisnost i nacionalnu državu.“¹⁰⁰

List *Borba* je istovremeno prenosio TASS-ove tendenciozne vesti: „SAD žele da pomoću svoje glasačke mašine odbace plan o podeli Palestine.“¹⁰¹ Jugoslovenski predstavnik je na zasedanju pred političkim komitetom podsetio da je Jugoslavija, koja je svojevremeno optirala za federaciju, prihvatila odluku o podeli kao punopravnu odluku Ujedinjenih nacija, koja sada „više ne odgovora interesima Sjedinjenih Američkih Država“.¹⁰² Sovjetski, a i jugoslovenski otpor pokušaju SAD da popune vakuum nastao posle britanskog povlačenja doprineo je eskalaciji sukoba u regionu koji je u izveštajima generalnog konzula iz Jerusalima označavan kao veoma eksplozivan. Arapske države su se, i po oceni jugoslovenskog poslanika u Libanu, pripremale za obračun, obučavajući dobrovoljce.¹⁰³

Rat na Bliskom istoku

Na dan povlačenja Britanaca, 14. maja 1948, Jevreji su proglasili stvaranje države Izrael. Gotovo istovremeno, Egipat, Sirija, Liban, Irak i Transjordanija objavile su Izraelu rat. Otvornik poslova Egipta je u razgovoru sa Jožem Brilejom rekao da se nadao da Jugoslavija kao mediteranska zemlja sa velikim brojem muslimana neće priznati Izrael.¹⁰⁴ Međutim, SSSR je priznao Izrael 17. maja, a Jugoslavija dan kasnije. Rat je počeo i Jugoslavija je, svrstavajući se uz SSSR, podržala opstanak Izraela. U štampi su iznošene ocene da je rat izazvan spolja, da za njega nisu odgovorni Arapi ni Jevreji, već sukobi američkog i britanskog imperijalizma. „Novi rat u Palestini je tako zaista počeo. Rat koji trupe britanske vlade, u interesu britanskih i američkih petrolejskih i drugih kompanija vode protiv – odluke Ujedinjenih nacija o podeli Palestine.“¹⁰⁵ Isticano je da Britanci podržavaju arapske države, a Amerikanci Izrael.¹⁰⁶

¹⁰⁰ ASCG, SKJ, 508, IX/97.

¹⁰¹ *Borba*, 19. april 1948.

¹⁰² *Borba*, 24. april 1948.

¹⁰³ ASCG, 507/IX, 49, *Palestinsko pitanje*, 9.

¹⁰⁴ APR, KMJ, 1–3-b, 196, *Zabeleška o razgovoru načelnika Brileja sa egipatskim otpravnikom poslova*, 11. jun 1948.

¹⁰⁵ *Borba*, 5. maj 1948.

¹⁰⁶ *Pozadina krvoprolića u Palestini*, *Borba*, 6. jun 1948.

Tokom sukoba Jugoslavija je imala niz neprijatnosti sa arapskim državama. Egipat je cirkularnim pismom upozorio nekoliko vlada, pa i jugoslovensku, da će na njihove brodove biti otvorena vatra ukoliko se ova aktivnost nastavi. U dogovoru sa sovjetskom vladom, ova nota je ignorisana, a incidenti su izostali.¹⁰⁷ Usledili su i veći problemi, pretežno zbog snabdevanja Izraela oružjem, izvedenim u organizaciji SSSR-a, uz pomoć Jugoslavije. Glavni snabdevač je, na inicijativu Sovjetskog Saveza, bila Čehoslovačka. Češko oružje je stizalo Dunavom u Jugoslaviju, tovarilo se u Šibeniku i slalo u Izrael.¹⁰⁸ Avioni su na putu za Izrael doletali prvo u Crnu Goru odakle su, snabdeveni gorivom, nastavljali ka svojoj destinaciji. Ova pomoć je u velikoj meri doprinela izraelskoj pobjedi u ratu. Ishod kratkotrajnog sukoba (15. maj – 11. jun, prekinut primirijem, pa nastavljen 6–19. jula) bio je porazan za Arape. Izrael je značajno proširio teritorije koje su mu dodeljene „planom većine“ i sa njih prognao između 400.000 i 450.000 Arapa. Sada je Izrael posedovao 78% nekadašnjeg mandata umesto predviđenih 49%. Arapske vojske su poražene na bojnopolju, a nesloga unutar Arapske lige postala je očita. Režimi u Iraku, Egiptu i Jordanu su bili veoma poljuljani ovim porazom.¹⁰⁹

Eskalacija jugoslovenskog sukoba sa SSSR-om nije isprva uticala na razvoj politike prema Izraelu. Leo Mates primećuje da se dozvola preletanja i uzimanja goriva u Jugoslaviji protekla na celo leto i jesen 1948, iako su odnosi sa zemljama Informbiroa već bili zategnuti.¹¹⁰ Još 29. septembra, na zasedanju Generalne skupštine, Edvard Kardelj je podržavao sovjetske stavove. Optužio je SAD i druge članice Saveta bezbednosti da ne rade energično na sprovođenju rezolucije o podeli, niti na obuzdavanju agresije arapskih država na Izrael. Tek kada je Jugoslavija izašla u javnost obelodanivši svoj sukob sa SSSR-om, pokušalo se sa umeravanjem njenog proizraelskog stava. Arapske države su sistematski podsećane na jugoslovensko optiranje za celovitost Palestine, u pokušaju da se obezbedi njihova podrška po drugim pitanjima u Ujedinjenim nacijama. Jugoslavija je često isticala nekadašnje zalaga-

¹⁰⁷ DASC, PA, 1948, 122, *Palestina*.

¹⁰⁸ M. Babić, *n. d.*, 42–43. Autor navodi svedočenje Šajke Dana, tajnog emisara izraelske vlade u Jugoslaviji.

¹⁰⁹ Više o dinamici arapsko-izraelskog konflikta: Manojlo Babić, *Izraelsko-arapski ratovi*, Zagreb 1988; Charles D. Smith, *Palestine and the Arab-Israeli Conflict*, London 2001. Publicistički opis prvog arapsko-izraelskog rata: Dominique Lapiere, Larz Collins, *Jeruzaleme, Jeruzaleme*, Ljubljana 1977. Arapska liga se našla takoreći pred pucanjem, posebno kada je Jordan, anektiravši arapske delove Palestine, priznao Izrael (doduše ne i njegove granice). Politička kriza otvorena ovim činom dodatno se komplikovala atentatom na jordanskog kralja Abdulaha. Više u: Charles D. Smith, *Palestine and the Arab-Israeli Conflict*, 12–32.

¹¹⁰ Leo Mates, *Međunarodni odnosi...*, 227.

nje za federaciju, predstavljajući ga kao svoju onovremenu dalekovidnost.¹¹¹ Ova taktika je urodila plodom, što se videlo krajem 1949. kada je Jugoslavija dobila podršku arapskih zemalja za svoju kandidaturu u Savetu bezbednosti.

U isto vreme počeli su aktivniji direktni kontakti sa Izraelom, budući da je posle Informbiroa Jugoslavija bila slobodnija da donosi samostalne političke ocene. Nije se mogla prenebreći činjenica da je, u ideološkom smislu, Izrael stajao „najlevlje“ na Bliskom istoku, pa je kao takav bio od interesa Komisiji za međunarodne odnose i veze.¹¹² Ovo levičarstvo je naravno bilo veoma daleko od komunističkog, što su pokazali izveštaji sa kongresa dve radničke partije Izraela, Mapai i Mapama, koje je sastavio jugoslovenski poslanik.¹¹³ Međutim, i levičarstvo jugoslovenskih vlasti bilo je posle Informbiroa dovedeno u pitanje. Iz tog ugla, Mapai je delovao kao bolji partner. Mapam je bio partija na liniji Moskve, pri tom sa dalekom manjim uticajem.¹¹⁴ Predloženo je da se u Izrael pošalje omladinska delegacija da prouči ustrojstvo kibuca, što je očito bilo u vezi sa akcijom mobiliziranja omladine u izgradnji Jugoslavije. Zaključeno je takođe i da treba pisati o Izraelu, „ali ne ulaziti u pitanje odnosa prema Arapima“. Jugoslovenska strana je bila otvorena za saradnju ali, u svetlu arapsko-izraelskog sukoba, nije bila spremna na gubitak simpatija u arapskom svetu. S tim u vezi negativno je ocenjen i predlog posete delegacije Saveza boraca Izraelu, jer je mogao biti tumačen kao ratnohuškački u arapskim zemljama. Delegati partije Mapai posetili su Jugoslaviju 6–9. novembra 1953. Delegacija je na sastanku sa Komisijom SSRNJ „insistirala na ideološkim i praktično političkim sličnostima između dva naša pokreta.“ I na prijemu kod Tita je podvlačena ta sličnost, ali se raspravljalo o partijskim

¹¹¹ Na sastanku sa predstavnikom Progresivne socijalističke partije Libana 1952, koji je pominjao opciju federacije kao optimalnu, Josip Đerđa „primećuje da je to bio stav Jugoslavije već 1947. pred OUN, ali da nažalost to niko nije prihvatio.“ – ASCG, SKJ, IX/70, II-1, *Zapisnik sa sastanka održanog u Komisiji za međunarodna pitanja CK SKJ*.

¹¹² Unutrašnje uređenje Izraela je i ranije interesovalo jugoslovenske komuniste. Jedan rani izveštaj o Palestini opisao je političko stanje jevrejskih organizacija kao smutno. U širokoj koaliciji Hagadah identifikovana je partija Mapai kao osnovni stožer, „kojeg Jereji hoće da prikažu kao levičarsku i socijalističku, a ustvari podseća na desne socijaliste.“ – ASCG, SKJ, 507/IX, 97–2, Palestina, *Izveštaj generalnog konzula Šćepanovića*. Počela je razmena poseta, a utisci su bili podeljeni. Veljko Vlahović koji je vodio posetu sindikata stekao je utisak da se „heterogenost privrednog života ogleda u tome što u Izraelu postoje oblici privatne, društvene, državne, zadružne, socijalističke, pa čak i komunističke privrede, kao i čitav niz raznih formi međusobnih kombinacija.“ – ASCG, SKJ, 507/IX, 49–5-5.

¹¹³ ASCG, SKJ, 507/IX, 49, 3–1, *O Kongresu MAPAM-a, 7. septembar 1950.*

¹¹⁴ ASCG, SKJ, 507/IX, 49, 5–3, *Informbirovske agenture u Izraelu.*

pitanjima i pitanjima ekonomske izgradnje, a ne o političkim ili međudržavnim.¹¹⁵

Stvaranju međudržavnih veza pristupalo se sa mnogo više opreza. Društvo za prijateljske veze između Izraela i Jugoslavije osnovano je 4. januara 1950. Konzulat u Izraelu je prerastao u poslanstvo, a FNRJ je napravila gest dobre volje predajući akreditive u gradu Jerusalimu, čija je krajnja sudbina još uvek izgledala neizvesna, jer su ga Izrael i Palestinci želeli za sebe, a aktuelna je bila i opcija internacionalizacije grada. Otvoreni su i pregovori o mogućnostima ekonomske saradnje.¹¹⁶ Međutim, uprkos proširenju odnosa, Jugoslavija je bila svesna da svako obavezivanje prema Izraelu kvari odnose sa drugim državama. „Pitanje odnosa prema Izraelu postalo je u arapskom svetu sinonim proveravanja sopstvenog arapskog patriotizma.“¹¹⁷ Međutim, bilo je i obrnuto. Dolazak sirijske vojne delegacije u Jugoslaviju početkom 1952. izazvao je burnu izraelsku reakciju. Reciprocitet je bio od neobičnog značaja u pitanjima bliskoistočne politike. Tako je, tek što je sirijska delegacija otišla, izraelski poslanik Joran uspeo da isposluje dolazak izraelske vojne delegacije, koja je 23. oktobra 1952. stigla u Jugoslaviju, predvođena generalom Josefom Avidarom.¹¹⁸ To je naravno izazvalo uznemirenje i negativne komentare u Siriji, posebno u vojnim krugovima. Međutim, na protest poslanika Javorskog, Aleš Bebler mu je iz Beograda odgovorio da Jugoslavija želi prijateljstvo arapskih zemalja, ali ne na račun diskriminacije Izraela.¹¹⁹

Ova ambivalentnost je pratila jugoslovensku diplomatiju. U razgovoru sa izraelskim poslanikom Joranom 18. januara 1952, Kardelj je izložio neke principe jugoslovenske politike na Bliskom istoku: „Naše simpatije su bile za Izrael, ali imamo i mi spoljno-političkih teškoća koje nam ne daju da uvek zauzmemo za njih potpuno zadovoljavajući stav... Mi dobro razumemo da kretanja masa na Bliskom Istoku sadrži i izvesne opasnosti i da može biti iskorišćeno od SSSR, a može biti iskorišćeno čak i na pojačanje pritiska na našu zemlju.“¹²⁰ Međutim Kardelj je i egipatskog poslanika uveravao u „sličnosti puteva u borbi za neza-

¹¹⁵ APR, KPR, 1–3-a, Izrael, *Delegacija radničke partije Mapaj*, 6–9. novembar 1953.

¹¹⁶ Pregovori nisu realizovani do jula 1954, kada su zaključeni trgovinski i platni sporazum između FNRJ i Izraela. – ASCG, ŠKJ, IX, 49, *Beleška o predstojećim pregovorima između FNRJ i Izraela*.

¹¹⁷ DASC, PA, 1955, Egipat, f-54, *Bliski i Srednji istok*, 6.

¹¹⁸ DASC, str. pov., 1952, f-5, 1687/4, *Zabeleška o razgovoru Lea Matesa i Jorana*; DASC, str. pov., 1952, f-5, 13, *Zapisnik sa kolegija*, 19. januar 1952.

¹¹⁹ DASC, PA 1952, Izrael, f-43, *Beblerov telegram Javorskom*, 14. oktobar 1952.

¹²⁰ APR, KMJ, 1–3-b/357, *Zabeleška o razgovoru ministra inostranih poslova druga Edvarda Kardelja sa gosp. E. Joranom, izraelskim poslanikom*.

visnost obeju zemalja i u njihovoj borbi za razvitak produktivnih snaga.¹²¹ Zapravo, Jugoslavija je još dugo zadržala svoj položaj između suprotstavljenih država: „Jedno je sigurno: dok arapske zemlje same i Izrael ne nađu izlaz koji će biti prihvatljiv za obe strane... neće biti u stanju da krenu napred ka izgradnji ... Ali je sigurno da bi po pitanju nacionalnih aspiracija ovih zemalja trebalo prihvatiti gledišta arapskog sveta, a u pitanju arapsko-izraelskog spora ostati na visini objektivno i nezainteresovanog prijatelja...“¹²²

U relativnom zatišju u bilateralnim odnosima koje je nastupilo posle arapsko-izraelskog rata i Rezolucije Informbiroa, na Komisiji je bio zadatak da, pospešujući saradnju sa partijom Mapai, igra ulogu spoljnopolitičkog aktera. Interesantno je da je Komisija shvatila moguće implikacije ovog mešanja, pa je u svoj zaključak unela i primedbu: „Treba videti da li drug Koča Popović ima kakvu primedbu na to.“¹²³ Razmena delegacija je urodila plodom. Izveštaj o poseti podneo je Komisiji Veljko Vlahović, koji je ocenio da je Mapai najvažnija partija u Izraelu, ali se kritički osvrnuo na mogućnost dublje saradnje, zbog heterogenosti i labave ideološke potke te političke organizacije. Međutim, istakao je da je opšti potencijal za saradnju sa Izraelom veliki: „Prema Jugoslaviji vrlo srdačan odnos. Jugoslavija ima vrlo veliki autoritet. Njima je ta saradnja sa Jugoslavijom potrebija nego nama jer su prilično izolovani“¹²⁴

Kolebanje oko politike prema Izraelu naknadno je otežano nenadanim razvojem u SSSR-u tokom 1952. i početkom 1953. Staljinova antisemitska kampanja i prekid odnosa SSSR-a sa Izraelom februara 1953. u Jugoslaviji su ocenjeni kao znak da „sovjetska diplomatija špekuliše dalekovidije nego što bi se to na prvi pogled moglo pretpostaviti. Njen cilj su pre svega Arapi, ali Rusi ne ispuštaju iz vida ni mogućnost da preko arapskih zemalja osvoje pozicije i u arapsko-azijskom bloku koji se, ako što se videlo na poslednjem zasedanju generalne skupštine, pokazao prilično solidaran.“¹²⁵ Jugoslavija je stoga ostala daleko od obavezivanja prema Izraelu ili baziranja svoje bliskoistočne politike na konsekventnoj podršci ovoj državi. „Naše angažovanje u arapsko-izraelskom sporu uvuklo bi nas u jednu vrlo komplikovanu situaciju opte-

¹²¹ DASC, PA, str. pov., 1953, f-3, 438, *Zabeleška o razgovoru potpredsednika SIV-a druga E. Kardelja sa egipatskim poslanikom u Beogradu*, 30. septembar 1953.

¹²² *Oko organizovanja odbrane Bliskog Istoka*, Međunarodna politika, 16. april 1953, 7.

¹²³ ASCG, SKJ, 507, IX, S/a-8, *Zapisnik sa sastanka spoljnopolitičke komisije SSRNJ*, 22. april 1953.

¹²⁴ ASCG, 507 IX, S/a-9, *Zapisnik sa sastanaka Komisije za međunarodne veze*, 26–27. jun 1953.

¹²⁵ *Prekid odnosa SSSR – Izrael*, Međunarodna politika, 1. mart 1953, 5–6.

rećenu intrigama velikih sila, složenim i osjetljivim odnosima, netrpeljivošću i ekskluzivnošću arapske i izraelske strane.¹²⁶

Nastanak jugoslovensko-egipatskih odnosa

Jedna zapuštena bilateralna

Istorija odnosa Jugoslavije i Egipta mogla bi se započeti otvaranjem konzulata Kraljevine Srbije u Kairu još 1908, koji je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca baštinila i pretvorila u diplomatsku agenciju. Posle proglašenja nezavisnosti Egipta (1922) podigla je na nivo generalnog konzulata, a 1926. i poslanstva.¹²⁷ Međutim, Kraljevina nije nalazila poseban interes za negovanje ovih odnosa, koji su između dva rata bili van fokusa jugoslovenske spoljne i ekonomske politike. Temeljite posleratne promene samo su povećale broj prepreka koje su stajale na putu razvoja jugoslovensko-egipatskih odnosa.

Iako su okolnosti za rad i dalje otežane, što se videlo iz aktivnosti poslanika Badnjevića i Šahinpašića, posle dolaska novog jugoslovenskog predstavnika Milana Ristića stanje u predstavništvu se unekoliko popravilo. Egipatski zvaničnici su posle Informbiroa pokazali određeno interesovanje za novu politiku Jugoslavije i njen osobeni položaj. Političke promene otvorile su i privredne perspektive. Tokom 1952. proširen je obim trgovine sa Egiptom, a Jugoslavija je pokušavala da reši problem dugovanja prema Egiptu.¹²⁸ Ristić se zalagao čak da se izvoz proširi iz agrarne sfere, da se liferuju atraktivnije sirovine poput bakra i gvožđa, pa čak i oružje, iz političkih razloga.¹²⁹ Pri tom je Egipat ušao u niz sporova sa Britanijom, u kojima Jugoslavija nije znala kako da se postavi. Britanci su vršili pritisak da bi se dogovorili o sudbini baze na Sueckom kanalu, koju nisu želeli da napuste pre dogovora o zajedničkoj odbrani Srednjeg istoka, za koju je Egipat smatrao da treba da bude prepuštena arapskim državama. Jugoslovenska štampa nije prenosila antibritanske vesti i stavove. Posle intervencije egipat-

¹²⁶ DASC, PA, 1955, f-54, *Bliski i Srednji istok*, 76.

¹²⁷ Osnovne informacije iz: *Egipat*, DSIP, Beograd 1955, 74. Neke od starijih informacija iz ovih biltena su pogrešne. Ovdje su unesene uz korekcije iz: Miladin Milošević, *Jovan Dučić, diplomatski spisi*, Beograd 1991, 15. Jovan Dučić je, službujući u Egiptu kao otpravnik poslova u dva navrata (1926/27) i 1929–32, činio mnogo na dinamizaciji odnosa između dve zemlje. Ograničeni uspeh ovih inicijativa dobro oslikava izvod iz diplomatskog izveštaja avgusta 1930: „U odnosima između Jugoslavije i Egipta nikakve promene.“ *Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije 1930. godine*, Beograd 2005, 60.

¹²⁸ Problemi ovog dugovanja su pokazivali da je politika još uvek išla ispred privrede. „Rešenje našeg dugovanja Egiptu je političko pitanje. Egipat ima za nas naklonosti ali mu je teško... Moramo mu platiti garancije... Svako odugovlačenje je opasno i može nas kompromitovati ekonomski i politički.“ – DASC, PA, str. pov., 1951, f-3, 57, *Ristićev telegram*, 7. januar 1951.

¹²⁹ DASC, PA, str. pov., 1951, f-3, 1070, *Ristićev izveštaj*, 30. maj 1951.

skog poslanika Zaki Beja kod Kardelja novembra 1951, počela su anti-britanska istupanja jugoslovenske štampe povodom incidenata u oblasti Sueckog kanala i nasilja Britanaca.¹³⁰

Još uvek je opstajao šematizam u opisivanju situacije u zemlji i opšte spoljnopolitičke orijentacije Egipta: „Politika anglo-američkih imperijalista u odnosu na ove zemlje može se rezimirati ovako. Pre svega, Engleska i Amerika nastoje da arapske zemlje zaključe mir sa Izraelom, da bi posle toga mogle da pristupe konkretnijim planovima da od ovih zemalja stvore blok uperen protivu zemalja socijalizma.“¹³¹ U svrhe osujećenja ovih planova postojale su namere da poslanstvo u Kairu preraste u istinski regionalni centar koji je trebalo da preko velikog Biroa za propagandu operiše u čitavoj oblasti severne Afrike i jugozapadne Azije.¹³² Takve instrukcije je od Komisije za međunarodne odnose i veze CK SKJ dobio uticajni Nijaz Dizdarević, pred odlazak na mesto savetnika u Kairo. On je imao zadatak i da obraća pažnju na širi regionalni pristup, sa posebnim naglaskom na severnu Afriku i razvoj kontakata sa naprednim pokretima.¹³³ Uprkos ovim optimističnim procenama bilo je problema, koji su izazvali krah njegove misije. Prateći instrukcije koje je dobio, N. Dizdarević je razvio široku delatnost koja nije pro-makla egipatskim bezbednosnim službama. Usledio je niz diplomatskih incidenata. Tokom januarskih demonstracija 1952. čak je uhapšen, pa ubrzo pušten. Egipatski poslanik u Beogradu je početkom aprila 1952. zahtevao da se Dizdarević povuče „jer je imao veze sa neprijateljima današnjeg režima u Egiptu.“¹³⁴ Bilo je očito da uprkos prevladavanju praktičnih, administrativnih i personalnih problema bez korenitih promena u Egiptu nema izgleda za poboljšanje odnosa.

Kraj Farukovog režima

Međutim, te su promene bile na pomolu. Egipatska vlast izgubila je podršku vojske posle neuspelog rata sa Izraelom, a hronično loša ekonomska situacija otežana raširenom korupcijom i nerešenim agrarnim pitanja činila je režim ranjivim. Kralj je izgubio i potporu Britana-

¹³⁰ APR, KMJ 1-3-b/196, 24, *Beleška o razgovoru Smodlake sa egipatskim poslanikom g. Zaki Bejom*, 24. novembar 1951.

¹³¹ DASC, PA, 1950, f-104, 417080, *Izveštaj poslanika Ristića*, 18. maj 1950.

¹³² DASC, str. pov., 1950, f-2, 56, *Izveštaj poslanika Ristića*, 10. avgust 1950.

¹³³ ASCG, 507, IX, 25, 4-2, Egipat, *Instrukcije za Nijaza Dizdarevića*, 20. jun 1951. O njegovoj interesantnoj karijeri više u: R. Petković, *Subjektivna istorija...*, 76-77.

¹³⁴ DASC, str. pov., 1952, f-5, 65, *Zapisnik sa kolegija*, 5. april 1952. Interesantan kuriozum, poučan za izučavanje odnosa između diplomata i obaveštajaca – poslanik Ristić nije bio upućen u aktivnosti svog savetnika Dizdarevića, čak nije znao ni da je njegov potčinjeni uhapšen pa pušten. – Isto, 67, *Zapisnik sa kolegija*, 8. april 1952.

ca, budući da nije mogao da obuzdava oružane čarke u oblasti Sueckog kanala i krvave antibritanske izgrede. Njegov otkaz anglo-egipatskog ugovora iz 1936. (oktobra 1951) ubio je kod Britanaca svaku nameru da mu čuvaju presto, a i Faruk je sa njima zaoštrio odnose po pitanju budućnosti Sueckog kanala i britanske baze na njemu. Različito profilisane zavereničke grupe su tako nesmetano radile na obaranju Faruka, čiji se režim nije usuđivao da primeni adekvatne represivne mere.¹³⁵

Jedna oficirska grupa, koja se nazivala Slobodnim oficirima, izvršila je 23. jula 1952. državni udar. Prevrat, izveden bez krvi, doveo je na vlast nove ljude poput Muhameda Nagiba, Abdul Gamala Namera, Muhameda Favzija i drugih, koji nisu bili osobito poznati i nije bilo lako proceniti kojim će pravcem krenuti u unutrašnjoj i spoljnoj politici.¹³⁶ Pitanje nije bilo od malog značaja, jer se primirije sklopljeno posle prvog izraelsko-arapskog rata (1948–49) pokazalo izrazito nestabilno. Egipat je, kao najveća arapska zemlja, imao veliki uticaj na raspoloženje Arapa u severnoj Africi i na Bliskom istoku. Interesantno je da velike sile uprkos tome nisu pridale naročito veliki značaj promeni. U SSSR-u se na promenu gledalo kao na „još jedan od onih vojnih udara na koje smo se tako navikli u Južnoj Americi“.¹³⁷ Prevladalo je uverenje da novi režim ne donosi nikakvu promenu u spoljnoj i unutrašnjoj politici, da je njime reakcija u Egiptu čak ojačana. „Prema vojnom režimu Rusi su u početku bili zauzeli neprijateljski stav ocenjujući ga kao diktatorski i fašistički, naročito posle proganjanja komunističkih pristalica.“¹³⁸ Sličan zaključak (uz razumljivo oprečne konsekvence) izvučen je i u Londonu. Početne brige, izazvane strepnjom za sudbinu napornih pregovora o budućnosti goleme britanske vojne baze u oblasti Sueckog kanala, razvejane su kada su britanske vlasti uverene da će osnovne spoljnopolitičke smernice ostati nepromenjene. Izraženo je čak i zadovoljstvo što će novi režim imati jaču podršku i biti stabilniji partner u pregovorima. Duh podrške najavljenim reformama simpatično je izrazio Vinston Čerčil: „Dole sa pašama, živeli felasi!“¹³⁹ SAD su imale još manje razloga da žale za Farukovim režimom. Njihovi operativci su čak bili u stalnom kontaktu sa

¹³⁵ Posle antibritanskih izgrede u Kairu, pritešnjen između potrebe da se osloni na Britance i sve većih izliva nezadovoljstva, Faruk je pravio planove za izgnanstvo i počeo prenositi zamašne svote novca u inostranstvo. – Anvar el-Sadat, *U potrazi za identitetom*, Zagreb 1979, 97.

¹³⁶ Više o udaru: Zdravko Pečar, Veda Zagorac, *Egipat. Zemlja, narod, revolucija*, 62–94. Interesantno svedočanstvo iz prve ruke: Anvar el-Sadat, *n. d.*, 89–105.

¹³⁷ Strobe Talbotte (ed.), *Khrushev Remembers*, London 1977, 461.

¹³⁸ *Egipat*, DSIP, 51.

¹³⁹ Prema: K. Kyle, *n. d.*, 42.

prevratničkim grupama, u težnji da izazovu reforme u Egiptu, sa Farukom ili bez njega.¹⁴⁰

Pitanje orijentacije novog režima (nazvanog Nagibovim po imenu eksponiranog generala-pučiste, koji je zauzeo mesto premijera) zainteresovalo je jugoslovensku diplomatiju. Zbog osobenog položaja u kojem se nalazio, Beograd se u analizi spoljnopolitičkih događaja nije povodio ni za Moskvom niti Vašingtonom, pa je i o promeni u Egiptu težio da donese samostalan sud.¹⁴¹ To, međutim, nije bilo lako. Plaćao se danak dugogodišnjem zanemarivanju. Rđavo finansirano poslanstvo nije bilo u situaciji da temeljno prati regionalne prilike. Još je teže bilo vrednovati događaje i davati prognoze koje bi pomogle DSIP-u u formiranju stava. Čini se čak da je udar zatekao Milana Ristića, jugoslovenskog poslanika u Kairu. On je doduše istog dana telegramom obavestio ministarstvo o promeni vlasti, ali je dodao da je njegova pozadina nejasna.¹⁴² Dobio je gotovo gnevan odgovor Veljka Mićunovića, zamenika ministra inostranih poslova: „... Na osnovu vašeg izveštaja teško nam je zauzeti stav prema događajima u Egiptu... njihova važnost iziskuje da ministarstvo bude na vreme što pravilnije obavешteno, barem u opštim linijama.“¹⁴³ Posle ovog „ribanja“ usledio je niz Ristićevih telegrama i izveštaja, kojima je ministarstvo detaljno izvešteno o prirodi promena u Egiptu. Ristić je, pre svega, promenu kvalifikovao kao „buržoasku revoluciju“, potkrepivši ovu ocenu iznošenjem reformskih mera, posebno u pogledu agrarnih odnosa koje je nova vlast uvela. Tvrdio je da „nove reforme imaju za krajnji cilj smanjenje klasnih razlika“.¹⁴⁴ Dao je iscrpan pregled novih mera i biografije novih vlastodržaca. Ocenio je da je promenom vlasti nanet udarac britanskim interesima, kao i da su SAD izvukle glavnu korist od promene, postavši zaštitnik novih egipatskih vlasti. Štaviše, referisao je da „nemamo nikakvih dokaza da su SAD aktivno učestvovala u organizaciji vojnog puča ali sve okolnosti govore da su one mogle biti inspirator...“ U pogledu pobuda SAD, smatrao je da je namera Amerikanaca da kontrolišu novi režim i okrenu

¹⁴⁰ O vezama američkih obaveštajaca i Slobodnih oficira, koje iz razumljivih razloga nisu razlašavali ni novi režim niti CIA, više u: W. Scott Lucas, *Divided we stand, Britain, the US and the Suez crisis*, London 1991, 13–16.

¹⁴¹ Potreba za nezavisnim stavom bila je posebno izražena po pitanjima koja za Jugoslaviju nisu bila od posebnog značaja. Njime se potvrđivala samostalnost u vođenju spoljne politike, koja nije mnogo obavezivala, a omogućavala je Titu da istakne da „mi želimo zadržati svoj nezavisan stav kao nezavisna zemlja u svemu, a naročito želimo zadržati pravo da u pogledu međunarodnih pitanja imamo svoju potpunu slobodu.“ – J. B. Tito, *Govori i članci*, knj. VII, 178–179.

¹⁴² DASC, PA, 1952, f-20, 411490, *Telegram poslanika Ristića*, 23. jul 1952.

¹⁴³ DASC, PA, 1952, f-20, 411490, *Mićunovićev telegram egipatskom poslanstvu*.

¹⁴⁴ DASC, PA, 1952, f-20, 411494, *Telegram poslanika Ristića*.

ga protiv socijalističkih zemalja. U poslednjem u nizu izveštaja, 12. avgusta 1952, Ristić je ocenio da „... Egipat mora ostati neutralan u svakom međunarodnom sukobu“.¹⁴⁵

Na osnovu Ristićevih izveštaja, jugoslovenska diplomatija se pozitivno odredila prema promeni u Egiptu. Njegova teza o „buržoaskoj revoluciji“ je izgleda prihvaćena i to kao prilično slobodna analogija sa februarским događajima 1917. u Rusiji. Dakle, shvaćena je kao pomak unapred. Štaviše, antikomunizam koji su otvoreno ispoljavali Nagib i ostali slobodni oficiri nije praćen osudom, jer su Jugosloveni Komunističku partiju Egipta od raskida sa Informbiorom tretirali kao antijugoslovenski nastrojenu sovjetsku agenturu.¹⁴⁶ Progresivnost je bila sasvim dovoljna karakteristika da sistem izgleda prihvatljiv sa jugoslovenskog ideološkog stanovišta, u kojem je princip nemešanja u unutrašnje stvari drugih država posle 1948. umnogome prevladao nad revolucionarnom solidarnošću. Ipak, izostala je inicijativa, jugoslovensko poslanstvo je dobilo instrukciju da čeka i prati razvoj događaja.

Promena?

Budući da definitivna linija prema događajima u Egiptu nije bila uspostavljena, štampa je prenosila vesti o udaru bez komentara i kvalifikativa. Tek početkom avgusta izašao je u *Politici* opsežniji, oprezan komentar u međunarodnoj hronici, u kojem je podvučeno da „sumrak apsolutističkih vladara još ne znači i slom njihovog poretka ... General Nagib za sada predstavlja još onu 'nepoznatu količinu' s kojom se ne mogu sa sigurnošću da prave novi politički računi, ali koja sigurno kvari sve stare...“¹⁴⁷ U *Borbi* je istog dana, 3. avgusta, izašao i komentar Đorđa Jerkovića (*alijas* Josipa Đerđe, visoko rangiranog jugoslovenskog diplomate) o događajima u Egiptu i Iranu. Đerđa je smatrao da se radi o veoma važnim događajima koji zasecaju u tradicionalno feudalno nasleđe Egipta i povukao je paralelu između Nagibovih reformatora i kemalističkog pokreta. Ukazao je na pogoršan položaj Britanije i istakao neminovnost „ukidanja preživelih kolonijalnih odnosa“.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Isto.

¹⁴⁶ *Politika* je isticala da „zbog netrpeljivosti, jednostranosti i drugih negativnih osobine koje su se ispoljavale kod nosioca promena u Egiptu i Persiji, ti pokreti nisu u naprednom svetu dobili najširu podršku... Naprotiv, često je postojala opravdana bojazan da ti pokreti ne budu iskorišćavani od strane SSSR-a kao sredstvo za pojačavanje zategnutosti u svetu.“ – *Politika*, 24. jul 1952. O različitim komunističkim frakcijama u Egiptu se negativno izjašnjavala i Komisija za međunarodne odnose i veze.– ASCG, ŠKJ, 507, IX-25/I-1, Egipat, *O komunističkim organizacijama*.

¹⁴⁷ *Politika*, 3. avgust 1952.

¹⁴⁸ *Borba*, 3. avgust 1952.

Popularizaciji oficirske vlade najviše je doprineo dopisnik Zdravko Pečar. Činjenica da su njegovi prilozi i ocene redovno objavljivani u *Borbi* ukazuje na to da se politika lista, a i partijska linija, slagala sa njegovom ocenom da je posredi „buržoaska revolucija“ koja se ne može zaustaviti i koja donosi duboke socijalne reforme.¹⁴⁹ Pečar je intervjuisao i Nagiba i novog premijera Ali Mahera, čiji je odlazak (početkom septembra) ocenio kao signal da se nastavljaju reforme: „Nepoznanica koju je Nagib još pre mesec dana predstavljao za egipatskog felaha i za čitavu svetsku javnost sve više dobija određenije konture.“¹⁵⁰ Rezime serije Pečarovih napisa nalazimo u tekstu „Pokreti na Srednjem Istoku“ iz 1. oktobra 1952, u kojem je jasno odvojio režime u Siriji i Libanu, koji ne rade puno na oslobođenju seljaka, od Nagibovog sistema koji je izveo buržoasku revoluciju i ide dalje, premda je ostalo da se vidi da li će prevladati „njegova progresivnost ili zapadanje u reakcionarnost“.¹⁵¹ Pečarovi izveštaji su doprineli popularizaciji novog egipatskog režima, ali nisu u potpunosti odražavali stav jugoslovenske diplomatije. Bivši savetnik poslanstva u Kairu Nijaz Dizdarević je u svom referatu Komisiji za međunarodne odnose i veze CK SKJ pokušao da otkloni neke nepreciznosti koje su, po njegovom mišljenju, postojale u Pečarovom izveštavanju.¹⁵²

Lako je razumljiva pažnja posvećena promenama u Egiptu. Jugoslovenska politika prema ovom regionu zapala je u nesumnjiv ćorsokak posle arapsko-izraelskog rata i sukoba sa Kominformom. Podrška Izraelu najedila je arapske zemlje, a poglavito Egipat. Pri tom naglašeno antikomunistički, Egipat je Jugoslaviji itekako zamerao propagandnu aktivnost i podršku naprednim pokretima. Bilo je jasno da dokle god situacija ostane takva, nema pomaka na Bliskom istoku. Jugoslavija ipak nije dozvolila da ovakvim odnosom bude oterana u tabor podržavalaca Izraela, svesna da je to preuska osnova za razvoj bilo kakve konstruktivne politike u regionu, koji joj je bio značajan, isprva iz ekonomskih razloga, a zatim i ideoloških. Međutim, nova grupa koja je došla na vlast gradila je i spoljnu i unutrašnju politiku u reformatorskom duhu, čak u duhu diskontinuiteta sa Farukovom politikom. U tome je jugoslo-

¹⁴⁹ Zdravko Pečar, *Egipat bez kralja i bez paša*, *Borba*, 17. avgust 1952.

¹⁵⁰ *Borba*, 11. septembar 1952.

¹⁵¹ Zakon o agrarnoj reformi, donet 9. septembra 1952, predviđao je eksproprijaciju svih poseda većih od 200 fedana (1 fedan – 0,42 ha). Iz tako dobijenog fonda zemlja se delila sitnim sopstvenicima. Ova mera je jugoslovenskim posmatračima bila pokazatelj progresivnosti oficirskog režima. Istog dana donet je i zakon o reorganizaciji političkih partija, koji je zapravo izazvao njihovo ukidanje. Više u: Zdravko Pečar, *Šta se dešava na Srednjem Istoku*, Beograd 1957, 12–13.

¹⁵² ASCG, SKJ, 507, IX-25, IV-7, *Neke činjenice o nastanku i karakteru Nagibovog pokreta u Egiptu*.

venska diplomatija videla šansu za poboljšanje odnosa sa Egiptom. Ova zemlja je sa pravom ocenjena kao ključna u regionu, sa svojih 21 miliona stanovnika, razvijenom poljoprivredom, odličnim strateškim položajem (smeštena u Africi i Aziji, sa mogućnošću kontrole izuzetno važnog Sueckog kanala). Favorizovanje ovog vojnog režima nije bilo baš potpuni presedan, jer je koincidiralo sa generalno otvorenijom politikom prema sličnim pojavama. U to vreme je i Peronov režim u Argentini sagledavan kao „konkretan primer uspešne borbe protiv stranog imperijalizma.“¹⁵³

Tek kada su naredni izveštaji nedvosmisleno potvrdili „revolucionarni“ pravac reformi u Egiptu, počelo je otvoreno ispoljavanje afirmativnog odnosa prema novim vlastima. Za zblizavanje je doduše postojao dobar razlog. „Neutralniji“ Egipat bi bio ne samo otvoreniji za saradnju, već bi i u ideološkom smislu saradnja sa njim bila primerenija. Jugoslavija se uzdala da će, pod vođstvom Egipta, arapske države u UN istupati na neutralnijim linijama i da će se time produbiti postojeća saradnja nekolicine zemalja u ovom svetskom forumu.¹⁵⁴ Međutim, do operacionalizacije aktivne politike bio je dugačak put. Trebalo je uklopiti politiku prema Egiptu u širi kontekst jugoslovenske politike – pre svega u smislu približavanja Grčkoj i Turskoj. Konture Balkanskog pakta, koje su se nazirale, nisu samo štitile Jugoslaviju od sovjetskog napada, već su i uticale na njenu geopolitičku orijentaciju. Turska, geografski inklinirana ka Aziji, a politički prema SAD, sintetisala je ove dve komponente u aktivnu bliskoistočnu politiku.¹⁵⁵ Jugoslavija je pak pažljivo motrila na gibanja svog potencijalnog saveznika, posebno otkako su Turska i Grčka ušle u NATO.¹⁵⁶ Aktivna istočna politika Turske ocenjivana je kao potencijalno nepovoljan faktor i osnova imperijalističkog prodora u region. Po oceni jugoslovenske diplomatije, turska istočna politika je predstavljala „bitan problem na današnjem stepenu razvitka vojne saradnje Jugoslavije, Turske i Grčke.“¹⁵⁷ Različite šeme

¹⁵³ *Peron u Čileu*, Međunarodna politika, 1. april 1953, 19.

¹⁵⁴ Jugoslavija se nadala podršci zemalja Arapske lige u isticanju kandidature za mesto u Ekonomsko-socijalnom veću Generalne skupštine UN i pokušala je, neuspešno, da tu podršku dobije novembra 1952. Podršku za ovu kandidaturu Jugoslavija je dobila od Velike Britanije i Francuske, ali je nadglasana između ostalog i glasovima afro-azijskog bloka, što je nateralo jugoslovensku diplomatiju da preispita korist od saradnje sa afro-azijskim zemljama. Razočarenje je bilo tim veće što je Jugoslavija oktobra 1952. zajedno sa azijsko-arapskim zemljama glasala da se situacija u Tunisu i Maroku stavi na dnevni red Generalne skupštine UN, uprkos ogorčenom protivljenju Francuske. – Prema: Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu*, 437.

¹⁵⁵ DASC, PA, 1951, Turska, f-67, 414816.

¹⁵⁶ O inicijativama za stvaranje saveza: Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, Beograd 2000, 36–40.

¹⁵⁷ Turska, DSIP, Beograd 1954, 96. U: Arhiv Predsednika Republike (APR), Kabinet Predsednika Republike (KPR), I-2/2, 56.

vojnih integracija, u kojima je Turska prednjačila kao najstabilniji oslonac SAD na istočnom Mediteranu, interpretirane su u Beogradu kao indirektan pritisak na Jugoslaviju da se dublje obaveže prema NATO-u. Nagibov režim je pak usvojio antikolonijalistički i antiimperijalistički pravac, posebno kada se radilo o teritorijama nastanjenim Arapima, što je u praksi značilo suprotstavljanje prodoru Turske.

Dobro procenjen značaj promene u Egiptu ubrzo se uvideo u lancu događaja koji su posle revolucije potresli Bliski istok. Nesumnjivo i zbog ovih događaja, u Iranu je šah bio primoran da ponovo ponudi obrazovanje vlade Muhamedu Mosadeku, ogorčenom borcu za nacionalizaciju iranskog petroleja. Novi kurs je doveo do prekida odnosa sa Velikom Britanijom oktobra iste godine, a šahu, čija je poziciji bila ugrožena, otvoreno je proricano da će doživeti Farukovu sudbinu.¹⁵⁸ U Libanu je takođe došlo do smene vlasti, a sirijski vojni režim se u velikoj meri učvrstio zahvaljujući vojnom udaru u Egiptu. Bilo je važno proceniti kojim će putem u spoljnoj i unutrašnjoj politici krenuti Nagibov režim. „Besumnje je preuranjeno pokušati stvoriti neki sud na osnovu tako oskudnih podataka. Još je pitanje koliko se radi o epizodama, a koliko o simptomima ili čak prvim počecima nekog pomeranja u unutrašnjem životu ovih zemalja... Uprkos potrebi najveće opreznosti, posmatrač se ne može oteti utisku da je ipak reč o kretanjima, koja, ako se blagovremeno i pravilno razumeju, mogu nešto da kažu... Interesovanje za ove zemlje je u porastu i, vredno je zabeležiti, da je najveći deo tih interesovanja istovetan sa dobrim željama.“¹⁵⁹

Novi kurs je prvi put najavio poslanik Ristić tek novembra 1952. na sastanku sa egipatskim ministrom propagande, kome je rekao da FNRJ sa simpatijama prati promene u Egiptu. Daleko sadržajniji je bio sastanak Aleša Beblera, državnog podsekretara u DSIP-u i Muhameda Favzija, egipatskog ministra spoljnih poslova, januara 1953. Razgovaralo se o konkretnim spoljnim pitanjima obe zemlje. Favzi je tvrdio da je postizanje mira sa Izraelom istinski cilj novog režima. Takođe je dao punu podršku pregovorima Jugoslavije, Grčke i Turske. Povodom razvoja bilateralnih odnosa, ministar je bio optimističan, ali nesproman na konkretizaciju. Ipak, dogovoreno je da misija dobre volje, predvođena Rodoljubom Čolakovićem, dođe i u Egipat.¹⁶⁰ Sumirajući utiske, Ristić je referisao novom ministru inostranih poslova Koči Popoviću da postoje dobri izgledi za proširenje i poboljšanje odnosa.¹⁶¹

¹⁵⁸ Prema Zdravko Pečar, Veda Zagorac, *Egipat*, Beograd 1958, 108–110.

¹⁵⁹ *Pred unutrašnjim pomeranjima u bliskoistočnim zemljama?*, Međunarodna politika, 16. januar 1953, 5–6.

¹⁶⁰ DASC, PA, 1953, f-21, 4353.

¹⁶¹ DASC, PA, 1953, f-21, 41075.

Povećana očekivanja od egipatsko-jugoslovenske saradnje iziskivala su i dinamizaciju diplomatskih predstavništava. Verovatno je i iz tih razloga došlo do personalnih promena u jugoslovenskom poslanstvu u Kairu. Ristićevi izveštaji očigledno nisu odražavali duh kojem se Beograd nadao. Izveštavajući o unutrašnjim promenama u Egiptu, o raspuštanju političkih partija i formiranju Fronta oslobođenja, Ristić je upotrebio veoma oštar kvalifikativ, ocenjujući ove procese kao „hitlerovsku praksu“.¹⁶²

U DSIP-u se nisu složili sa njegovom procenom. Želja za saradnjom sa Egiptom uticala je na formiranje percepcije o Nagibovim Slobodnim oficirima kao progresivnom, a ne fašisoidnom elementu. Za Ristićevog naslednika naznačen je još krajem 1952. Marko Nikezić, perspektivan partijski kadar, koji je u Egipat stigao marta 1953.¹⁶³

Približavanje

Usledio je niz Nikezićevih poseta egipatskim zvaničnicima. Sredinom aprila primio ga je Muhamed Favzi, sa kojim je ugovorena razmena ekonomskih delegacija.¹⁶⁴ Dva meseca docnije posetio je i Namera, koga je u referatu Beogradu predstavio kao prvog Nagibovog saradnika, zaduženog za spoljnu politiku. Sa njim je posebno razgovarao o opasnostima sovjetske infiltracije u Egipat. Takođe je ugovorena i razmena vojnih delegacija.¹⁶⁵ Nikezić je referisao ekstenzivnije i trudio se

¹⁶² DASC, PA, 1953, f-21, 41273. Ristićeva „greška“ je bila prilično shvatljiva. Prirodu jednog režima nije lako utvrditi, a posebno ne ukoliko se ona analizira sa stanovišta doktrinarnog marksizma. Ukidanje političkih partija i jaka socijalna retorika su mogli ukazivati i na „progresivan“ i „reakcionaran“ karakter režima karakterisan i nesumnjivom dominacijom vojske (između ostalog, vojsku su obučavali i nemački instruktori koje su, na traženje CIA, pronašli Rajnhard Galen i Oto Skorčeni). Prema: S. W. Lucas, *n. d.*, 38. O protivrečnom odnosu između arapskog nacionalizma i desničarskog ekstremizma u Evropi: Francis Nicosia, *Arab Nationalism and National Socialist Germany, 1933–1939: Ideological and Strategic Incompatibility*, International Journal of Middle East Studies, vol. 12, no. 13, November 1980, 351–372. Jugoslavija je međutim, u sklopu otvaranja prema Arapima, sistematski prenebegavala činjenicu da su mnogi nacisti i begunci iz Nemačke, ali i Jugoslavije, pronašli utočište u oružanim snagama arapskih država. Na tragu ove politike može se interpretirati i odluka najužeg jugoslovenskog rukovodstva, dugo nepoznata i jugoslovenskoj diplomatiji, da se sa liste traženih ratnih zločinaca ukloni jerusalimski muftija Hadži-Amin. – O ovom slučaju više u: Ženi Lebl, *Hadži-Amin i Berlin*, Beograd 2003.

¹⁶³ Bilo bi opasno interpretirati imenovanje perspektivnog Nikezića kao znak sazrevanja svesti u DSIP-u o važnosti ove bilaterale. Ranko Petković navodi da je on zapravo bio sklonjen iz Beograda gotovo po kazni zbog „narušavanja partijskog morala“. Prema: R. Petković, *Subjektivna istorija...*, 47.

¹⁶⁴ DASC, PA, 1953, f-21, 4353.

¹⁶⁵ DASC, PA, 1953, f-21, 48873. Ta vojna delegacija je stigla u Jugoslaviju avgusta 1953, a usledila je povratna poseta jugoslovenske vojne delegacije. Nikezić

da poboljša diplomatsku interakciju. Njegov rad je uticao i na ubrzanje privrednih pregovora – u julu 1953. sklopljeni su Sporazum o trgovini i ekonomskoj saradnji i Sporazum o plaćanju.¹⁶⁶ U oceni oficirskog režima bio je blagonakloniji. Gašenje partija i forsiranje oficira u vladi smatrao je predznakom stabilizacije. „Mase u gradu i selu ne podržavaju političke partije, bliži im je vojni režim“, tvrdio je oktobra 1953.¹⁶⁷ Režim koji je uveden sagledavao je kao faktičko stanje koje će se održati, što je svakako uticalo na odluku Beograda da sa njim saraduje. Opširni i iscrpni elaborati koje je sem uobičajenih telegrama slao u Beograd pomogli su da se izoštri jugoslovenska percepcija promena u Egiptu, kao i procena kursa egipatskih vlastodržaca.

Jugoslovenskim poslanicima je trebalo vremena da proniknu u interpresonalne odnose novog režima. Za Nagiba, koji je od početka predstavljao više titularnog vođu udara i koji je posle prevrata uživao ograničenu vlast, i Ristić i Nikezić su dugo držali da je glavna figura vojnog režima. Tek krajem 1953, kada je postao vidan raskol u vrhovima (izazvan Nagibovom namerom da se dokopa i faktičke vlasti i oslanjanjem na versku organizaciju Muslimanske braće), Nikezić je ocenio da Naserov uticaj preteže.¹⁶⁸ Stoga je skoncentrisao svoju pažnju na njega. Iz razgovora koji su tom prilikom vođeni jasno se vidi da je politika čekanja za koju se Jugoslavija opredelila posle prevrata definitivno prerasla u želju za intenziviranjem odnosa. Nepoverenje u sovjetsku politiku koje je Naser izrazio trebalo je da bude jedan od mostova u približavanju dve zemlje. Nikezić mu je naposljetku predložio da neki od visokih jugoslovenskih rukovodilaca posete Egipat.¹⁶⁹

Oprilike u isto vreme Tito je dao intervju vodećem egipatskom glasilu *Al Gumhuri* u kojem je u opštim crtama izložio osnove jugoslovenske spoljne politike. Pada u oči da tom prilikom nije osobito isticao zajedničke razvojne crte egipatske i jugoslovenske borbe za nezavisnost, već je štaviše diskretno upozorio da „iskustvo jedne zemlje ne važi u potpunosti, pa čak ni u većem dijelu, za neku drugu zemlju koja isto tako hoće revolucionarnim putem da dođe do svoje bolje budućnosti.“¹⁷⁰ Intervju je u Egiptu dobio veliki publicitet i predstavljao je znak

je, svestan da akcentovanje jugoslovenskih ratnih tradicija i partizanske doktrine može biti put ka zblizenju sa vojnim režimom, tražio materijal o vojsci Jugoslavije i prevođe istog. – DASC, PA, 1953, Egipat, f-21 410476.

¹⁶⁶ DASC, PA, str. pov., 1953, f-5, 145, 374.

¹⁶⁷ DASC, PA 1953, Egipat, f-21, 414543.

¹⁶⁸ Interesantno je da je po ovom pitanju bio bolje obavješten poslanik u Tel Avivu, Bratić, koji je mnogo ranije ukazivao na Nagibovu bespomoćnost i ulogu Naseru i mlađih oficira u novom sistemu. – DASC, PA, Izrael, 1953, f-21, 47352.

¹⁶⁹ DASC, PA, 1953, f-21, 416746.

¹⁷⁰ J. B. Tito, *Govori i članci*, knj. VII, 374.

da je jugoslovenska diplomatska inicijativa približila jednu perifernu problematiku državnom vrhu. Određena rezervisanost koju je Tita pokazao u intervjuu imala je dobar razlog. U situaciji kada su jugoslovensko-egipatski odnosi pokrenuti sa mrtve tačke u političkom, ekonomskom i vojnom pogledu, morale su se sagledati eventualne posledice, pre svega njihov mogući efekat na odnose Jugoslavije sa velikim silama.

Najvažnija bliskoistočna bilateralna: Velika Britanija

Najvažnija od mogućih posledica otvaranja prema Egiptu odnosila se na držanje Velike Britanije, sa kojom su već postojali sudari vezani za jugoslovenski odnos prema britanskim tadašnjim i bivšim kolonijama. Britanija je pridavala ogroman značaj egipatskom pitanju. U razgovorima sa Titom na Bledu septembra 1952. Idu je letimice pomenuo Egipat rekavši da „polaze mnogo nade u Nagiba, nazivajući ga mogućim Ataturkom Egipta.“¹⁷¹ Idu se, međutim, vremenom uverio da novi upravljači Egipta ne dele britanske poglede na regionalni razvoj. U to vreme jugoslovenska štampa je počela da kritički izveštava o toku anglo-egipatskih pregovora i neredima u oblasti Sueckog kanala i u Sudanu na način neprijatan britanskom uhu, kritikujući britanske kolonijalne manire.¹⁷² Britanija je istu važnost pridavala i kolonijalnom pitanju i bila je kritična prema Jugoslaviji. Britanci su smatrali da su Jugosloveni taoci svoje doktrine po ovom pitanju. „Od njihovog raskida sa Kominformom, oni su se zapravo našli u ulozi zaštitnika takozvanih polukolonijalnih naroda i vođa za koje oni izaberu da tvrde da su progresivnog stava.“¹⁷³ „Otud naglasak na jednakost prava malih nacija; i važnost pripisana bliskim odnosima sa azijskim zemljama koje su nedavno dobile nezavisnost... Otud takođe i iritirajuća doktrinarnost stavova koju Jugosloveni rado zauzimaju u Ujedinjenim nacijama kada se na primer diskutuje o kolonijalnim pitanjima,“ vajkao se ser Ajvo Malet, britanski ambasador u Beogradu.¹⁷⁴ Već februara 1953. britanski ambasador je komentarisao da „Jugoslovenske vođe vide dalju prednost u održavanju

¹⁷¹ DASC, PA 1955, f-15, 412593/55.

¹⁷² TNA, PRO, FO 371/107899, WY 2211/1.

¹⁷³ TNA, PRO, FO 371/107878, WY 1432/3.

¹⁷⁴ TNA, PRO, PREM 11/578, 47–51. U drugoj analizi Malet je konkretizovao prigovore: „Oni su nedavno odbili francuski zahtev da glasaju protiv specijalne sednice skupštine o Tunisu. Prave se zaštitnicima nerazvijenih zemalja, i koliko god Tito može u govorima nakon ručka govoriti da smo saveznici, i koliko god da smo u istom taboru, Jugoslavija nastavlja da kritikuje `kolonijalnu eksploataciju` od strane vlade Njegovog Veličanstva i francuske vlade spram zavisnih naroda i da podržava nacionalističke aspiracije u zemljama poput Tunisa i Maroka“. – TNA, PRO, FO, 371, 102179, WY 1052/10.

svog 'antikolonijalističkog' stava... Oni se vide kao vođe i mentori grupe manjih zemalja koje su se skoro emancipovale kao i onih koje su se iz kolonijalnog i polukolonijalnog statusa okrenule i od zapadnog reakcionarnog kapitalizma i od nove moskovske tiranije.¹⁷⁵

Kada se kritika kolonijalizma povezala u jugoslovenskoj štampi sa pitanjem Egipta, ambasador je dobio instrukciju da oštro protestuje. Forin ofis je imao razloga za nezadovoljstvo. Tokom razgovora u Londonu marta 1953, Idu je pritiskao Tita da prestane sa antikolonijalističkim istupima u OUN, pozivajući se na garancije koje je od njega dobio prethodne godine. Tito se tada čvršće držao, ali je napravio mali ustupak: „Jedna stvar je kad se radi o propagandi, tu se mogu stvari urediti, ali druga stvar su naši stavovi u OUN“.¹⁷⁶ U Ujedinjenim nacijama su se upravo i Egipat i Jugoslavija zalagali za politiku koju je u *Borbi* Josip Đerđa kratko definisao kao „podršku zahtevima svih naroda za oslobođenjem“.¹⁷⁷ Ova stanovišta su proizlazila najviše iz njihovih atipičnih situacija. Jugoslavija je zadržala unutrašnje uređenje blisko sovjetskom, a vodila je antisovjetsku spoljnu politiku, Egipat se pak nalazio u zoni interesa Velike Britanije, a ispoljavao je antikolonijalističke sentimente. Ova „neprikladnost“ spojila je predstavnike tih zemalja po nekim pitanjima sa svetske agende.¹⁷⁸ Međutim, nazirala se i opštija spojna karika oličena u insistiranju Jugoslavije na sprovođenju prava na samoopredeljenje naroda garantovanog Poveljom UN, što je u praksi značilo podržavanje dekolonizacije.¹⁷⁹ Tito je po ovom pitanju bio izričit: „... vlada naše socijalističke zemlje preko svojih predstavnika, zastupala je načelo, koga će se i u buduće strogo pridržavati, da narodima koji teže da upravljaju sami sobom ne bude uskraćeno pravo da ostvaruju te svoje težnje i da zaista sami sobom upravljaju.“¹⁸⁰ Ovome stavu (koji je takođe bio blizak indijskom) približavaće se sve više i Egipat, naročito po pitanju težnji Tunisa i Maroka za samostalnošću od Francuske.

U tom pravcu Jugoslavija je oktobra 1952, sa nekim azijskim i arapskim zemljama, glasala za stavljanje situacije u Tunisu i Maroku na

¹⁷⁵ TNA, PRO, FO 371/107880, WY 1511/1, *Ivo Mallet to Anthony Eden*, 18. februar 1953.

¹⁷⁶ *Stenografske zabeleške sa zvaničnih pregovora prilikom posete druga predsednika Londonu (16–21. marta 1953. god)*, Jugoslovenski istorijski časopis, 1–2, Beograd 2001, 199.

¹⁷⁷ Đorđe Jerković, *Kolonijalno pitanje pred OUN*, *Borba*, 27. septembar 1952.

¹⁷⁸ Još po pitanju Korejskog rata pojavile su se u UN značajne sličnosti u stavovima jedne grupe država, u koju su spadali i Jugoslavija i Egipat. Više: J. Jovanović, *n. d.*, 49–50, 127; Dragan Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd 1990, 204–224; L. Mates, *n. d.*, 124–125.

¹⁷⁹ Više: J. Jovanović, *n. d.*, 223–234.

¹⁸⁰ Cit. prema: Leo Mates, *Neangažovanost*, Beograd 1964, 13.

dnevni red Generalne skupštine UN, uprkos ogorčenom protivljenju Francuske.¹⁸¹ Nagibov režim je takođe usvojio sličan, antikolonijalistički i antiimperijalistički pravac, posebno kada se radilo o teritorijama nastanjenim Arapima. Međutim, militantna retorika arapskih zemalja i jak religijski element u njihovoj politici donekle su odbijali jugoslovensku stranu.¹⁸² Ipak, time je otvoren konflikt interesa sa kolonijalnim silama, Velikom Britanijom i Francuskom, koji je posebno došao do izražaja krajem 1953, kada je na osmom zasedanju Generalne skupštine to pitanje stavljeno na dnevni red. Tada se u Četvrtom komitetu osula dvotrećinska većina koju su dotada kontrolisale zapadne sile, što je bio pokazatelj da se pitanja kolonija neće moći dugo odlagati.¹⁸³ U narednom periodu je, između ostalog i zbog nove orijentacije prema Egiptu i severnoj Africi, nastavljena negativna propaganda. Ona je bila vezana za britansku politiku u Keniji i Gvajani, ali i za izbore u Sudanu, čiji je ishod „propraćen sa neprikrivenim likovanjem, i navedeno je da će naš poraz u Sudanu morati da dovede do napuštanja Sueckog kanala.“¹⁸⁴ Malet je tim povodom decembra 1953. posetio Koču Popovića i napao ga zbog ispada štampe. Popović ga je uveravao da se radi o izolovanom incidentu čiji je značaj minimizirao.¹⁸⁵ Minimizirali su ga i Britanci, smatrajući da je jugoslovenska propaganda okrenuta prvenstveno prema sopstvenom stanovništvu i da ima tek posredan efekat na spoljnu politiku. Britanci su se navikli na ove ispade: „Za očekivati je da će nova Jugoslovenska politika uskoro postati manje gundava prema Zapadu kao i deo jugoslovenske štampe, posebno u odnosu na kolonije, bliskoiistočna i dalekoistočna pitanja. Ton jugoslovenske štampe se unekoliko popravio od kako se državni sekretar žalio jugoslovenskom ambasadoru.“¹⁸⁶

Mnogo značajnije bile su za Britance razmere konkretnih odnosa između Jugoslavije i Egipta, posebno na polju vojne saradnje. U komplikovanim pokušajima Britanije da Egipat zadrži u svojoj orbiti i naterala ga na pregovore sa Izraelom, jedan od bitnih instrumenata kojim su se Britanci služili u svrhe pritiska bio je embargo na oružje. Čim je do britanske ambasade stigao glas da u Jugoslaviju dolazi egipatska vojna delegacija (avgust 1953), savetnik ambasade je posetio načelnika odeljenja u DSIP-u Čedu Minderovića i eksplicitno ga pitao koja je svrha ove posete i da li je ona u vezi sa nabavkom oružja, što je Minderović

¹⁸¹ Prema: Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu*, Zagreb 1988, 437.

¹⁸² Leo Mates, *Nesvrstanost – teorija i savremena praksa*, 51.

¹⁸³ *Ofanziva kolonijalnih sila u OUN*, Međunarodna politika, god. 4, br. 22, 16. novembar 1953, 8.

¹⁸⁴ TNA, PRO, FO 371/107899, WY 221/1.

¹⁸⁵ TNA, PRO, FO 371/113216, WY 221/4.

¹⁸⁶ TNA, PRO, FO 371/113158, WY 1021/30.

negirao.¹⁸⁷ Međutim, još maja 1953. uspostavljeni su prvi kontakti sa egipatskim vlastima vezani za prodaju oružja i egipatska strana je stekla povoljan utisak, jer se egipatska vojska još septembra te godine interesovala da li postoje šanse za nabavku municije, oružja i materijala. Bila je posebno zainteresovana za bazuke jugoslovenske proizvodnje.¹⁸⁸ Egipatska nabavna komisija, koja je stigla u Jugoslaviju januara 1954, zaključila je ugovor sa Jugoimportom u vrednosti od 1,1 milion dolara, kupivši 10.000 pušaka, 8,5 miliona metaka, 3 tone heksogena i 30 miliona kapisli za malokalibarsku municiju.¹⁸⁹ Ambasador Malet je 24. avgusta na Bledu insistirao da Jugoslavija odbije egipatske predloge za naoružavanje, sa sledećom argumentacijom: budući da Engleska isporučuje nešto oružja Jugoslaviji, ne bi bilo lepo od Jugoslavije da time stečene viškove poklanja zemlji koja se sprema da oružje upotrebi protiv Britanije. U mogućim odgovorima na ovo pitanje koje je DSIP razmatrao usvojen je sledeći: Jugoslavija ne prodaje oružje Egiptu. Međutim, u dodatku je istaknuto da Engleska nema pravo da zbog svojih isporuka oružja Jugoslaviji sugerise kome će ona izvoziti oružje. „Jugoslavija vodi računa o stavu prema pitanju isporuke oružja koji zauzimaju druge miroljubive zemlje, iako se ne mora složiti sa njihovom ocenom na kojoj se temelji takav stav. Između ostalog, u svojoj politici prema Egiptu jugoslovenska vlada vodi naročito računa o nastojanjima SSSR-a da pridobije za svoju spoljnu politiku Egipat, i, između ostalog, i na osnovu toga određuje svoju politiku prema ovoj zemlji, Egiptu.“¹⁹⁰

Vojna saradnja je nastavljena i pospešena novim uspehom – egipatska vlada je maja 1954. dozvolila otvaranje mesta vojnog atašea pri jugoslovenskoj ambasadi. Na ovoj poziciji našao se pukovnik Asim Hodžić.¹⁹¹ Ovaj uspeh je proizilazio iz prve značajne posete jugoslovenskog visokog zvaničnika Egiptu. Naime, početkom 1954. načelnik Generalštaba Peko Dapčević je trebalo da poseti Etiopiju. Nikezić je predložio da Dapčević u povratku učini privatnu posetu Egiptu i sastane se sa najvišim vojnim funkcionerima.¹⁹² Na tom sastanku Dapčević i glavnokomadujući egipatske vojske Amar su se dogovorili o vojnom atašeu, a po svoj prilici i o nastavku isporuke oružja i vojne saradnje. Septembra 1954. Egipćani su tražili da iz Jugoslavije dođe jaka vojna delegacija od deset članova u kojoj bi bili zastupljeni svi rodovi oruža-

¹⁸⁷ DASC, PA, 1953, f-23, 411761.

¹⁸⁸ DASC, str. pov., 1953, f-1, 105, *Telegram Mihailovskog*, 28. septembar 1953.

¹⁸⁹ *Egipat*, DSIP, 78.

¹⁹⁰ APR, KPR, I-5-b, Velika Britanija, *Zabeleška o razgovoru S. Fejića sa britanskim ambasadorom Sir Ivo Mallet-om, 24. avgusta 1953, na Bledu.*

¹⁹¹ DASC, PA, 1954, f-18, 44697.

¹⁹² DASC, PA, 1954, f-18, 415326.

nih snaga.¹⁹³ Očito u vezi sa ovom inicijativom, istog meseca je ministar unutrašnjih poslova pozvao Nikezića i Hadžića, interesujući se za uslove pod kojima Jugoslavija prima američku vojnu pomoć.¹⁹⁴

Oprez sa kojim se ulazilo u ograničene aranžmane bio je sasvim razumljiv, posebno u vremenu kada se tek oblikovala jugoslovenska politika saradnje sa nekomunističkim zemljama, kao i ideološka osnova te politike. Postojala je volja da se ona operacionalizuje i to na najvišem nivou. Još tokom posete vojne delegacije pojavila se ideja, koju je Aleš Bebler sugerisao Koči Popoviću, da ta delegacija ispita teren za razmenu poseta ministara inostranih poslova.¹⁹⁵ Međutim, uprkos načelnoj volji za saradnju sa Egiptom, Jugoslavija još uvek nije bila načisto sa prirodom egipatskog režima i njegovim perspektivama. Izveštaji iz poslanstava u Kairu i Tel Avivu ukazivali su na nejedinstvo vladajuće oficirske klike, koje je tokom 1954. postalo očito. Nikezić je 23. novembra nedvosmisleno potvrdio da je Nagib smenjen sa svih pozicija u vlasti i da je Naser prvi čovek Egipta, koji će neko vreme, premda predsednik vlade, davati akreditive kao da je predsednik republike.¹⁹⁶

Međutim, vojni ugovori su već predstavljali veliki deo celokupnog jugoslovenskog izvoza u Egipat i nisu mogli biti neprimećeni, pa je Malet reagovao, zahtevajući od Jugoslavije da ne prodaje oružje zemlji sa kojom je Britanija u zategnutim odnosima. Ovo je bio jedan od odlučnijih trenutaka za razvoj saradnje. Sekretarijat inostranih poslova je uradio elaborat za Koču Popovića u kojem je branio ekonomske i političke aspekte prodaje oružja Egiptu: „Naši odnosi sa Egiptom su se poboljšali od vojnog udara u toj zemlji. Jedan od najznačajnijih uzroka tome je što smo jedna od retkih zemalja koja mu je omogućila snabdevanje vojnim materijalom u trenutku kada je većina država, u većoj ili manjoj meri, sprovela mere embarga na vojne isporuke Egiptu, u očekivanju rešenja Sueckog spora.“¹⁹⁷ Popović je stoga zauzeo oštar stav, is-

¹⁹³ DASC, PA, 1954, f-18, 412103. Ta delegacija, predvođena general-potpukovnikom Radovanom Vukmanovićem, boravila je u Egiptu tokom oktobra. Generalov izveštaj je iz vojnog i političkog aspekta bio deprimirajući. On je zaključio da je egipatska vojska tek u fazi izgradnje, bez nužnog iskustva, snabdevena uglavnom jako zastarelim oružjem engleskog porekla. Trenutna uloga vojske je prevashodno unutrašnja i ona služi održanju poretka koji nema jače uporište u zemlji. „Što se tiče vojnih nabavki iz naše zemlje oni skoro otvoreno kažu da je momentalni zastoj rezultat nove situacije.“ – DASC, PA, 1955, f-13, 1955, 410596.

¹⁹⁴ DASC, PA, 1954, f-18, 412442.

¹⁹⁵ DASC, str. pov., 1954, f-1, 685, *Telegram Aleša Beblera Koči Popoviću*, 6. oktobar 1954.

¹⁹⁶ Isto, f-18, 415600.

¹⁹⁷ DASC, str. pov., 1954, Egipat, 500, *Materijal za druga državnog sekretara za inostrane poslove po predmetu koraka britanskog ambasadora u vezi sa liferovanjem Egiptu vojnog materijala*.

kazan nakon Maletove intervencije, zabeleživši da velike sile nastoje da održe monopol na proizvodnju i prodaju ne samo atomskog, već i konvencionalnog oružja.¹⁹⁸ Otprilike u isto vreme rešen je i taj veliki problem, sklopljen je anglo-egipatski sporazum oko Sueckog kanala. Britanija je iskazala zadovoljstvo skidanjem embarga na oružje novembra 1954, što je za neko vreme lišilo Jugoslovane opasnosti od mogućeg britanskog pritiska.

Međutim, nazirali su se novi problemi. Naser je, učvršćen na vlasti, počeo energično da profiliše svoju spoljnopolitičku orijentaciju, koja će ga ubrzo dovesti u centar svetskih zbivanja, a Jugoslaviju naterati da odnose ne sagledava samo iz bilateralnog ugla već i iz šireg konteksta. Novi pravac se ocrtavao u drugoj polovini 1954. Zaključenje ugovora o Suecu nije, kako su se Britanci nadali, otvorilo novu eru u anglo-egipatskim odnosima. Antibritanska retorika egipatskih medija, praćena Naserovim pozivima na jedinstvo arapskih naroda, ukazivala je na dalje otuđenje Egipta. Opstrukcija mirovnih rešenja sa Izraelom i podrška koju je Naser uputio antikolonijalnim pokretima u Tunisu, Alžiru i Maroku tangirala je stare probleme i otvarala nove.¹⁹⁹ Drugi problem bio je Sovjetski Savez. Dotada neaktivan na Bliskom Istoku, a posebno u Egiptu, SSSR je počeo krajem 1954. da šalje signale Naseru. Sovjetsko poslanstvo je izdignuto u rang ambasade, počele su razmene trgovinskih delegacija, a krajem decembra je data prva zvanična izjava o „progresivnosti“ egipatskog vojnog režima, koji je do tada nedvosmisleno nazivan reakcionarnim.²⁰⁰ Talasi hladnog rata su, sa nekoliko godina zakašnjenja, zapljusnuli Egipat. Teško je bilo predvideti kakav je Naser plivač.

Ka izboru regionalnog partnera

Naserovi „antizapadni“ ispadi su iz jugoslovenske perspektive predstavljali pozitivan pomak. Povećan interes DSIP-a za Egipat odrazio se u zahtevu jugoslovenskom poslanstvu od septembra 1954. da izradi opsežan elaborat o Egiptu, jer je ocenjeno da se radi o državi koja se „približava na jedan poseban način centru pažnje svetske javnosti, pa i naše zemlje.“²⁰¹ Posle Staljinove smrti, otvorile su se nove perspektive obnove jugoslovensko-sovjetskih odnosa, a time i prostor za nove

¹⁹⁸ Istorijski arhiv Beograda (IAB), Legat Koča Popović – Lepa Perović (LKP), Zabeleške Koče Popovića, k. 4, f. 3, *Naša politika danas*, 18. jun 1954, Brioni.

¹⁹⁹ Ovaj stav je postao posebno iritantan Francuskoj od kako se konkretizovao snabdevanjem alžirskih ustanika oružjem i njihovim treniranjem u Egiptu. Više o ovoj saradnji: Zdravko Pečar, *Alžir do nezavisnosti*, Beograd 1967, 573–577.

²⁰⁰ DASC, PA, str. pov., f-18, 4193.

²⁰¹ DASC, PA, 1955, f-13, 45726.

inicijative.²⁰² U izveštaju o radu SIV-a iz 29. januara 1954. Tito je ukazao na krupnu ulogu mnogoljudnih naroda afričkog i azijskog kontinenta, ukazujući da bi se ovaj princip saradnje različitih država mogao i širiti.²⁰³ Najavom njegovog puta u Indiju i Burmu, koja je izazvala iznenađenje na Zapadu, pokazalo se koji bi to pravac mogao biti.²⁰⁴ Ideja o Titovoj poseti Indiji i Burmi, koja se oslanjala na povezivanje neutralnih država, mogla je biti samo pospešena „neutralizacijom“ Egipta.²⁰⁵ Naposljetku, privredne okolnosti su takođe nalagale jačanje političkih veza. Dok je uvoz egipatske robe u Jugoslaviju bio u uzlaznom trendu (1952. godine – 2,4 miliona dinara, 1953–3,04 mil. din.), izvoz je jako opao (1952–6,02 miliona dinara, 1953 –3,52 mil. din.).²⁰⁶ Pad je bio uzrokovan pre svega sušom koja je onemogućila plasman kukuruza, najvećeg jugoslovenskog izvoznog artikla, na egipatsko tržište. Sva je bila prilika da će se ovaj trend preneti i u 1954 (izvezeno robe u vrednosti od 2,87 miliona dinara). Privredno zaostajanje je trebalo kompenzovati političkim probojem. Personalne promene u jugoslovenskoj diplomatiji sa kraja 1954. prilično jasno svedoče o povišenom interesu za razvoj jugoslovensko-egipatskih odnosa. U oktobru je Čehoslovačka dala agremen Marku Nikeziću, koji je trebalo da napusti Egipat krajem te godine. Međutim, egipatski poslanik je ubrzo intervenisao kod Aleša Beblera moleći ga da Nikezić, koji je po njemu toliko uradio za unapređenje bilateralnih odnosa, ostane u Egiptu.²⁰⁷ Ovo je bilo priznanje kako njegovom angažmanu, tako i napretku koji je ostvaren u odnosima dve zemlje.

Povoljne okolnosti Naserove neutralizacije preplitale su se sa drugim, problematičnijim aspektima. Pre svega, napetosti u arapsko-jevrejskim odnosima su postavljale izazove pred Jugoslovane, koji nisu bili spremni da se u ovim međusobicama neopozivo odrede. Bilo je teško odrediti se, jer je svaki gest dobre volje spram jedne strane izazivao odijum druge.²⁰⁸ Svesni ovog reciprociteta Jugoslovani su se držali oprezno. Prva Titova spoljnopolitička izjava vezana za bliskoistočna pitanja data je u tom duhu. Početkom oktobra 1954, najavivši svoj put u

²⁰² Više: Đoko Tripković, *Normalizacija jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1953*, Istorija 20. veka, 1, 1994, 111–122.

²⁰³ J. B. Tito, *n. d.*, knj. IX, 82.

²⁰⁴ Dragan Bogetić, *Titovo putovanje u Indiji i Burmu 1954–1955. i oblikovanje jugoslovenske politike nesvrstanosti*, Istorija 20. veka, 2, 2001, 65–73.

²⁰⁵ U tom smislu značajna pažnja je posvećena razvoju odnosa Egipta i Indije. – DASC, PA, 1954, Egipat, f-17, 430, *Izveštaj o egipatsko-indijskim odnosima*.

²⁰⁶ *Egipat*, DSIP, 77.

²⁰⁷ DASC, PA, 1954, f-18, 413474.

²⁰⁸ Otravnik poslova u Tel Avivu izveštava da su odnosi na površini dobri, a zapravo zatravani širenjem odnosa sa arapskim državama. – DASC, PA, 1954, f-43, 43800.

Indiju i Burmu, Tito se u govoru u Trebinju dotakao bureta baruta. „Isto tako i sa Srednjim Istokom, sa arapskim zemljama koje su nam do nedavno bile jako nenaklonjene a danas cijene Jugoslaviju po njenom doprinosu u međunarodnoj areni, po nastojanju na ublažavanju sukoba koji postoje sa Izraelom. Razumije se, mi ne ulazimo u pitanja koja postoje između Izraela i arapskih zemalja, mada jako žalimo što među njima postoje takvi odnosi. Mi ne ulazimo u to jer je to njihova stvar, ali mi želimo dobre odnose sa svima, i, ako bude do nas da nešto doprinesemo ublažavanju takvih odnosa, mi ćemo otvorena srca vrlo rado učiniti što možemo.“²⁰⁹

Po reakcijama na ovaj kratak deo govora bilo je jasno da je put koji je Tito sugerisao preuzak. Anticipirajući reakcije Izraela i arapskih zemalja, DSIP je poslao neku vrstu mekog demantija u sva regionalna predstavništva, ističući da se predsednikova izjava ne sme tumačiti kao jugoslovenska mirotvorna inicijativa, već kao želja da se pronađe najbolje rešenje.²¹⁰ Međutim, jednom pušten, duh iz boce nije mogao biti vraćen. Izjava je došla u veoma konfuznom periodu obostranih pokušaja Nasera u Egiptu i izraelskog ministra spoljnih poslova Moše Šareta da dođu do neke vrste kompromisa. Ovi pregovori su vođeni do kraja 1954. preko niza posrednika.²¹¹ Titovo interesovanje je naišlo na agresivan prijem u Izraelu. Krajem oktobra 1954, Izraelci su pozvali Tita da napravi aberaciju tokom puta i poseti njihovu zemlju. Pozdravili su njegov govor i čak naznačili mogućnost prijema Izraela u Balkanski pakt. Istovremeno je imenovan novi izraelski poslanik Levati, čovek od poverenja Moše Šareta.²¹² Krajem iste godine Izraelci su se hteli još i uveriti da Tito neće svraćati u Kairo i tražili su da, ukoliko se to desi, dođe i u Jerusalim.²¹³ Pomalo zatečen ovom situacijom DSIP je odgovorio da Tito neće posetiti Egipat.

Budući da je Tito putovao brodom, egipatska vlada je bila obaveštena o datumu njegovog prolaska koji je trebalo da bude inkognit.²¹⁴

²⁰⁹ J. B. Tito, *Govori i članci*, knj. IX, 280. Titov govor je preneo najveći broj svet-skih agencija, a te reakcije su u DSIP-u pažljivo prikupljene i analizirane. – DASC, PA, 1954, Egipat, f-43, 413151, *Govor predsednika Tita održan u Trebinju*, 7. oktobar 1954.

²¹⁰ DASC, PA, 1955, f-43, 413155.

²¹¹ Prema: L. W. Scott, *n. d.*, 42.

²¹² DASC, PA, f-43, 414861.

²¹³ Isto, f-43, 416896. Međutim, saznajući da je sastanak ipak izvestan, izraelski predstavnik u UN je zamolio Jugoslaviju za posredovanje kod Nasera u slučaju dva izraelska državljana osuđena na smrtnu kaznu. – DASC, PA, 1955, f-13, 41218. Ovoj inicijativi pridružio se molbom i izraelski poslanik u Beogradu. Nikezić je naposljetku dobio instrukciju od Aleša Beblera da, ukoliko proceni da je to moguće, pokuša da interveniše, ali da ne pominje da je do intervencije došlo na zahtev Izraelaca. Nažalost, nije se mogao utvrditi ishod ove inicijative.

²¹⁴ DASC, PA, 1954, f-18, 415236.

Jednom obaveštena, egipatska vlada je pokušala da organizuje sastanak između Tita i Nasera, što je jugoslovenska strana u prvi mah odbijala. Naser je zatim poslao pismo Titu, pozivajući ga da na povratku poseti Egipat. Tito je odgovorio kontrapredlogom, da se sastanu na brodu Galeb tokom plovidbe Sueckim kanalom, ističući da bi, zbog rasporeda, eventualna puna poseta Egiptu bila prekratka.²¹⁵ Egipatska vlada je uvažila ove argumente i sastanak na brodu je utanačen decembra 1954. Jugoslovenska odluka je predstavljala srednje rešenje. Manje formalan sastanak na brodu nije bio iritantan za Izrael, a otvarao je nove mogućnosti afirmacije blokovski neangažovane saradnje, koje je Tito u Indiji i Burmi energično promovisao. U tom smislu, sastanak sa Naserom je mogao biti od važnosti, posebno imajući u vidu da je Egipat dobio poziv za učešće na afro-azijskoj konferenciju u Bandungu. Tito je očigledno shvatao veliku ulogu Bliskog istoka u svetskom sistemu, a Egipat se nametao kao mogući partner.

*

Ishodišta jugoslovenske bilateralne inicijative sa početka 50-ih godina pokazala su se protivrečnim. Upoznajući se sa regionom, njegovim prilikama i osobenostima, Jugoslavija je uspela da locira potencijalne koristi i partnere. Međutim, kompleksnost situacije na Bliskom istoku nadmašivala je bilateralni aspekt. Ozbiljniji ulazak u region ili približavanje nekoj bliskoistočnoj državi iziskivali su, zbog specifičnosti situacije i osobenosti jugoslovenske spoljne politike, složeniji diplomatski pristup. Taj pristup je iskazan kroz akcije na multilateralnom nivou, u okviru ideološki profilisane inicijative, koja je tema narednog poglavlja.

²¹⁵ DASC, PA, 1955 f-13, 4196.

Druga glava

OD REGIONALNE INTEGRACIJE KA AKTIVNOJ MIROLJUBIVOJ KOEGZISTENCIJI

Mislim na Jugoslaviju, malu, ali opasniju od Indije, zbog režima koji predstavlja i ideja odnosno ideala koje širi u inostranstvu i koje nailaze na plodno tle kod nekih stranih državnika. Mi smatramo da je to slučaj sa Egiptom. Antikolonijalna orijentacija mogla bi budućoj egipatskoj politici doći iz Jugoslavije.

Evelin Šakboro, decembar 1954.

Jugoslavija i Bliski istok u globalnoj politici paktova

Posle završetka Drugog svetskog rata pitanja regionalne bezbednosti su, kako na Balkanu tako i na Bliskom istoku, predstavljala važan aspekt spoljne politike koji se nije rešavao samo na bilateralnoj ravni. Na Balkanu su tokom 1952. otpočeli pregovori između jugoslovenske, grčke i turske vlade, krunisani zaključenjem Ugovora o prijateljstvu 1953, a prošireni Ugovorom o vojnoj saradnji iz 1954. Put ka sklapanju ovih ugovora dobro je istražen u jugoslovenskoj literaturi.²¹⁶ Međutim, nije se radilo o izolovanoj inicijativi. Početkom 50-ih godina, pod uticajem nekoliko faktora, američka spoljna politika je rešila da se suprotstavi Sovjetskom Savezu aktivnom politikom stvaranja vojnih alijansi, koje bi na jedan ili drugi način bile vezane za Severnoatlanski savez. „Čitava oblast od Grčke do Indije, iako ustavno prilično stabilna, već je ugrožena militantnim komunizmom sa severa, i biće pod teškim pritiskom u svom pokušaju da očuva nedavno stečenu nezavisnost“, pisao je februara 1950. zamenik američkog državnog sekretara Džordž Mekgi.²¹⁷ U tom pravcu i Balkanski savez je predstavljao jedan od načina da se ta stabilnost očuva.

²¹⁶ Više: Dragan Bogetić, *Iskušenja na putu stvaranja Balkanskog saveza 1952–1955*, Balkan posle Drugog svetskog rata, Beograd 1996.

²¹⁷ Prema: W. S. Lucas, *Divided we Stand, Britain, US and the Suez Crisis*, London 1991, 9. Ove predstave su našle izraz u dokumentu NSC-68 koji je aprila

Ova globalna strategija našla je izraz ne samo na Balkanu, već i na Bliskom istoku. I na Bliskom istoku, kao i na Balkanu, podsticaji su dolazili ne samo od SAD, već i iz samog regiona. Nezavisne arapske države su stremile ujedinjenju, barem deklarativno. Međutim, Sirija i Liban su bili republike, Saudijska Arabija, Jordan, Irak i Egipat monarhije, što je otvaralo složena pitanja. Po kom principu bi se sprovođilo ujedinjenje? Ako bi to bila monarhija, ko bi trebalo da bude monarh? Dinastičke razmirice su trovale odnose između arapskih država, a ni nestanak monarhije u Egiptu nije ublažio ovaj nesklad, jer je režim oficira promovisao viziju panarapske republike i tako još više ugrozio monarhije, prokažene kao neizlečivo probritanski orijentisane. Arapska liga, dotadašnji instrument kolektivne bezbednosti, prestala je da bude efikasna posle prvog arapsko-izraelskog rata, delom zbog pitanja Izraela, a delom zbog suprotstavljenih interesa dve vodeće zemlje, Iraka i Egipta. Obe države su težile da Arapsku ligu iskoriste za promovisanje svojih integracionih projekata. Iračka koncepcija, poznata pod imenom „Plodni polumesec“, za koju se zalagao dugogodišnji premijer Nuri el Said, predviđala je u najrazrađenijoj opciji federaciju Iraka, Jordana, Sirije, Libana i Palestine.²¹⁸ Ovaj plan, koji je imao aktivnu podršku Velike Britanije, nailazio je na odbijanje drugih ključnih država na obodima regiona – Turske, Irana i posebno Egipta.

Međutim, pitanje arapske integracije bilo je od sekundarnog značaja za politiku SAD, koje su Bliski istok, što zbog arapsko-izraelskog rata, što zbog jačanja nacionalističkih pokreta, posmatrale kao „sivu zonu“, područje nestabilnosti i potencijalnih pretnji, od kojih je najopasnija bila „podleganje svetskom komunizmu“.²¹⁹ Amerikanci u početku nisu želeli da u ovaj savez uključe nijednu arapsku državu, jer nisu hteli da se izlože kritikama da nameravaju da stanu na put jedinstvu arapskog naroda. Prvobitne ideje o savezu, razvijane neposredno posle Drugog svetskog rata, pretpostavljale su saradnju sa Turskom, Grčkom i Iranom.²²⁰ Docnije su SAD težile savezu između Turske, Irana i Pakistana (u Vašingtonu nazvanog Severnom karikom) koji bi predstavljao fizičku barijeru SSSR-u i istovremeno povezao regionalne paktove u

1950. označio novo poglavlje američke spoljne politike. U njemu se svet posmatra kao poprište borbe između SAD i njenih saveznika sa jedne, i globalnog svetskog komunizma sa druge strane. Prema: Džon Geddis, *Hladni rat, Mi sada znamo*, Beograd 2003, 117.

²¹⁸ Više o ovoj zamisli: Zdravko Pečar, *Šta se dešava na Bliskom istoku*, Beograd 1957, 39–40.

²¹⁹ Walter Lafebber, *America, Russia and the Cold War 1945–1992*, New York 1993, 156.

²²⁰ Više u: W. S. Lucas, *Divided we Stand, Britain, US and the Suez Crisis*, 7.

kontinualnu celinu duž oboda sovjetske imperije.²²¹ Ipak, ispostavilo se da se arapsko pitanje ne može izolovati iz ovih razmatranja, pa su krajem 1950. i početkom 1951. SAD i druge zapadne sile otpočele inicijativu za stvaranje Zajedničke komande za Bliski istok, koja bi uključila sa jedne strane SAD, Veliku Britaniju, Francusku i Tursku kao članice NATO pakta, i sa druge Egipat, Siriju, Liban, Irak, Saudijsku Arabiju, Jemen, Jordan i Izrael. Ovaj plan je trebalo da ojača položaj Zapada u ovom regionu, koji je početkom 50-ih godina zadovoljavao 80% evropskih potreba za naftom, kao i da ugasi krizu u koju je region zapao posle arapsko-izraelskog rata. Plan je predstavljen novembra 1951. pod imenom Organizacije za odbranu Srednjeg istoka. Međutim, prenebregao je činjenicu da za najveći broj arapskih zemalja ulazjenje u savez u kojem bi se našao i Izrael nije bilo moguće. Takođe, vodeća uloga Turske bila je neprihvatljiva Egiptu, Saudijskoj Arabiji i Iraku.²²²

Za razliku od SAD, Velika Britanija se nadala da će promocijom politike saveza kompenzovati umanjene svog uticaja u regionu (naročito podcrtano povlačenjem britanskih jedinica iz zone Sueckog kanala po anglo-egipatskom ugovoru iz 1954), zameniti polukolonijalan odnos prema državama regiona partnerskim i tako umanjiti odijum u arapskom svetu a zadržati političke prednosti. Velika Britanija je smatrala da je njen položaj u Egiptu od presudnog značaja za britansku ulogu u regionu, čak i u svetu uopšte. Od napuštanja Indije, Bliski istok, a posebno Suecki kanal, posmatrani su kao novo težište britanskog svetskog uticaja i njegovo potpuno napuštanje nije dolazilo u obzir.²²³ Raskorak

²²¹ Istovremeno su vođeni pregovori sa Britanijom, Australijom, Novim Zelandom, Francuskom, Tajlandom, Filipinima i Pakistanom za stvaranje SEATO pakta. Pregovori su uspešno okončani septembra 1954, što je predstavljalo dodatnu motivaciju u stvaranju slične organizacije na Bliskom istoku, koja bi preko Pakistana bila povezana sa ovim paktom. Više: Stephen E. Ambrose, *Rise to Globalism. American Foreign Policy 1938–1976*, London 1976, 233–234.

²²² APR, KPR, 1–2/2, Turska, *Deklaracija četiri sile novembra 1951. o potrebi organizovanja odbrane Srednjeg istoka*, 81. Istorijsko opterećenje izazvano sećanjima na period otomanske uprave nad čitavim ovim prostorom postajalo je sve manje, ustupajući prostor drugim bojaznima. Turska je krajem 40-ih godina istupala kao jak američki eksponent, ne ustručavajući se da prizna Izrael, što je paralisalo njenu bliskoi-stočnu politiku. – ASCG, SKJ, 507, IX/25, 77–82, *Arapsko-turski odnosi u vezi sa putom Azam paše u Tursku*, 9. jul 1951.

²²³ Britanska vojska je imala pravne osnove za stacioniranje na egipatskom tlu prema Anglo-egipatskom ugovoru iz 1936 (sklopljenom na 20 godina), ali je zbog energičnih napada egipatske javnosti ugovor postao vrlo nepraktičan instrumentarij. Britanija je bila voljna da ga izmeni, ali u sklopu šire inicijative koja bi dovela do sklapanja velikog regionalnog odbrambenog pakta, uz što veće učešće SAD, koji bi uključio Egipat i omogućio Britancima da zadrže smanjeno vojno prisustvo u zoni Sueckog kanala. Umesto toga, počelo je natezanje o evakuaciji britanskih trupa iz zone kanala. Međutim, pregovori su obilovali preokretima. Primerice, posle uspešnog po-

Velike Britanije i SAD postao je vidan tokom 1953, uprkos pokušajima britanskih zvaničnika da ga prikriju.²²⁴ Različiti ciljevi dve savezničke sile prouzrokovali su odsustvo jedinstvenog pristupa. Novi spoljnopolitički pravac SAD računao je sa distanciranjem od kolonijalnih sila. „Američka politika uopšte je izgleda uslovljena verovanjem da je Egipat još uvek žrtva britanskog „kolonijalizma“, i da kao takav zavređuje američke simpatije,“ pisao je britanski ambasador u Kairu.²²⁵ U okvirima ovog raskoraka, pooštrenog sukobljenim interesima regionalnih država, pregovori su odugovlačeni a potencijalni savezi menjali obrise. Premda moćniji partner, SAD nisu mogle da nametnu svoju volju u regionu daleko prisutnijim Britancima. Kompromis je tokom 1954. naznačen u proširenju američkog plana „Severne karike“ koji je poprimio određenu sličnost sa iračkom varijantom „Plodnog polumeseca“, a trebalo je da obuhvati Tursku, Irak, Siriju i Pakistan.²²⁶ Politika ovog saveza bila je posledica Dalesovog hidrauličnog pristupa hladnom ratu: „Takozvani severni pojas nacija, koji se prostire od Pakistana do Turske, oseća vrela dah Sovjetskog Saveza na svojim leđima i zato je manje zaokupljen čisto unutrašnjim problemima ili britanskim i francuskim imperijalizmom.“²²⁷

Bilo je diskutabilno koliko je taj dah vreo. Sovjetski Savez nije vodio aktivnu politiku na Bliskom istoku. Produžavana je ustaljena percepcija koju je oblikovao Staljin, načelno protivan nacionalnim pokretima nekomunističke provenijencije. Takva percepcija je u Kremlju i dalje dominirala, čak i kada su bili u pitanju sovjetski interesi, kao prilikom anglo-američkog svrgavanja Muhameda Mosadeka u Iranu 1953.²²⁸ SSSR se u spoljnoj politici još uvek rukovodio devizom: biti oprezan prema nacionalnim pokretima, ne davati im pomoć i podršku. Prednost je davana komunističkim partijama u postkolonijalnim drža-

četka, avgusta 1953 „izgleda da Matori (Vinston Čerčil – prim. V. P.) menja svoje ideje o Egiptu. Napustio je ideju da moramo imati dogovor o evakuaciji zone kanala i izgleda da je blizak mišljenju da nikako ne možemo otići pre nego što mnogo ljudi pogine.“ – E. Shuckburg, *n. d.*, 95.

²²⁴ Vinston Čerčil je u čuvenom govoru 11. maja 1953. pokušao da ukaže na potpuno jedinstvo stavova sa moćnijim saveznikom, što je izazvalo iritaciju Amerikanaca. Upravo u vreme tog govora američki državni sekretar Dž. F. Dales je obilazio Bliski istok i zaključio da britanska politika pretila da potpuno ugrozi zapadni uticaj u regionu i otera ga u neutralizam. – Lafebber, *n. d.*, 157. Dales je u izveštaju Ajzenhaeru optužio kolonijalne sile za neuspeh namere „SAD da potuče komuniste u njihovoj sopstvenoj igri i podrži nacionalizme u nezavisnim kolonijalnim područjima.“ Više: W. S. Luis, *Divided we stand*, 35.

²²⁵ TNA, PRO, PREM 11/629, 2, R. Stivenson Idnu, *Godišnji izveštaj za 1953.*

²²⁶ K. Kyle, *n. d.*, 50.

²²⁷ Prema: Dž. Gedis, *n. d.*, 248.

²²⁸ Više o prevratu i genezi sukoba: Stiven Kinzer, *Svi šahovi ljudi*, Beograd 2005.

vama, a nacionalne elite koje su došle na vlast smatrane su eksponentima kapitalizma. Međutim, privremenim otapanjem hladnoratovske napetosti, do kojeg je došlo okončanjem Korejskog rata i Staljinovom smrću, prvi put je na sovjetskoj strani postala legitimna teza o miroljubivoj koegzistenciji dva velika bloka. „Miroljubivo“ odmeravanje snaga zahtevalo je permanentnu borbu za simpatije blokovski neopredeljivih zemalja, koje su u najvećem broju osnovane posle Drugog svetskog rata.²²⁹ Stoga je izgledalo još važnije okončati pregovore o savezima, uprkos slabim izgledima da se Egipat animira za njih. Tako je aprila 1954. zaključen tursko-pakistanski pakt, a najavljeni su i tursko-iranski i tursko-irački pakt.

Jugoslovenska spoljna politika uočavala je ove nijanse između regionalnog i globalnog konteksta paktovske saradnje, sumnjičavo prateći pokušaje da se regionalna bezbednost očuva stvaranjem paktova koji bi bili vezani za NATO. Jugoslavija je umela da prepozna da iza prividnog jedinstva zapadnih sila stoje veoma različita shvatanja ove problematike, a mogućnost raskoraka između Britanije i SAD dobro je uočena u jednoj od generalnih instrukcija Lea Matesa.²³⁰ Možda još važnije, Jugoslavija je uočila i važnost raskoraka između dva glavna regionalna takmaca, Turske i Egipta. Približavajući se i sama Turskoj, bila je dužna da vodi računa o njenoj spoljnopolitičkoj orijentaciji. Ulazak Turske u NATO je po oceni DSIP-a promenio regionalnu situaciju. Od poslanstava u Kairu i Bejrutu je zatražena ocena o promeni situacije i poslanici su instruirani da procene da li se u promenjenim okolnostima na regionalnom nivou razvija ideja neutralnosti.²³¹ Po navodima jednog članka u *Međunarodnoj politici*, „Turska u mnogom pogledu stoji izvan opšte srednjoistočne linije. Ona je danas ostala 'bela vrana' među državama Srednjeg istoka i u odnosu na Izrael, i takva njena politika muslimanskog i srednjoistočnog autsajdera je i jedan od uzroka neraspoloženja koje je okružuje u arapskim zemljama.“²³²

Posle primanja Turske u NATO, ministarstvo spoljnih poslova je želelo da se informiše o posledicama ovog čina na bliskoistočnu situa-

²²⁹ Dragan Bogetić, *Razvoj sovjetskih i američkih stavova prema politici i poreklu nesvrstanih*, Istorija 20. veka, 1–2, 1986, 103.

²³⁰ DASC, PA, 1952, f-68, 410696, *Nesuglasice između SAD, V. Britanije i Turske*. Ove opservacije su pretakane i u praktičnu politiku: „Osnovna međuimperijalistička suprotnost jeste između Engleza i Amerikanaca. Englezi pokušavaju da potisnu sa tržišta Egipta i cijelog Bliskog istoka sve svoje protivnike, a naročito Amerikance.“ – DASC, PA, 1951, f-67, 412, *Leo Mates predstavništvu u Bejrutu*, 26. maj 1951.

²³¹ DASC, PA, f-67, 414816, *Telegram DSIP-a predstavništvima u Kairu i Bejrutu*, 13. oktobar 1951.

²³² L. Erven, *Kaleidoskop Srednjeg istoka. Izrael-Arapska liga*, Međunarodna politika, 1. decembar 1953.

ciju i iznelo je stav da posle toga Zapad može sve manje računati na podršku arapskih zemalja, prognozirajući njihov dalji razvoj ka neutralnosti.²³³ Tako je otpor arapskih država uvođenju u pakte u kojima je Turska dominirala donekle ličio otporu Jugoslavije da se dublje obaveže prema NATO-u, naročito posle početka normalizacije odnosa sa SSSR-om. Jugoslavija nije imala razloga da bude zadovoljna turskom istočnom orijentacijom, ali nije imala instrumente koji bi joj omogućili da na Tursku utiče u tom pravcu, niti računa da kvari odnose sa njom. Tokom Titove zvanične posete Turskoj u maju 1954. nije došlo do otvorenog razmimoilaženja povodom turske istočne politike, uprkos tome što je aprila iste godine prvi od regionalnih vojnih ugovora zaključen upravo između Turske i Pakistana.²³⁴ Ipak, primećeno je da arapske države pružaju otpor turskoj politici, a posebno Egipat, koji je pokušavao da izgradnjom vojnog aspekta Arapske lige nametne drukčiji princip kolektivne odbrane u regionu.²³⁵ Tako se trend otvaranja prema Egiptu i drugim arapskim zemljama ubrzo pokazao nespojivim sa podrškom turskoj politici. U jugoslovenskoj štampi su se pojavile prve kritike turske politike: „Pokazavši pri sklapanju Trojnog sporazuma sa Grčkom i Jugoslavijom znatnu elastičnost i političku dalekovidost, i usklađujući interese svoje nezavisnosti i bezbednosti sa isto takvim interesima dva partnera, u punoj međusobnoj ravnopravnosti, turska politika nije izazvala utisak da se u daljim akcijama prema Bliskom istoku služi prema Arapima jednakim jezikom i na osnovi istih načela.“²³⁶ Entuzijazam za dublje obavezivanje je slabio: „Ne žurimo, nije nam do spoljnih efekata,“ pisao je Koča Popović.²³⁷

Promenom ovih okolnosti menjao se i položaj Jugoslavije. Sistem tripartitne pomoći se pokazao funkcionalnim, a pregovori sa Grčkom i Turskom krunisani su postizanjem Ankarskog ugovora. Tito je sa počastima primljen u Londonu, gde je uspešno promovisao načelnu jugoslovensku politiku, uspevši da odbrani čak i njene antikolonijalne premise.²³⁸ Staljinova smrt je takođe predstavljala veliku šansu. Oblaci nad Jugoslavijom su se u određenom smislu razišli, ostavljajući veći prostor za diplomatski zamah.²³⁹ Jugoslavija je uživala i podršku Ajzenhauero-

²³³ DASC, PA, 1951, f-67, 414816.

²³⁴ Koča Popović, *Ekspozice o spoljnoj politici*, Međunarodna politika, br. 99, 16. maj 1954, 1–3.

²³⁵ APR, KPR, 1–2/4–3, *Neka pitanja na Bliskom istoku*.

²³⁶ *Turska na Bliskom Istoku*, Međunarodna politika, 16. maj 1953, 5–6.

²³⁷ IAB, LKP, Zabeleške Koče Popovića, k. 4, f. 3, 1. jun 1954, Galeb.

²³⁸ Više o ovoj poseti u: Vladimir Petrović, *Pokušaj zaključivanja anglo-jugoslovenskog sporazuma i Staljinova smrt*, Istorija 20. veka, 1/2004, Beograd 2004, 65–80.

²³⁹ Britanski analitičari iz ambasade u Moskvi su smatrali da je normalizacija počela praktično već Staljinovom smrću i pažljivo su pratili njen razvoj. – PRO, FO 371/118026, RY 10388/57, *A Chronology of the USSR-Yugoslav Rapprochement*.

ve administracije. Ajzenhauer se još u predizbornoj kampanji preko budućeg državnog sekretara Džona Fostera Dalea obavezaao ne samo na obuzdavanje svetskog komunizma, već i na oslobađanje Istočne Evrope od sovjetskog jarma. Nova administracija je, oslonjena na svoje analitičare, zaključila da je podrška Jugoslaviji smislen put ka dostizanju tih ciljeva.²⁴⁰ Istovremeno, postepeno jugoslovensko otvaranje prema SSSR-u, iako nepredvidivo i mučno, otvaralo je nove perspektive.

Jugoslovensko nezadovoljstvo turskom politikom paktova na Bliskom istoku predstavljalo je zrelu osnovu za predviđene razgovore sa Naserom, koji je mogućnost saradnje naglasio u intervjuu dopisniku *Borbe*, u kojem je pozdravio Titov put u Indiju i Burmu. Naser je zaključio da su se „odnosi između Egipta i Jugoslavije postojano razvijali u toku poslednjih godina.“ Međutim, nije propustio da osudi Bagdaski pakt i tursku politiku u regionu i istakne potrebu arapskih zemalja da preuzmu odgovornost za svoju bezbednost.²⁴¹ Neposredno pred sastanak, u novom intervjuu *Borbi*, osim ponovljene dobrodošlice Titu Naser je ukazao na zajedničku ideološku osnovu saradnje: „Oslobođenje naših dveju zemalja od monarhija koje su bile zapreke daljem razvitku naše dve zemlje ojačalo je naše veze. Ono nam je takođe omogućilo da popravimo životni standard i da stvaramo bolje uslove života svim slojevima naroda. Na taj smo način povezani sa svetskim delom borbe za mir i stabilnost u svetu.“²⁴² U tom smislu, ohrabrujuće je delovao Naserov pristanak da dâ intervju *Međunarodnoj politici* u tematskom broju posvećenom godišnjici Ankerskog sporazuma. U njemu nije direktno napadao ni tursku, a posebno ne jugoslovensku politiku, već je istakao da je „Balkanski sporazum bio neophodan da bi se popunila praznina koja je uvek postojala u položaju Jugoslavije između Balkana i zapadnih zemalja.“ U daljem tekstu je isticao važnost jugoslovenskih sredozemnih pomorskih baza za bezbednost Egipta, kao i radost što Jugoslavija vodi nezavisnu politiku, istakavši sličnost balkanskih i bliskoistočnih zemalja, često ostavljenih na milost i nemilost velikima. „Za njih je očigledno bolje da žive u miru, daleko od borbe, i da steknu svačije prijateljstvo.“²⁴³

Odras promene: ideološka osnova saradnje

Odbivši da prati politiku Turske na Bliskom istoku, Jugoslavija je nastojala da se na drukčiji način uključi u regionalna kretanja. Budući da su izveštaji iz Egipta ukazivali na „revolucionarni“ pravac reformi u

²⁴⁰ L. Lis, *n. d.*, 175.

²⁴¹ *Borba*, 1, 2. i 3. januar 1955.

²⁴² Prema: Zvonko Staubinger, *Titovo istorijsko ne staljinizmu*, Beograd 1976, 95.

²⁴³ *Intervju sa Gamal Abdel Naserom*, *Međunarodna politika*, br. 93, Beograd, 16. februar 1954, 7.

ovoj zemlji, počelo je otvoreno ispoljavanje afirmativnog odnosa prema novim vlastima. Zbližavanje sa oficirskim režimom u Egiptu, ali pre svega sa Indijom, Burmom i drugim blokovski neangažovanim državama uticalo je na formulisanje nove ideološke osnove jugoslovenske spoljne politike, poznate pod imenom aktivne miroljubive koegzistencije. Nije lako utvrditi kada se i kako retorika aktivne miroljubive koegzistencije pojavila u jugoslovenskoj spoljnoj politici jer je, od 1955, kada je na neki način kapitalizovan njen učinak, ne samo svesrdno prihvaćena, već i naknadnom racionalizacijom učitana u prethodni period. Tako Edvard Kardelj u svojim memoarima tvrdi da je, u kontekstu kritike agresivne sovjetske politike prema Jugoslaviji, u UN (1949) već imao izgrađenu koncepciju: „Kritikovao sam postojanje blokova i borbu za podelu sveta na blokove i interesne sfere i založio se za miroljubivu koegzistenciju koja neće biti samo *modus vivendi*, nego i aktivna saradnja među narodima.“²⁴⁴

Nesporno je da se formula aktivne miroljubive koegzistencije pojavljuje u razvijenom obliku u Titovim spoljnopoličkim govorima tokom druge polovine 1954. Međutim, ona je bila sastavljena od poznatih elemenata. Čini se da je termin, koji je svojevremeno inaugurisao sam Lenjin, prvi put u novom kontekstu upotrebio Erl Broder (Earl Browder), generalni sekretar Komunističke partije SAD, posle konferencije velike trojice u Teheranu.²⁴⁵ Novu primenu retorike miroljubive koegzistencije najavio je sredinom 1951. sovjetski predstavnik u UN povodom korejskog pitanja kada je istakao da dva sistema treba da miroljubivo koegzistiraju. Ova fraza se ubrzo izgubila u lavirintima Staljinove politike, ali ju je posle njegove smrti reinkarnirao Maljenkov, u nameri da otvori put pregovorima sa Zapadom i prekine sa retorikom neumitnosti sukoba između blokova. Novo sovjetsko rukovodstvo je takođe shvatilo da retorika miroljubive koegzistencije olakšava približavanje SSSR-a blokovski neangažovanim zemljama. Međutim, Sovjeti nisu bili jedini koji su koristili taj termin. Tokom 1954. kao da je došlo do nadmetanja na pravo korišćenja ovog termina, koji je takođe ugrađen u

²⁴⁴ E. Kardelj, *Sećanja...*, 142. Ova ispovest se mora primiti kritički, jer drugi podaci svedoče o Kardeljevoj nezainteresovanosti za pitanja bliže saradnje sa pokretima koji nisu bili jasno komunistički, a često ni socijalistički orijentisani. Složen odnos između socijalizma i koegzistencije postajao je vremenom još složeniji, jer se novoj spoljnopoličkoj orijentaciji davala patina davnašnjeg opredeljenja, vezanog još za Lenjinove ideje i političku praksu. U: Milan Bulajić, *Koegzistencija i socijalizam*, Beograd, s. a.

²⁴⁵ O razvoju ideje miroljubive koegzistencije u Lenjinovim spisima: Tony Clark, *Lenin and Peaceful Coexistence*, <<http://freespace.virgin.net/pep.talk/Peaceful.htm>> (12. januar 2006). U docnijem periodu su i Trocki i Staljin, na veoma različite načine doduše, preuzeli i razvijali ovu tezu. Više o miroljubivoj koegzistenciji: Wladyslaw Kulski, *Peaceful Co-existence*, Chicago 1959.

jedno od pet načela miroljubive saradnje (Panča šila) koja su 1954. definisali Indija i Kina.²⁴⁶

U jugoslovenskom kontekstu miroljubiva koegzistencija je dobila poseban izraz, a imala je i osobenu predistoriju. Pregovorima i zaključenjem ugovora o prijateljstvu sa Grčkom i Turskom, a docnije i vojnog pakta, Jugoslavija je ušla u ugovorne obaveze sa kapitalističkim državama, pri tom članicama NATO-a. Za nju je koegzistencija između dva sistema već predstavljala realnost. Stoga je formula spremno preuzeta i može se pratiti u Titovim govorima još od 1953, kada je po povratku iz posete Londonu u izveštaju članovima SIV-a rekao da „naša linija bila je i danas jeste i ostaće – da je moguća koegzistencija dva različita sistema, tj. da mogu države i narodi saradivati po mnogim pitanjima koja tangiraju opšte međunarodne probleme.“²⁴⁷ U nameri da opravda, pa i teoretski postulira mogućnost bliske političke i vojne saradnje između komunističkih i kapitalističkih država, Tito je u *Izveštaju o radu Saveznog izvršnog veća* od 29. januara 1954. istakao da je ova integracija „zasnovana na principima ravnopravnosti, uzajamnog poštovanja i odbrane pravednih zajedničkih interesa.“²⁴⁸ Iste godine, posle posete Grčkoj aprila 1954, u skladu sa produbljivanjem integracije promenjena je i retorika: „Principijelnost političke linije naših naroda u međunarodnim odnosima pokazuje se baš u tome što mi želimo da imamo dobre odnose sa svim narodima i zemljama koje to takođe žele, bez obzira na razliku unutrašnjih sistema.“²⁴⁹

U govoru u Ostrožnom 19. septembra 1954, Tito je u vrlo snažnim, gotovo apokaliptičnim slikama afirmisao imperativ koegzistencije: „Moram da kažem i to da nema mnogo ljudi koji bi znali šta će biti sutra. Nastao je priličan kaos i u glavama ljudi ... Ja mislim da je jedini izlaz danas baš u toj koegzistenciji različitih sistema u svijetu.“²⁵⁰ Međutim, Tito je ubrzo postavio okvire ovoj saradnji: „Razume se, iako se takva aktivna koegzistencija već danas postavlja kao ideal, ne možemo a da ne vodimo računa o činjenicama koje su takve da možemo da očekujemo aktivnu saradnju u prvom momentu samo u regionalnim okvirima.“ U *Ekspozeu o spoljnoj politici Jugoslavije* iznetom u Saveznoj

²⁴⁶ Ostala načela bila su: poštovanje teritorijalnog integriteta, nenapadanje, nemešanje i ravnopravnost.

²⁴⁷ APR, KPR, 1–2–1, 1300, *Izveštaj Predsednika Republike Maršala Tita članovima Saveznog Izvršnog Veća sa puta u Englesku*. Analiza Titovih govora je važan pokazatelj trendova u jugoslovenskoj spoljnoj politici, premda njeni rezultati mogu biti sasvim nekonsekventni. Na nedoslednosti u Titovim govorima uopšte, pa i ovim povodom ukazao je Kosta Čavoški, *Tito – tehnologija vlasti*, Beograd 1991, 285–289.

²⁴⁸ J. B. Tito, *n. d.*, knj. IX, 80.

²⁴⁹ *Isto*, 196.

²⁵⁰ *Isto*, 255–256.

skupštini (25. oktobra 1954), u kojem je obrazloženo stupanje u Balkanski pakt, formulacija je bila kanonizovana: „A zar, s druge strane, Balkanski sporazum ne pokazuje najreljefnije mogućnost i vrijednost principa koji je nastao kao neophodan modus koegzistencije među različitim državnim sistemima u današnjim komplikovanim međunarodnim odnosima?... Sve to označava da smo u uslovima promijenjene međunarodne zajednice svi postavljeni pred alternativu: ili koegzistencija u životu ili koegzistencija u smrti. Međutim, treba da smo svijesni da koegzistencija – koegzistencija u životu – traži najaktivniju saradnju...“²⁵¹

Novo viđenje koegzistencije je u punoj meri lansirano prilikom Titovog puta u Indiju i Burmu. Tu retoriku je trebalo promovisati u predvečerje sastanka afro-azijskih zemalja u Bandungu. Tako je sa njim i deviza aktivne miroljubive koegzistencije probila regionalne okvire, tim pre što je ugodno rezonirala sa politikom koegzistencije koju je lansirao i Nehru. Našla se i u zajedničkoj Titovoj i Nehruovoj deklaraciji, koja će docnije postati jedan od kanonskih dokumenata nesvrstavanja. U njoj je pomenuta „nužnost mirne koegzistencije.“²⁵² U obraćanju indijskom parlamentu Tito je izneo svoje viđenje ovog koncepta: „Pritom ne mislim na neku pasivnu koegzistenciju, već na aktivnu saradnju i na mirno sporazumijevanje u rješavanju raznih problema.“²⁵³ Retorikom koegzistencije ostvarena je nužna sinteza ideoloških i državnih stavova čime je sinhronizovan rad DSIP-a i Komisije za međunarodne odnose i veze, a sintezu je oličavao i potencijalnim partnerskim zemljama prenosio sam šef države.

Dodatak aktivnog elementa je bio potreban da bi se naglasilo da jugoslovenska politika koegzistencije nije pomirljiva i oportunistička, već kreativna i dinamična. U promjenjenim okolnostima posle Staljinove smrti, unapređenje jugoslovensko-sovjetskih odnosa dovelo je do sužavanja odnosa sa zapadnim državama. Klatno se zaustavilo na politici ekvidistance, podjednake udaljenosti od oba bloka. Pri tom, upravljači Jugoslavije nisu se mogli zadovoljiti jednom politikom neutralnosti, niti je politička, ideološka i geostrateška pozicija Jugoslavija bila podobna ovom rešenju. Bilo je potrebno naglašavati da Jugoslavija nije pasivan neutralac, već aktivan faktor međunarodnih odnosa. Potrebna je bila deviza koja bi istovremeno naznačila aktivnost jedne politike, ali i odrazilu ekvidistancu kojom se jugoslovenska diplomatija služila. Otud je for-

²⁵¹ *Isto*, 327–330.

²⁵² Jugoslovenska interpretacija je insistirala na aktivnosti ovog koncepta i pretpostavljala je aktivnu koegzistenciju prosto državnoj neutralnosti u sukobu blokova. – Rade Vlkov, *Svet i koegzistencija*, Međunarodna politika, 114, 1. januar 1955, 7–8.

²⁵³ J. B. Tito, *n. d.*, knj. X, 30.

mulacija *aktivne* miroljubive koegzistencije bila izlaz iz ove situacije i put ka „globalnoj političkoj strategiji i akciji.“²⁵⁴

Aktiviranje politike koegzistencije imalo je neposrednog efekta na dinamiku odnosa prema Bliskom istoku. Njome se Jugoslavija jasno distancirala od turske politike promocije regionalnih vojnih integracija i približila regionalnim protivnicima ove politike, pre svega Egiptu. Jugosloveni su dobili važan materijal – brifing podsekretara Forin ofisa Evelina Šakboroa za britanske ambasadore na Bliskom istoku od 3. decembra 1954, u kojem je na dugoj listi potencijalnih opasnosti za britanske interese u regionu pominjana i Jugoslavija: „Mislim na Jugoslaviju, malu, ali opasniju od Indije, zbog režima koji predstavlja i ideja odnosno ideala koje širi u inostranstvu i koje nailaze na plodno tle kod nekih stranih državnika. Mi smatramo da je to slučaj sa Egiptom. Antikolonijalna orijentacija mogla bi budućoj egipatskoj politici doći iz Jugoslavije i stalno poboljšavanje jugoslovensko-egipatskih odnosa mora biti pažljivo posmatrano sa oba kraja... sa punom svešću svih zapleta koje bi takvo 'zblizavanje' moglo značiti za nas, ukoliko se naše pretpostavke pokažu tačnim.“²⁵⁵ Britanske procene su bile iznenađujuće tačne. Otprilike u isto vreme Josip Đerđa je u DSIP-u održao programski sastanak o Bliskom istoku na kojem je istakao da se radi o području od velikog interesa, koji nalaže potrebu razvijanja dugoročnijih odnosa. Region je posmatran kao most za dalje akcije, a u okviru regiona Egipat je naznačen kao najinteresantniji partner. Utvrđeno je da je potrebno „podići rang predstavništava na nivo ambasada, da veze treba jačati i bilateralno i u Ujedinjenim nacijama.“²⁵⁶

Sastanak Tito–Naser

Prava prilika za izoštravanje slike o potencijalnom partneru se pružila tokom Titovog povratka sa čuvenog putovanja u Indiju i Burmu, na ugovorenom susretu sa Naserom. Do svog prvog sastanka sa Naserom Tito nije bio temeljito obavješten ni o međunarodnom položaju Egipta niti o stanju bilateralnih odnosa.²⁵⁷ Koča Popović je, pripremajući se za sastanak, sugerisao neke od jugoslovenskih stavova koji bi se mogli dopasti sagovorniku: „protiv blokova, – protiv odbrambenih aranžmana, posebno ako idu na uštrb samostalnosti, – primer razvoja je

²⁵⁴ Ranko Petković, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet*, 35.

²⁵⁵ APR, KPR, 1–5-b, Egipat, *Izvod iz referata Šakboroa, podsekretara u Forin ofisu, podnetog na konferenciji britanskih ambasadora 3. decembra 1954.*

²⁵⁶ APR, KPR, 1–5-c, *Zabeleška sa sastanka potkomisije, određene od Kolegijuma DSIP-a, o našoj aktivnosti na Bliskom istoku, održanog dana 20. decembra 1954.*

²⁵⁷ Nikezićev referat nije blagovremeno pristigao na brod „Galeb“.

Indija, – razbijanje arapske lige negativno, – o Rusima oštro, ali bez antikomunizma²⁵⁸. Međutim, nedovoljno upućen u osjetljivost bliskoi-stočnih prilika, Tito je premašio ovu agendu, ambiciozno preuzevši ulogu potencijalnog posrednika u egipatsko-izraelskom sukobu, pritom pogrešno procenivši Naserovo raspoloženje po ovom pitanju kao i sagovornikove aktuelne prioritete. Pred sastanak Tanjug je plasirao vest o spremnosti Jugoslavije da „u izvesnom smislu pomogne nalaženje rešenja za egipatsko-izraelski sukob u slučaju da obe strane zatraže ovu pomoć“²⁵⁹. Uloga posrednika, premda sasvim u duhu retorike aktivne miro-ljubive koegzistencije, bila je preuranjena, što se jasno pokazalo 5. februara, kada se Naser, praćen ministrima inostranih poslova, unutrašnjih poslova i odbrane, popeo na brod Galeb. Dočekala ga je jednako jaka delegacija – Tito, Popović, Ranković. Sva je prilika da je Tito izneo posredničku ponudu, koja je učtivo odbijena.²⁶⁰ Naser mu je uzvratio svojim tumačenjem bliskoi-stočnih prilika, naglasivši da Egipat teži ka teritorijalnoj vezi sa ostalim arapskim državama i da na toj tački ne može da popusti. Naser je objasnio da sa Izraelom nema pomirenja dok se ne koriguje granica i ne reši pitanje izbeglica.²⁶¹ Tako je razgovor sveden na skromnije, ali konstruktivnije razmere. Naser je istakao da je cilj njegove politike nezavisnost i nepotpadanje pod tuđu dominaciju. Naglasio je da je Egipat uvek bio za kolektivnu bezbednost, radije nego za paktove, ocenivši (u čemu se i Tito složio) da je cilj tursko-iračkog pakta razbijanje arapskog jedinstva. Osnovni problem, po Naserovom mišljenju, bio je potpuna ekonomska i politička zavisnost Egipta od zapadne pomoći. Tito ga je ohrabrio u laviranju i istakao primer Jugoslavije koja prima pomoć bez uslova. „Po mom mišljenju, za vašu zemlju važi isto što i za našu, t. j. da se u ekonomskom pogledu uglavnom ne orijentiše u jednom pravcu, već da uspostavlja ekonomsku razmjenu sa raznim zemljama.“²⁶²

Sagovornici su jedan drugom izložili načelne spoljnopolitičke koncepcije svojih država. Tito je bio u prilici da sazna da su odnosi sa Izraelom, premda nesumnjivo važni, samo deo Naserovih dilema. Naser je izložio razloge otpora Egipta prema iračko-turskom paktu i oce-

²⁵⁸ IAB, LKP, Zabeleške Koče Popovića, k. 5, f. 1, *Za Nasera*, 3. februar 1955.

²⁵⁹ ASCG, Tanjug, 112–147, 4. februar 1955.

²⁶⁰ Naserov sekretar Muhamed Hejkal tvrdi da je Tito između ostalog preneo „poruku od Šareta, preko Nahuma Goldmana (predsednika Svetske jevrejske agencije – prim. V. P.) , koja je ukazivala na to da je kompromisno rešenje između Izraela i arapskih država zaista moguće. Ali, Šaretov uticaj je tada bio gotovo na izmaku, i Naser je morao da objašnjava Titu njegov stav da Izrael istinski ne želi mir.“ – Mohamed Heikal, *Cutting the Lion's Tail*, London 1976, 60.

²⁶¹ DASC, PA, 1955, Egipat, f-3, 413806.

²⁶² J. B. Tito, *n. d.*, knj. IX, 244.

nio ga kao pokušaj razbijanja arapskog jedinstva. Ukazivao je takođe na mogućnosti ekonomske razmene sa Jugoslavijom.²⁶³ Tito je otvoreno odbacio tursku politiku: „Ja bih prije nego što bih produžio svoje izlaganje htio da kažem da sve što Turska radi ovdje nema apsolutno nikakve veze s našim stanjem, niti sa našim sporazumom, niti mi možemo simpatisati njene korake.“²⁶⁴ Tito je pokazao puno razumevanje za Naserove probleme i neugodnost njegove pozicije spram zapadnih sila, koje su u regionu sprovodile za njega neprihvatljivu politiku, a od kojih je ipak zavisio. Za Nasera je pak bio nesumnjivo inspirativan sastanak sa šefom države koja je, premda i sama nejaka, uspevala da uspešno igra na svetskoj sceni. Položaj Jugoslavije koja je uspela da, iako uživatelj tripartitne ekonomske pomoći i američke vojne pomoći, normalizuje odnose sa SSSR-om bez sumnje je na njega delovao podsticajno. Moderirati pritisak zapadnih sila približavanjem SSSR-u, a bez preuzimanja sovjetskog ideološkog obrasca, bila je koncepcija koja bi rešila neke od Naserovih problema.

Bilo je govora i o unutrašnjoj politici. Tito se docnije prisećao da mu se Naser prilikom prvog susreta žalio da je Egipat „nerazvijena zemlja, bez industrije, sa veoma niskim standardom života i bez bilo kakve unutrašnje čvrste organizacije, bez neke partije na koju bi se mogli osloniti.“²⁶⁵ Ovo je bila srž Naserovih dilema. Po svedočenju njegovih saradnika, neposredno po izvođenju revolucije, u funkciji predsednika Vrhovnog revolucionarnog veća, zalagao se za uvođenje demokratije u Egipat. Tek je postupno, suočavajući se sa problemima koje je trebalo rešavati naprečac, sistem počeo da se razvija u drugom pravcu. U vreme sastanka još nije bio profilisan, ali je bilo očito da Naser pokušava da u masama nađe podršku za svoju politiku.²⁶⁶ Naser naime nije bio komunista. Dva dana po Titovom odlasku izveden je pred vojni sud 21 komunista pod optužbom za vojnu zaveru.²⁶⁷ Socijalističke partije Bli-

²⁶³ *Borba*, 9. februar 1955.

²⁶⁴ APR, KPR, 1–2/4–3, *Razgovor predsednika FNRJ Josipa Broza Tita, predsednika vlade Egipta Gamela A. Nasera i njihovih saradnika*. Da se na distanciranju od turske politike radilo sistematski svedoči i zabeleška Koče Popovića namenjena Marku Nikeziću: „Za čim ide Turska? Da li je povećano nezadovoljstvo ostalih arapskih zemalja Turskom?“, IAB, LKP, Zabeleške Koče Popovića, k. 5, f. 1, *Za Nikezića*, 2. februar 1955.

²⁶⁵ J. B. Tito, *n. d.*, knj. IX, 245.

²⁶⁶ „Naser je vremenom preuzeo jugoslovenski model: Sve te formule bile su posuđene od Jugoslavije zbog Naserovih osobnih odnosa sa predsednikom Titom. Naser je vodio s njim beskrajne razgovore i uvijek je pokazivao divljenje za njegove poglede. Struktura narodnog saveza u obje njegove faze bila je vrlo slična Socijalističkom savezu koji je Tito osnovao u Jugoslaviji nakon svoje pobijede“ – Anvar al-Sadat, *n. d.*, 118.

²⁶⁷ ASCG, Tanjug, 112–147, 7. februar 1955.

skog istoka sa kojima su SSRNJ i KPJ dugo saradivale optuživale su Nasera za „faraonizam“.²⁶⁸ Klovis Maksud je napadao egipatsku „vojnu huntu“ i za popustljivost prema Zapadu povodom sporazuma o Suecu.²⁶⁹ Ipak, Tito o tome nije sudio strogo u oceni Naserove politike: „U spoljnoj politici nema antikomunizma, ali u unutrašnjoj ima i to potpuno opravdano. Ako komunisti ne razumiju šta je interes te nacije koja se tek izvlači iz kolonijalnog položaja, onda to nisu komunisti nego goli agenti nečijeg političkog čefa.“²⁷⁰ Jugoslavija je zanemarila ideološke zahtevnice prihvatajući Nasera u okviru koncepcije vanblokove saradnje. Naser je jugoslovenskom ambasadoru mogao slobodno poveriti svoje bojazni vezane za subverzivnu aktivnost komunističkih grupacija i da kod njega, komuniste, naiđe na razumevanje, pa i korisne savete. Međutim, ukidanje političkih partija suzilo je osnove Naserove vlasti, pa je on stoga bio veoma zainteresovan za jugoslovenski model.

Razgovor se, kako je u kominikeu navedeno, „odvijao u prijateljskoj atmosferi i pružio dvojici državnika priliku da pristupe širokoj razmeni gledišta o međunarodnim problemima, kao i o problemima koji se tiču egipatsko-jugoslovenskih odnosa.“²⁷¹ Sagovornici su stekli dobro mišljenje jedan o drugom: „Za Tita, Naser je bio privlačan kao izraz nečega novog na tlu Afrike; za Nasera, Tito je bio privlačan kao vojnik koji je izvojevao u ratu blistavu pobjedu.“²⁷² Tom prilikom Naser je pozvao Tita da u jesen zvanično poseti Egipat. O ishodu razgovora nekoliko meseci docnije Tito je rekao: „Izdat je samo kratki kominike, što je razumljivo, jer na osnovu kratkotrajnog razgovora koji smo imali nije ni mogla biti izdata deklaracija. To je jedno, a drugo – ja imam u vidu da na poziv egipatske vlade posetim Egipat i vjerovatno će tada, poslije razgovora koji ćemo voditi biti izdata zajednička deklaracija. Ovo su bili samo usputni razgovori, ali već iz tih razgovora s premijerom Naserom vidjelo se da Egipat ima slične težnje u pogledu očuvanja mira“.²⁷³ Odmah posle sastanka, Koča Popović je dao oštru izjavu u kojoj je između ostalog istakao da „sam taj otpor Egipta prema tursko-iračkom paktu predstavlja pozitivnu činjenicu... Turska ustvari vrlo grubo sprovodi američku politiku.“²⁷⁴

Kratak samit nije mogao da donese epohalne pomake. Obe strane su imale svoje sumnje, jugoslovenska veće od egipatske. Uprkos načel-

²⁶⁸ Klovis Maskud, *Socijalizam i nacionalizam u arapskom svetu*, Međunarodna politika, br. 108, 1954, 12–13.

²⁶⁹ Klovis Maskud, *Sporazum o Suecu*, Međunarodna politika, br. 108, 1954, 13.

²⁷⁰ APR, KPR; 1–2/4–3, *Put Josipa Broza Tita u Egipat, Beleška o razgovoru poslanika Nikezića s Gamal Abdel Naserom, predsednikom egipatske vlade*, 1. januar 1955.

²⁷¹ ASCG, Tanjug, 112–147, 6. februar 1955.

²⁷² Milorad Stefanović, *Tito i svet*, Beograd 1981, 413.

²⁷³ J. B. Tito, *n. d.*, knj. X, 154–155.

²⁷⁴ APR, KPR, 1–2/4–3, *Put Josipa Broza Tita u Egipat*, 5. februar 1955.

nim sličnostima, jugoslovenska slika još nije bila izoštrena. Posle samita, u dokumentu DSIP-a od 18. februara navodi se da se „o Naseru ne može reći ništa definitivno, premda ostavlja utisak.“²⁷⁵ Jugosloveni su još uvek sa sumnjom pratili razvoj Naserovog režima, premda je Naser uveravao Nikezića, interesujući se za plansku privredu, da „još moramo ići ka socijalizmu, ali idemo sporo, nije kao kod Vaše revolucije.“²⁷⁶ Egipatskim vlastima je više puta izražena istovetnost jugoslovenskih i egipatskih gledišta o međunarodnim odnosima.²⁷⁷ Jugoslovenska štampa je detaljnije počela da prati bliskoistočna zbivanja, a izveštaji su, posebno u *Borbi* čiji je dopisnik bio Zdravko Pečar, bili obojeni pozitivnim ocenama egipatske antipaktovske politike.²⁷⁸ Sam Pečar je učinio mnogo da se u Jugoslaviji popularizuje „najmlađa republika sveta“.²⁷⁹ Ministar inostranih poslova Muhamed Favzi je neposredno po poseti, ističući njen epohalni značaj, iskoristio priliku da predoči jugoslovenskom predstavniku da je Egipat pod velikim pritiskom SAD i Britanije zbog odnosa prema tursko-iračkom paktu, ali je stavio do znanja da ovaj pritisak neće uticati na kurs egipatske politike.²⁸⁰

Ukazivanje na pritiske vezane za pakt nije bilo slučajno. U isto vreme, sredinom februara Koča Popović se žalio da ga je egipatski poslanik „navlačio na jasnije ograđivanje od turske politike“.²⁸¹ Bilo je očito da Egipat želi nekakvu vrstu podrške, ali je bilo manje jasno kakva bi to podrška mogla biti. Zbog obaveza prema Turskoj i još uvek nenapuštenom konceptu Balkanskog saveza, Jugoslavija nije mogla sa lakoćom kritikovati politiku turske vlade i paktove u kojima je ona učestvovala. I bez toga je jugoslovenski odnos prema Bliskom istoku tumačen kao bitno drukčiji od turskog, pa su i turski i strani diplomati pokušavali da od jugoslovenskog ambasadora u Ankari saznaju kako Jugoslavija gleda na tursku politiku.²⁸² Međutim, Jugoslavija nije bila spremna da ugrožava postojeće odnose, posebno ne pred predstojećú konferenciju Balkanskog saveza u Ankari.

Politikom koegzistencije protiv politike paktova

Negodovanje Egipta ili Jugoslavije nije moglo da uspori inicijativu za stvaranje saveza koja je čak potekla iz regiona, iznenađujući naposljetku i SAD i Britaniju. Bilateralnim aranžmanima Irak i Turska su

²⁷⁵ DASC, PA, 1955, Egipat, f-59, 43014.

²⁷⁶ DASC, PA, 1955, Egipat, f-15, 42639.

²⁷⁷ DASC, PA, 1955, Egipat, f-13, 45372.

²⁷⁸ *Borba*, 22. februar 1955.

²⁷⁹ Z. Pečar, V. Zagorac, *Republikanski Egipat*, 5.

²⁸⁰ DASC, PA, 1955, Egipat, f-13.

²⁸¹ DASC, PA, Egipat, f-13, 42057.

²⁸² DASC, PA, 1955, Engleska f-14, 410915.

krajem 1954. finalizirali dogovore o savezu i najavili su ga sredinom januara 1955, neposredno pred Titov susret sa Naserom, stavivši u izgled i njegovo proširenje na sve voljne arapske zemlje. Inicijativa je u najvećoj meri bila turska. Ovo rešenje se nalazilo negde između britanskih i američkih koncepcija, tako da SAD nisu pristupile savezu, ali su ga politički podržale. Usvajanje ovog srednjeg rešenja je, umesto da umiri Egipat, samo provociralo njegovo podozrenje. Ova integracija je po sebi slabila značaj postojećeg saveza – Arapske lige, koja je pod vođstvom Egipta okupljala Saudijsku Arabiju, Jemen, Irak, Siriju, Jordan i Libiju. Prominentna uloga Turske je izazivala neugodne istorijske analogije u arapskom svetu. Integrisanje Iraka u paralelan savez koji je imao jasne bezbednosne implikacije izgledalo je Kairu kao plan Velike Britanije i SAD da od njega naprave regionalnog partnera. Iako su tekstom pakta na ugovornu saradnju pozivane sve članice Arapske lige, ovaj savez je u Kairu interpretiran kao pokušaj izolovanja Egipta iz zajednice arapskih država. Naser nije bio voljan da se priključuje integraciji u kojoj su prednjačili Irak i Turska. U nastojanju da Egipat bude okosnica oko koje će se grupisati države regiona, bio je nameran da dezavuiše taj savez.

Dva dana pred sastanak sa Titom Naser je izjavio da će se „Egipat povući iz pakta kolektivne bezbednosti arapskih država, ukoliko Irak zaključi pakt sa Turskom.“²⁸³ Otezanje pregovora i pokušaji da se Egipat uvuče u njih nisu urodili plodom. Naser nije nameravao da se vojno obaveže prema Velikoj Britaniji.²⁸⁴ Jedan od osnovnih spoljnopolitičkih ciljeva njegove vlade odnosio se na potpuno uklanjanje britanskih trupa i britanskog uticaja iz Egipta. Kočila ga je međutim zavistnost Egipta od stranih investicija i jednoznačna opredeljenost ka Zapadu. Uprkos antiimperijalističkoj i antikolonijalnoj retorici nacionalne revolucije koju su Naserovi oficiri izveli, Egipat se u velikoj meri oslanjao na ekonomsku i političku podršku SAD, pa i Velike Britanije. Sistem koji je Naser pokušavao da izgradi svakako nije bio demokratski, ali je zavisio od pomoći ovih država. Njihova pomoć je bila dragocena, ali uslovna, a uslovi koji su postavljeni kosili su se sa Naserovim ambicijama. U potrazi za rešenjem ovog problema Naser se postepeno udaljavao od Zapada tražeći alternativu koja bi zadovoljila njegove političke aspiracije. Pritisak na Bliskom istoku se posle Titovog sastanka sa

²⁸³ ASCG, Bilten Tanjuga, 112–147, 2. februar 1955.

²⁸⁴ Poziciju Egipta opisao je Sadat: „... kako smo tek u listopadu 1954. godine dokrajčili britansku okupaciju, jedva da se moglo od nas očekivati da ćemo vezati Egipat uz neki pakt koji kontroliraju Britanci ili bilo koja druga strana sila. No naše suprotstavljanje Bagdadskom paktu nije se svodilo samo na to: mi smo izvršili koncentrirane i uspješne napore da odговорimo neke zemlje u arapskoj regiji, kao što su Jordan i Libanon, od pristupanja tom paktu“. – Anvar Al-Sadat, *n. d.*, 121.

Naserom povećavao. Irak i Turska su 24. februara sklopili Pakt o uzajamnoj saradnji. Velika Britanija je tako stavljena pred svršen čin, pa je početkom aprila i sama potpisala ovaj ugovor, a pravljene su i šeme za njegovo proširenje na Pakistan (pristupio septembra 1955), Iran (oktobra 1955) i druge zemlje u regionu.²⁸⁵

Egipatski gnev zbog ovih događaja našao je odraz u jugoslovenskoj štampi, a egipatski poslanik je dobio priliku i da ga artikuliše u *Međunarodnoj politici*. U članku u kojem je ukratko rezimirao politiku Egipta od državnog udara, napisao je: „Nameravani tursko-irački pakt prouzrokovao je zato velika neslaganja među arapskim državama i zapretio samom opstanku Arapske lige.“ Govoreći o sastanku Tita i Naseru izrazio je „veliku nadu da će taj sastanak doneti plodne rezultate za jačanje sadašnjih odnosa između Egipta i Jugoslavije i za napredak svetskog mira i bezbednosti.“²⁸⁶ Ovakav razvoj događaja je načelno odgovarao jugoslovenskoj koncepciji. U atmosferi najavljenog pakta jugoslovenski poslanik u Kairu je procenio da je Titova poseta Naseru dobila novu dimenziju i doveo ju je u vezu sa gotovo istovremenim pozivom Nehruu da poseti Kairo, izvodeći opšti zaključak da „Egipat, razočaran politikom Sjedinjenih Država, energično traži sopstveni put.“²⁸⁷ Taj put se sve više oličavao u novoj Naserovoj koncepciji politike aktivne neutralnosti, čime se na neki način distancirao od politike blokovskih suprotstavljenosti. S druge strane, time je moglo biti samo produbljeno podozrenje Zapada prema Titovoj retorici miroljubive aktivne koegzistencije i diplomatskom proboju.²⁸⁸

Incident u Gazi i Bagdaski pakt

Nekoliko dana po zaključenju Bagdaskog pakta, drugi razoran događaj je snažno demantovao Naserovo nastupanje sa pozicija sile. Preventivni napad izraelske armije na egipatske oružane snage u oblasti Gaze, izveden 28. februara 1955, temeljno je promenio uslove složene bliskoistočne igre. Ovaj napad je uverio egipatskog premijera da je mo-

²⁸⁵ Tekst Bagdaskog pakta u: The Avalon Project at Yale Law School, Pact of Mutual Cooperation Between the Kingdom of Iraq, the Republic of Turkey, the United Kingdom, the Dominion of Pakistan, and the Kingdom of Iran (Baghdad Pact), February 24, 1955, <<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/mideast/mideast.htm>> (12. januar 2006). Više: Zoran Vučinić, *Vojna savezi od Svete alijanse do NATO*, Beograd 1996, 115–119; *Vojna enciklopedija*, s. v. Bagdaski pakt, Beograd 1961.

²⁸⁶ Husein Ruždi, *Savremeni Egipat*, Međunarodna politika, 117, 16. februar 1955, 1–2.

²⁸⁷ DASC, PA, 1955, f-13, 4970.

²⁸⁸ O zapadnim reakcijama na nove trendove u jugoslovenskoj spoljnoj politici: Dragan Bogetić, *Jugoslovensko spoljnopolitičko lutanje između Istoka i Zapada i „slučaj Dilas-Dedijer“*, JIČ, 122–136.

dernizacija egipatske vojske uslov njegovog političkog opstanka. Njegov glavni oslonac bio je oficirski kor, kao i armija u celosti. „Vojska je moj parlament“, tvrdio je. „Vojska nije izvršila revoluciju samo da bi mene napravila vladarom, a zatim me ostavila i otišla.“²⁸⁹ Njenu slabost je doživljavao kao potkopavanje moći Egipta, ali i kao lični udarac i pretnju sopstvenom prestižu. Naser je bio svestan da je konfrontacija sa Velikom Britanijom i SAD opasan put, ali je smatrao da je ignorisanje sentimentata koji su ga doveli na vlast još opasnije. Smatrao je da su gestovi dobre volje koje je pokazao prilikom sklapanja anglo-egipatskog ugovora više nego dovoljni. Tokom tih pregovora, rečito je opisao pritisak pod kojim se nalazio: „Ako nastavimo da se povlačimo, bićemo obešeni na ulici jednog dana kad vi odete ka vašim obalama.“²⁹⁰

Ubrzo je usledio njegov odgovor – stvaranje Arapskog odbrambenog saveza sa Sirijom 2. marta 1955. Egipat je otvoreno pokazao svoje aspiracije ka vođstvu u arapskom svetu i tražio je sredstva da to i postigne. Naser je najavio: „Egipat će predložiti zemljama potpisnicama pakta o međuarapskoj kolektivnoj bezbednosti da isključe Irak iz pakta.“²⁹¹ Tako je egipatska vlada pokrenula široku inicijativu nabavke potrebnog naoružanja. Objavljivanje Bagdaskog pakta dovelo je do daljeg integrisanja arapskog sveta. Na zasedanju Arapske lige (27. mart – 10. april) države su se, pod nesumnjivim uticajem Egipta, dogovorile o zajedničkom istupanju na Bandunškoj konferenciji i u UN po pitanju Palestine, severne Afrike, kolonijalnih pitanja i rasizma.²⁹² Naserova retorika je sve više stremila isticanju potrebe za oslobođenjem zavisnih naroda, pri čemu se neretko pozivao i na primer Jugoslavije.²⁹³ Polazući nade u oštrinu rezolucije kojom je Savet bezbednosti osudio izraelski napad, i oslanjajući se na evidentnu naklonjenost javnog mnjenja, egipatska vlada je pokušala da instruktore, materijal i oružje kojim bi predupredila slične situacije dobije od dotadašnjih snabdevača – SAD, Velike Britanije i Francuske. Međutim, egipatski zahtev se obio o politiku paritetnog pristupa u naoružavanju arapskih država i Izraela koju su zapadne države dosledno zagovarale, ali manje dosledno primenjivale.²⁹⁴ U Americi je prevladalo uverenje da se ravnoteža u regionu ne

²⁸⁹ Cit. prem: Karen Dawisha, *Soviet Foreign Policy towards Egypt*, London 1979, 178.

²⁹⁰ Prema K. Kyle, *n. d.*, 51.

²⁹¹ ASCG, Bilten Tanjuga, 112–149, 25. februar 1955.

²⁹² DASC, PA, 1955, Egipat, f-54, 45230.

²⁹³ DASC, PA, 1955, Egipat, f-54, 44648.

²⁹⁴ Ova politika, osmišljena da bi se izbegla regionalna trka u naoružanju, inaugurisana je posle prvog arapsko-izraelskog rata Tripartitnom deklaracijom (25. maj 1950). U praksu, koja je bila fleksibilnija od deklariranih načela, sprovodio je od

sme remetiti jednostranom isporukom oružja, a Velika Britanija je otezala pregovore o novim isporukama koristeći ih kao sredstvo političkog pritiska. Francuska je čak, percipirajući Naseru kao podstrekača ustanaka u Alžiru, direktno naoružavala Izrael.²⁹⁵ Umesto oružja, Egipat je od Zapada dobio podstrek da obnovi pregovore sa Izraelom i preporuku da svoju bezbednost izgradi učešćem u regionalnim vojnim integracijama.

Na vest o sklapanju saveza, jugoslovenska vlada i njen portparol nisu imali komentar.²⁹⁶ Međutim, Josip Đerđa je pod prepoznatljivim pseudonimom Đorđe Jerković u *Međunarodnoj politici* štampao simptomatičan komentar: „Kako će se stvari dalje razvijati, to danas zaista nije lako nagađati, ali je teško zamisliti da bi akcije ove vrste i primenjeni metodi mogli dati trajnijih rezultata, i još je teže verovati, da bi one u slučaju stvarne krize, pokazale nešto drugo do to da je bilo iluzorno na takav način graditi organizaciju bezbednosti.“²⁹⁷ Koča Popović je, posle sastanka sa Naserom, takođe veoma oštro istupio protiv turske pozicije, koju je označio kao grubo sprovođenje američke politike, osuđeno na neuspeh. Istakao je čak da je reakcija Egipta na zaključenje tursko-iračkog pakta jedina moguća i ostavio je otvorenu mogućnost da je na nju mogla uticati i deklaracija Tito-Nehru.²⁹⁸ Jugoslavija je pristup Turske paktu dalekovido ocenila: „Na američki zahtev Turska će početi sa kampanjom protiv politike egipatskih rukovodilaca sa ciljem da odstrani Egipat i zauzme njegov položaj u arapskom svetu.“²⁹⁹

Pitanje paktova je bilo veoma osetljivo, i postajalo je sve osetljivije, posebno za Veliku Britaniju. Rizici koji su postojali ogleđaju se u upozorenju Vladimira Velebita iz januara 1955: „Politika naše vlade će se ubuduće još više no do sada nalaziti pod prismotrom i analizom.“³⁰⁰ Postojale su najave, koje je grčki ambasador preneo jugoslovenskom, da „izgleda da je kurs Engleza sada da oteraju oficire sa vlasti.“³⁰¹ I Vladimir Velebit je iz Londona javljao da je glavna prepreka uklanjanja

1952. Bliskoistočni komitet za koordinaciju naoružanja, osnovan 1952. O radu komiteta više: W. Scott Lucas, *Divided we stand; Britain, the US and the Suez Crisis*, 9–10.

²⁹⁵ *Isto*, 44.

²⁹⁶ ASCG, Bilten Tanjuga, 112–149, 25. februar 1955.

²⁹⁷ Đorđe Jerković, *Dve strane bliskoistočne krize*, Međunarodna politika, 120, 1. april 1955, 2–3.

²⁹⁸ APR, KPR, 1–2/4–3, *Beleška o razgovoru državnog sekretara Popovića sa jugoslovenskim novinarima na „Galebu“*, 4. februar 1955.

²⁹⁹ DASC, f-14, Engleska 1955, 43348.

³⁰⁰ DASC, PA, 1955, Engleska, f-13, 4889. Ova prismotra odnosila se mnogo više na druge aspekte jugoslovenske spoljne politike – odnos sa SSSR-om, slučaj Đilas-Dedijer i sl.

³⁰¹ DASC, PA, 1955, Egipat, f-13, 45376.

nju Namera nemogućnost pronalaženja alternative. Forin ofis se sve više interesovao za jugoslovensko-egipatske odnose. Harold Kača, Kirkpatrickov zamenik, 11. februara je predočio Velebitu da Britanija nije bila upućena u razvoj tursko-iračkog pakta, ali da ga sada, kada je zaživeo, mora podržati.³⁰² Pri tom se interesovao za detalje razgovora između Tita i Namera i zamolio ambasadora da mu ih obezbedi, posebno zbog predstojeće Idnove posete Naseru.³⁰³ U nameri da izađe u susret Britancima, Aleš Bebler je pozvao novog ambasadora Frenka Robertsa i podelio je sa njim utiske o putovanju u Burmu i Indiju. Jedna od tački razgovora odnosila se i na sastanak sa Naserom. U njoj je istaknuto da je „nemoguća potpuna slika; naši su dobili povoljan utisak o njemu i saradnicima; ozbiljan državnik i iskren patriota; rekao da osuđuje paktove tipa Turska-Irak (sa čime ne možemo delimično da se ne složimo: 'pitanje je da li je to dobar put.')"³⁰⁴ U ovom razgovoru Bebler je istovremeno istakao bliskost britanskih i jugoslovenskih stanovišta i upozorio na opasnost od paktova ostavljajući time prostor za eventualnu kritiku. Sa druge strane, Vladimir Velebit je dobio instrukciju da opiše razgovore Naser-Tito u Londonu, ali bez pominjanja detalja o zajedničkoj kritici tursko-iračkog pakta.³⁰⁵ Međutim, ova konspiracija nije mogla potrajati. Iz razgovora sa egipatskim ambasadorom u Londonu Velebit je zaključio: „Ako je egipatski ambasador izlagao zvaničan stav svoje vlade... verovatno će Egipćani tražiti podršku druga Pretsednika protiv pakta Turska-Irak.“³⁰⁶ Jugoslavija nije mogla da zaostane za Indijom u podršci Egiptu, a Nehru je prilikom posete Naseru krajem februara osudio politiku paktova na Bliskom istoku.³⁰⁷

Jugoslavija očigledno nije mogla da u dovoljnoj meri izađe u susret egipatskim potrebama jer je, za razliku od Indije, bila u ugovornoj obavezi prema Turskoj. U stvari, bila je u procepu između formulisanja sopstvenog gledišta i obaveze prema svom savezniku. Ta napetost se osetila na Ministarskoj konferenciji država Balkanskog saveza (28. februar – 2. mart 1955) na kojoj je turski predstavnik Keprili izlagao mogućnost širenja tursko-iračkog pakta. On je afirmativno ocenio inicijativu ka Iraku i rekao je da su učinili sve da angažuju i Egipat, koji nije bio zainteresovan. Stefanopoulos je čak rekao da je Grčka zainteresovana

³⁰² Interesantno je da je DSIP prenoseći ovu ocenu regionalnim ambasadama implicirao da ne veruje da Britanija nije znala za detalje aranžmana. – DASC, PA, 1955, Engleska, f-14, 41928.

³⁰³ DASC, PA, 1955, Engleska, f. 14, 411928.

³⁰⁴ DASC, PA, f-15, Engleska, 43013.

³⁰⁵ DASC str. pov., f-2, 1955, *Popović Velebitu*, 16. februar 1955.

³⁰⁶ DASC, PA, Engleska, f-14, 42053.

³⁰⁷ „Poznato vam je da sam ja protiv bilo kakvog vojnog pakta“, rekao je Nehru posle sastanka sa Naserom 15. februara. – *Borba*, 16. februar 1955.

na da pristupi ovoj integraciji. Koča Popović je međutim pozivao na opreznu ocenu događaja, ukazavši na razmimoilaženja balkanskih saveznika povodom paktova i blokova. Nije posebno pominjao Bliski istok, ali sa namerom, kako se to vidi iz njegovih internih beležaka. Međutim, turski sagovornik je shvatio na šta Popović cilja i proširio je argumentaciju u korist tursko-iračkog sporazuma.³⁰⁸ Interesantno je da je ovo suočeljavanje bilo anticipirano, pa i smišljeno tokom jugoslovenskih priprema za sastanak. Pripremajući se za konferenciju, Koča Popović je pribeležio: „U pogledu pregleda situacije izneće se ocene međ(unarodne) situacije. Normalno da počnu Turci. Tu će se već izneti na videlo razlike. To je i potrebno da izbije...“³⁰⁹

Ishod konferencije, uprkos razmimoilaženjima, bio je stvaranje Balkanske savetodavne skupštine, a izjave zvaničnika ukazivale su na to da se još nije odustalo od koncepta trojne saradnje.³¹⁰ I posle sastanka turski ambasador Zorlu nije smatrao da je svaka mogućnost saradnja sa Jugoslavijom zatvorena. Rekao je da Turska ne obraća toliko pažnje na Titove izjave i smatra da je on za Zapad vezan više nego što pokazuje.³¹¹ Jugoslovenska strana je pak smatrala da postoje ozbiljna razmimoilaženja sa Turskom po pitanju uključenja Jugoslavije u NATO, tursko-iračkog pakta i razgovora Tito-Naser.³¹² Stoga je Tito u ekspozeu Saveznoj skupštini podvukao samo regionalni bezbednosni i odbrambeni karakter Balkanskog pakta, ističući da on treba da služi „samo onim ciljevima radi kojih je i stvoren“.³¹³ To je predstavljalo veliki preokret u odnosu na razvoj paktovske politike tokom 1954, u kojoj je Jugoslavija optirala za vojni savez, a Turska i Grčka su mu bile manje sklone. Drugim rečima, u skladu sa idejama koje je Tito promovisao na svom putovanju u Indiju i Burmu, Jugoslavija se suprotstavljala instrumentalizaciji Balkanskog saveza i njegovom daljem uklapanju u američke bezbednosne strukture.

U ovom stremljenju Jugoslavija je ohrabivala i druge države. Tokom marta i aprila 1955. Jugoslaviju su posetile parlamentarne delegacije Sirije i Libana. Obe zemlje su bile nesklone regionalnoj vojnoj integraciji. Jedini razlog koji je ove vlade približavao tursko-iračkoj inte-

³⁰⁸ APR, KPR, 1–5-c, Balkanski savez, *Materijali o konferenciji ministara inostranih poslova u Ankari*, 26–30. februar 1955. O konferenciji više: Dragan Bogetić, *Članstvo Jugoslavije u Balkanskom savezu i NATO pakt*, Istorija 20. veka, 1–2, 1991, 87–88.

³⁰⁹ IAB, LKP, k. 5, f. 1, *Zabeleške Koče Popovića za Ankarsku konferenciju*, 25. februar 1955.

³¹⁰ *Borba*, 4. mart 1955.

³¹¹ DASC, PA, 1955, Turska, f-53, 43085, *Pavićevićev telegram iz Ankare*, 6. mart 1955.

³¹² APR, KPR, 1–3-a, Turska, *Pregled razvoja trojne saradnje*.

³¹³ *Borba*, 8. mart 1955.

graciji bila je potreba za naoružavanjem. U okviru svojih mogućnosti, Jugoslavija je pokušavala da to spreči. O tom angažmanu govorio je Tito docnije Hruščovu: „Ja sam libanskoj delegaciji, kad su me pitali šta ja mislim, obzirom da je izgledalo da i oni misle da pristupe tome paktu, otvoreno izložio, kako ja gledam na to kao na negativnu stvar. 'Zašto,' pitao sam ih. 'Zašto vi hoćete da idete u pakt' Oni su kazali: 'Da dobijemo oružje', govoreći, da su ekonomski slabi. Na to sam im odgovorio: 'Pristupiti tome paktu znači razbiti arapsku solidarnost i jedinstvo arapskih zemalja.' Dodao sam i to da to znači ponovno jačanje kolonijalnih sila, što znači gubiti svoju nezavisnost, jer vi oružje, obzirom da se radi o slaboj zemlji, ne možete dobiti bez uslova. Jer, sa oružjem, kao što sam već rekao, ne mogu dobiti ništa, sem što mogu samo izgubiti nezavisnost. Oni su to prihvatili i kazali da će o tome razmisliti. Sirijskim delegatima takođe smo otvoreno govorili. Sirija se drži uporno. Mi smo kazali da ćemo mi njih podržavati u slučaju jačeg pritiska i tako dalje. Jer mi smo u Balkanskom paktu i ne možemo gledati ravnodušno ako jedan partner toga pakta radi nešto protiv jedne zemlje sa kojim mi imamo prijateljske odnose. Razume se, da su Turci sigurno sve to saznali, a i mi smo njima sve to rekli, tako da naši 'družestveni odnošenija', kao što ste vi to rekli, nisu baš tako 'topli'... Zašto sam ja to govorio sada? Ja sam govorio zbog toga što nije svejedno da li postoji taj pakt i da Jugoslavija daje pravac politike tu, ili da ne postoji; da se stvara nova formacija koja bi bila van našeg uticaja i moći.“³¹⁴

Ako se već nije mogao javno napasti Bagdaski pakt, on se mogao posredno slabiti i razvojem odnosa sa Egiptom. Bliskost dva lidera pospešila je razvoj bilateralnih odnosa, koji su se posle sastanka iz političke sfere razlili u privrednu. Već 8. februara 1955. Tito je najavio dolazak egipatske misije za ispitivanje mogućnosti privredne saradnje. Direktan vazdušni saobraćaj između dve zemlje je uspostavljen 23. februara. Istovremeno, u Kairu je otvorena izložba Jugoslovenske narodne armije.³¹⁵ Visoka delegacija je stigla 20. marta 1955. Sa Markom Nikezićem došli su i Hasan Marej, ministar trgovine i industrije i major Hasan Ibrahim, ministar nacionalne proizvodnje. Svrha njihove posete bila je ispitivanje mogućnosti šire privredne razmene koja je, uprkos dotadašnjim nastojanjima, ostala na skromnom nivou i zahtevala je direktnu

³¹⁴ ASCG, 507, IX/119/I, 45–90, *Tok konferencije jugoslovenske i sovjetske delegacije* (dalje: *Tok konferencije* – detaljna analiza ovog izuzetnog dokumenta na početku treće glave). Sirijskim delegatima Tito je zapravo rekao da „iako smo mi u savezu sa Turskom, morao sam otvoreno da kažem da mi se ovaj pakt ne sviđa, da ga smatram nepotrebnim i da on u izvesnom smislu razbija jedinstvo arapskih zemalja, što mi ne želimo.“ – APR, KPR, 1–3-a, Sirija, *Zabeleška o razgovoru predsednika Josipa Broza Tita sa članovima parlamentarne delegacije Sirije*, 12. april 1955.

³¹⁵ *Borba*, 26. februar 1955.

političku intervenciju.³¹⁶ Sem razgovora sa visokim zvaničnicima, obišli su Zenicu i Sarajevo. Mogućnosti ekonomske saradnje, do tada ocenjene kao nepovoljne, tretirane su u promenjenim okolnostima kao poželjne: „Spoljnotrgovinska struktura Jugoslavije i Egipta, koje se međusobno dopunjuju, razvijeni industrijski kapaciteti u Jugoslaviji i realizovanje programa razvitka u Egiptu predstavljaju realne mogućnosti za proširenje i povećanje robne razmene između naše dve zemlje.“³¹⁷ Ocenjeno je da ne samo Egipat, već i čitavo „ovo područje za nas predstavlja jedno od najinteresantnijih tržišta, obzirom na to da tamo plasiramo najraznovrsniju industrijsku robu koju inače ne bi mogli plasirati na druga tržišta.“³¹⁸ Političko približavanje je trebalo da utre put privrednom prodoru.

Partner pronađen?

Pod uticajem razmimoilaženja u Balkanskom paktu i Naserovog potkopavanja Bagdadskog pakta formirana je i generalna jugoslovenska antipaktovska politika. Bilo je razloga da se ovi paktovi posmatraju kao opasno sredstvo pritiska. Izrael je pokrenuo niz akcija krajem 1954. i početkom 1955. prema Jugoslaviji, ispitujući mogućnost svog priključenja Balkanskom paktu. DSIP je na osnovu toga procenio da „Zapad, posebno Velika Britanija i SAD, naročito u poslednje vreme, sve više nastoje da u očima arapskog sveta diskredituju spoljnu politiku FNRJ, baš na pitanju naših odnosa sa Izraelom, što bi im pošlo za rukom vezujući Izrael sa Balkanskim savezom.“³¹⁹ Stoga je i čitava jugoslovenska retorika počela naginjati kritici paktova. Objasnjavajući povratak bez sklopljenih međudržavnih ugovora sa Indijom i Burmom Tito je aprila 1955. u jednom intervjuu izjavio: „Mi smo vidjeli u prošlosti da su se paktovi pokazali kao nepodesno sredstvo, jer su ih zemlje koje su ih u datom momentu smatrale nepogodnim odbacivale. Prema tome, to nije

³¹⁶ *Borba*, 21. mart 1955.

³¹⁷ Razvojne mogućnosti su ovako sagledavane: „Jugoslovenska privreda bi trebala da izdvoji veća sredstva za uvoz egipatskog pamuka, a da izvozom industrijskih proizvoda i vojnih artikala kompenzuje nemogućnost plasmana kukuruza na egipatskom tržištu. Egiptu je trebalo pružiti tehničku pomoć u rudarstvu, energetici, metalurgiji i brodogradnji, a poslužiti se egipatskim iskustvima u oblasti irigiranja i navodnjavanja.“ – *Egipat*, DSIP, 21.

³¹⁸ DASC, PA, 1955, f-54, *Bliski i Srednji Istok*, 74.

³¹⁹ APR, KPR; I-5-b Izrael, *Zabeleška o akcijama i traženju Izraela da se priključi Balkanskom savezu*. Međutim, nastojanja Izraela je potrebno posmatrati u kontekstu njegove potrage za bezbednošću koja se u pomenutom periodu odražavala u najrazličitijim, nekoherentnim inicijativama. Više: Zach Levey, *Israel's Quest for a Security Guarantee from the United States, 1954-1956*, *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 22, No. 1-2, 1995, 43-63.

važno.³²⁰ Zahvaljujući množenju ovih stavova, kolizija sa Turskom se produbila i postala očita prilikom posete turskog predsednika Bajara (Celal Bayar) i premijera Menderesa (Adnan Menderas) maja iste godine. U razgovoru sa Kardeljom Menderes je oštro osudio jugoslovenske pozicije: „Izraženo je nezadovoljstvo i u pogledu naše politike na Srednjem istoku. Gospodin Đerđa nam je već nešto bio rekao u tom smislu, ali smo mi smatrali da je to njegov lično mišljenje. Sada, međutim, vidimo da se radi o zvaničnom shvatanju. Jugoslavija je imala svoje probleme, kao što je Trst, u koje se mi nismo mešali, upravo čije rešenju smo nastojali da pomognemo. Jugoslavija je imala razgovore sa Indijom i sa Burmom, kao i sa Naserom, za koji smo razgovor pretpostavili da se vodio u duhu nastojanja da dođe do sporazuma između Turske i Egipta. Mi se ni u šta nismo mešali. Smatrali smo da Jugoslavija veruje u dobre namere Turske. Kako to da se jednoj zemlji osporava pravo da u cilju jačanja svoje bezbednosti saraduje sa jednim svojim susedom, dok sama Jugoslavija ima kontakte i sa veoma udaljenim zemljama? Verovatno niste upoznati sa situacijom.“³²¹

Jugosloveni su, međutim, bili dobro upoznati sa situacijom, pa su se u skladu sa njom i opredelili. Za ovakvo opredeljivanje od velikog značaja je bio i Naserov dalji pomak u pravcu socijalizma. U Naserovoj politici se isticao nov profil, najjasnije izražen u njegovom govoru oficirima u proleće 1955. u kojem je istaknuto šest principa egipatske revolucije: „(1) uništenje imperijalizma i egipatskih izdajnika koji su mu služili kao oružje, (2) uništenje feudalizma, (3) ukidanje vlasti monopola u privredi i eliminisanje dominacije kapitala nad državnom vlašću, (4) stvaranje snažne narodne armije, (5) uspostavljanje socijalne pravde, (6) stvaranje zdravog demokratskog sistema.“³²² Ideološku evoluciju u pogledu potrebe za saradnjom sa progresivnim pokretima, a posebno sa Egiptom, dobro odražava i izvod iz Kardeljevog izlaganja sa docnijeg sastanka sa Hruščovom: „Nama se čini, i mi smo u našoj spoljnoj politici tako i radili, da mi treba da se okrenemo, takoreći, prema čitavom radničkom pokretu, tj. da utičemo i na oportunističke i na reformističke delove radničke klase. Ukoliko su jače socijalističke zemlje, koliko one jačaju, toliko je jači njihov uticaji na te vrste pokreta – ne samo na komunističke partije, nego i na socijalističke i čak na takve progresivne pokrete koje su, na primer, buržoaski ili poluburžoaski, antifeudalni, antikapitalistički, kao što je Naserov.“³²³ Sličnu ocenu Naserovog režima dao je i Svetozar Vukmanović Tempo: „Shvatio sam da se u

³²⁰ J. B. Tito, *n. d.*, knj. X, 147.

³²¹ APR, KPR, I-3-a, Turska, *Poseta predsednika vlade republike Turske, 4–9. maj 1955.*

³²² Zdravko Pečar, *Egipat, zemlja, narod, revolucija*, 155–156.

³²³ *Tok konferencije*, 38.

Egiptu ne radi o prostoj promeni režima, već da novi režim počinje da mijenja postojeće odnose.³²⁴

Pomaku na unutrašnjem polju odgovarao je dalji pomak ka van-blokovskom angažmanu. Sve je bilo vidnije približavanje načelnih stavova Nehrua, Tita i Nasera. Upitan o tome, Nehru je rekao: „Sve ima svoj veliki i mali efekat. Bilo je od nesumnjive koristi što je stvorena mogućnost za sastanak lidera Indije, Jugoslavije i Burme, kao i za susret egipatskog premijera sa maršalom Titom. To je svakako uticalo na borbu za održanje svetskog mira i uopšte na međunarodnu situaciju. Verovatno se sećate kominikea koji smo dali Maršal Tito i ja, a sličan kominike je donesen i u Rangunu. Taj se kominike zasnivao na pet osnovnih principa: poštovanju suvereniteta jedne i druge zemlje, integritetu, nemešanju u unutrašnje poslove i međusobnom poštovanju. Ovi principi čine bazu na kojoj treba da se zasnivaju međunarodni odnosi, otvoreno iznošenje istinitih činjenica pomaže stvaranju dobre atmosfere.“³²⁵

Tražeci nov prostor za afirmaciju, jugoslovenska diplomatija je pokušavala da se približi neangažovanim zemljama. Preloman trenutak je nastao najavom održavanja velike afro-azijske konferencije u Bandungu (18–24. april 1955). Konferencija je osmišljena kao promocija blokovske neangažovanosti, mada je prisustvo komunističke Kine umnogome kompromitovalo tu poziciju.³²⁶ Poziv je došao iz Bogora, decembra 1954, gde su se okupili predstavnici Indonezije, Indije, Pakistana, Cejlona i Burme i predložili veliku konferenciju, koja je trebalo da manifestuje nepristajanje novostvorenih država na blokovsku politiku.³²⁷ Tako bi se institucionalizovana saradnja ovih država, koja je već nekoliko godina bila evidentna u zajedničkom nastupanju u Ujedinjenim nacijama.

Jugoslavija nije bila među pozvanima, ali je nameravala da u potpunosti iskoristi novo grupisanje na međunarodnoj sceni. Na samu najavu Bandunga Tito je reagovao oduševljeno: „Evo, poslije Kolombo konferencije sada ovo u Bandungu. Ja smatram da će ta konferencija, na kojoj će biti okupljene azijske i neke afričke zemlje, biti mnogo proširena i da će imati ogromnu važnost za dalji razvoj. Ona ne mora doni-

³²⁴ Svetozar Vukmanović Tempo, *Revolucija koja teče*, 284.

³²⁵ Zdravko Pečar, *Egipat, zemlja, narod, revolucija*, 309.

³²⁶ U radu konferencije je učestvovalo 29 zemalja Afrike i Azije. Nisu bile pozvane Južnoafrička Republika, Severna i Južna Koreja, Izrael i Tajvan. Više o Bandunškoj konferenciji: Leo Mates, *Neangažovanost*, Beograd 1964, 21–34.

³²⁷ Aprila 1954. sastali su se u Kolombu predsednici vlada Indije, Pakistana, Cejlona, Burme i Indonezije. Oslanjajući se na prethodne inicijative koje su datirale još od 1949, pozvali su afro-azijske zemlje na konferenciju u Bandungu. U Bogoru su se ponovo sastali i potvrdili poziv.

jeti konkretne, fiksirane zaključke... Ako na toj konferenciji ne dođe do jedinstvenog gledišta o raznim drugim međunarodnim pitanjima, ja sam uvjeren da će u pogledu jednog pitanja koje je najvažnije – a to je pitanje kolonijalizma – sve te zemlje biti jedinstvene.³²⁸ Divljenje Bandungu dominiralo je i u jugoslovenskoj štampi i stručnim komentarima: „Malo ima onih koji sumnjaju da predstojeća konferencija u Bandungu neće značiti još jedan, možda najkrupniji korak napred.³²⁹ Jugoslavija je smatrala da ovim sastankom vanblokofske države odstupaju od politike neutralnosti: „Neutralizam, jedan pasivan neutralizam, nemoguć je u današnjem svijetu. Ali, postoji druga mogućnost – što dokazuju i Jugoslavija, Indija i druge zemlje – postoji mogućnost zbližavanja zemalja koje nisu u blokovima.³³⁰

Partijski organi su pozdravili rad konferencije na posredan način. Iskorišćena je poseta lidera Socijalističke partije Sirije Bitara Jugoslaviji. Bitar je bio u sastavu sirijske delegacije u Bandungu, pa mu je povereno da odnese pismo SSRNJ socijalističkim partijama Burme i Indonezije.³³¹ Po povratku, u razgovoru sa jednim jugoslovenskim diplomatom, Bitar je izneo stav da su u Bandungu usvojeni principi „potpuno na liniji deklaracije Tito-Nehru“.³³² Tito nije krio želju za saradnjom sa zemljama učesnicama konferencije, isticao je da je „konceptija koja je dominirala na toj konferenciji potpuno u skladu sa našim konceptijama, kako u pogledu međunarodne saradnje i učvršćenja mira tako i u gledanju na pravo azijskih i afričkih zemalja da same rješavaju svoje probleme.“³³³ Njegova politika bila je motivisana procenom DSIP-a da afro-azijske zemlje imaju sve veći značaj u međunarodnim odnosima, a da je njihov odnos prema politici paktova duboko sumnjičav.³³⁴ Rezultati Bandunške konferencije su umnogome prevazišli nivo regionalnog okupljanja. Konferencija je otvoreno napala kolonijalizam kao zlo koje treba dokončati, a posebno se založila za pravo naroda Alžira, Tunisa i Maroka na samoopredeljenje i pozvala „francusku vladu da bez odlaganja dovede do mirnog rešenja ovog pitanja.“³³⁵ Podržano je i pravo na samoopredeljenje naroda Palestine. Konferencija se založila i za razoružanje, unapređenje svetskog mira i saradnje.³³⁶

³²⁸ J. B. Tito, *n. d.*, knj. X, 149.

³²⁹ Đorđe Jerković, *Uoči Bandunga*, Međunarodna politika, br. 121, 16. april 2–3

³³⁰ J. B. Tito, *n. d.*, knj. X, 226.

³³¹ ASCG, SKJ, IX, 117, Sirija, II-7.

³³² Isto.

³³³ J. B. Tito, *n. d.*, knj. X, 163.

³³⁴ DASC, PA, str. pov., 1955, Egipat, f-3, *Pojava i aktivizacija azijsko-afričkih zemalja*.

³³⁵ Tekst deklaracije u: Leo Mates, *Nesvrstavanje...*, 322.

³³⁶ Leo Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, 382–385.

Može se smatrati da je Bandung izvesno opredelio Jugoslaviju po bliskoistočnim pitanjima, konačno rešavajući problem opredeljivanja prema Izraelu. Izrael nije povoljno gledao na razvoj ideje koegzistencije. Iz izraelskog ugla, ona je ojačavala Naserovu međunarodnu poziciju, slabeći zapadne odbrambene paktove, a time i poziciju Izraela.³³⁷ Bilateralni aspekt saradnje sa Egiptom je tako dobio multilateralno opravdanje u saradnji blokovski neangažovanih zemalja. Sama Nasero-va delatnost u Bandungu je bila dobro praćena. „Odlazak predsednika Nasera u Bandung, na azijsko-afričku konferenciju, pokazuje da Egipat ide putem koji je sličan našem, putem koegzistencije i očuvanja mira, tako da ja ubrajam i Egipat, kao i Indiju i Burmu, u zemlje koje žele da vode miroljubivu politiku, bez obzira na to što među arapskim zemljama ima težih problema nego na istoku odnosno na jugoistoku Azije. Baš ti problemi na Srednjem Istoku prinuđuju Nasera da se pomeri više u pravcu takve politike kakvu imaju Indija, Burma i naša zemlja.“³³⁸ Prva žrtva ovog pravca bila je jugoslovensko-turska saradnja: „Od svih delegacija turska je igrala najnegativniju ulogu. Šef turske delegacije Zorlu povezo je u svom uvodnom govoru Balkanski pakt sa Atlantskim paktom i tursko-iračkim paktom, te je time naneo i izvesnu štetu Jugoslaviji... Takvo povezivanje Balkanskog pakta sa Atlantskim paktom i drugim sličnim paktovima ostavilo je prilično nelagodan utisak kod nekih delegacija i novinara azijskih-afričkih zemalja“, izveštavali su jugoslovenski dopisnici iz Bandunga.³³⁹

*

Za samo nekoliko godina, pod uticajem niza faktora, Jugoslavija je korenito promenila politiku prema pitanjima organizovanja regionalne bezbednosti. Od vatrenog pristalice saradnje sa Turskom i Grčkom, koja je implicirala i saradnju sa Atlantskim paktom i drugim sa njim povezanim vojnim integracijama, okrenula se ka promociji saradnje između vanblokovskih država. Afirmišući politiku aktivne miroljubive koegzistencije nasuprot politici paktova, Jugoslavija je direktno podržala Egipat u bliskoistočnim pitanjima, udaljavajući se od Izraela, Turske i Velike Britanije. Ova regionalna orijentacija je međutim bila neodvo-

³³⁷ DASC, 1955, Egipat, f-30, 412607. Podrška narodu Palestine u Bandungu dodatno je ogorčila Izrael. Stoga su izraelske težnje da se uključi u Balkanski pakt vrlo negativno ocenjene u Jugoslaviji. – APR, KPR, 1–5-b, Izrael, *Zabeleška o akcijama i traženju Izraela da se priključi Balkanskom savezu.*

³³⁸ J. B. Tito, *n. d.*, knj. X, 155.

³³⁹ APR, KPR, 1–4-e, Azijsko-afrička konferencija, Bandung, *Neka zapažanja naših dopisnika sa konferencije u Bandungu.*

jiva od globalnog hladnoratovskog konteksta u koji je Bliski istok ubrzo uvučen, i u kojem je Jugoslavija morala daleko jasnije formulisati svoje stavove. Retorika miroljubive koegzistencije morala se uklopiti u bipolarnu strukturu svetskog sistema.

Treća glava

HLADNI RAT NA BLISKOM ISTOKU

Rusima otvoreno kazati da bi jedno forsiranje njihove politike u ovom momentu moglo sve pokvariti, s obzirom da su s jedne strane zapadne zemlje naročito osetljive... Kina ima više šanse u Aziji, a Jugoslavija raspolaže sa najviše mogućnosti.

Analiza DSIP-a, maj 1955.

Sovjetska penetracija na Bliski istok

Prevrednujući okvire balkanske integracije, suprotstavljajući se aktivno turskoj bliskoistočnoj politici i približavajući se Egiptu, Jugoslavija se upustila u samostalno vođenje politike prema regionu u vrlo burnom periodu. Regionalna ravnoteža je nepovratno poremećena zaključenjem Bagdaskog pakta i izraelskim napadom na Gazu, koji su uverili Namera u nužnost jačanja egipatskih oružanih snaga. On se stoga još na Bandunškoj konferenciji obratio kineskom premijeru Ču En Laju zahtevajući oružje. Ču En Laj ga je informisao da Kina i sama zavisi od uvoza sovjetskog oružja, ali ga je podstakao da se obrati Sovjetima i obećao mu svoje posredovanje.³³⁹ Naser je ozbiljno razmatrao ovu mogućnost, pa su po njegovom povratku u zemlju usledile pripreme za ostvarenje ovog projekta. Tako je i do tada komplikovana situacija na Bliskom istoku postala eksplozivna sredinom 1955. Sovjetski Savez, pretendujući na globalni uticaj, nije mogao da dozvoli da ovaj region, geografski ne tako udaljen od njegovih granica, bude potpuno u interesnoj sferi njegovih takmaca, a mogućnost osujećenja anglo-američkih kombinacija pridobijanjem ključne regionalne države bila je primamljiva. Činilo se pri tom da su prilike za ovakav skok relativno pogodne. Uticaj Velike Britanije i Francuske je na tim prostorima bledeo, a Amerikanci se još nisu u potpunosti na njima etablirali. Antikolonijalna retorika marksističke ideologije nije ostajala bez odziva u novim država-

³³⁹ Herman Finer, *Dulles over Suez*, London 1964, 27. Izgleda da je bilo još posrednika. Sadat tvrdi da je čak i Nehru obećao svoju podršku kod Sovjeta po ovom pitanju. – Anvar al-Sadat, *n. d.*, 116.

ma. Sovjeti su umeli da prilagode svoj spoljnopolitički diskurs ovim potrebama, o čemu svedoči intonacija njihove osude Bagdadskog pakta: „Podržavajući zalaganja za mir, sovjetska vlada će braniti slobodu i nezavisnost zemalja Bliskog i Srednjeg istoka i opiraće se mešanjima u njihove domaće prilike“.³⁴⁰

S druge strane, Naser nije ulivao poverenje Sovjetima. Njegov militarizam i arapski nacionalizam su budili podozrenje, a surov tretman kroz koji su u Naserovom Egiptu prolazili komunisti izazivao je sumnje o njegovoj političkoj orijentaciji. Međutim, egipatska molba je došla u vreme promene odnosa snaga u Kremlju, u kojem je Hruščov jačao svoj uticaj u Politbirou. Jedna od stavki po kojoj je kritikovao Maljenkova bila je i spoljna politika, u kojoj mu je prebacivao pasivnost, a devizu „miroljubive blokovske koegzistencije“, reaktiviranu još avgusta 1953, (koju će docnije i sam preuzeti), kvalifikovao je kao defetizam.³⁴¹ Sada je bilo na njemu da, posle uklanjanja Maljenkova, uprkos protivljenju konzervativne struje u Politbirou, predvođene Molotovim, dinamizira sovjetsku politiku, a egipatsko pitanje je moglo poslužiti toj svrsi.³⁴² Mišljenja su bila podeljena i premda je sovjetski ambasador u Kairu krajem maja izrazio spremnost da u zamenu za pamuk i pirinač SSSR snabde Egipat potrebnim naoružanjem trebalo je otkloniti još rezervi da bi se Politbiro odlučio na taj potez.

Jugoslavija, SSSR i oružje

Sovjetima je u procesu odlučivanja pomogao i Tito. Krajem maja i početkom juna 1955. proces normalizacije odnosa između SSSR-a i FNRJ kulminirao je dolaskom Hruščova i Bulganjina u Beograd i potpisivanjem deklaracije kojom su pokopane sekire iskopane 1948. U

³⁴⁰ The Modern History Sourcebook, *Soviet Reactions to the Baghdad Pact.*, (12. januar 2006).

³⁴¹ Walter Lafebber, *America, Russia and the Cold War 1945–1992*, New York 1993, 172–173. Maljenkov je direktno kritikovan zbog forsiranja razvoja poljoprivrede nauštrb teške industrije. Hruščov nije želeo da ga uruši isključivo kritikujući njegove stavove o koegzistenciji, verovatno stoga što se i sam odlučio za forsiranje takve retorike. Prema: Đuzepe Bofa, *Povijest Sovjetskog Saveza*, Opatija 1985, 330–331.

³⁴² Molotov je u spoljnoj politici predstavljao tvrđu liniju, baziranu na tezi o postojanju dva suprotstavljena svetska tabora. Stoga je i poseta Jugoslaviji predstavljala, između ostalog, jednu fazu u Hruščovljevom obračunu sa Molotovljevom i Kaganovičevom grupom. Fragmenti iz zapisnika o sastanku plenuma CK KPSS, na kome je vođena diskusija o politici SSSR-a prema Jugoslaviji posle povratka sovjetske delegacije iz Beograda, svedoče da je poseta Jugoslaviji upotrebljena kao zgodan način da se napadne Molotov. – ASCG, SKJ 507, IX, 119/ I-45-56, *Fragmenti iz zapisnika o sastanku plenuma CK KPSS jula 1955.* O tokovima normalizacije odnosa sa SSSR-om: Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu*, 512–527, 612–643; o trgovinskim ugovorima *Isto*, 669. i Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 177 i 253–254.

razgovorima koji su tada vođeni, sovjetska i jugoslovenska delegacija su pretresle najveći broj važnih svetskih pitanja, predočavajući jedna drugoj svoje stavove.³⁴³ Obe strane su u širokim potezima izložile svoje spoljnopoliitičke koncepcije. Hruščov nije pomenuo Egipat. Po pitanju Bliskog istoka samo je naglasio da se SSSR otvara prema Turskoj, čije zbližavanje sa Jugoslavijom nije ocenio ni pozitivno niti negativno.³⁴⁴ Titov odgovor na ova pitanja bio je daleko opširniji. U jugoslovenskom pripremnom materijalu je bilo preporučeno da treba „Rusima otvoreno kazati da bi jedno forsiranje njihove politike u ovom momentu moglo sve pokvariti, s obzirom da su s jedne strane zapadne zemlje naročito osetljive... Kina ima više šansi u Aziji, a Jugoslavija raspolaže sa najviše mogućnosti.“³⁴⁵ Tito se stoga našao pozvanim da u okviru svog ekspeza detaljno elaborira pitanje Balkanskog pakta u svetlu jugoslovenske istočne politike: „Sada bih hteo da kažem nekoliko reči o Balkanskom paktu. Ja znam da Balkanski pakt nije bio baš oduševljeno pozdravljen ni od strane sovjetskih rukovodilaca ni od nekih drugih. Ja mislim da shvataju zašto smo mi pristupili stvaranju Balkanskog pakta. Ja bih hteo da kažem šta je sada Balkanski pakt, po našem mišljenju, i šta treba da bude. A na tome smo se mi sa Turcima razišli. Nismo se složili. Mi smatramo da Balkanski pakt ne treba sada jačati i davati mu neki vojni prioritet, već da Balkanski pakt treba da bude onaj element koji spaja Balkanske narode. Treba mu dati, pre svega, kulturni, ekonomski i politički element. Razume se, iz tih razloga mi smo bili sve vreme a bićemo i ubuduće, protiv svakog pokušaja da Italija uđe u Balkanski pakt, jer bi to značilo stvarati novi blok na Balkanu. Ja znam da drugovi sigurno očekuju da ćemo se mi složiti da Balkanski pakt prestane da dejstvuje kao Balkanski pakt. Ja smatram da bi to bilo pogrešno tražiti od nas. U čemu je stvar? Ja ću reći. Drug Hruščov je spomenuo Siriju i tako dalje, te istočne zemlje tamo. Govorio je o pritisku Turske na Siriju. Moram reći da smo mi tu takođe odigrali svoju ulogu, te da je Turska ipak morala da se povuče. Jer, mi nismo smatrali pozitivnim ni Pakistanski pakt, a još manje Tursko-irački pakt. Mi smo otvoreno kazali

³⁴³ ASCG, 507, IX/119/I, 45–90, *Tok konferencije jugoslovenske i sovjetske delegacije. (Tok konferencije)* Radi se o dokumentu koji, po svoj prilici, predstavlja prekucan magnetofonski zapis sa sastanaka dve delegacije. Identična verzija se može naći i u Arhivu Predsednika Republike (APR, KPR, 1–3-a, SSSR, *Poseta državno-partijske delegacije SSSR-a na čelu sa N. S. Hruščovom, Zabeleške o razgovorima, Tok konferencije jugoslovenske i sovjetske delegacije*). Interesantno je da se navodi iz dokumenta nemalo razlikuju od sećanja nekih protagonista (up. S. Vukmanović Tempo, n. d., 231–235).

³⁴⁴ *Tok konferencije*, 12.

³⁴⁵ APR, KPR, 1–3-a, SSSR, *Beleška o sastanku jugoslovenske vladine delegacije održanom 22. maja 1955.*

to i Naseru i sirijskoj i libanskoj delegaciji, kada su te delegacije bile kod nas...³⁴⁶

U nastavku, Tito je veoma afirmativno ocenio Nasera, njegovu politiku i revolucionarni potencijal: „Eto, tako je po prilici obavljen taj naš put, koji je završen sastankom sa Naserom, gde sam ja dobio prilično dobar utisak o njemu, kao čoveku koji ima prilično dobre državničke sposobnosti: bistar je, i nije nekako brzoplet čovek, i ima neverovatno poštenje, što sam zapazio kod njega i kod svih. Ono što on želi učiniti, to on otvoreno govori, ali i vidi sve teškoće koje ima. Ja, da pravo kažem ovde, ja malo i strahujem, jer će on imati dosta velikih napora pošto je Egipat vrlo osetljiva tačka. Prvo, nema partije, niti neke stranke na koju bi se mogao osloniti. Drugo, ima raznih elemenata koji se ne slažu sa takvim načinom rada. Zbog te delikatnosti položaja Nasera, koji može da odigra na Srednjem istoku između azijskih zemalja prilično krupnu ulogu – bar Egipat može da odigra – vrlo je važno kako će se ko odnositi prema toj zemlji. Ne bi bilo apsolutno poželjno, nego bi bilo na štetu, ako bi se tu Nasera suviše forsiralo i stvarao neki uticaj u Egiptu, ili, recimo, oni koji imaju kolonijalnih interesa u Egiptu da shvate da je to upereno protiv njih, što bi moglo da ima i vrlo teške posledice. Ne mislim na mešanje u unutrašnje stvari, nego mislim da se prosto ne bi dobio utisak kod njih koji imaju kolonijalne interese još danas, da neko sada izvana potkopava njihove pozicije i da na taj način dobiju argumente da bi mogli srušiti Nasera. Takvom jednom uslugom, koja bi dala povoda za nešto, mi ne bi Naseru pomogli, već bi mu zapravo odmogli... Na taj način ne bi se likvidirao kolonijalni uticaj. Kolonijalni uticaj može se likvidirati jedino unutrašnjim jačanjem tih zemalja.“³⁴⁷

Odgovarajući na Titov ekspoze, u nameri da dopuni izlaganje o zemljama koje dotada nije pomenuo, Hruščov je rekao: „Mi Nasera vrlo malo znamo... No, on se drži sada dosta dobro u odnosu na kolonizatore i on ima naše simpatije... Mi smo spremni da mu pomognemo, no naša pomoć treba da bude oprezna jer čim počnemo da ga pomažemo oni će se baciti na njega.“ Tito je dobacio: „Mi smo takođe nastupili oprezno“. Hruščov se složio: „Da, svakako, treba oprezno. No, ponavljam da smo mi spremni da ga pomognemo i saopštili smo mu da ćemo mu pomoći. On je tražio, među nama govoreći, da li bi mu mogli prodati oružje. Mi smo mu saopštili da smo spremni da mu prodamo oružje. Ali i njemu nije tako lako kupiti, razumljivo, jer bi ga odmah napravili boljševikom. No, pustite neka to on sam reši.“ Tito: „On i kod nas to kupuje.“ Hruščov: „I pravilno, on očigledno gleda gde jeftino

³⁴⁶ *Tok konferencije*, 22.

³⁴⁷ *Isto*, 28–29.

može da kupi. Ali, ja kažem da mi treba da mu pomognemo. Znači, po tom pitanju smo saglasni.³⁴⁸

I Hruščovljeva sećanja na ovaj deo razgovora svedoče da je Tito uspešno promovisao Naseru: „Kada smo se drug Tito prvi put sreli da izmenimo poglede na međunarodna pitanja Tito je o Naseru i njegovoj politici govorio veoma laskavo. Bili smo impresionirani ali smo istakli da je iz Naserovih govora teško zaključiti da li namerava da u Egiptu uvede progresivan režim ili ne. Još uvek nije ni takao buržoaziju i banke. Drug Tito je odgovorio da je Naser mlad čovek bez velikog političkog iskustva; ima dobre namere, ali još nije dosegao zenit moći. Tito je istakao da, ukoliko Naseru sada poverujemo, kasnije možemo biti u situaciji da ostvarimo koristan uticaj na njega, zarad dobra komunističkog pokreta i egipatskog naroda takođe.³⁴⁹ Naravno, samo Titovo izlaganje nije bilo dovoljno da ubedi SSSR u probitačnost sklapanja ovog ugovora, ali je očito uticalo na sovjetske rukovodioce da se opredele u korist Naserovog zahteva. Titov ekspoze se uklapao u sliku koju su o Naserovoj politici mogli steći na osnovu Ču En Lajovog izveštaja, a postajao je sve jasniji značaj koji su neutralne države mogle odigrati u budućnosti.³⁵⁰ Tako je Hruščov dobio još jedan argument kojim je mogao da se suprotstavi opoziciji u Politbirou. Sa druge strane, Tito je impresionirao Sovjete svojom dinamičnom politikom, za koju su se opredelili i Hruščov i Bulganjin, namerni da otpočnu seriju akcija promovišući sovjetske interese. Za to im je, po oceni Veljka Mićunovića, „bila neophodna 'jugoslovenska propusnica'. Tek poslije 'pomirenja' s Jugoslavijom Hruščov i Bulganjin su se uputili u prvu zvaničnu posjetu Indiji i drugim zemljama Azije. Nema sumnje da je Hruščov u Nju Delhiju uspešno valorizovao rezultate svoje posjete Beogradu.³⁵¹ Tito je takođe ostvario dobitak. Budući da isporuke oružja koje je Jugoslavija upućivala u Egipat nisu mogle ni približno da zadovolje egipatske prohteve, značajno povećane posle incidenta u Gazi, i budući da Jugoslavija nije mogla da uputi nedvosmisleni podršku Naseru u borbi pro-

³⁴⁸ Tito je mislio na ugovore o vojnoj nabavci između Jugoslavije i Egipta. Tokom 1954. Jugoslavija je Egiptu prodala vojnog materijala i oružja u vrednosti od 1,15 miliona dolara, a početkom 1955. zaključeni su novi ugovori od 2,85 miliona dolara kojima je Egiptu trebalo prodati, između ostalog, velike količine dinamita i baruta, 6 torpednih čamaca, veći broj torpeda i 15.000 pušaka. – *Egipat*, DSIP, 79.

³⁴⁹ Strobe Talbott (ed.), *Khrushev Remembers*, 462.

³⁵⁰ Mohamed Heikal, *Nasser*, 122.

³⁵¹ Veljko Mićunović, *Moskovske godine, 1956–1958*, 24. Ova dinamizacija sovjetskih lidera zabrinula je SAD. Američki ambasador Čarls Bolen komentarisao je da su Sovjeti „širili novu komunističku Bibliju u Aziji“. – Charlse Bohlen, *Svjedok povijesti*, 369. Deo te Biblije predstavljala je od sastanka Tito-Hruščov i Beogradska deklaracija, kao primer sovjetskog odricanja od patronata nad komunističkim i naprednim pokretima i prihvatanja načela odvojenih puteva u socijalizam.

tiv Bagdadskog pakta, izabran je posredan put.³⁵² Kao što se svojevremeno Tito prezentovao Naseru kao vešt igrač na međunarodnoj sceni, tako se Sovjetima predstavljao kao poznavalac problema trećeg sveta.

Jugoslavija je još mogla da u ovakvom nastupu računa na određene simpatije SAD. Vidan zaokret u sovjetskoj politici prema podržavanju antikolonijalnih pokreta i povećanje uticaja u vanblokovskim zemljama uplašili su zapadne saveznike i učinili ih prijemčivijim za manje riskantne jugoslovenske pokušaje da i sami dopru do ovih zemalja. Pri tom su Jugosloveni sa taktom prezentovali smisao svog angažmana. Primerice, podsekretar DSIP-a Aleš Bebler je već 18. februara 1955. pozvao američkog ambasadora Ridlbergera (James Ridleberger) da mu prenese jugoslovenske utiske sa sastanaka u Indiji, Burmi i Egiptu.³⁵³ Na sličan, susretljiv način najavljena je i poseta Sovjeta, što je minimiziralo odijum na Zapadu, između ostalog i zbog toga što je poseta posmatrana kao završnica dugog procesa normalizacije, koji su zapadni posmatrači pratili od proleća 1953.³⁵⁴ Međutim, ako je Zapad prihvatio ovakav kurs, jedan od razloga bilo je uzdanje da će Tito biti u prilici da promovise alternativu sovjetskom imperijalizmu. Britanski ambasador je ispoljio puno razumevanja za ovaj politički kurs.³⁵⁵ Sa druge strane, Sovjeti su postali spremniji da prihvate političke eksperimente u drugim krajevima sveta, posebno onim koji su se osamostaljivali od direktne kontrole kolonijalnih država. Jugoslavija je čak mogla biti percipirana kao sovjetski most ka neangažovanim afro-azijskim zemljama. O tome je svedočio i tekst Beogradske deklaracije, ističući „priznavanje i razvijanje miroljubive koegzistencije među narodima, bez obzira na ideološke razlike i razlike u društvenom uređenju“ i „priznavanje da politika vojnih blokova pojačava međunarodnu zategnutost.“ U tom dokumentu zaključeno je i da: „Obe vlade pozdravljaju rezultate konfe-

³⁵² U isto vreme i Izrael je tražio oružje od Jugoslavije, ali je odbijen: „Naše je mišljenje da bi principijelno mi mogli da prodajemo oružje Izraelu kao što to radimo i sa Egiptom. Međutim, smatramo da bi sada bilo nezgodno da prodajemo oružje Izraelu, jer bi to negativno delovalo na arapske zemlje, u prvom redu na Egipat, gde će predsednik uskoro ići u posetu. Verovatno bi se i Izraelci pobrinuli da se to sazna. S druge strane, nezgodno bi bilo posve odbiti Izrael. Zato nam se čini da bi najbolje bilo da se cela stvar odgodi, tj. da se Izraelci ne odbiju, nego da im se iz nekih razloga, tehničkih ili zbog nemanja materijala i slično, kaže da sad ne možemo da im prodamo.“ – APR, KPR, 1–5-b, Izrael, *Pricina zabeleška o pitanju prodaje oružja Izraelu*, 18. avgust 1955.

³⁵³ DASC, PA, 1955, SAD, f-59, 43014, *Zabeleška razgovora A. Beblera sa Riddleberger-om*, 18. februar 1955.

³⁵⁴ TNA, PRO, FO 371/118026, RY 10338/51, *A Chronology of the USSR-Yugoslav Rapprochement*.

³⁵⁵ TNA, PRO, PREM 11/1085, 44, *Roberts to Foreign Office, Soviet visit to Belgrade*, 22. May 1955.

rencije u Bandungu kao značajan doprinos ideji međunarodne saradnje, kao podršku naporima naroda Azije i Afrike za učvršćenje njihove političke i ekonomske nezavisnosti i smatraju da oni doprinose jačanju mira u svetu.”³⁵⁶

U skladu sa tom orijentacijom unapređivana je i bilateralna saradnja sa Egiptom, simbolisana izdizanjem poslanstava u rang ambasada.³⁵⁷ Jugoslovensko približavanje SSSR-u koincidiralo je i sa Naserovim prihvatanjem sovjetskog poziva da poseti ovu zemlju i nastavljajanjem ograničenog otvaranja prema njoj. Istovremeno, ubrzavalo se i približavanje Indije i Egipta, oličeno u Ugovoru o prijateljstvu potpisanom 6. aprila. Posete su učestale i sa jugoslovenske strane. Delegacija jugoslovenskih novinara boravila je u Egiptu tokom jula, a jugoslovenski brodogradilišni inženjeri su posetili Egipat.³⁵⁸ Delegacija egipatske policije je boravila u Jugoslaviji tokom avgusta, a istog meseca je u zemlju došlo 19 egipatskih mornaričkih oficira na školovanje. Zatim je u Egipat 17. septembra stigla jugoslovenska trgovinska delegacija radi proširenja trgovinske saradnje, pre svega u pravcu razmatranja ponuda jugoslovenskih firmi za pomoć u uspostavljanju novih industrijskih grana u toj zemlji.³⁵⁹ Po odluci Saveznog izvršnog veća, u cilju vođenja privrednih pregovora i realizacije dotadašnjih dogovora, Osman Karabegović je na čelu sedmočlane delegacije boravio tokom novembra u Egiptu.³⁶⁰ Ekonomska saradnja se zahvaljujući ovim podsticajima širila. Septembra 1955. već je dostignut uvoz u vrednosti od 3,5 miliona dinara (poređenja radi, uvoz je za celu 1952. iznosio 2,4 miliona). Izvoz u Egipat je još uvek bio slab, trpeo je od prestanka izvoza kukuruza, ali se popravljao, a posete su nagoveštavale širenje njegove strukture.³⁶¹ Uzlazni trend se očitovao u poslovima koje su jugoslovenske firme dobijale u regionu: „Pomorsko-građevinsko“ preduzeće iz Splita gradilo je sirijsku luku Latakiju, „Trudbenik“ je učestvovao u irigiranju reke Oronto, „Elektro-Srbija“ je gradila hidrocentralu na Baradi.³⁶² Tu tendenciju je trebalo prelići u Egipat, koji je počinjao velike projekte na

³⁵⁶ *Beogradska deklaracija vlada FNRJ i SSSR*, 2. jun 1955, Balkanski ugovorni odnosi, Beograd 1999, knj. III, 279–282.

³⁵⁷ ASCG, Bilten Tanjuga 112–171–172, 25. septembar 1955.

³⁵⁸ DASC, PA, 1955, Egipat, f-15, 410758.

³⁵⁹ ASCG, Bilten Tanjuga 112–171–172, 11. septembar 1955.

³⁶⁰ ASCG, SIV, 130–638–1057, *Međunarodni odnosi sa Egiptom*. Međutim, pitanja privredne kompatibilnosti jugoslovenske i egipatske ekonomije nije se moglo rešiti pukom diplomatskom odlukom. Pregovori koje je Karabegović vodio su okončani bez većih rezultata. – DASC, 1956, Egipat, f-18, 413418, *Zabeleška o predstojećim razgovorima sa Republikom Egiptom*.

³⁶¹ *Egipat*, DSIP, 77.

³⁶² DASC, PA, str. pov., 1955, f-4, *Istupanje naših preduzeća na investicionim radovima u zemljama Bliskog i Srednjeg Istoka*, 15.

kojima je licitiralo više jugoslovenskih firmi. Vojni aranžmani su takođe nastavljani, čak su i dobili na značaju u svetlu egipatske inicijative za naoružavanjem.

Naoružavanje Egipta i razvoj krize

Ugovor o isporuci sovjetskog oružja Egiptu zaključen je po svoj prilici u julu 1955.³⁶³ U prvo vreme aranžman je držan van očiju javnosti, delom zbog nespremnosti Sovjeta da tako očito demantuju svoje stavove o miroljubivoj politici SSSR-a i ratnohuškačkoj politici imperijalista, a delom iz Naserove potrebe da postepeno uveri SAD u nužnost te akcije. Iz tih razloga, ugovor i nije zaključen između Egipta i SSSR-a već između Egipta i Čehoslovačke. U međuvremenu su i događaji u regionu stvorili povoljan pretekst za obelodaniyanje aranžmana. U Izraelu je 16. avgusta ostavku dao premijer Moše Šaret, a mandatar za sastav nove vlade postao je daleko militantniji Ben Gurion. Ova promena je dovela do povećanja broja graničnih incidenata, koji su postali takoreći svakodnevnica. Tako je Naser obznanio ugovor 27. septembra 1955, u govoru u kojem je istakao češku provenijenciju oružja i minimizirao politički aspekt aranžmana, naglašavajući njegovu ekonomsku pozadinu.³⁶⁴ Ubrzo su prve isporuke oružja počele stizati u Egipat. Dobro se znalo ko stoji iza ovog ugovora, ubrzo je vojni aranžman produbljen, a SSSR je otvoreno počeo da izvozi oružje u Egipat. Ideološki zazor Sovjeta se topio pred mogućnošću penetracije na Bliski istok. Hruščov je bio otvoren: „Da li je Naser komunista? Naravno, ne. Bez obzira na to, mi podržavamo Nasera. Ne želimo da ga učinimo komunistom, niti on želi nas učiniti nacionalistima.“³⁶⁵

Obznanjivanje ugovora izazvalo je dramatične reakcije u Vašingtonu i Londonu, po oceni jugoslovenske diplomatije „ne zato što Zapad nije znao da Egipat nastoji da kupi oružje u istočnoj Evropi, već više radi toga što se usudio da to ostvari.“³⁶⁶ Čehoslovačka provenijencija

³⁶³ Tačan datum nije moguće utvrditi zbog tajnosti u kojoj je sklopljen i težnje Egipćana da ga Amerikancima predstave kao rezultat sovjetskih ponuda. Tadašnji egipatski ministar inostranih poslova Muhamed Favzi tvrdio je u svojim memoarima da se sovjetski ambasador Daniel Solov od februara 1955. napadno nametao Naseru, forsirajući, između ostalih, i temu vojne pomoći. – Mohamed Fawzi, *Suez 1956, an Egyptian Perspective*, London 1986, 13. Ubrzo po povratku u Moskvu povedeni su konkretni pregovori o isporuci oružja. Činjenica da oni nisu vođeni preko zvaničnih kanala ministarstva spoljnih poslova, već preko urednika *Pravde*, Dimitrija Šepilova, koji je smatran Hruščovljevim čovekom i koji će na funkciji ubrzo zameniti Molotova, odražavala je podeljenost u vrhovima SSSR-a. Više u: K. Kyle, *Suez*, 72–73.

³⁶⁴ ASCG, Bilten Tanjuga, 112–171–172, 28. septembar 1955.

³⁶⁵ Prema: Dawisha, *n. d.*, 154.

³⁶⁶ APR, KPR, 1-3-a, SAD, *Komentar o situaciji posle zaključenja egipatsko-češkog sporazuma o oružju*, 3. novembar 1955.

oružja nije predstavljala naročito uverljivu masku, tim pre što je Čehoslovačka i ranije nastupala kao posrednik preko kojeg su Sovjeti slali oružje u Izrael i francusku Severnu Afriku.³⁶⁷ Pravi smisao ovog poteza nije izmakao zapadnim diplomatama i odmah je ocenjen kao opasan sovjetski prodor na Bliski istok. Sticajem okolnosti, u vreme obznanjivanja ugovora američki državni sekretar Džon Foster Dales i britanski premijer Entoni Idn (koji je na mestu premijera zamenio Vinstona Čerčila aprila 1955) bili su na zajedničkom sastanku, pa su u kratkoj izjavi, osim potpune harmonije stavova dve zemlje, istakli da „obe vlade svoju politiku baziraju na želji da, s jedne strane, omoguće raznim državama da obezbede sebi unutrašnju bezbednost i odbranu, i sa druge strane, da se izbegne trka u naoružavanju koja bi neminovno povećala tenzije u regionu.“³⁶⁸ Međutim, harmonija stavova i nije bila tako harmonična. Vašington je bio manje zabrinut, možda i stoga što je zahvaljujući Naserovom oprezu bio unapred detaljno obavešten o čitavoj operaciji.³⁶⁹ Dales je smatrao da Naser svojom novom politikom prosto oponaša Tita, ali je takođe bio mišljenja da je i neutralni Egipat daleko bolja opcija od njegove sovjetizacije, te da stoga ne bi trebalo bespovratno zaoštravati ovo pitanje. Amerikanci su rezignirano prihvatili krah politike reciprociteta u naoružavanju i omogućili su Izraelu da obnovi svoj arsenal (svoje ponude su doduše povukli novembra 1955. posle novog, izuzetno nasilnog izraelskog napada na Egipat). Izbegavali su politiku direktnih pritisaka i osuda, ne gubivši nadu da će Nasera vratiti u svoju uticajnu sferu.

Britanci su mnogo emotivnije reagovali na nagoveštaje Naserovog približavanja Sovjetskom Savezu. Oni su još od 1954. posmatrali kako se Egipat, koji je do tada bio ekskluzivna zona uticaja Velike Britanije, postepeno udaljava. Od Naserovog dolaska na vlast nizala su se neprijatna iskustva: otkaz ugovora o egipatsko-britanskom savezništvu, propast ideje kondominijuma nad Sudanom, egipatska osuda Bagdadskog pakta. Britanija nije bila spremna da prepusti Egipat. Konzervativna administracija, predvođena Čerčilom (docnije Idnom), bila je odlučna u nameri da spreči dalje opadanje britanskog uticaja u svetu, a posle napuštanja Indije, Egipat je bio percipiran kao glavni zalog tog uticaja. Stoga su Britanci insistirali na koordiniranoj akciji usmerenoj ka susprezanju sličnih poteza i razmatrali su akcije koje bi zaustavile Nase-

³⁶⁷ ASCG, Bilten Tanjuga, 18. septembar 1955.

³⁶⁸ The Modern History Sourcebook, Joint Statement of United Kingdom and United States concerning the situation in the Middle East, (12. januar 2006).

³⁶⁹ K. Kyle, *n. d.*, 72. Umerenost američke reakcije postaje shvatljivija ako se ima u vidu da je Naser redovno komunicirao sa predstavnicima američke obaveštajne službe, koji su čak i pomogli u formulisanju govora kojim je svet obavešten o isporukama istočnoevropskog oružja Egiptu. Više u: W. S. Lucas, *n. d.*, 58–60.

rovo približavanje SSSR-u, čije su posledice izgledale nesagledive. Pre svega, sistem kontrolisanog snabdevanja oružjem bio je potpuno urušen. Zatim, SSSR se etablirao u regionu i bilo je samo pitanje vremena kada će se slične ponude činiti i drugim državama. Naposljetku, Bagdaski pakt i čitava ideja antisovjetskog grupisanja bili su uzdrmani ovim sovjetskim manevrom. Pokušaj pritiska na Sovjete ovim povodom nije urodio plodom. Dales i Idnov sekretar Evelin Šakboro su pokušali da intervenišu kod Molotova, ali je čehoslovačka provenijencija oružja omogućavala sovjetskom ministru inostranih poslova da potpuno porekne bilo kakvu odgovornost.³⁷⁰ Sovjetska upornost je izazivala nervozu u Forin ofisu, jer je tvrd stav protumačen kao najava novih ugovora, pa je tako rešavanje ovog problema postalo osnovna preokupacija britanske spoljne politike. Sovjetski prodor u region je zabrinjavao Britance i zbog druge mračne perspektive. Njihova pomoć Egiptu je logički terala Britance da pomognu Izrael, što bi dalje produbilo antibritanska osećanja u drugim arapskim državama u regionu i naposljetku potpuno izolovalo Britaniju.³⁷¹

Britanska strahovanja su se u velikoj meri potvrdila. Prodor sovjetskog oružja u region je podrio politiku paritetnog snabdevanja bliskoistočnih zemalja oružjem. Egipat je na osnovu ovog ugovora primio 200 tenkova i drugog oružja, kao i propratne tehničare.³⁷² Francuska je istovremeno prodala isti broj tenkova Izraelu. Okuraženi Sovjeti su tokom novembra otvoreno stupili na scenu isporučujući Egiptu velike količine raznovrsnog naoružanja, uključujući i bombardere IL-28 i veliki broj vojnih tehničara. Počela je trka u naoružanju, a obe strane jedva su skrivale da se spremaju za novi obračun. Ohrabren sovjetskom podrškom, Naser je jačao pozicije u regionu, čime je britanska paktovska bila potkopana. U eksplozivnoj atmosferi stvorenoj posle obelodanjivanja ugovora Liban i Jordan se nisu usudili da pristupe Bagdaskom paktu. I druge arapske države su izlazile u susret Naserovim ambicijama. Do kraja godine čak je objedinjena komanda oružanih snaga Saudijske Arabije, Sirije i Jemena, pod egipatskim uticajem. Tako je Irak sa svojom probritanskim politikom ostao izolovan među arapskim zemljama. Britanija je bila spremna da učini sve da spreči neželjen razvoj događaja, a egipatsko pitanje je postalo prioritet njene spoljne politike.

³⁷⁰ Shuckburgh, *n. d.*, 122. U pauzama Ženevske konferencije, koja je, ironično, bila posvećena razoružanju, Dales je pokušao da ukaže na opasnosti od liferovanja oružja, ali je Molotov naglašavao da se radi isključivo o naoružavanju za odbranu ustupljenom na čisto trgovačkoj bazi. – APR, KPR, 1–3-a, SAD, *Ženevska konferencija ministara inostranih poslova i egipatsko-izraelski sukob*.

³⁷¹ O ovim analizama Forin ofisa: Shuckburgh, *n. d.*, 290.

³⁷² APR, KPR, 1-5-b, SSSR, *Zabeleška o razgovoru državnog sekretara Koče Popovića sa sovjetskim ambasadorom Fjirubinom*, 25. novembar 1955.

Jugoslovenska diplomatija je bila donekle zatečena definitivnom objavom ugovora. Razume se, M. Nikezić je uveravao egipatske zvaničnike da je „to prihvaćeno kao znak njihove nezavisne politike, ali i kao ozbiljan korak koji će izazvati pojačanje pritiska“.³⁷³ Kriza je u elaboratu DSIP-a opisana na sledeći način: „U ovakvoj situaciji, eventualnim prestankom angloameričkih monopola na Srednjem Istoku može samo da se ubrza razvoj unutrašnjih snaga koje vode emancipaciji arapskih zemalja. Prema tome interes Egipta za prijateljske odnose i saradnju sa FNRJ može samo rasti. Njemu je neophodno da u zemljama van blokova ima čvrst oslonac, pošto i sam hoće da vodi politiku kakvu ove zemlje vode, a ne da napuštanjem zapadnog bloka pređe u istočni. Egipat očekuje podršku Jugoslavije u naporima usmerenim istom cilju.“³⁷⁴ Jugosloveni ipak nisu bili detaljno informisani o vojnom stanju Egipta, niti o prirodi aranžmana sa Čehoslovačkom i SSSR-om. Kako se kriza primicala, postojala je potreba da se i ova pitanja upute. Tako je početkom aprila 1956. Nikezić poslao Beogradu informaciju da se radi o ugovoru vrednom 82 miliona egipatskih funti, ali da najveći deo oružja ili nije stigao ili još nije operativan. Istakao je i interesantan problem. Egipat je za oružje uglavnom plaćao pamukom, ali su taj pamuk Rusi dalje prodavali na tržištu, što je umanjivalo njegovu svetsku cenu i time zapravo štetilo egipatskoj ekonomiji.³⁷⁵ Tokom istog meseca o vojnoj spremi Egipta napisao je elaborat i vojni ataše Asim Hodžić, pod nazivom „Evolucija ratnog plana Egipta“. U varijantama koje je predvideo svi scenariji su bili bazirani na mogućnosti potencijalne izraelske agresije (tri opcije: na Jordan, Siriju i Egipat).³⁷⁶

Informacije o nabavci oružja su stizale i iz Londona. Nekoliko dana po objavi aranžmana, podsekretar Harold Kača je primio Vladimira Velebita i izrazio uznemirenost zbog aranžmana, najavljujući još veću sovjetsku ponudu (izneo je fantastične brojke o 200 tenkova, 6 podmornica, 400 lovaca i artiljeriji) i zabrinuto nagoveštivši mogućnost izraelskog preventivnog udara u takvim okolnostima.³⁷⁷ Ocenio je situaciju kao veoma ozbiljnu, budući da su nabavka oružja, Naserovo otvaranje sa Sovjetima i kritika Bagdaskog pakta kumulativno delovali gradeći, po procenama Britanaca, jedan zajednički problem – pitanje Naserovog režima i njegove antibritanske i antizapadne orijentacije. U tom smislu, Titova uloga u sklapanju ovog ugovora, koliki god bio njen istinski značaj, pretila je da ugrozi jugoslovenske odnose sa Velikom

³⁷³ DASC, PA, Egipat, f-13, 413480.

³⁷⁴ APR, KPR, I-3-a SAD, *Komentar o situaciji posle zaključenja egipatsko-češkog sporazuma o oružju*, 3. novembar 1955.

³⁷⁵ DASC, PA, 1956, Egipat, f-15, 45230.

³⁷⁶ DASC, PA, 1956, Egipat, f-15, 46055.

³⁷⁷ DASC, PA, 1955, Velika Britanija, f-14, 413011.

Britanijom, koji su već trpeli od naglog preporoda jugoslovensko-sovjetskih odnosa. Međutim, ona se ne spominje u prilično ekstenzivnim izveštajima britanskog ambasadora u Jugoslaviji Frenka Roberts, i sva je prilika da mu je promakla.³⁷⁸ Ipak, on je pomno pratio razvoj jugoslovenskih odnosa sa državama koje su spadale u britansku interesnu zonu, a jugoslovenskoj strani je jasno stavljeno do znanja da bi zadiranje u ovom pravcu imalo posledice po anglo-jugoslovenske odnose. Britansko negodovanje se uglavnom odnosilo na antikolonijalnu retoriku jugoslovenskih komunista. Premda su Britanci bili svesni da je za Jugoslovane veoma teško da se uzdrže od ovih istupa koji su bili tako bliski njihovom ideološkom opredeljenju, neretko su vršili pritisak ovim povodom i uslovljavali svoju podršku Jugoslaviji. Bilo je jasno da bi bili daleko oštrij prema jugoslovenskoj inicijativi u tako osetljivom pitanju kao što je bilo egipatsko.

Formiranje jugoslovenske politike

Jugoslaviji je međutim bila potrebna podrška, kao što se videlo na primeru kandidature za nestalnog člana Saveta bezbednosti. Američka podrška upućena kandidaturi Filipina onemogućavala je izbor Jugoslavije, za koju se zalagala većina evropskih država, SSSR i Velika Britanija.³⁷⁹ Stoga Jugoslavija nije žurila da svoje stavove predoči zapadnim partnerima. Jugoslovensko nepristajanje na iračko-turski pakt nije bilo ni glasno, niti konsekventno. Prvi put ga je izrazio Kardelj u razgovoru sa ambasadorom Robertsom početkom maja. On je izneo stanovište da pakt ima očit antisovjetski karakter i da cepa jedinstvo arapskog sveta, koji će nesumnjivo uticati na dalju sovjetsku penetraciju u ovoj prostor. Međutim, Kardelj nije optuživao samu Britaniju: „Na učestvovanje Britanije u tom paktu naša vlada specijalno nije isticala neke zamerke. Naprotiv, u izvesnom pogledu, možda je to jedini pozitivan element u tom paktu, kad je već do njega došlo.“³⁸⁰

³⁷⁸ TNA, PRO, FO 371/118025, RY 10338/25. Komentar na izveštaj od 8. aprila 1955: „Ako ništa drugo, ovo je novi dokaz da se Jugoslavija povodi za Indijom.“

³⁷⁹ Jadranka Jovanović, *Jugoslavija u Savetu bezbednosti*, 44–46. Egipat je isprva, povodeći se za inicijativom SAD, glasao za Filipine, što je izazvalo jugoslovensku intervenciju u Kairu i naposljetku nateralo Namera da preinači egipatski glas. DASC, PA, 1955, Egipat, f-13, 414200. O izuzetno napetom toku izbora i borbi za preinaku glasova svedoči glasačka „aritmetika“ Koče Popovića. IAB, LKP, Zabeleške Koče Popovića, k. 5, f. 1, 14–19. oktobar 1955.

³⁸⁰ DASC, PA, str. pov., 1955, f-2, 199, *Zabeleška o razgovoru potpredsednika SIV druga Edvarda Kardelja sa ambasadorom Velike Britanije Frankom Robertsom*, 8. april 1955.

Veći problemi su očekivani u anglo-jugoslovenskim odnosima. Smatralo se da će Britanija zadržati čvrst stav u egipatskom pitanju i time nauditi odnosima sa Jugoslavijom, što se pokušavalo izbeći. Odnosi sa Velikom Britanijom još uvek su bili jedan od temelja jugoslovenske spoljne politike, a nije bilo sumnje da su Britanci bili spremni da žrtvuju svoje interese u Jugoslaviji svojim interesima u Egiptu. To bi verovatno značilo prekidanje britanske pomoći Jugoslaviji, a i pomutilo bi daleko važnije jugoslovenske odnose sa SAD, u kojima su Britanci često igrali dragocenu ulogu posrednika. Jugoslavija je i dalje bila veoma zavisna od zapadne pomoći. Sem toga, samo podrška Zapada joj je omogućavala da u odnosima sa SSSR-om održi čvrstinu svog stava. Stoga je jugoslovenska diplomatija pokušavala da svoj kurs blokovske neangažovanosti i približavanja trećem svetu predstavi zapadnim vladama kao probitačan i po njih. Ova politika je u principu uspevala. Titov boravak u Indiji i Burmi nije izazivao negodovanje Forin ofisa. „Isto se može reći... i za susret Tito-Naser, jer niko nije u boljem položaju od predsednika Tita da razveje sumnje u sovjetsku spoljnu politiku.“³⁸¹

Tek 29. septembra *Borba* je u članku koji je potpisao Zdravko Pečar izvestila o potpisivanju ugovora sa Čehoslovačkom, kvalifikujući ga kao „prvorazredni događaj u istoriji savremenih odnosa na Srednjem istoku.“³⁸² Dileme oko prave provenijencije oružja razvejala je izjava vlade SSSR-a od 2. oktobra, u kojoj je istaknuto da „svaka zemlja ima legitimno pravo da se stara o svojoj odbrani“.³⁸³ Čitav jugoslovenski odnos prema zemljama trećeg sveta je stavljen na prvi veliki test po pitanju prava Egipta na naoružavanje, zapravo po pitanju egipatskog približavanja SSSR-u. Podržati ga značilo bi izazvati gnev Britanije, možda i SAD. Pri tom, dovelo bi jugoslovensko rukovodstvo i u koliziju sa sopstvenom načelnom retorikom razoružanja i sprečavanja trke u naoružanju. Osuditi ga značilo bi kompromitovati tek zasnovanu orijentaciju, a i protivrečilo bi smislu jugoslovenskog posredovanja za Nasera kod Sovjeta. Sem toga, morali bi se obustaviti i aranžmani za nabavke oružja koji su već postojali između Jugoslavije i Egipta. Neposredno pred objavu češkog ugovora „Egipat je zatražio od Jugoslavije da mu proda veću količinu pušaka. Sada se o tome vode pregovori.“³⁸⁴

Sem toga, ambasada u Kairu je procenjivala da je ovakav razvoj pozitivan za bilateralne odnose na liniji antiblokovske politike.³⁸⁵ Spoljnopolitičko gravitiranje Egipta ka SSSR-u se moralo odraziti na unutrašnju politiku: „Sigurno je da je povoljni razvitak odnosa između

³⁸¹ ASCG, Bilten Tanjuga, 112–147, 8. februar 1955.

³⁸² *Borba*, 29. septembar 1955.

³⁸³ *Borba*, 3. oktobar 1955.

³⁸⁴ DASC, PA, 1955 Egipat f-15, 412485.

³⁸⁵ DASC, PA, 1955, Egipat, f-15, 414622.

SSSR-a i Egipta uticao na egipatsku vladu da smanji proganjanje komunista, a na Sovjete da se komunističkim organizacijama u Egiptu daju uputstva da prestanu napadati Naserovu vladu.³⁸⁶ Stoga se Egiptu nije mogla uskratiti podrška, posebno ne u vreme kada je Naser izjavljivaao da u politici „sledi primere Indije i Jugoslavije“.³⁸⁷ Naravno, i Jugoslavija je bila potrebna Egiptu: „Njemu je neophodno da u zemljama van blokova ima čvrst oslonac, pošto i sam hoće da vodi politiku kakvu ove zemlje vode, a ne da napuštanjem zapadnog bloka pređe u istočni.“³⁸⁸

Tokom prvih mesec dana posle objave ugovora o oružju Jugoslavija je definisala svoj stav. Ambasador Nikezić je rezimirao argumente u korist oslonca na Egipat: „Od promene režima u Egiptu jugoslovensko-egipatski odnosi su se znatno poboljšali, što se ogleda u razmeni poseta vojnih delegacija, razmeni nekoliko ekonomskih delegacija, u akreditovanju vojnih atašea, prodaji jugoslovenskog oružja Egiptu... kao i u povećanim naporima koje je učinila naša industrija na plasiranju svojih proizvoda u Egiptu.“³⁸⁹ Obiman elaborat koji je o Egiptu, novembra 1955, izradio sekretarijat za spoljne poslove takođe je reflektovao ovu promenu. Taj dokument, koji je na 80 strana prilično temeljno obradio različite aspekte uloge Egipta u međunarodnom sistemu, predstavlja odličan izvor za jugoslovensku percepciju egipatske situacije u svetskoj politici. Ovaj dokument je državni udar u Egiptu prikazao u vrlo povoljnom svetlu. U opisu revolucionarnog režima Naserova grupa je označena kao „progresivan faktor u opštem razvoju zemlje, kako na unutrašnjem tako i na spoljnom frontu. Može se reći da je danas na vlasti takva garnitura koja objektivno predstavlja najnapredniju grupu, sposobnu da gura i orijentira zemlju u progresivnom, socijalističkom pravcu.“ Stoga je preporučena široka saradnja sa Egiptom. Istaknuto je da je Egipat, posle početne opreznosti, spreman da razvija prijateljsku saradnju sa FNRJ. Motivi za saradnju su jasno izraženi: „Kontakt sa Egiptom obezbeđuje našu saradnju s drugim zemljama ovog područja, jer nam Egipat može poslužiti kao most za Afriku i Aziju... za nas plodnija saradnja sa takvom zemljom pruža i mogućnosti za neutralizaciju onih tendencija u politici Zapada, i još konkretnije, u turskoj politici, koje ili nisu prihvatljive ili koje mogu biti štetne po interese FNRJ i Balkana. Ako bi se ostvarila hegemonija Turske u Bagdadskom paktu, onda bi to izazvalo loše reperkusije i na Balkanu.“³⁹⁰

³⁸⁶ Isto, 451077.

³⁸⁷ Isto, 414024.

³⁸⁸ APR, KPR, 1–3-a, SAD, *Komentar o situaciji posle zaključenja egipatsko-sovjetskog sporazuma o oružju*.

³⁸⁹ DASC, PA, 1955, Egipat, f-13, 4475, *Odnosi sa Jugoslavijom*.

³⁹⁰ *Egipat*, DSIP, 42–44.

U ovom periodu politika saradnje je koordinirana i definitivno naznačena. Koča Popović je u referatu pred poslanicima Savezne skupštine istakao da je tokom poslednjih godina uspostavljena bliska saradnja sa bliskoistočnim zemljama, a posebno Egiptom i Etiopijom. Osvrnuo se i na aktuelne probleme: „Razume se da je ovo zaoštavanje zabrinjavajuće i mi se nadamo da će se naći putevi da se ono prevlada. A ishod se može naći sigurno ne postavljanjem pitanja da li neka inostrana zemlja – mimo onih koje su to do tada činile – ima prava ili nema da prodaje oružje nekoj zemlji iz ove oblasti; niti, još manje, da li jedna suverena i nezavisna zemlja ima pravo ili ne da kupuje oružje tamo gde to njoj odgovara. Suština pitanja je u nečem sasvim drugom. Ona se sastoji u stanju koje je stvoreno nastojanjem da zemlje ove oblasti pristupe vojnim aranžmanima blokovskog karaktera. Takva orijentacija morala je ozbiljno poremetiti ionako prilično nestabilizovane odnose na tom području, povećavati već postojeće, odnosno izazvati nove interne suprotnosti i uvući čitav ovaj prostor u trku u naoružanju.“³⁹¹ Isti duh odražava i DSIP-ov dokument *Aktuelno stanje na Bliskom istoku*, u kojem se analizira politika Zapada na ovom području. Proučava se odnos Velike Britanije i SAD prema Bliskom istoku, uz zaključak da SAD pokušavaju „istiskivanje V. Britanije i Francuske sa doskorašnjih pozicija na ovom području – pri čemu je Francuska praktički istisnuta sa njega“. Uloga Izraela je označena kao veoma negativna, uloga Turske takođe.³⁹² Tako je tokom oktobra i novembra 1955. jugoslovenski stav dobio obrise. Predstojalo je pitanje njegove artikulacije i minimiziranja potencijalnih neželjenih efekata podrške Egiptu. U tom smislu je trebalo da posluži lična diplomatija sa kraja 1955, oličena u posetama Džona F. Dalesa Brionima, E. Kardelja Londonu i Tita Kairu.

Putnici: Dales na Brionima, Kardelj u Londonu, Tito u Kairu

Dalesova poseta Titu, organizovana u pauzama Ženevske konferencije, bila je između ostalog za domaćina dobra prilika za procenu raskoraka između britanske i američke politike prema Bliskom istoku.³⁹³ Pretpostavljalo se da „SAD pokušavaju da prodaju oružja Egiptu od strane ČSR prikažu kao stvar od najvećeg značaja koja može dovesti do nedoglednih posledica.“³⁹⁴ Međutim, još u automobilu koji ga je vozio

³⁹¹ Koča Popović, *O spoljnoj politici FNRJ*, Međunarodna politika, 135, 16. novembar 1955, 4.

³⁹² APR, KPR, 1–3-a, SAD, *Aktuelno stanje na Srednjem istoku*.

³⁹³ Detaljno o poseti: L. Lis, *n. d.*, 235–238. Dales je još početkom oktobra izrazio želju da tokom konferencije u Ženevi dođe u jednodnevnu posetu. Organizacioni detalji u: APR, KPR, 1–3-a, SAD, *Prijem Džon Foster Dals, ministra inostranih poslova SAD*, 6. novembar 1955.

³⁹⁴ APR, KPR, 1–3-a, SAD, *Oko razgovora sa Dullesom*.

ka Brionima Dales je Koči Popoviću rekao da je Amerika promenila stav o politici paktova na Bliskom istoku, da je sada nezainteresovana za njih i da vojne integracije podržava V. Britanija.³⁹⁵ Usled ove promene stava bliskoistočno pitanje je izbilo na zapaženo mesto u razgovorima Tita i Dalesa. U štampi se spekulisalo sa ishodom pregovora: „Drugo pitanje o kojem će verovatno biti reči jeste pitanje stanovišta Zapada i stava Jugoslavije prema nedavnom sporazumu između Egipta koji maršal Tito treba da poseti krajem ove godine – i Čehoslovačke, kao i prema sve nemirnijoj situaciji na Srednjem Istoku. Prema prvim jugoslovenskim reagovanjima mogla se u zvaničnim krugovima zapaziti izvesna rezerva koja ukazuje na svest o riziku koji prećutno leži u svakoj trci u naoružanju na Srednjem Istoku. Maršal Tito, za koga se može reći da gaji tople simpatije prema opštim unutrašnjim ciljevima Naserovog režima, mogao bi, ako bi želeo, da dà Egipćanima savete na osnovu sopstvenog iskustva u pogledu ove vrste sovjetske penetracije. Možda bi on imao bolje izgleda da bude saslušan nego što je to bio slučaj sa zapadnim savetima.“³⁹⁶ Slično je rezonovao i Dales, ne suprotstavljajući se Titu koji je otvoreno izlagao stav Jugoslavije o nekorisnosti paktova, posebno Bagdadskog. Bio je uveren da korist od Jugoslavije nadmaša moguću štetu od njene neoprezne retorike: „Titov primer i uticaj vrlo su korisni... Njegov primer je učinio da satelitskim državama ide voda na usta. Zato mu i dajemo novac.“³⁹⁷ Dales je prevashodnu ulogu Jugoslavije pre svega video u evropskim razmerama. Međutim, ipak je zamolio Tita da se prilikom posete Kairu prihvati posredništva u izraelsko-egipatskim odnosima.³⁹⁸

U okviru američke administracije bilo je i oprečnih mišljenja, posebno u obaveštajnim krugovima, koji su se na svoj način pripremali za Titovu posetu Naseru. U cilju defamacije Tita, neposredno pred njegovu posetu egipatskoj ambasadi u Vašingtonu doturen je dokument koji ga je karakterisao kao marionetu svetskog cionizma, a njegov put u Egipat pripisao isključivo donošenju novih predloga o miru sa Izrae-

³⁹⁵ Po Popoviću, Dales je bio eksplicitno protiv uključenja Irana u Bagdaski pakt. – APR, KPR, 1–3-a, SAD, 1953–1055, *Zabeleška o razgovoru državnog sekretara Koče Popovića u automobilu*, 6. novembar 1955.

³⁹⁶ ASCG, Bilten Tanjuga, 112–75–76, 6. septembar 1955.

³⁹⁷ Prema: L. Sulcberger, *Sedam koninentata i 40 godina*, Zagreb 1976, 178–9.

³⁹⁸ Detalji: D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 262–263. Ova ponuda nije bila ekskluzivno namenjena Brozu. Krajem 1955. Dales je vatreno podržavao pokušaje Moše Šareta da dođe do mirovnog rešenja i u tom smislu mu je svaka pomoć bila dobrodošla. – Charlse D. Smith, *Palestine and the Arab-Israeli Conflict*, Bedford 2001, 252. Da su SAD imale nameru da preko Jugoslavije zaista posreduju, o tome bi bilo govora prilikom mnogo konkretnije posete zamenika podsekretara Stejt departmenta Roberta Marfija (oktobar 1955). Međutim, Izrael je bio zainteresovan za jugoslovensko posredništvo i takve signale je slao Jugoslaviji preko raznih kanala.

lom.³⁹⁹ Poruka je preneti Naseru, ali je interpretirana kao pokušaj Amerikanaca da osujete saradnju blokovski neangažovanih snaga. Ozbiljnije je pak shvaćena i u egipatsku štampu puštena vest da je izraelski ministar spoljnih poslova zamolio jugoslovenskog predstavnika u Izraelu za posredovanje.⁴⁰⁰ Bez obzira na motive javne i tajne američke diplomatije, Tito se složio sa Dalesovim predlogom za posredovanje i zadržao stav kritike politike paktova. Tito je štaviše osetio potrebu da „iskrivljavanje i tendenciozno prikazivanje ovog razgovora“ spreči ličnim pismo Hruščovu i Bulganjinu. U njemu je razgovor prikazan u nešto drukčijem svetlu, pa je Tito istakao da je pred Dalesom branio pravo Egipta na naoružavanje.⁴⁰¹ U istom pismu je tvrdio da je američkom državnom sekretaru više puta istakao svoju zabrinutost povodom posledica Bagdadskog pakta po jedinstvo arapskog sveta i naveo da je „interesantno da se Dals složio sa ovakvim mišljenjem.“ U pismu koje je uputio Nehruu 24. novembra 1955, takođe je istakao ove aspekte, dodavši da „smo dobili utisak da je Bagdadski pakt forsiran sa neke druge strane“, očigledno misleći na Britance.⁴⁰²

Britanci su zaista bili daleko tvrdi prema Naseru: „Plašimo se da se Naser, nehotice ili namerno, opasno obavezao prema komunistima. Posledično, smatramo da bi bilo od koristi da se svrgne ukoliko je moguće,“⁴⁰³ smatrao je još u novembru Harold Makmilan, uticajan član Idnove vlade. Međutim, nije cela britanska administracija delila njegov utisak i generalno se još smatralo da se sa Naserom može pregovarati. Na tome je trebalo da insistira i Edvard Kardelj tokom svoje posete Britaniji novembra 1955.⁴⁰⁴ Znalo se da će imati sagovornike za ovu temu: „Vrlo su zainteresovani da čuju mišljenje Kardelja po pitanju Srednjeg istoka i sovjetskih namera tamo... stoga što je očigledno da najnovija sovjetska aktivnost ne ide u skladu sa atmosferom 'ženevskog duha'... Važno je jugoslovensko mišljenje i radi predstojećeg puta maršala Tita u Egipat i ugleda kojeg Maršal i Jugoslavija imaju među egipatskim rukovodiocima“, javljao je u Beograd ambasador iz Londona.⁴⁰⁵

³⁹⁹ Hejkal, *Nasser*, 122.

⁴⁰⁰ DASC, PA, 1955, Egipat, f-15, 416136.

⁴⁰¹ ASCG, SKJ, 507/I-59.

⁴⁰² APR, KPR 1–1/361, *Poruka predsednika republike Josipa Broza Tita predsedniku vlade Indije Džavarharlal Nehru-u*. Nehru je u odgovoru istakao jugoslovenske potencijale za posredovanje, priznavši da je Indija i sama želele da deluje u tom pravcu, ali da ne poseduje potencijale za aktivnu diplomatsku delatnost.

⁴⁰³ Cit. prem: K. Kyle, *n. d.*, 62.

⁴⁰⁴ Poziv nije upućen zbog ovog pitanja, već na Robertsovu preporuku da trenutno stanje odnosa iziskuje poziv nekom od zvaničnika. – TNA, PRO, FO 371/118036 RY 1051/13, *Roberts Forin Ofisu*, 20. april 1955.

⁴⁰⁵ DASC, PA, 1955, Engleska, f-14, 415244.

Obiman materijal koji je Kardelju pripremljen pred put sadržao je dovoljno informacija i o pitanjima Bliskog istoka, ali je Kardelj u razgovorima ovom pitanju pristupao prilično rezervisano.⁴⁰⁶ U razgovoru sa premijerom Entonijem Idnom, Kardelj se decidno ogradio od bliskoistočnih zbivanja: „Jugoslavija nije direktno, već samo indirektno angažovana u ovoj oblasti.“ Štaviše, sugerisao je da Jugoslavija može iskoristiti novostečeni uticaj na Egipat da ublaži Naserova antizapadna streljenja i privoli ga da prihvati pregovaračko rešenje egipatsko-izraelskog spora koje je Idn osmislio. Kardelj je posebno naglasio da bi u ovom pravcu mogla da posluži i Titova poseta Egiptu, najavljena za početak naredne godine.⁴⁰⁷ Istakao je doduše da Jugosloveni imaju rezerve prema Bagdadskom paktu jer on, po njihovom mišljenju, produbljuje regionalne suprotnosti. Idn je u ovom razgovoru vatreno branio Bagdadski pakt i ostao je u uverenju da je ubedio Kardelja u njegovu svrshodnost. Zanesen u objašnjavanje svog plana za Bliski istok, čini se da nije ni primetio zamerke koje je sagovornik iznosio. Kardelj je u Londonu dao intervju u kojem je eksplicitno upitan da li odobrava češke pošiljke oružja na Bliski istok, na šta je odgovorio kratkim ne.⁴⁰⁸ Izgledalo je da jugoslovenska politika ne odstupa suštinski od britanske.

Jugoslovenska posrednička ponuda je prihvaćena u Londonu prilično ozbiljno, kao i sve što je imalo veze sa egipatskim pitanjem. Britanci su činili sve da privole Nasera da prihvati plan za pomirenje sa Izraelom i da ga distanciraju od Sovjeta. Stoga je jugoslovenski zamenik ministra inostranih poslova, Srđa Prica, tokom ove posete imao duži sastanak sa Evelinom Šakboroom, podsekretarom Forin ofisa za Bliski istok, koji mu je gotovo u imperativima objašnjavao šta bi i kako Tito mogao da uradi u Egiptu.⁴⁰⁹ Šakboro je oslikao situaciju na Bliskom istoku, insistirajući da britanska namera nije bila da podeli arapski svet. Posebno je problematizovao Naserov uvoz oružja i ponadao se da bi Tito mogao da u intervieniše tim povodom: „On je imao mnogo više iskustva sa sovjetskim trikovima od Nasera i mogao bi da izvrši značajan uticaj.“⁴¹⁰ Prica se složio da će Tito verovatno i delovati u tom pravcu, ali je istakao kako ne smatra da paktomanija predstavlja svrsis-

⁴⁰⁶ DASC, PA, 1955, Engleska, f-15, 413593/55, *Materijal za posjet druga Kardelja Velikoj Britaniji*, novembra 1955.

⁴⁰⁷ TNA, PRO, FO 371/118039, RY 1052/83, *Record of a Conversation between the Prime Minister and Vice-president Kardelj*.

⁴⁰⁸ TNA, PRO, FO 371/118039, RY 1052/70. Sličnu verziju razgovora na osnovu jugoslovenske građe daje Dragan Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije...*, 38–39.

⁴⁰⁹ Više: Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad*, 265–266.

⁴¹⁰ TNA, PRO, FO 371/118041, RY 1052/108, *Records of informal discussion held with mr. Prica*, 15. November 1955.

hodnu politiku i da je njeno forsiranje podelilo arapski svet. Izrazio je i zabrinutost što zarad Bagdadskog pakta Turska ignoriše obaveze preuzete Balkanskim paktom. Međutim, složio se da nije dobro što Egipćani uzimaju oružje od Sovjeta i pitao je da li možda Česi prodaju oružje i Izraelu. U celini, Šakboro je smatrao da je jugoslovenski podsekretar razumeo bojazni britanske diplomatije.⁴¹¹

Britanci su bili veoma zadovoljni rezultatima Kardeljeve posete. Poverenje koje je ovim povodom Idrn imao spram Jugoslovena verovatno je proizilazilo iz jednostavne kalkulacije. Činilo se da su Jugoslovenima odnosi sa Velikom Britanijom i Zapadom uopšte daleko bitniji od odnosa sa Egiptom. Međutim, Britanci nisu uzeli u obzir promene koje su nastale u jugoslovenskoj spoljnoj politici tokom 1955.⁴¹² Po povratku, Kardelja je posetio egipatski ambasador, interesujući se za njegove kritičke izjave oko nabavke oružja, koje je ovaj odmah porekao. Kardelj je rekao kako su Britanci pokušavali da ga nateraju na oštrije stavove.⁴¹³ U izveštaju na sednici SIV-a Kardelj je zaključio da se Britanci boje jugoslovenskog uticaja na prostoru Bliskog istoka i da će probati da ih odatle istisnu ili neutralizuju. Kritikovao je izvrtanje njegovog iskaza o pravu na naoružavanje. Kardelj je u referatu potvrdio da postoji raskorak između američke i britanske politike, jer su se Britanci „infiltrirali u prvobitne američke planove, koji su se sastojali u stvaranju blokova i vojnih baza radi zaokruženja Sovjetskog Saveza, i prekrójili su ih za svoje sopstvene potrebe.“⁴¹⁴

U svetlu ovog raskoraka, Titova poseta Egiptu (28. decembar 1955 – 6. januar 1956) donela je Britancima neprijatna iznenađenja.⁴¹⁵ Titova potencijalna posrednička uloga bila je temeljno podrivena ranije procurelim vestima. Naser je štaviše jasno demantovao da Tito dolazi radi posredništva.⁴¹⁶ Tito nije ni imao izbora nego da nastavi u istom du-

⁴¹¹ Šakboroova dnevnička zabeleška ilustruje neobičan odnos koji su Britanci imali prema jugoslovenskim sagovornicima: „Popodne sam morao da razgovaram sa šefovima štaba o podršci Jordanu ako ga Izrael napadne (ja sam za to), a onda da pola sata (u prisustvu Džeka Vorda i Franka Robertsa) podučavam Jugoslovenskog državnog sekretara o Egiptu, da bi Tito mogao da uradi pravu stvar kada poseti Kairo (imao sam tu problema, jer sam se uhvatio kako neprestano ponavljam „naravno da Naser ne želi komunizam, on je anti-komunista“, kao da bi se svi prisutni mogli složiti da je to dobra stvar). – Shuckburgh, *n. d.*, 300.

⁴¹² TNA, PRO, FO, 371/124273, RY 1022/1.

⁴¹³ APR, KPR, 1–5-b, UAR, *Zabeleška o poseti egipatskog ambasadora Huseina Ruždija potpredsedniku SIVA-a drugu Edvardu Kardelju na dan 15. decembra 1955.*

⁴¹⁴ DASC, PA, str. pov., 1956, f-2, 1/242, *Izveštaj druga Edvarda Kardelja sa službene posete Velikoj Britaniji od 14. do 19. novembra 1955.*

⁴¹⁵ Sa njim su pošli i Koča Popović, Svetislav Stefanović, Joža Vilfran, Jovo Kapičić, generali Šumonja i Zeželj i Slaven Smoldaka.

⁴¹⁶ ASCG, Bilten Tanjuga, 112–182, 1. januar 1956.

hu: „Svetska štampa pisala je da ću ja verovatno posredovati između Izraela i Egipta. Ne osporavam da je bilo sugestija od strane Dalsa da posređujem“, rekao je Naseru.⁴¹⁷ Na pitanje o glasinama da će posredovati, odgovorio je: „Nisam imao niti sada imam ambiciju da budem posrednik između Egipta i Izraela.“⁴¹⁸ U toku razgovora Naser je izložio svoje viđenje politike velikih sila spram Egipta i Bliskog istoka, naglašavajući da SAD i Velika Britanija preko svojih eksponenata, Izraela i Turske, čine sve da onemoguće arapske države da vode samostalnu spoljnu politiku.⁴¹⁹ Otvoreno je isticao da ne vidi da posle zaključivanja iračko-turskog pakta postoje šanse za sklapanje mira sa Izraelom, ocenivši da je Egiptu nužno da u eventualnim pregovorima o razgraničenju sa Izraelom dobije teritorijalnu vezu između Afrike i Azije. Naser je takođe isticao približavanje stavova između Egipta, Indije i Jugoslavije i kontemplirao je o mogućnostima širenja ovih pogleda na Italiju, Grčku i Tursku. Tito je u svojim ocenama bio još skromniji. Izrazio je mišljenje da je u trenutnim okolnostima najbolje voditi mirniju politiku, da bi se suzio prostor za eventualne provokacije.⁴²⁰ Istakao je da je postojanje Izraela činjenica od koje Zapad neće odstupiti i da Naser mora da se nosi sa tim. Tito je pri tom izložio Naseru svoju osnovnu tezu o različitim pristupima velikih sila: „Ne bih rekao da u pogledu nastupanja na Srednjem istoku nema razmimoilaženja između velikih sila, već naprotiv, da ima. S jedne strane postoji gledište da treba drukčije prići arapskim zemljama, da ih treba ekonomski pomoći, smatrajući da je to efikasniji put da se Srednji istok sačuva od ruske infiltracije. S druge strane misle da se drže načela 'divide et impera' da bi se zadržale pozicije.“⁴²¹

Nešto konkretniji su bili razgovori dva lidera o mogućnostima vanblokovskog angažmana. Tito je objašnjavao Naseru osobenosti jugoslovenske ekvidistance i pokušavao da pokaže da je politika aktivne miroljubive koegzistencije u tadašnjem svetu daleko bolja opcija od prostog neutralizma. I ovaj deo razgovora pratile su dezinformacije, uključujući i one iz diplomatskih krugova da „je maršal Tito savetovao

⁴¹⁷ I Izrael je neformalno preko poslanika Levavija još marta meseca apelovao na Tita da ovom prilikom posreduje. Ponudu je preneo Gustav Vlahov, kome je poslanik rekao da Jugoslavija treba da pokrene posredovanje kao nezavisna zemlja da bi se došlo do direktnih pregovora na bazi sadašnjih granica Izraela i obeštećenja izbeglica. – APR, KPR, 1–5-b, Izrael, *Gustav Vlahov šalje drugu Pretsedniku*.

⁴¹⁸ J. B. Tito, *n. d.*, knj X, 374.

⁴¹⁹ APR, KPR, 1–2/5–2, *Zabeleška o razgovorima Josipa Broza Tita i predsednika Namera*.

⁴²⁰ DASC, str. pov., 1956, f-1, Egipat, 112, *Popovićev telegram Prici*, 2. januar 1956.

⁴²¹ APR, KPR, 1–2/5–2, *Zabeleška o razgovorima Josipa Broza Tita i predsednika Namera*.

predsedniku Naseru da se azijsko-afrički blok proširi, tako da obuhvati i Jugoslaviju... govori se da je on dao sugestiju da afro-azijski blok ne treba da bude geografski ograničen...⁴²² Zbog ovih vesti Koča Popović je morao da održi konferenciju za štampu na kojoj je rekao da nije bilo ponuda za posredovanje, već samo diskusije o ovom pitanju. Takođe, demantovao je i glasine da se Jugoslavija nudila zemljama Bandunga.⁴²³ Međutim, bliskost sa idejama Bandunga ogledala se u zajedničkoj izjavi: „Predsednici smatraju da treba da ponovo podvuku da politika koju su usvojili i koju slede njihove zemlje ne predstavlja pasivnost, već je to pozitivna, aktivna i konstruktivna politika koja ima za cilj ostvarenje opšte kolektivne bezbednosti i bitno proširenje oblasti mira u svetu.”⁴²⁴

Ako je neuspeh Titove posredničke misije razočarao Britance, drugi deo razgovora ih je razgnevio. Tito je ohrabrio Nasera u primanju pomoći sa Istoka: „To je jedna pozicija više i to treba azijske zemlje da iskoriste za svoje jačanje.”⁴²⁵ Premda je Tito verovatno Naseru predložio opasnosti od preteranog vezivanja za SSSR, tokom posete Egiptu nije se uzdržavao od antikolonijalne retorike pa je u obraćanju egipatskom narodu iskazao simpatije za „nacionalnu revolucionarnu borbu za punu nezavisnost”.⁴²⁶ Svakako je tom prilikom ukazao svom egipatskom kolegi na prednosti politike ekvidistance, posebno mu naglasivši da sovjetske ponude može koristiti da bi iznudio bolje uslove od Amerikanaca i Britanaca po pitanju izgradnje Asuanske brane.⁴²⁷ Međutim, Sovjeti

⁴²² ASCG, Bilten Tanjuga, 112–182, 1. januar 1956.

⁴²³ ASCG, Bilten Tanjuga, 112–182, 5. januar 1956.

⁴²⁴ Cit. prema: Stefanović, *Tito i svet*, 414. Interesantno je da se u toj izjavi prvi put posle izjave Tito-Nehru pojavljuje izraz nesvrstanost, na engleskom non-alignment. Premda je docnije kanonizovan, očito je njegov nastanak bio sve samo ne spontan. Naser je insistirao na terminu non-involvement (nemešanje, neuplitanje), smatrajući da se njegov predlog odnosi samo na neuplitanje u blokovske angažmane, uz ostavljanje mogućnosti za regionalne saveze malih država. Posle kraće političko-lingvističke rasprave između učesnika, nesvrstavanje je ostalo nesvrstavanje, a ne neuplitanje, jer je jugoslovenska delegacija smatrala da male države moraju zadržati pravo da kritikuju politiku supersila. – APR, KPR, I-2/5–2, *Zabeleška o razgovoru druga Predsednika sa Predsednikom Naserom*, 5. januar 1956.

⁴²⁵ APR, KPR, I-2/5–2, *Zabeleška o razgovorima Josipa Broza Tita i predsednika Nasera*.

⁴²⁶ J. B. Tito, *n. d.*, knj X, 361.

⁴²⁷ Izgradnja hidrocentrale na Nilu bila je dugo prioritet egipatskih vlasti, a tokom 1954. Egipat je podneo plan izgradnje Svetskoj banci, koja je najavila da će snositi deo troškova (200 miliona dolara). Međutim, ostalo je da još 200 miliona posude određene vlade, a izgleda da je Dimitri Šepilov još u prvoj ponudi vezanoj za oružje nagovestio da bi SSSR mogao pomoći. Ovaj kolosalni projekat, koji je trebalo da obezbedi elektrifikaciju čitavog Egipta, Naser je preduzeo oslonjen na obećanja Zapada o finansijskoj pomoći. SAD bi snosile 90% troškova, a Velika Britanija 10%. To je bio jedan od načina koji su Stejt department i Forin ofis primenili da bi parirali sovjet-

su izneli sopstvenu ponudu o finansiranju izgradnje brane, što je zaoštrilo krizu i dalo snagu Titovom argumentu da treba lavirati gde god za to ima prostora. Po mišljenju Hermana Finera, Tito je ipak posavetovao Namera da ne primi novac od Sovjeta, jer se suviše obavezao kupovinom oružja, ali da iskoristi njihovu ponudu kao pregovarački adut kod Svetske banke.⁴²⁸ Hruščov je u svojim memoarima insistirao na značaju Titove uloge, objašnjavajući da su ih Egipćani naglo počeli opsedati sa projektom izgradnje brane: „Tada sam mislio da je ovu ideju Tito usadio u glave Egipćanima, forsirajući ih da na nas usmere sav prijateljski pritisak koji su mogli da bi nas ubedili da im izgradimo branu. Razlog zašto sam to mislio, i još uvek to mislim, je jer kadgod smo se Tito i ja sreli, on bi uvek žustro branio Namera i uzdizao ga u nebesa. Uvek je govorio da moramo pomoći Egiptu, i bio je potpuno u pravu. Život ga je iznedrio. I na duge staze poslušali smo Titov savet.“⁴²⁹

Povrh ovih aktivnosti, ponet srdačnom atmosferom u Kairu, Tito je i u kominikeu i u javnim nastupima manifestovao bliskost sa Naserom, i to na način koji je za Britance bio posebno iritantan. Izjavio je da je Egipat suverena država i da ima pravo da nabavlja oružje od koga kod hoće, što je bilo u oštroj koliziji sa garancijama koje je Kardelj dao Idnu dva meseca pre toga o harmonizaciji britanskih i jugoslovenskih stavova po ovom pitanju.⁴³⁰ Još gore, u istom intervjuu je otvoreno napao Bagdaski pakt, rekavši da „ne služi interesima naroda i zemalja u ovom dijelu svijeta jer ih razjedinjuje – i ne mislim da on predstavlja nekakav zid protiv bilo koga.“⁴³¹ Osudivši paktomaniju generalno, a Bagdaski pakt poimenično, Tito je u najvećoj meri ogorčio Idna, koji je dobar deo svoje spoljne politike bazirao na uspešnosti ovog pakta. Zajednička izjava dva predsednika sadržavala je i sledeće uznemirujuće detalje: „U tom sklopu politika neuključivanja u blokove, kojoj obe zemlje ostaju dosledno privržene, postaje još značajnija ... Oni su se takođe složili da forsiranje politike vojnih blokova i paktova neizbežno povlači za sobom samoubilačku trku u naoružanju, izaziva nerazumevanje među narodima i povećava zategnutost u svetu...“⁴³² Kritika pakta nije bila slučajnost, već ishodšte dužeg razvoja. Još je u Etiopiji, koju je Tito posetio pre Egipta, Koča Popović zabeležio: „Besmisleno insistira-

skom uticaju. Ova ponuda je izneta 14. decembra. Ovo pregovaranje je pojačalo Naserova pozicije i ublažilo uslove Svetske banke, od kojih je jedan bio i delimična kontrola nad egipatskim finansijama (da bi se izbegla nenamenska trošenja i kontrolisala inflacija) bez obavezivanja da će projekat biti završen. Naser je tražio je da SAD i Britanije plaćaju direktno banci. – K. Kyle, *n. d.*, 123.

⁴²⁸ Herman Finner, *Dulles over Suez*, 27.

⁴²⁹ S. Talbott, *n. d.*, 469.

⁴³⁰ TNA, PRO, PREM 11–1703, 15.

⁴³¹ J. B. Tito, *n. d.*, knj. X, 365.

⁴³² *Borba*, 7. januar 1956.

nje V(elika) B(ritanije) na proširenju Bag(dadskog) pakta (sada na Jordan). Ako se od nas traži da ne napadamo više nego što treba kolonijalizam, u redu; ali ne možemo ćutati povodom stvaranja novih izvora nemira.“⁴³³ I jugoslovenska štampa je odražavala Titove stavove: „Posmatrano iz ove perspektive, u neposrednom dodiru sa stvarnošću Srednjeg Istoka, mi vidimo još jasnije i konkretnije da je potpuno pogrešna politika koja ide za tim da narode i zemlje ovog geografskog područja uključi u određeni blok...“⁴³⁴

Neposredno po Titovom odlasku Naser je nastavio politiku blokade širenja Bagdadskog pakta. Pri tom se i Egipat stabilizovao proglašenjem novog ustava koji je vrlo afirmativno propraćen u jugoslovenskoj štampi. Sa sirijskom i saudijskom vladom, Egipat se ponudio da uputi Jordanu vojnu i ekonomsku pomoć, čime je trebalo da se moderira britanski pritisak koji je pretio da ovu zemlju uvuče u pakt.⁴³⁵ Istovremeno su izbili incidenti na izraelsko-sirijskoj granici zbog kojih je zasedao Savet bezbednosti, u kojem je Jože Brilej oštro osudio Izrael i tražio rezoluciju u kojoj bi se obustavila neprijateljstva a Izrael nadoknadio štetu. Sam Tito je, po dolasku u Pulu 10. januara 1956, nesvestan do koje mere su bilateralni odnosi sa Britanijom ugroženi, u svom govoru čak analizirao probleme Egipta, šaljući indirektno poruke. On je istakao da je Egiptu neophodna hitna pomoć da se nastave golemi poduhvati poput izgradnje brane. Takođe je isticao miroljubivost Egipta i neosnovanost glasina da se on sprema za rat.⁴³⁶ Istovremeno, Tito je pisao Hruščovu o neuspehu svoje posredničke uloge i generalnom stavu koji je zauzeo: „Ja sam to pitanje postavio više kao želju za informacijom kako sada ta stvar stoji ... Oni su tu vrlo osjetljivi i ja nisam suviše insistirao s nekim svojim sugestijama za rješenje tog problema... Mi smo dali punu podršku njihovom stavu protiv Bagdadskog pakta i stvaranja razdora između arapskih zemalja.“⁴³⁷

Britanska reakcija i jugoslovensko prihvatanje izazova

Titov angažman u Kairu nije mogao proći neprimećeno. *Njuz hronikl* je pisao: „Egipatski premijer Naser stekao je novog saveznika protiv Bagdadskog pakta čiji je pokrovitelj Zapad – Jugoslaviju.“⁴³⁸ I *Tajms* i *Dejli telegraf* su preneli odbojnost oba predsednika prema paktovima, upravo u vreme kada je Idn bio pod pritiskom jednog krila kon-

⁴³³ IAB, LKP, Zabeleške Koče Popovića, k. 5, f. 1, *Etiopija*, 15. decembar 1955.

⁴³⁴ Jože Smole, *Srednji Istok*, Borba, 3. januar 1956.

⁴³⁵ DASC, PA, 1956, Egipat, f-15, 4845.

⁴³⁶ J. B. Tito, *n. d.*, knj. X, 381–382.

⁴³⁷ ASCG, SKJ, 507/IX/119, 1-63.

⁴³⁸ ASCG, Bilten Tanjuga, 112–182, 6. januar 1956.

zervativaca zbog toga što je popustljiv prema Naseru. Idnov bes je pre-
tio da ozbiljno pomuti odnose između ove dve zemlje. Obavešten o Ti-
tovim verbalnim ispadima, Idn je zahtevao objašnjenje. Britanski am-
basador Frank Roberts je dobio instrukcije da oštro protestuje kod jugo-
slovenskih vlasti. Taj protest je uložen, ali je ambasador u međuvreme-
nu pokušavao da ublaži rđav efekat: „Razumećete da u Titovim pri-
medbama nema ničega novog, one reafirmišu njegov načelan stav o
Bagdaskom paktu već izražen javno i privatno.“⁴³⁹ Idn je i dalje bio
gnevan jer je smatrao da je ovakav razvoj u direktnoj suprotnosti sa sta-
vovima koje mu je Kardelj izneo u Londonu. Roberts je stoga direktno
predočio Koči Popoviću da su Titove izjave u koliziji sa garancijama
koje je dao Kardelj. „Oni su poznavali naš stav i mišljenje o Bagdad-
skom paktu, ali, ono što je frapiralo ljude u Londonu i njega, to je, da je
Predsednik istupio javno, i ako to može reći, dosta oštro.“⁴⁴⁰ Od Popo-
vića je dobio uveravanja da se radi samo o izolovanom ekscesu i nada-
nja „da ćemo shvatiti atmosferu u kojoj je Tito govorio u Kairu“. U da-
ljem razgovoru Popović je navodio da je „prepoznao opasnosti od so-
vjetskog i češkog mešanja u region“, i čak je, po Robertsovoj oceni,
„pružio izvinjenje u meri u kojoj to može diktatorov ministar inostranih
poslova, najeđen zbog diktatorovih reči.“⁴⁴¹ Slične reakcije dolazile su
iz Kaira, gde je britanski ambasador isticao moguće pozitivne efekte
Titove posete, pre svega verovatnoću da je Tito ukazao Naseru na opa-
snosti od približavanja Sovjetima.⁴⁴² Međutim, efekat je izostao, a Idn
je svom razočarenju dao oduška komentarom: „Nadam se da ni Roberts
niti iko drugi neće trpeti te stvari od Tita. U svakom slučaju, naš novi
moto je: Za njih više para nema“. Ova pretnja je bila pomalo prazna jer
je britanska tranša pomoći za Jugoslaviju i onako bila okončana, kao
što je pokazao izveštaj koji je Idn tražio od ministarstva finansija.⁴⁴³

Robertsovi i Titovi pokušaji da umire situaciju nisu urodili plo-
dom. Forin ofis nije bio ubeđen: „Možda je Tito i govorio sa Naserom
o ugovorima o naoružanju, ali je izgleda potpao pod Naserovu umeš-

⁴³⁹ TNA, PRO, FO 371/ 124273, RY 1022/5.

⁴⁴⁰ APR, KPR, 1-5-b, Velika Britanija, *Zabeleška o razgovoru državnog sekre-
tara Koče Popovića sa britanskim ambasadorom Sir Frank Robertsom*, 14. januar
1956.

⁴⁴¹ Popovićevo objašnjenje u: APR, KPR, Egipat 1-5-b, UAR.

⁴⁴² TNA, PRO, FO 371/124281.

⁴⁴³ TNA, PRO, PREM 11/2581, p. 14 Bes je donekle generisan i jednim nespo-
razumom. Egipatska štampa je početkom februara pisala pozitivno o navodnoj izjavi
predstavnik DSIP-a Draškovića da će „Jugoslavija nastaviti sa prodajom oružja
Egiptu, jer je ne sprečavaju nikakve međunarodne obaveze“. Međutim, radilo se o za-
buni. Drašković je na pitanje da li je u razgovorima Tito-Naser bilo reči o dogovorima
za naoružanje negirao postojanje takvih aranžmana. – DASC, PA, 1956, Engleska,
f-15, 42584.

nost u trgovanju, i sva jugoslovenska zaklinjanja ne mogu promeniti činjenicu da Tito *jeste* zauzeo stranu u smislu njegovih primedbi o Bagdadskom paktu.⁴⁴⁴ Situaciju su pogoršale nove informacije koje su dolazile u Londoni da se jugoslovenska teritorija koristi za tranzit „čehoslovačkog“ oružja Egiptu, koje se transportuje jugoslovenskim prugama do Rijeke gde se ukrcava na brodove, a u London su iz ambasade stizale i zabrinjavajuće informacije o učešću Jugoslavije u snabdevanju Egipta oružjem.⁴⁴⁵ Štaviše, saznalo se da Egipćani nameravaju da od jugoslovenske mornarice kupe nekoliko plovila. Bilo je teško održavati sve ove odnose u tajnosti. Na primer, ugovoreno je da jedan egipatski brod iskrca u Rijeci 300 vojnika i oficira egipatskih koji su trebali otići u Poljsku kroz Jugoslaviju u tajnosti. Međutim, brod je pre ulaska u luku ispalio počasne plotune i time izazvao pažnju.⁴⁴⁶ Ova nova informacija pretela je da do kraja pomuti poremećene odnose, jer je bila u potpunosti kolizivna sa jugoslovenskim obećanjima iz novembra 1955. Svesni da su ušli u okršaj, Jugosloveni su preko Nikezića obavestili Favzija o britanskoj negativnoj reakciji i intervencijama, a Favzi mu je rekao da smatra da je Britanija tek počela sa pritiskom na region.⁴⁴⁷

Čitav ovaj razvoj uticao je na jugoslovensku diplomatiju i Tita lično. Tito je znao da se Bagdadski pakt može kritikovati mnogo lakše nego bilo koji drugi, jer su i Amerikanci imali rezerve prema njemu. Veliki utisak na njega je ostavila Dalesova procena da Bagdadski pakt zaista može biti štetan. Igrajući u raskoraku između SAD i Britanije, sticao je značajne političke poene u Egiptu i afirmisao je konkretnim činom politiku blokovske neangažovanosti. Zato se držao čvrsto pred britanskim napadima. Već pre povratka u Beograd informisan je o negativnoj reakciji na njegove reči. Po uhodanom običaju, iskoristio je centralni govor po povratku, tradicionalno održavan u Beogradu, da prosledi svoj odgovor, u formi komentarisanja reakcija na njegovu posetu: „...a imao sam priliku da vidim tu i tamo i po koji glas koji nije baš bio zadovoljan. Veoma se čudim da se takvi glasovi mogu još i danas čuti, kada se tu radi o jednoj velikoj, čovečanskoj stvari da se učvrsti mir u svijetu – a to je bila naša misija i ovoga puta. Mi nismo imali nikakve druge namjere, osim da se s tim narodima upoznamo, da upoznamo njihove težnje i njihov unutrašnji život, da još više produbimo međusobne

⁴⁴⁴ TNA, PRO, FO 371/1242811022–19.

⁴⁴⁵ TNA, PRO, FO 371/124324 O ovom tranzitu se malo zna, jer je operacija vršena u tajnosti. Verovatno je upotrebljen isti mehanizam kao i 1948, kada je „češko“ oružje stizalo Dunavom u Jugoslaviju, tovarilo se u Šibeniku i slalo u Izrael, čiji je opstanak tada SSSR podržavao.

⁴⁴⁶ DASC, PA, 1955, Egipat, f-15, Egipat, 372, *Pricin telegram u Kairo*, 29. decembar 1955.

⁴⁴⁷ DASC, PA, 1955, Egipat, f-15, 42588.

odnose i da se dogovorimo kako ćemo dalje zajednički nastupati, da bi se ostvario ideal koji i oni gaje – učvršćenje mira. Mi nismo imali namjere da u tim zemljama huškamo protiv neke druge zemlje; mi nismo imali namjere da potkopavamo bilo čiji ugled ili što drugo u tim zemljama i kod tih naroda, ali smo, kao što uvijek činimo, govorili otvoreno o svemu što vidimo da nije pravilno i što bi moglo ljepše i bolje da se čini i radi. A evo, međutim glasova da sam ja sada prvi put napao Bagdaski pakt, i da je to izvjestan udarac upućen onim našim savjetnicima, s kojima takođe imamo neke sporazume. Drugovi i drugarice, ja paktove uopšte nikada ne hvalim, a nisam ni Bagdaski pakt kritikovao sada prvi put. Kritikovao sam ga već više puta, i pred rukovodiocima velikih sila, jer smatram – a u to sam se lično i sada na terenu ubedio, da je baš taj pakt jedna stvar koja ljude tamo jako zabrinjava, i da je tačna ona konstatacija, o kojoj sam već govorio, da je to element razjedinjenja, a ne ujedinjenja srednjoistočnih zemalja i svih arapskih naroda i da nosi nove elemente nemira i stvara novi začetak eventualnih sukoba⁴⁴⁸. I ne samo što je potvrdio svoju osudu pakta, već je otvorio i drugu bolnu temu – naoružavanje Egipta: „Ja sam za to da svaki narod ima pravo da se naoružava, a osobito oni narodi koji nemaju naoružanje, radi svoje samoodbrane... Egipat se ne naoružava radi nekog revanša: oni otvoreno kažu da žele sačuvati mir, ali smatraju da imaju pravo da nabave oružje tamo gde mogu (ako već ne mogu svugdje, oni ga nabavljaju tamo gde mogu).⁴⁴⁹

Ovaj govor je značio prihvatanje izazova. Pravo na naoružavanje malih, neangažovanih država ugrađeno je u standardni retorički opus jugoslovenske diplomatije, zajedno sa osudom „paktomanije“. Razvoju odnosa sa trećim svetom je dat prioritet u odnosu na anglo-jugoslovenske odnose. Bio je to neočekivan obrt koji je bacio senku i na godišnji izveštaj britanskog ambasadora iz Beograda, u kojem je stajalo da su „jugoslovenski odnosi za Zapadom, a posebno sa Ujedinjenim kraljevstvom i SAD tokom 1955. ostali prijateljski, i štaviše su ojačani.“. Po prijemu izveštaja, zvaničnik Forin ofisa je dopisao: „Šteta je što se godišnji izveštaji tradicionalno završavaju sa 31. decembrom, što znači da u njemu nema pomena o Titovim izjavama o Bagdaskom paktu. Ovakako kako je, izveštaj ne ukazuje, a trebao bi, na opasnosti koje su se počele očitovati u jugoslovenskom interesantnom obliku prijateljstva sa takozvanim neangažovanim zemljama.“⁴⁵⁰

I zaista, nova orijentacija jugoslovenske spoljne politike sve je više insistirala na disruptivnosti britanske uloge u međunarodnim odnosi-

⁴⁴⁸ J. B. Tito, *n. d.*, knj. X, 395–396.

⁴⁴⁹ *Isto*, 397–398.

⁴⁵⁰ TNA, PRO, FO 371/124267.

ma: „Ko je zainteresovan za održavanje suprotnosti na B(liskom) I(stoku), pa i između Arapa i Izraela? Očigledno velike sile, odnosno Zapad, ali u prvom redu izgleda Velika Britanija“, beležio je Koča Popović.⁴⁵¹ Stare sumnje, koje su u Britaniji uvek postojale oko uloge i odnosa prema Jugoslaviji, aktuelizovane su. Potiskivano nezadovoljstvo zbog jugoslovenskih kritika britanske kolonijalne politike je uzelo maha. Jugoslovenska koncepcija produbljiivanja odnosa sa Egiptom i drugim neutralnim zemljama bez narušavanja postojećih dobitaka više nije funkcionisala. Sukobom sa Britanijom oko Egipta Jugoslavija se obavezala na vođenje aktivne politike u regionu.

*

Hladnoratovski kontekst u kojem je arapsko-izraelski sukob nenadano poprimio sasvim nov politički i ideološki karakter promenio je korenito prirodu jugoslovenskog angažovanja u bliskoistočnim pitanjima. Retorika aktivne miroljubive koegzistencije se morala ispuniti konkretnim spoljnopolitičkim odlukama obavezujućeg karaktera. Nova orijentacija je iziskivala redefinisane ključnih spoljnopolitičkih pretpostavki jugoslovenske diplomatije, pre svega odnosa sa Velikom Britanijom. Uprkos naporu jugoslovenske spoljne politike da se promena izvede uz što manji gubitak, konflikt je bio neizbežan. Morala su se tražiti nova rešenja, kojima bi se branila nova bliskoistočna politika, od kojih se nametalo traženje manevarskog prostora u raskoraku između američke i britanske bliskoistočne politike i konkretizacija vanblokovske saradnje.

⁴⁵¹ IAB, LKP, Zabeleške Koče Popovića, k. 5, f. 1, Etiopija, 9. decembar 1955,

Prazna

Četvrta glava

OBZNANA JUGOSLOVENSKE POLITIKE

*Drug Predsednik smatra da Naseru treba pomoći,
utoliko pre što postoje informacije
da ga neki krugovi na Zapadu namjeravaju rušiti.*

Iz razgovora Tita sa Hruščovom, jul 1956

Igra u anglo-američkom raskoraku

Uprkos britanskom pritisku, Jugoslavija je početkom 1956. nastavila promovisanje političke linije koju je Tito izneo u Kairu. Oštre reakcije Londona su prouzrokovale novo promišljanje značaja odnosa sa Britanijom, koji su već duže vreme opterećivali jugoslovensku diplomatiju u njenim aspiracijama ka približavanju blokovski neangažovanim državama. Jugosloveni su prestali da dele hipertrofiranu percepciju koju su Britanci imali o svojoj svetskoj ulozi. Trezveniji pogled je govorio da jugoslovenska bezbednost daleko više zavisi od stava SAD koje su bile glavni donator u Tripartitnoj komisiji i podržavale su Jugoslaviju nizom bilateralnih angažmana. Stoga je pitanje jedinstva između politike SAD i Britanije bilo od najvećeg značaja. Moglo se rezonovati da, budući da su se zapadne sile trudile da istupaju jedinstveno u pitanjima spoljne politike, komplikovanje odnosa sa Britanijom povlači osipanje jugoslovensko-američkih odnosa. Međutim, u slučaju razlike u pristupu između ova dva nejednaka partnera otvarao se prostor za nekažnjene verbalne izlete koji su služili afirmisanju politike neangažovanosti i približavanju bandunškim zemljama.

Ispostavilo se da pogoršanje odnosa sa Britanijom, posebno u pitanjima vezanim za kolonijalne odnose, ne povlači nužno i korak unazad u odnosima sa SAD. Za razliku od britanske, američka spoljna politika je imala nemali problem u definisanju svog stava prema „sivim oblastima“, kako je Henri Kisindžer (Henry Kissinger) nazivao zone u kojima su razbijanjem kolonijalnih imperija nastajale nove države.⁴⁵²

⁴⁵² Walter Laffebber, *America, Russia and the Cold War 1945–1992*. Međutim, ideja o postojanju sivih zona, u kojima nisu jasno razgraničene blokovske sfere utica-

Američke predsedničke administracije, a u velikoj meri i američka javnost, imale su određene simpatije prema antikolonijalnim pokretima u Africi i Aziji. SAD nisu nosile stigmu kolonizatora, a svoju auru lidera slobodnog sveta bazirale su upravo na podržavanju nacionalne emancipacije. S druge strane, njeni najvažniji saveznici – Velika Britanija i Francuska, bili su direktni gubitnici u ovom procesu i postojala je velika bojazan da opadanje britanskog i francuskog uticaja vodi sovjetizaciji dekolonizovanog prostora. U rešavanju ove nemoguće jednačine SAD su se trudile da što bezbolnije zamene Veliku Britaniju i Francusku u problematičnim zonama, pre svega na Bliskom i Dalekom istoku, ali tako da se ne povežu sa rđavim nasleđem kolonijalnih sila.⁴⁵³ Ajzenhauer je smatrao da SAD ne smeju ugroziti svoj kredibilitet štiteći kolonijalne interese, čak ni britanske: „Britanci uvek misle da je njihov kolonijalizam drugačiji i bolji. Zapravo, ono što oni hoće je da im se pridružimo i da im pomognemo da zadrže njihovu imperiju.“⁴⁵⁴

Ovaj fenomen, čiju dubinu britanska diplomatija nije shvatila sve do svog sueckog debakla, jugoslovenska spoljna politika je umela i da uoči i da iskoristi. U tome je Jugoslovenima pomoglo i ideološko sagledavanje problematike. Još 1951. konzul u Libanu je ukazivao na borbu „koja je počela između SAD i Engleske za monopolno ovladaivanje izvorima sirovina i izvoznim tržištima u zemljama Srednjeg istoka, a pojačala se za vreme Drugog svetskog rata a naročito u posleratnim godinama.“ On je ukazivao na ekonomske posledice penetracije američkog kapitala: „SAD koriste protivurečnosti koje postoje između pojedinih arapskih zemalja, Arapa i Engleza i između reakcionarnih i nacionalno-demokratskih snaga Bliskog i Srednjeg Istoka.“⁴⁵⁵ Na mogućnost razmimoilaženja između SAD i Britanije na Bliskom istoku ukazao je i Leo Mates još 1951.⁴⁵⁶ U jednoj od docnijih instrukcija Marku Nikeziću stajalo je: „Obratiti pažnju na aktivnost SAD u Egiptu, naročito obzirom na američke tendencije za sklapanje bilateralnih ugovora sa poje-

ja, bila je prisutna i u SSSR-u i u SAD. O razvoju odnosa SAD i SSSR-a prema nesvrstanosti više u: Dragan Bogetić, *Evolucija sovjetskih i američkih stavova prema nesvrstanosti*, Istorija 20. veka, 1–2, 1986, 101–128; o stavu vođa SSSR-a prema pokretima nacionalne emancipacije više u: Karen Dawisha, *Soviet foreign policy towards Egypt*, London 1979, 5–8. Tragovi preorijentisanja spoljne politike SSSR-a i prevazi- laženja Ždanovljevog isključivog tumačenja mogu se pratiti od 1951.

⁴⁵³ Lafebber, *n. d.*, 157. Amerikanci nisu bili voljni da se dublje angažuju u kolonijalnim sukobima u kojima potencijalni protivnik ne bi bio komunistički pokret već pokret za nacionalno oslobođenje. To se najbolje pokazalo u njihovom odsustvu konkretne podrške francuskim operacijama u Vijetnamu. Više u: S. Ambrose, *n. d.*, 229–230.

⁴⁵⁴ S. Lucas, *n. d.*, 19.

⁴⁵⁵ ASCG, SKJ IX/70., IV-4, Referat Lazara Lilića *Liban i Sirija*.

⁴⁵⁶ DASC, PA, 1951, Egipat, f-67, 13.

dinim zemljama posle neuspeha u stvaranju Komande odbrane Bliskog i Srednjeg istoka.⁴⁵⁷ I u memorandumu koji je avgusta 1952. sastavio savetnik egipatskog poslanstva Čedomir Cvrlija, u DSIP-u je podvučeno gotovo sve što se odnosi na različite stavove Velike Britanije i SAD.⁴⁵⁸ Jugoslovenska percepcija međunarodnih odnosa računala je na „podzemnu borbu koja se na celom prostoru vodi između SAD i Velike Britanije – a mi smo svesni da se i tu radi o sukobu dvaju imperijalizama, premda imperijalizama različitih koncepcija.“⁴⁵⁹ Ocena o dubini protivrečnosti između ovih imperijalizama dolazila je iz uverenja o neminovnosti sukoba usled prisustva američkog kapitala koji u regionu zaoštrava „protivrečnosti, koje postoje između pojedinih arapskih zemalja, Arapa i Engleza i između reakcionarnih i nacionalno-demokratskih snaga Bliskog i Srednjeg Istoka.“⁴⁶⁰ Pred kraj 1955. DSIP je bio mišljenja da se američki „predlozi za smirivanje situacije i rešavanje arapsko-izraelskog spora mogu oceniti kao prilična korektura dosadašnjeg američkog stava... oceni i rešavanju problema na Bliskom i Srednjem Istoku prilazi se na politički način, nasuprot dosadašnjim nastojanjima da se te probleme prikaže u prvom redu kao vojno-strateške i da ih se rešava takvim kombinacijama.“⁴⁶¹

Jugoslavija je čak dublje verovala u neslogu SAD i Britanaca od Nasera, koji je smatrao da SAD do kraja podržavaju politiku Velike Britanije u stvaranju paktova.⁴⁶² SAD, međutim, kritiku paktova nisu smatrale nužno nepoželjnom. Uticajni američki ambasador u Kairu Bajrod pitao je maja 1955. Nikezića šta on misli o tom paktu. Kada je Nikezić izneo svoje rezerve, američki kolega mu se gotovo pridružio.⁴⁶³ I američki ambasador u DSIP-u je još sredinom februara slično mogao čuti da Naser „kritikuje paktove, sa čim mi ne možemo da se ne složimo.“⁴⁶⁴ Sve se više potvrđivalo da Amerikanci ne odobravaju britansku politiku na Bliskom istoku, da su mišljenja da se Britanija upušta u niz političkih kombinacija koje ni finansijski niti vojno ne može da podrži, i da SAD u tome neće pomagati, već će se upustiti u samostalno davanje ekonomske pomoći regionu, bez političkih uslovljavanja.⁴⁶⁵ Amerikance je više brinuo prodor sovjetskog oružja, a po ovom pitanju su Ju-

⁴⁵⁷ DASC, PA, 1953, Egipat, f-21, 415491, *Latinovičev telegram Nikeziću*.

⁴⁵⁸ DASC 1952, Egipat, f-68, 13, 410696.

⁴⁵⁹ *Šta se događa na obalama Nila?*, Međunarodna politika, 16. mart 1953, 21–22.

⁴⁶⁰ ASCG, 509, IX, S/c, k18, 498, Spoljnopolitička dokumentacija, *O pitanju prodiranja američkog imperijalizma u zemlje Bliskog i Srednjeg istoka*.

⁴⁶¹ DASC, PA, 1955, Egipat, f-54. *Elaborat Bliski i Srednji istok*, 39.

⁴⁶² APR, KPR, 1–2/5–2, *Beleška o razgovoru ambasadora Nikezića s predsednikom vlade Gamal Abdel Naserom*, 4. decembar 1955.

⁴⁶³ DASC, PA 1955 Egipat, f-15, 46451.

⁴⁶⁴ DASC, PA, 1955, Egipat, f-59, 43014.

⁴⁶⁵ APR, KPR, 1–5-b, UAR, *Srđa Prica Koči Popoviću*, 29. decembar 1955.

gosloveni istupali opreznije. Prilikom sastanka Koče Popovića sa Dalesom u Ujedinjenim nacijama, koji je protekao u srdačnoj atmosferi, obeleženoj najavom Dalesove posete Jugoslaviji, pomenut je i ovaj slučaj. Dales je izrazio nezadovoljstvo zbog sovjetskog uvoza oružja, čemu se Popović pridružio.⁴⁶⁶ Tako je jugoslovenska spoljna politika, ne ponajmanje na osnovu ideološki zasnovanih procena, računala na neminovnosti sukoba između nužno suprotstavljenih imperijalizama Velike Britanije i SAD. Međutim, nije bilo moguće ustanoviti koliko je sukob dubok.

Napetosti u regionu

Posle Titovog povratka iz Kaira nije bilo moguće jasno proceniti značaj ovih protivrečnosti. Sa američkom podrškom ili bez nje, pokušaji širenja Bagdadskog pakta nisu se ograničili na pristupanje Irana. Početkom 1956. Jordan je bio pod velikim pritiskom da uđe u pakt usled čega je odnos Velike Britanije i SAD prema Egiptu bivao sve oštriji tokom proleća 1956.⁴⁶⁷ Britanci su ubeđivali Amerikance da se Naseru ne može verovati i da je pitanje trenutka kada će se potpuno okrenuti Sovjetima, ili pokušati da se na osnovama antizapadne retorike stavi na čelo arapskog sveta. Međutim, Amerikanci su i dalje imali rezerve prema britanskoj politici, u šta ih je uverila upornost Jordana u odbijanju Bagdadskog pakta i otkaz koji je jordanski kralj Husein uručio britanskom generalu Glebu (John Bagot Glubb), dugogodišnjem komandantu jordanske Arapske legije.⁴⁶⁸ „Pokušali smo da učinimo da Britanci uvide opasnosti od pritiskanja Jordana da uđe u Severni lanac. Oni su slepo srljali i tek sada pate od jednog od najtežih diplomatskih poraza koje je Britanija primila u zadnjih nekoliko godina,“ rekao je Ajzenhauer.⁴⁶⁹

Početkom februara 1956. sastali su se u Vašingtonu Ajzenhauer i Idn, a ovaj sastanak je pažljivo analiziran u jugoslovenskoj diplomatiji. Po pitanju Bliskog istoka ambasador Velebit je zaključio da Britanci kritikuju Amerikance što ne žele da regionalnu pomoć upućuju preko organa Bagdadskog pakta i time se distanciraju od njega, ali je zaključio da su i Velika Britanija i Amerika zaključile da se sa Naserom mora saradivati i da je izgradnja Asuanske brane dobar put ka toj saradnji.⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ DASC, PA, 1955, Egipat, f-59, 412692.

⁴⁶⁷ Pečar je iz Kaira sa pozitivnom konotacijom pisao o tome da su decembar-ski događaji 1955. smanjili šanse za pristup Jordana paktu i izrazio nadu da će Jordan održati nezavisnu politiku. – Zdravko Pečar, *Jordanski decembar*, Borba, 25. januar 1956.

⁴⁶⁸ DASC, PA, 1956, Engleska, f-19, 43488.

⁴⁶⁹ Prema K. Kyle, *n. d.*, 91.

⁴⁷⁰ DASC, PA, 1956, Engleska, f-19, 41846.

Britanci su bili uplašeni za Suecki kanal i dragocene naftovode, ogorčeni mogućnošću da im neprijateljski nastrojen lider „drži šaku na dušniku“.⁴⁷¹ Ocenjujući ovu promenu, Velebit je smatrao da ona znači da će Britanija i dalje insistirati na politici podrške paktovima na Bliskom istoku, da će to dovesti do daljeg regionalnog opadanja britanskog uticaja i distanciranja opozicije od vladine politike.⁴⁷² Jugosloveni su međutim znali da nije verovatno da će kreditiranje Asuanske brane, koje je Naser u poruci Titu okarakterisao kao zapadni pokušaj „da imaju stvarnu kontrolu nad egipatskom ekonomijom“, uroditi plodom.⁴⁷³

Titova „izdaja“ u Kairu je samo još jednom potvrdila Britancima da je saradnja sa Naserom nemoguća. Smatrali su da je Naser potpuno u sovjetskim rukama i da planira da njihovu podršku iskoristi da bi svoju vlast preneo na čitav region od Libije do Sirije. Marta 1956. Britanci su uspeli da ubede svoje američke partnere u neumitnost podrivanja Naserove vlasti. Od tada je zajednička tajna politika ove dve sile bila usmerena ka njegovom uklanjanju i dovođenju na vlast neke druge, prijateljske snage u Egiptu.⁴⁷⁴ Slična paranoja vladala je i u Egiptu – Egipćani su smatrali da Bagdadski pakt nije dovršena struktura i da se sprema njegovo proširenje na Jordan, Libiju, Siriju i Saudijsku Arabiju.

Situaciju je komplikovala i pozicija Francuske u Alžiru, koji je, premda u severnoj Africi, konstitucionalno predstavljao njen integralni deo, jedan od prekomorskih departmana. Tenzija u toj oblasti prerasla je tokom 1956. u oružani sukob između francuskih stanovnika (kolonista) i Alžiraca. Smirivanje sukoba bio je glavni zadatak novoformirane vlade Gi Molea (Guy Mollet), ali ga je njegov put u Alžir februara 1956. samo uverio u snagu ustanika i u snagu podrške koju je ustanku davao Naser. Ovo je bio ključni problem francuske vlade, koja nije nameravala da od Alžira napravi novu Indokinu i čija je politika bila usmerena na nagodbu sa ustanicima. Francuzi su se nadali jugoslovenskoj pomoći u rešavanju alžirskog pitanja. Uzdali su se da bi Tito mogao upotrebiti svoj uticaj kod Nasera u potrazi za pomirljivim rešenjem. Međutim, alžirsko pitanje predstavljalo je za Jugoslaviju još jedan način da se uključi u mediteranska zbivanja, ne nužno na strani Zapada. Suštinu jugoslovenskog uloga u ovoj stvari dobro je opisao tadašnji ambasador u Parizu Aleš Bebler: „Alžirci su nam bili simpatični, pomagali smo im, slali municiju i oružje, no ipak smo pokušavali da održimo

⁴⁷¹ Derek Varble, *The Suez crisis 1956*, 11. O značaju Sueckog kanala za Britaniju: K. Kyle, *n. d.*, 136. Fraza je Idnova, izrečena na prvom sastanku u noći nacionalizacije kanala.

⁴⁷² DASC, PA, 1956, f-19, 43837.

⁴⁷³ DASC, PA, str. pov., 1956, f-1, 91, *Zabeleška o razgovoru ambasadora Nikezić sa predsednikom vlade Naserom*, 1. februar 1956.

⁴⁷⁴ Prema: W. S. Luis, *n. d.*, 116.

dobre odnose i sa Francuskom.⁴⁷⁵ Jugoslavija se po pitanju Alžira našla spram Francuske u sličnoj poziciji kao po pitanju Egipta spram Britanije, što nije promaklo analitičarima Forin ofisa.⁴⁷⁶ Razumljivo, alžirsko pitanje je bilo jedna od glavnih tema Titovog sastanka sa francuskim rukovodstvom u Parizu 6–11. maja 1956.⁴⁷⁷ Još pre polaska Tito je francuskim novinarima dao izjavu u kojoj je istakao da ima razumevanje za teškoće francuske vlade vezane za problem Alžira i da se nada mirnom rešenju. Na pitanje da li se prihvatio posredništva, on je rekao da nije formalno, ali da se nada da bi mogla biti veoma korisna razmena stavova i informacija koja je već po sebi posredovanje.⁴⁷⁸ Pred odlazak je primio i telegram od Mulaja Merbaha, generalnog sekretara alžirskog nacionalnog projekta, koji ga je molio da se založi za demokratska prava Alžiraca.⁴⁷⁹

U razgovorima Tito je pristupio problemu posredno, ukazujući na značaj Egipta za njegovo rešavanje: „Ima ljudi u Egiptu koji znaju da Francuska ne može danas napustiti Alžir.“⁴⁸⁰ Njegovi sagovornici su „održali dugu tiradu o Severnoj Africi. Tito se nije obavezivao, ali je svojim domaćinima ostavio utisak da ima neke nade da bi mogao da traži umerenost od pukovnika Nasera.“⁴⁸¹ U zajedničkoj izjavi Tita i predsednika Renea Kotija (Rene Coty) stajalo je: „U toku iskrene razmene mišljenja o problemima Severne Afrike predsednik vlade Gi Mole izložio je posebnu situaciju Alžira i politiku koju tamo primenjuje francuska vlada. Predsednik Tito mu je pružio uveravanja da će jugoslovenska vlada podržati sve napore u cilju liberalnog rešenja alžirskog pitanja.“⁴⁸² Sastanak je ostavio Tita u uverenju da se može na-

⁴⁷⁵ Aleš Bebler, *Kako sam hitao*, Beograd 1980, 275. Više o Jugoslaviji i alžirskom pitanju: Dragan Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1962*, 138–146.

⁴⁷⁶ TNA, PRO, FO 371/124282, RY 10317/14, 10. maj 1956.

⁴⁷⁷ Poseta je bila planirana za kraj 1955, ali ju je Tito otkazao, po jugoslovenskom obrazloženju, zbog prepune agende. Francuzi su pak bili mišljenja da je Tito odustao jer „ne želi da poseti Pariz dok su problemi u Severnoj Africi toliko na vestima“. TNA, PRO, FO 371/118023, WY 10314/9. Novim terminom (maj 1956) Francuzi nisu bili prezadovoljni, zbog toga što je Titova poseta SSSR-u bila najavljena za jun, pa su strepeli da bi izgledalo kao da je Tito preuzeo da posreduje između Francuske i SSSR-a i da će se ostaviti utisak da Francuska stremlji vanblokovskoj poziciji. – TNA, PRO, FO 371/124282, RS 10317/3, *Paris Embassy to Foreign Office*, 17. februar 1956.

⁴⁷⁸ J. B. Tito, *n. d.*, knj. XI, 38.

⁴⁷⁹ APR, KPR, I-a-1, *Telegram generalnog sekretara alžirskog nacionalnog pokreta Moulaz Marabh-a*.

⁴⁸⁰ APR, KPR, 1–2/6, *Zabeleška o razgovoru predsednika republike Josipa Broza Tita i predsednika vlade Francuske Gi Molea u plati Matinjon*, 8. maj 1956.

⁴⁸¹ TNA, PRO, FO 371/124282, RY 10317/14.

⁴⁸² ASCG, SKJ, 507/9, 117, Sirija, *Naš stav po nekim pitanjima Bliskog istoka*.

ći zajedničko tle čak i za saradnju između Egipta i Francuske, ako se Egipat okane Alžira i ako Francuska nastavi da napada Bagdadski pakt.⁴⁸³

Ove i druge utiske Tito je preneo Naseru u dužem pismu poslatom 23. maja egipatskom vođi, pozivajući ga da poseti Jugoslaviju: „Dao sam im (francuskim vođama – prim. V. P.) svoje utiske o tvojoj zemlji. Informisao sam ih o konstruktivnim ciljevima koje ti i tvoje kolege tražite. Francuska vlada se ne slaže sa Bagdadskim paktom... ali oni imaju svoje probleme koji ih truju, pre svega Alžir... Ne bi bilo razumno očekivati od sadašnje vlasti i Gi Molea da se odreknu francuskih interesa u Alžiru i da se slože sa svim ustupcima koje traže alžirski ustanici. Gospodin Pion i druge određene ličnosti su spremne da priznaju nacionalne karaktere Alžira, ali oni smatraju da se ovo pitanje može urediti samo liberalnim putem u okviru Francuske, gde bi Alžir dobio određenu individualnost i mogućnost da gura nacionalni razvoj. Mi imamo utisak da oni smatraju da bi tvoje sugestije ustanicima u ovom cilju bile korisne – ako bi ih ti smatrao oportunističkim. Mi razumemo, naravno, delikatnost ovog pitanja tako da to pominjem više zarad informacije. Po mom mišljenju realistična ocena alžirskog problema u sadašnjem periodu je da ustanici nemaju šanse danas da oružanom borbom postignu ono što zahtevaju... najbolji kurs bio bi da se postepeno rešava ono što se može rešiti, jer u suprotnom, verujem da su francuski lideri u pravu kada kažu da će neko drugi verovatno zauzeti njihovo mesto, ako oni odu, a to ne bi bilo korisno za samo stanovništvo Alžira.“⁴⁸⁴ Naser je na ovu poruku odgovorio mnogo kraćim pismom u kojem je naglasio da su za krizu krivi isključivo Francuzi i da sada žanju posledice svoje nerealne politike.⁴⁸⁵

Ipak, Francuzi nisu odustali od nade da bi im Naser mogao biti od pomoći u rešavanju alžirskog pitanja. Francuski ministar spoljnih poslova Kristijan Pino (Christian Pineau) posetio je Nasera u martu i egipatski vođa mu je obećao da alžirski ustanici neće trenirati u Egiptu, ali je odbio da obeća da će prestati da ih snabdeva oružjem. U Parizu su se i dalje nadali da bi Jugoslavija mogla biti od pomoći. „Francuski ambasador nije uveren da se na Jugoslaviju može računati da neograničeno pokazuje razumevanja za francuske interese, ali on misli da je spremna da Francuskoj dâ vremena da smisli neko rešenje u Alžiru i da Francuskoj vladi dâ prostora na mnogim konkretnim pitanjima zbog njenog zadovoljstva Pinoovom spoljnom politikom. Sekretar inostranih poslo-

⁴⁸³ DASC, PA, str. pov., 1956, f-1, Francuska, 412, *Popovićev telegram Kairu od 23. aprila 1956.*

⁴⁸⁴ Heikal, *Nasser*, 112–113.

⁴⁸⁵ APR, KPR, 1–1/1284, *Poruka predsednika republike Josipa Broza Tita, predsedniku egipatske republike Gamal Abdel Naseru i odgovor predsednika Nasera.*

va je takođe rekao francuskom ambasadoru da se nada da će Naserova poseta Beogradu biti korisna u dovođenju njega u kontakt sa pitanjima od opšteg značaja i možda za omekšavanje njegovog stava o specijalnim arapskim pitanjima.⁴⁸⁶ Posetu Beogradu Francuzi su iskoristili da pod jugoslovenskim pokroviteljstvom ponude tajni sastanak predstavnicima alžirskog pokreta otpora.

Za razliku od predstavnika kolonijalnih sila, Amerikanci su se još uvek nadali da će uspeti da pridobiju Nasera, oslanjajući se prevashodno na elemente ekonomskog i političkog pritiska, pre svega uslovljavanjem svoje podrške za projekat izgradnje Asuanske brane.⁴⁸⁷ Međutim, ovaj pritisak je sve teže padoo Egipćanima, pa su tražili od vlada Velike Britanije i SAD i od Svetske banke da se do 1. marta nedvosmisleno odrede da li će bezuslovno odobriti finansijska sredstva za izgradnju brane. U suprotnom, najavljuvao je Naser preko posrednika, Egipat je nameravao da prihvati sovjetsku ponudu.⁴⁸⁸ Naser je dosledno poslušao Titov savet da projektom izgradnje brane balansira između blokova. Međutim, u takvoj politici Egipat se donekle preigrao priznavši sredinom maja Kinu.⁴⁸⁹ Ova odluka je bila posebno važna u promeni američkog stava prema Naseru. Amerikanci su svoje nezadovoljstvo izrazili otežavanjem uslova Egiptu za kreditiranje izgradnje Asuanske brane. Štaviše, bilo je samo pitanje trenutka kada će uskratiti pomoć koju su obećali u izvođenju ove ogromne investicije. Dalesovu ideju da finansiranjem projekta pridobije Nasera za Zapad od samog početka kritikovalo je nekoliko lobija u SAD. Priznanje Kine je dodatno uticalo na njega da odustane od te ideje.⁴⁹⁰ Izgledalo je sasvim nesuvislo finansirati projekat elektrifikacije i modernizacije Egipta dok se na njegovom čelu nalazi vlada čiji se interesi razilaze sa američkim. Sem toga, veličina celog poduhvata bila je takva da je u Stejt departmentu prevladalo mišljenje da je bolje prepustiti njegovo izvođenje Sovjetima. Naser je takođe zaoštravao, ne ostavljajući prostora za nade da će se odnosi spontano popraviti. Situaciju nije poboljšala najava nove Šepilovljeve posete Egiptu sredinom juna, jer su na Zapadu smatrali da on donosi definitivnu sovjetsku ponudu za finansiranje Asuanske brane.

⁴⁸⁶ TNA, PRO, FO 371/124274, 12. jul 1956.

⁴⁸⁷ DASC, PA, 1956, Egipat, f-15, 43994.

⁴⁸⁸ DASC, PA, 1956, Egipat, f-15, 41355.

⁴⁸⁹ Naser nije najavio Nikeziću ovaj potez prilikom njihovog sastanka 10. maja. On ga je pitao za mišljenje o priznanju Kine. Nemajući instrukcije, Nikezić je izbegao odgovor, ali je bio mišljenja da sada nije pravo vreme za to. Jugoslavija je podržala ovaj Naserov potez, jer je i sama u to vreme normalizovala odnose sa Kinom. – DASC, PA, 1956, Egipat, f17, 47142.

⁴⁹⁰ Više: Ambrose, *n. d.*, 248–249.

Moskovski ugao

U istrajavanju na kursu podrške Egiptu uprkos homogenizaciji antiegiptaskih stavova na Zapadu Jugoslaviji je išla na ruku diplomatska akceleracija koja je usledila narednih meseci, a koja je bila u neposrednoj vezi sa procesom destalinizacije u lageru, započetim Hruščovljevim referatom februara 1956.⁴⁹¹ Dvadeseti kongres KP SSSR nije doneo samo kritiku staljinizma, već i preokret u spoljnoj politici SSSR-a. Hruščovljev spoljnopolički referat posvetio je veliku pažnju „snagama mira“ u svetu, aludirajući na nosioce vanblokove politike. Postalo je očito da sovjetska diplomatija nije spremna da proglasi svoj dezinteresman ni za koji region u svetu, pa ni za Bliski istok. Ova promena se osetila već aprila 1956. prilikom Bulganjinove i Hruščovljeve posete Londonu, praćene razgovorima koji su se doticali i bliskoistočnih prilika. Ser Ajvonu Kirkpatriku se činilo „da su Rusi stavili do znanja da će im praviti opasne probleme baš na Bliskom istoku“. Razgovori su bili napeti. Kada je Idn otvorio mogućnost preventivne vojne akcije Izraela, napomenuvši da bi on, da je izraelski premijer, udario Egipat sada dok može, Hruščov mu je odvratio da bi onda Arapi verovatno dobili dobrovoljce iz SSSR-a.⁴⁹² I kominike je bio vrlo neodređen i pozivao se na poštovanje postojećih rezolucija i obezbeđenje miroljubivih rešenja u međunarodnim odnosima.⁴⁹³

Usledile su Naserova poseta Moskvi u avgustu i Titov odlazak u Sovjetski Savez. Titova poseta Moskvi sa početka juna koincidirala je sa promenom na kormilu sovjetske spoljne politike. Poslednjeg predstavnika tvrde linije, Molotova, zamenio je Dimitri Šepilov, jedan od glavnih promotera povećanog sovjetskog prisustva u vanblokovskim zemljama. Moskovski sastanak i propratna deklaracija znatno su ojačali Titovu poziciju, što mu je bilo od velike pomoći u održavanju ravnopravnog odnosa sa sagovornicima poput Nehrua i Nasera, koji su bili na čelu daleko većih država. Egipćani su bili oduševljeni Titovim spoljnopoličkim uspehom u Moskvi.⁴⁹⁴ Za ove uspehe bili su zainteresovani i Britanci. Ponovo se otvorilo pitanje poverenja u Tita i opravdanosti

⁴⁹¹ O referatu: Fransa Fire, *Prošlost jedne iluzije*, 544–550.

⁴⁹² Više: K. Kyle, *n. d.*, 106. Rusi su držali detalje u tajnosti. „Posetio sam britanskog ambasadora u Moskvi Hajtera. Moram ovdje da zabilježim da sam od njega saznao više o trenutnim odnosima V. Britanije i SSSR-a te o predstojećoj poseti Hruščova i Bulganjina Londonu, nego od svih deset „zamijesitelj“ Molotova, sa kojima sam se susretao ovih dana i koji pripremaju tu posjetu“. – V. Mićunović, *n. d.*, 68. O rezultatima te posete i posle nje se malo znalo, Mićunović je tek primetio da se radi o dragocenom iskustvu za sovjetske državnike. – *Isto*, 75.

⁴⁹³ *Borba*, 27. april 1956.

⁴⁹⁴ DASC, PA, Egipat, f-17, 1956, 410263, *Odjek posete predsednika Tita Francuskoj i SSSR-u*.

pomoći Jugoslaviji, pokrenuto Idnovim sumnjama. Ovo nepoverenje je svoj izraz dobilo u sporu između britanskih ambasadora u Moskvi (Vilijema Hajtera) i Beogradu (Franka Roberta). Hajter je smatrao da je Titov dolazak definitivno označio povratak Jugoslavije u lager i krah zapadne politike podržavanja Tita. Roberts nije sagledavao stvari tako jednoznačno i dalje je naglašavao da jugoslovenski rukovodioci održavaju ekvidistancu kao preduslov svog opstajanja. Premda je Roberts nesumnjivo bio bliži istini, Hajterovo mišljenje je bilo uticajno, jer je više odgovaralo aktuelnom stavu u Vajtholu – preispitivanju politike podržavanja Tita. Po ishodu ove rasprave, Roberts je Tita morao obavestiti da „mi pozdravljamo napredak u jugoslovensko-sovjetskim odnosima... ali su predsednikove izjave... stvorile utisak da bi Jugoslavija mogla da se odvoji od Zapada prema Sovjetskoj orbiti.“⁴⁹⁵ Tito je odbacio ovu optužbu, a jugoslovenska štampa je nastavljala sa kritikama britanske spoljne politike povodom kiparskog i egipatskog pitanja, što je navelo premijera Idna da, videvši izveštaje o tome, napomene: „Mislim da bi trebalo oštro da razgovaramo sa Jugoslovenima.“⁴⁹⁶

Britance je posebno interesovalo da li je u Moskvi pokretano pitanje Bliskog istoka. Jugoslovenska strana nije imala šta da kaže o tom pitanju, jer Bliski istok, kako je Koča Popović predstavio stvar Robertsu, nije bio predmet razgovora. Rekao mu je da se razgovaralo samo o Alžiru pri čemu su Jugosloveni pokušali da ubede Ruse u ispravnost francuskog stava. Ipak, Roberts nije bio ubeđen da se o Bliskom istoku nije razgovaralo.⁴⁹⁷ U govoru na centralnom mitingu u Moskvi Tito je pomenuo Srednji istok kao potencijalnu zonu konflikta.⁴⁹⁸ S druge strane, zajednička osuda kolonijalne politike zapadnih država sugerisala je da sovjetska strana nema nameru da se uzdrži od afro-azijskih (pa time i bliskoistočnih) pitanja, a da jugoslovenska strana nema nameru da joj pri tom pravi probleme. Sem toga, razgovor o Alžiru je po implikaciji bio u neposrednoj vezi sa zapadnom politikom prema Naseru. Ustanak u Alžiru je već poprimio ozbiljne razmere, a jedan od vodećih podstrekara i snabdevača ustanika bio je upravo Naser. Roberts je sumnjao sa pravom. U Moskvi je o Naseru bilo reči. Od sedam tačaka dnevnog reda iz političkih odnosa dve (Alžirsko pitanje i Bliski i Daleki istok) su bile u neposrednoj vezi sa Egiptom i situacijom u regionu.⁴⁹⁹ Tito je ponovo zastupao njegove interese pred Hruščovom: „Drug Predsednik

⁴⁹⁵ TNA, PRO, FO 371/12421.

⁴⁹⁶ TNA, PRO, PREM 11/2206, 3–7.

⁴⁹⁷ TNA, PRO, FO 371/12421, RY 1022/59.

⁴⁹⁸ J. B. Tito, *n. d.*, knj. XI, 121.

⁴⁹⁹ IAB, LKP, Zabeleške Koče Popovića, k. 5, f. 3, Kremlj, 5. jun 1956.

smatra da Naseru treba pomoći, utoliko pre što postoje informacije da ga neki krugovi na Zapadu namjeravaju rušiti.⁵⁰⁰

Brionski samit

Uprkos pritiscima iz Moskve, Vašingtona, Pariza i Londona, a možda baš i zbog njih, približavanje blokovski neangažovanih zemalja je nastavljeno tokom čitave prve polovine 1956, da bi bilo krunisano sastankom Tita, Nehrua i Nasera 18. i 19. jula na Brionima. Ovaj događaj, nazvan Brionskim samitom, privukao je i u svoje vreme priličnu pažnju, a u retrospektivi je, posebno posle Beogradske konferencije i nastanka nesvrstanosti, skliznuo u legendu i postao deo priče o nastanku pokreta nesvrstanih, jednog od konstitutivnih mitova socijalističke Jugoslavije. Tim više iznenađuje što sam samit nije bio predmet posebnog interesovanja istraživača. Preko njega se prelazilo olako, on se spontano ugradio u projektovanu sliku razvoja nesvrstanosti, kao logičan ishod približavanja spoljnopolitičkih stavova Indije, Egipta i Jugoslavije: „Okolnost što se Nehru, vraćajući se iz Londona u Indiju, zadržao u Jugoslaviji, podesno se poklopila sa posjetom Nasera Jugoslaviji.“⁵⁰¹ Ta pogodnost pretvorila se u „početak djelovanja u pravcu stvaranju pokreta nesvrstanih zemalja, iako se tu još ne pominje termin nesvrstanost“.⁵⁰² Međutim, u ovoj samit-diplomatiji nije bilo spontanosti. Način na koji je do samita došlo, njegov tok i ishod, a posebno razvoj događaja neposredno posle Briona razbijaju sliku o „nastanku nesvrstanosti“, sa posebnim žarom stvaranu u Jugoslaviji, koja je, kao domaćin sastanka, polagala posebno pravo na njegov značaj.

Inicijativa i očekivanja

Do trojnog sastanka se došlo mučnim usaglašavanjem prenatrpanih letnjih agendi trojice državnika. Isprva je bila zakazana samo Nehruova poseta Jugoslaviji. On je trebalo da pri završetku svoje evropske turneje doputuje sredinom jula u Jugoslaviju (18–22. jul), gde je nameravao da održi konsultovanje sa indijskim diplomatskim predstavnicima u Evropi i da se tom prilikom sastane sa Titom. Sa druge strane, Naser je nameravao da poseti Jugoslaviju tokom avgusta u sklopu turneje u kojoj bi prethodno posetio SSSR i istočnoevropske zemlje. Ova poseta je bila uzvratna, na poziv koji mu je Tito uručio još u januaru u Kairu.

⁵⁰⁰ APR, KPR, 1–2/7–1, *Zabeleške o razgovorima u Kremlju*.

⁵⁰¹ Leo Mates, *Nesvrstavanje*, 253.

⁵⁰² Leo Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, 136.

Do promene planova je došlo na Nehruovu inicijativu. Indijski predstavnici u Kairu i Beogradu su se početkom maja raspitivali da li bi Naser (odnosno Tito) imao nešto protiv ukoliko bi Nehru posetio Jugoslaviju tokom Naserovog boravka u njoj.⁵⁰³ Naser nije imao ništa protiv, a ni Tito, pa se pristupilo novom usklađivanju rasporeda. Savetovanje indijskih diplomata je otkazano, što je predviđeni Nehruov boravak skratilo na 18. i 19. juli. Dakle, samit bi iziskivao promenu Naserovih planova. On bi morao da odvoji posetu Jugoslaviji od posete lageru. Uviđajući potencijalnu korist od trojnog sastanka, Naser je bio spreman na ovu promenu. On se preko egipatskog ambasadora u Beogradu i ranije zalagao za bliže kontakte i informisanje između trojice lidera.⁵⁰⁴ Posle nekoliko pokušaja usklađivanja njegov boravak je fiksiran za 12–19. jul.⁵⁰⁵ Pet dana je bilo predviđeno za bilateralne kontakte, a poslednja dva za samit. Štaviše, Naser je konstruisao još obimniji plan, koji je posle Briona predviđao zajednički odlazak u Kairo sa Nehruom.

Tito je lako pristao na ove promene, koje su ga dovodile u prestižnu ulogu domaćina sastanka koji bi mogao da pretenduje na istorijski značaj. Ovakav obrt izgledao je i kao zgodan način za popravljavanje utiska koji je ostavila Titova poseta Moskvi. Veljko Mićunović, ambasador u SSSR-u, osećajući da se klatno jugoslovenske diplomatije pomerilo suviše ka Istoku predlagao je „da baš sada idemo na potpisivanje nekog krupnijeg ekonomskog ugovora s nekom od zapadnih država, s Amerikancima ili zapadnim Evropljanima – svejedno... To može samo ojačati našu poziciju prema SSSR-u, kao što će ojačati i osnovne elemente politike mirne koegzistencije.“⁵⁰⁶ Umesto ovog pravca, afirmacija vanblokovske politike izgledala je kao još primamljivija protivteža sovjetskom uticaju. Sem toga, Tito je uložio veliku energiju u približavanje Nehrua i Nasera, posebno hvalivši egipatskog vođu u pismu Nehruu pisanom početkom marta u kojem je Naserova politika aktivnog neutralizma opisivana kao veoma bliska politici miroljubive koegzistencije. Tito se Nehruu pozitivno izjasnio o promenama u Egiptu, pa i o volji Egipta da počne pregovore sa Izraelom. Hvalio se da je o slabostima Bagdaskog pakta „otvoreno govorio, bez obzira na to što sam s tim u vezi doživeo prilično galame na Zapadu.“⁵⁰⁷ Ova poruka je dobro

⁵⁰³ DASC, PA, 1956, Indija, f-17, 46870.

⁵⁰⁴ Egipatski ambasador je tražio i konkretniju podršku od Jugoslavije, raspitujući se kod Popovića o mogućnosti da Tito pošalje Naseru pismo o međunarodnoj situaciji. Ovaj zahtev je obrazlagao mišljenjem da situacija iziskuje međusobno obaveštavanje na relaciji Tito-Naser-Nehru. – (14. maj) DASC, PA, 1956, Egipat, f-17, 47951.

⁵⁰⁵ DASC, PA, 1956, Egipat, f-17, 48995.

⁵⁰⁶ Veljko Mićunović, *Moskovske godine*, 105.

⁵⁰⁷ APR, KBR, 1-1-362, *Poruka Predsednika Republike Josipa Broza Tita predsedniku vlade Indije*, 1. mart 1956.

prihvaćena u Delhiju, gde se isticalo da „kada je reč o Evropi, a posebno o SSSR-u, tada i smatramo poslednjom reči ono što kaže predsednik Tito“.⁵⁰⁸ Istovremeno, jugoslovenska diplomatija je približavala i Indiju Egiptu. Jugoslovenski ambasador Crnobrnja je ublažavao nezadovoljstvo egipatskog ambasadora u Delhiju, koji je smatrao da je Nehru sebičan i da ne želi da podrži ni Naseru ni bližu saradnju trojice lidera.⁵⁰⁹

U promenjenim okolnostima jugoslovenska diplomatija se ozbiljno pripremala za sastanak trojice, koji je nenadano predstavljao šansu za svetsku afirmaciju vanblokovske koncepcije. Vršene su pripreme i za tok razgovora i za deklaraciju koja bi iz njih trebala da proizađe. Bilo je očigledno da će, pored uopštene podrške vanblokovskoj akciji, Bagdaski pakt i alžirska kriza biti potencijalne konverzacione teme. Međutim, jugoslovenska diplomatija nije precenjivala mogućnosti razmene mišljenja trojice: Razgovori „Pored pitanja o kojima će biti izraženi naši stavovi, a u koje spadaju odnosi sa SSSR-om...ocena njihove politike, odnosi sa Zapadom, ocena čitave međunarodne situacije, OUN...atomska agencija, biće reči i o pitanjima koja najviše interesuju Naseru: arapsko-izraelski odnosi i alžirsko pitanje...Nehru će obavestiti o svojim razgovorima u Londonu i Bonu, a Naser... o poseti Šepilova.“⁵¹⁰ Štampa je pak objavila vest o trojnom sastanku 1. jula, u *Borbi* je on opisan kao „susticaj... pozitivnih tendencija i progresivnih težnji.“ Brižljivo je naglašeno da „miroljubiva i aktivna koegzistencija leži u osnovu međunarodne orijentacije Indije, Egipta i Jugoslavije.“⁵¹¹ Egipatska štampa je pridavala sastanku još veći značaj. *Al-Ahram* je čak svojim čitaocima ponudio mogući dnevni red konferencije: „(1) sporovi između istoka i zapada, 2) alžirsko pitanje, 3) problemi Srednjeg istoka i naponi Egipta da oslobodi ovu oblast od britanskog uticaja, 4) učvršćivanje veza između zemalja koje žele da ostanu izvan blokova).“⁵¹²

Nehruu nije bila sasvim po volji pompa sa kojom su Naser i Tito prihvatili njegovu ponudu. Naravno, on je bio radoznao da čuje Titove utiske iz SSSR-a. U izvesnom smislu je bila primamljiva i mogućnost da se na Brionima sretne i sa Naserom. Međutim, budući da je u Jugoslaviju dolazio iz Londona nije želeo da budi sumnje Britanaca u kurs svoje politike, jer je Idn visoko cenio njegova pregnuća u smanjenju bliskoistočnih napetosti i u olakšanju procesa dekolonizacije. Sva je prilika i da se obavezao Britancima da će činiti sve da ublaži krizu na Bliskom istoku. Ova namera je mogla doći u nesklad sa percepcijama

⁵⁰⁸ DASC, PA, 1956, Egipat, f-17, 1956, 44156.

⁵⁰⁹ DASC, PA, 1956, Indija, f-17, 46600.

⁵¹⁰ IAB, LKP, Zabeleške Koče Popovića, k. 5, f. 3, *Ideje za deklaraciju i razgovore*, 16. juli. 1956

⁵¹¹ *Brionski susret*, Borba, 1. jul 1956.

⁵¹² ASCG, Bilten Tanjuga 112–205, 13. jul 1956.

njegovih sagovornika koji su, budući na čelu daleko manjih država od Indije, pokušavali na svaki način da ga pridobiju za svoje političke koncepcije. Zato se upustio u složenu diplomatsku igru u kojoj je britanskoj diplomatiji svoj dolazak na Brione predstavio kao niz koincidencija. Želeo je i da ostavi utisak da ga je Tito namamio u Jugoslaviju u isto vreme kada je Naser bio u njoj.⁵¹³ Ovaj manevar mu je uspeo. Roberts je, šaljući izveštaj o ovom događaju, ocenio da su „uz pomoć rasporeda njihovih gostiju, Jugosloveni uspeli da ova dva odvojena događaja kombinuju u manifestaciju koegzistencije pod zastavom principa iz Bandunga.“⁵¹⁴

Nehru se dosledno ograđivao od konkretizacije agende sastanka. Proširile su se glasine da će sastanak trojice biti velikim delom posvećen alžirskom pitanju što je izazvalo veliku zabrinutost i Francuske i Britanije. Nehru je bio rezervisan: „... ako se od nas traži pomoć za rešenje alžirskog problema, mi to nećemo odbiti, ali mi nismo i nećemo nikad da se mešamo u poslove drugih zemalja.“⁵¹⁵ Slično je komentarisao i čitav sastanak: „Konferencija na Brionima biće čisto slučajan sastanak. Konferencija neće imati nikakav poseban značaj. Nameravao sam da se sastanem sa maršalom Titom pre nego što otputujem iz Evrope, i sve pojedinosti za sastanak od 24 časa sa njim bile su predviđene. Tek kasnije sam saznao da će se predsednik Naser nalaziti u Jugoslaviji u vreme mog prolaska kroz Jugoslaviju. Očevidno je da ću iskoristiti priliku da se s njim sastanem. Nikad prijateljski razgovori nisu beskorisni.“⁵¹⁶

Procene o značaju sastanka su varirale. U Vašingtonu se smatralo da sastanak „verovatno neće doneti značajne rezultate“. Isticalo se da će Nehru i Tito verovatno omekšavati Naserove istupe i zastupati prozapadnu opciju.⁵¹⁷ Odbacivala se i spekulacija štampe o tome da je sastanak preludij za stvaranje „trećeg bloka“.⁵¹⁸ Međutim, uprkos ovom otpisivanju važnosti sastanka, Stejt department nije propustio da neslužbeno pomene sekretaru jugoslovenske ambasade u Vašingtonu da bi bilo dobro da Jugosloveni prenesu Naseru da se drži američke ponude za izgradnju Ašuanske brane, koju treba iskoristiti kao protivtežu uvozu češkog oružja.⁵¹⁹ Svoje želje su Jugoslaviji izneli i Britanci. Frank Ro-

⁵¹³ DASC, PA, 1956, Indija, f-17, 11099.

⁵¹⁴ TNA, PRO, PREM 11/1395.

⁵¹⁵ ASCG, Bilten Tanjuga, 112–105, 14. jul 1956.

⁵¹⁶ ASCG, Bilten Tanjuga, 112–105, 15. jul 1956. Sličnu izjavu prenela je ubrzo i jugoslovenska štampa: „Slučaj je hteo da se istovremeno sastanem sa maršalom Titom i predsednikom Naserom“. *Borba*, 7. jul 1956.

⁵¹⁷ ASCG, Bilten Tanjuga, 112–205, 11. jul 1956.

⁵¹⁸ DASC, PA, 1956, Engleska, f-17, 411471.

⁵¹⁹ DASC, PA, 1956, Engleska, f-17, 1956, 411277.

berts je nagovestio Koči Popoviću da ne bi bilo dobro da se u izjavi trojice kritikuje Bagdadski pakt.⁵²⁰ Visoki funkcioner Forin ofisa Ajvon Kirkpatrick nije propustio priliku da izrazi ambasadoru Velebitu nezadovoljstvo jugoslovenskom politikom zbog Titovog preuzimanja „ruskih ocena“ prilikom posete SSSR-u. Znajući da je već aktuelan plan o svrgavanju Nasera, obmanuo ga je ističući da Britanija želi dobre odnose sa Naserom, ali je izrazio strahovanja od virulentnog panarabizma i čak je uporedio Nasera sa Musolinijem. Ipak je izrazio nadu da će Tito i Nehru na predstojećem samitu uticati pozitivno na Nasera.⁵²¹

Istovremeno, bilo je i aktivnosti usmerenih ka opstrukciji sastanka. U razgovoru sa britanskim ambasadorom, koji je Titu govorio o Naserovoj vehementnoj antipaktovskoj orijentaciji, Tito je hvalio Nasera i izrazio razumevanje za njegove stavove, ali je pomenuo i njegova panarapska gledišta. Budući da je ova ocena razgllašena u diplomatskim krugovima, DSIP ju je raspisom opovrgao, ističući da je Tito zapravo rekao da Naser uživa punu podršku, premda ne može sasvim da se garantuje da u njegovoj politici nema panarabizma.⁵²² Sem Britanije, i druge države, poput Turske, jasno su istupale protiv ovog sastanka.⁵²³ Posebno je interesantno bilo intonirano izraelsko obaveštenje preko državnog radija, jer je pokazivalo različit tretman Jugoslavije i Egipta: „Egipatski diktator pukovnik Abdul Naser otpočeo je danas u Beogradu političke razgovore sa jugoslovenskim predsednikom Maršalom Titom.“⁵²⁴ Doduše, egipatska delegacija je pokazala jednaku netrpeljivost, napadno pokušavajući da izdejstvuje nepozivanje izraelskog predstavnika na bilo koju od zvaničnih prilika tokom posete.⁵²⁵ Uprkos tome, izraelska diplomatija je nastavila aktivnost kada je saznala da će se sastati trojica lidera. Jugoslovenskim vlastima je 13. jula uručen ed-memoar izraelske vlade povodom ovog događaja, u kome se na jugoslovensku stranu apelovalo da iskoristi samit i za promociju izraelskih interesa.⁵²⁶

Samitu je prethodio petodneveni Naserov boravak u Jugoslaviji, tokom kojeg je posetio Sarajevo, Beograd i obišao veliki broj privrednih objekata u zemlji.⁵²⁷ Od političkih razgovora koje je vodio najva-

⁵²⁰ TNA, PRO, FO 371/126447, RY1022/59.

⁵²¹ DASC, PA 1956, Engleska, f-19, 49584. I na drugim nivoima je bilo pritiska. Savetnik jugoslovenske ambasade Gorjan je ubeđivan da treba uticati „na Nasera da pristane na saradnju u ekonomskom komitetu Bagdadskog pakta“.

⁵²² DASC, PA, 1956, Engleska, f-17, 48542.

⁵²³ DASC, PA 1956, Engleska, f17, 411840.

⁵²⁴ ASCG, Bilten Tanjuga, 112–205, 14. jul 1956.

⁵²⁵ DASC, PA, 1956, Egipat, f-17, 411749.

⁵²⁶ DASC, 1956, f-40, Izrael, 411999, Aide-Memoir.

⁵²⁷ Naser je pokazao veliko interesovanje za privredni razvoj Jugoslavije i veliki deo njegove posete bio je vezan za ekonomska pitanja. U tome mu je vredan sagovornik bio Svetozar Vukmanović Tempo. – S. Vukmanović Tempo, *Revolucija koja*

žniji su, razume se, bili sa Titom. Glavni ton davala je afirmacija politike neuključivanja u paktove. Smirivanje evropskih napetosti posle Ženeve bilo je praćeno prenošenjem kriznih žarišta u vanevropski sektor, pre svega na Bliski istok, što je Tito naglasio u pozivnom pismu Naseru, u kojem je istakao „da smanjivanje tenzija u Evropi ne znači nužno i istu stvar na Bliskom istoku.“⁵²⁸ Naser je u Jugoslaviju došao posle važnog posla. Početkom jula saslušao je Šepilovljevu ponudu za zajam od 400 miliona dolara bez kamate za izgradnju brane. Odbio je jer je smatrao da bi primanje tog novca značilo definitivni ulazak u sovjetsku interesnu sferu, plašeći se zapadne reakcije. Još uvek se uzdao u ponudu Svetske banke i vlada Velike Britanije i SAD, ali je želeo da zapadne sile prestanu da uslovljavaju kredit političkim ustupcima. Tito, koji mu je u januaru savetovao da trguje sa zapadnom i istočnim ponudom, sada je bio zamoljen od SAD da protežira ponudu Svetske banke. Postoje indicije da je to i radio. Uzalud, međutim. Čini se da je Naser već tada bio uveren da nije moguće postići dogovor sa Svetskom bankom i da je u Vašington poslao svog opunomoćenika ni sam ne verujući u uspeh te misije.⁵²⁹

Druga važna tema sastanka bio je ustanak u Alžiru. Jugoslovensku poziciju je otežavala vest koja je procurila da je Đerđa obećao generalnom sekretaru Arapske lige svaku pomoć oko arapske stvari, naročito u pogledu Palestine i Alžira. Vest su pustili Egipćani, a DSIP je morao da je javno demantuje.⁵³⁰ Demanti je bio neophodan jer je Tito generalno obećao svoju pomoć i podršku Francuskoj u pokušaju da se dođe do kompromisa. Ove dezinformacije su ugrožavale važan korak ka kompromisu – u senci sastanka trojice u Beogradu su se održavali neformalni pregovori između predstavnika FLN-a i francuske vlade. Predstavnik FLN-a je prvo pre samita na Brionima primio Marko Nikezić (sada kao podsekretar u DSIP-u) i saslušao njihov ekspoziciju zajedno sa ambasadorima Indije i Egipta. Posle toga su Alžirci nastavili u Beogradu razgovore sa predstavnikom francuskog premijera, koji su u tajnosti nastavljani do hapšenja Ben Bele u poznu jesen 1956.⁵³¹

teče, 283–284. Međutim, lakše je bilo na najvišem nivou izraziti volju za ekonomskom saradnjom nego je operacionalizovati, što se videlo na primeru prolongiranih pregovora oko izgradnje brodogradilišta u Aleksandriji koji su vođeni neposredno posle samita. – DASC, PA, 1956, Egipat, f-18, 412034.

⁵²⁸ Heikal, *Cutting the Lion's Tail*, 230.

⁵²⁹ Ništa od ovoga nije bilo iznenađenje za Nasera. On je još od aprila 1956. znao da će se Amerikanci odreći svoje obaveze, jer je imao sve „tajne“ zabeleške sa sastanka ministara spoljnih poslova Bagdadskog pakta održanog u Teheranu sredinom marta. – Mohamed Heikal, *Nasser: the Cairo documents*, London 1972, 70.

⁵³⁰ ASCG, Bilten Tanjuga, 112–105, 11. jul 1956.

⁵³¹ Oskudni pisani tragovi o tome: K. Kyle, *n. d.*, 143; Zdravko Pečar, *Alžir do nezavisnosti*, 776. Francuska vlada je bila otvorena za pregovore, pod uslovom da oni

Tok i ishod

Nehru je na Brione stigao 18. jula i uključio se u razgovore Tita i Nasera. Nezadovoljan razmerama datim događaju, od početka se postavio rezervisano: „Ovo nije konferencija, već sastanak prijatelja.” Tito mu se nasmejao: Zašto pokušavate da smanjite značaj ovog viđenja? Zašto nas umanjujete? Ali Nehru je bio istinski zabrinut: Rekao je: 'Ovi budalasti dopisnici. Govore o nama kao da smo mi novi blok, a mi smo protiv svih blokova.'⁵³² Nehru se nalazio u neugodnom položaju trećeg sagovornika koji se priključuje diskusiji već otvorenih pitanja, poput alžirskog. On nije ni znao za tajne pregovore u Beogradu, pa ga je u potpunosti zatekla namera Alžiraca da posete i Brione. Alžirci su naime smatrali da sastanak na Brionima odlična prilika da pred svetski forum iznesu svoje stavove. Tito i Naser su bili spremni da ih prime, ali je to za Nehrua bilo previše, pa je zapretio da će napustiti sastanak ukoliko do toga dođe. Alžirci nisu primljeni, milicija ih je zaustavila u Puli, a sve što je Naser mogao da uradi bilo je da im pošalje svog ađutanta. Trojica državnika su samo primila njihovu pisanu poruku, u kojoj su se potpisnici zalagali za punu nezavisnost Alžira i povlačenje francuskih snaga iz njega.⁵³³

Sastanak koji je počeo iznenađenjem nastavio se u sličnom duhu. Sada je na Nasera bio red da se iznenadi. Po otvaranju razgovora Tito je još jednom pokušao da igra ulogu medijatora pročitavši pismo koje je primio od Ben-Guriona, koji je predlagao da, ukoliko se Naser složi, odmah doleti na Brione.⁵³⁴ Naser je ovaj predlog prenebregnuo. Treće iznenađenje je predstavljao pokušaj Sovjeta da se uključe u tok sastanka. Tokom pregovora sovjetski ambasador Fijrubin je zatražio da hitno bude primljen kod Nasera, što je izazvalo novu polemiku. Sam Tito je

budu u tajnosti i da se pregovara preko partija (Socijalističke partije Francuske i FLN-a). Pregovarači su svejedno nameravali da posete brionsku trojku, a razgovori u Beogradu su proticali nezavisno od samita. – DASC, PA., str. pov., 1956, f-1, 449, Zabeleška o razgovorima predstavnika Alžirskog fronta nacionalnog oslobođenja (FLN-a) i Pjera Komina, zamenika generalnog sekretara SFIO, vođenim 26. jula.

⁵³² Prema: Zvonko Štaubinger, *Titovo istorijsko ne staljinizmu*, 112–120. Zapisnike sa razgovora na Brionima nije bilo moguće naći ni u Arhivu Jugoslavije, ni u Arhivu Predsednika Republike, ni u Diplomatskom arhivu. Odlomci iz razgovora preuzeti su iz knjige Zvonka Štaubingera, dugogodišnjeg sekretara u Kabinetu Predsednika Republike. Ovo se delo, premda apologetskog karaktera, oslanja u velikoj meri na kompilaciju originalne izvorne građe, što se može utvrditi poređenjem sačuvanih zapisnika sa adekvatnim pasażima iz knjige. Otuda i uverenje da su odlomci vezani za Brionski sastanak autentični.

⁵³³ Cit. prem: Heikal, *Nasser*, 232. Tekst poruke u: DASC, PA., str. pov., 1956, f-1, 112, Alžirska deklaracija koja predstavlja FNO, Brioni, 18. jul 1956.

⁵³⁴ Heikal, *Nasser*, 212; pismo komentarisano u: Gopal, *n. d.*, 173.

bio mišljenja da bio on trebalo da primi ambasadora odvojeno, ali je Nehru ponovo zapretio da će napustiti samit u tom slučaju, tako da je ambasador ostao na kopnu preko puta Briona.⁵³⁵ Ova iznenadna misija nije do kraja razjašnjena. Bilo je mišljenja da je ambasador tražio hitan prijem kod Namera da bi ga obavestio o dramatičnom razvoju događaja u Vašingtonu o kojem će dalje biti reči. Možda je Fijrubin želeo da doneše Naseru neke detalje oko pitanja Asuanske brane, ali je verovatnije da se radilo o jednostavnom manevru kojim su Sovjeti želeli da udare svoj žig na čitav događaj.⁵³⁶ Britanci su bili nezadovoljni zbog sovjetskog uplitanja, ali su Jugosloveni činili sve da im prikažu ovaj incident kao slučajnost, mada oni nisu bili skloni da im poveruju zbog docnijeg razvoja događaja i nagle Mikojanove posete Jugoslaviji neposredno posle Briona. Mikojan je, po svoj prilici, došao isključivo zbog ekonomskih aranžmana i situacije u Mađarskoj, ali je to bilo teško objasniti Britancima, koji su bili zainteresovani samo za bliskoistočni aspekt ovog incidenta.⁵³⁷

Nehru je sada već ozbiljno zazirao od dimenzija koje je čitav događaj poprimio. Svoje negodovanje izlio je na novinare i štampu, koja je po njemu predimenzionirala smisao skupa i davala povoda za optužbe o stvaranju trećeg bloka. Njegovo nezadovoljstvo se ispoljilo i u borbi za nacrt deklaracije koju bi trojica trebalo da usvoje. Naser i Tito su bili radikalnijih antizapadnih shvatanja, ali je njihove intencije blažio Nehru, čiji je koncept deklaracije naposljetku prihvaćen, uz određeno nezadovoljstvo egipatskog i jugoslovenskog vođe. Borba između dva koncepta deklaracije odnela je najviše vremena tokom razgovora. Ostatak je bio posvećen detaljnom Titovom ekspozou razvoja u SSSR-u posle Hruščovljevog učvršćenja i odricanja od Staljinove prakse.⁵³⁸ Sastanak trojice je okončan zajedničkim izjavama. U štampi su se gotovo istovremeno pojavila dva dokumenta. Jedan je bio kominike o Naserovoj poseti Jugoslaviji, a drugi zajednička izjava trojice.⁵³⁹ Razlike u intonaciji između ovih dokumenata posledica su suprotstavljenih stavova Nehrua sa jedne i Namera i Tita sa druge strane. U zajedničkoj izjavi,

⁵³⁵ TNA, PRO, FO 371/130486, *Annual Report for 1956*.

⁵³⁶ Suština Fijrubinovog pokušaja da dođe na Brione nije jasna. Savetnik sovjetske ambasade je 18. jula pokušavao da dobije prijem za Fijrubina kod Tita, ali je ovaj pošao kolima za Brione pre nego što je stigao negativan odgovor. Krenuo je rekavši da ima hitnu poruku za Tita, a tek docnije je savetnik izvestio da ambasador želi da vidi i Tita i Namera. – APR, KPR, 1–5-b, SSSR, *Zabeleška o razgovoru podsekretara Srđe Price povodom putovanja ambasadora Fijrubina*, 18. jula 1956. Ovo je suprotno Mićunovićevoj proceni da Sovjeti nisu obratili nikakvu pažnju na susret Tito-Nehru-Naser. – V. Mićunović, *Moskovske godine 1956–1958*, 109–112.

⁵³⁷ TNA, PRO, FO 371/130486, *Annual Report for 1956*.

⁵³⁸ Heikal, *Nasser...*, 232–236.

⁵³⁹ Mates, *Nesvrstanost...*, 388–390.

Tito i Naser su istakli „veliku sličnost gledanja na glavne probleme savremenog sveta, kojima politika obeju zemalja prilazi rukovodeći se načelima miroljubive i aktivne koegzistencije i nepriključivanja blokovima.“⁵⁴⁰ Po pitanju Srednjeg i Bliskog istoka predsednici su se pozvali na rezolucije Bandunške konferencije. Isticali su uspeh u bilateralnim odnosima i veliku važnost uzajamnih konsultacija. Sve u svemu, to je bio ipak bled dokument, iz kojeg su izostavljeni konkretni stavovi.

Brionski dokument je nosio pečat Nehruovog opreza. I on je polazio od načela „miroljubive i aktivne koegzistencije“ i oslanjao se na Bandung. Međutim, kada se prešlo na konkretizaciju, postavljeni su sledeći zahtevi: razoružanje i primanje Kine u OUN. Po pitanju Srednjeg istoka, podvučeno je da „oprečni interesi velikih sila otežavaju situaciju. Te probleme treba razmotriti prema njihovom značaju, vodeći računa o legitimnim ekonomskim interesima, ali zasnivajući rešenja na slobodi zainteresovanih naroda.“ Po pitanju Palestine, trojica lidera su ponovo stala iza zaključka Bandunške konferencije. U vezi sa pitanjem Alžira, sva trojica su izrazila simpatije prema želji Alžiraca za nezavisnošću i optužila kolonijalizam u načelu. *Borba* je ocenjivala dokument kao sadržajan i realističan.⁵⁴¹ Značaj sastanka ipak je pre svega bio u simboličnoj ravni. „To je bio prvi susret koji nije bio na bazi niti bilateralne saradnje niti na regionalnoj osnovi,“ ocenio je Leo Mates.⁵⁴² U javnosti sve tri zemlje sastanak je prikazan i primljen u pozitivnom svetlu, čak su mu pridodate epohalne dimenzije.⁵⁴³

Britanci nisu smatrali da je ovaj samit od velike važnosti. Frank Roberts je naglašavao razliku „između trojice glavnih protagonista. Gospodin Nehru, aristokrat po naravi i zapadni demokrata po političkom uverenju, našao je malo zajedničkog u bližem susretu sa predsednikom Titom, komunističkim diktatorom sa toliko lokalnog, balkanskog šmečka skrivenog ispod njegovog zdravog razuma i dobrog zaključivanja, ili sa predsednikom Naserom, divljim muslimanskim diktatorom u potrazi za političkom filozofijom. Niti sam stekao utisak da je bilo više zajedničkog tla između predsednika Tita i predsednika Nasera izuzev njihove gorljivosti za nacionalnu nezavisnost i njihove želje da profitiraju iz njihove različite ali i slične pozicije između Sovjetskog i zapadnih svetova.“⁵⁴⁴ Čak se i generalni sekretar indijskog ministarstva

⁵⁴⁰ Izjava u Mates, *Nesvrstanost...*, 386–387.

⁵⁴¹ *Borba*, 21. jul 1956.

⁵⁴² Mates, *Nesvrstanost...*, 253.

⁵⁴³ Euforija je vremenom zahvatila i društvo. Trojkama rođenim u aleksandrijskoj bolnici avgusta 1956. roditelji su dali imena Gamal, Nehru i Tito. – DASC, PA, 1956, Egipat, f-17, 415180. Vremenom je i ime Naser postalo često u Jugoslaviji.

⁵⁴⁴ TNA, PRO, PREM 11/1395, RY 1022/74, *Visits to Yugoslavia of president Nasser and Mr. Nehru*, 4. august 1956.

spoljnih poslova Filaji žalio da im je „Tito rekao samo ono što su njihovi sopstveni ambasadori prijavili i ponovio njegove dobro poznate stavove. Razgovori su uglavnom tekli u klišeima.“⁵⁴⁵ Britanci su bili veoma zadovoljni deklaracijom, u kojoj ne samo što se nije osuđivao Bagdaski pakt, već su se pominjali legitimni interesi velikih sila na Bliskom istoku.⁵⁴⁶ Britanski otpravnik poslova je u razgovoru sa Srđom Pricom neposredno posle sastanka kritikovao oštrinu deklaracije povodom Alžira, ali je bio obradovan legitimizacijom zapadnih ekonomskih interesa.⁵⁴⁷ „Najslabije prošla Francuska“, komentarisao je Koča Popović. „Engleskoj priznati 'legitimni ekonomski interesi' (tako da nas V(elika) B(ritanija) najmanje napada, ali zato nipodaštava)“.⁵⁴⁸

Jugoslovenska strana je zapravo pokušavala da ublaži Naserove stavove. „Podržavati stavove Francuza, koliko se može pred Egićanima. U svakom slučaju kompromisno,“ sugerisao je Popović.⁵⁴⁹ Ipak, izgleda da u tome nije bilo uspeha. Roberts je pisao da su mu Jugosloveni rekli da je Naser bio iznenađujuće tolerantan i umeren u svojim stavovima sa izuzetkom Alžira. Izrael je, međutim, bio razočaran Brionskom deklaracijom i svrstavanjem Jugoslavije uz stavove bliske zemljama Bandunga po palestinskom pitanju.⁵⁵⁰ Naravno, umirivanje Nasera nije bio osnovni motiv jugoslovenske diplomatije: „U odnosu na Nasera. Možda je najbolje uticati na njega da gleda na međunarodne probleme šire, a ne samo njemu neposredne bilaterale“.⁵⁵¹ Širenje Naserove optike nije moralo značiti i umanjene njegove militantnosti. Francuska je time bila veoma razočarana. Francuski ministar inostranih poslova Pino rekao je ambasadoru Alešu Bebleru da kominike smatra katastrofalnim i da ga sastanak trojice stavlja u užasan položaj.⁵⁵² Međutim, obe supersile, čije je mišljenje bilo najvaćnije, preko sastanka su prešle ćutke.

⁵⁴⁵ TNA, PRO, FO 371/124273 RY1022/66.

⁵⁴⁶ TNA, PRO, FO 371/124273 RY 1022/65.

⁵⁴⁷ DASC, PA, 1956, f20, 412007, *Zabeleška o razgovoru državnog podsekretara Srđe Price sa britanskim otpravnikom poslova g. Hajmanom*, 23. jul 1956.

⁵⁴⁸ IAB, LKP, Zabeleške Koće Popovića, k. 5, f. 3, *Analiza Br(ionskog) sastanka*, 23. juli 1956.

⁵⁴⁹ IAB, LKP, Zabeleške Koće Popovića, k. 5, f. 3, 18. juli 1956. Jugosloveni su se tokom priprema za sastanak trudili da sugerišu Naseru prednosti od smirivanja situacije i prekida vatre u Alžiru, kao i od prihvatanja rešenja za Bliski istok koje je polazilo od stava da „ne može biti likvidacija Izraela“. IAB, LKP, Zabeleške Koće Popovića, k. 5, f. 3, *Ideje za deklaraciju i razgovore*, 16. juli 1956.

⁵⁵⁰ DASC, PA, f-15, 1956, 412970.

⁵⁵¹ IAB, LKP, Zabeleške Koće Popovića, k. 5, f. 3, *Ideje za deklaraciju i razgovore*, 16. juli 1956.

⁵⁵² DASC, PA, f-17, 1956, 411915.

Američki udarac

Sjedinjene Američke Države po svoj prilici nisu imale nameru da komentarišu Brionski samit jer su u isto vreme bile preokupirane privođenjem kraju svoje duge, kolebljive politike prema Naseru. Na dan završetka razgovora trojice lidera došlo je do dramatičnog razvoja situacije u Vašingtonu, jer je američki državni sekretar Džon Foster Dales nedvosmisleno stavio do znanja egipatskom predstavniku da se SAD povlače iz finansiranja Asuanske brane.⁵⁵³ Naser je za ovu odluku doznao u avionu, na povratku sa Briona. Međutim, ona za njega nije predstavljala iznenađenje, jer je već duže vreme bio ubeđen da će anglo-američka ponuda biti povučena. Time je za njegove visoke sagovornike u retrospektivi bilo poraznije što im egipatski predsednik nije nagovestio ovu opciju, niti pominjao svoje probleme u odnosima sa Zapadom. Ovo ćutanje je bacalo ozbiljnu senku na dubinu sporazuma do kojeg su tri lidera došla, i možda je više govorilo o smislu Brionskog samita od bučne zajedničke izjave.

Način na koji je ova operacija izvedena, koji je Dales opisao kao „najbolji šahovski potez koji je američka diplomatija za duže vreme povukla,“ pokazao se poraznim. Satnica je bila rđavo odabrana. Ajzenhauer je još u junu odlučio da SAD neće finansirati izgradnju brane, ali je svom državnom sekretaru ostavio na volju da odabere vreme i način na koji će to staviti Egipćanima do znanja.⁵⁵⁴ Početkom jula Jugosloveni su zamoljeni da prenesu Egiptu da su SAD i dalje voljne da finansiraju branu, ali je Tito zamoljen da Naseru pojasni kako funkcionise američka pomoći, odnosno kakav je udeo Kongresa, a kakav predsedničke administracije u njenom dodeljivanju.⁵⁵⁵ Tako je Tito, koji je zamoljen da Nasera ubedi da se drži američke ponude, bio dezavuisan njenim povlačenjem. Čak je i formalni izgovor Amerikanaca uvlačio Jugoslaviju dublje u krizu. Po tumačenju Franka Robertsa, Kongres nije hteo da odobri kredite za branu jer ne bi mogao istovremeno da izdvoji sredstva za ovaj projekat i za odobrenje nastavka pomoći Jugoslaviji.⁵⁵⁶ Ova interpretacija je bila deo kampanje zabijanja klina u jugoslovensko-egipatske odnose, te je uporno kolala po novinarskim krugovima, na šta je upozorila jugoslovenska ambasada.⁵⁵⁷ Ideja zabijanja klina u neutralizam je doduše bila promašena, budući da je Naser unapred znao da će ponuda biti odbijena.

Britanci nisu ponudili Jugoslaviji posebna objašnjenja. Harold Kača, podsekretar u Forin ofisu, prosto je rekao Petriću da je odluka

⁵⁵³ O dotadašnjem planu finansiranja: K. Kyle, *n. d.*, 85.

⁵⁵⁴ Dwight Eisenhower, *The White House Years*, 31.

⁵⁵⁵ DASC, PA, 1956, SAD, f17, 1956, 11492.

⁵⁵⁶ F. Roberts, *n. d.*, 183.

⁵⁵⁷ DASC, PA, 1956, SAD, f-18, 412011, *Telegram Primožića*, 24. jul 1956.

britanske vlade, koja je posle Amerikanaca i sama povukla ponudu Naseru, strogo ekonomski motivisana.⁵⁵⁸ Nije izgledalo da u britanskoj diplomatiji vlada briga oko moguće Naserove reakcije na američko odbijanje. Staviše, britanski ambasador u Kairu je predložio Nehruu i Krišni Menonu da ublaže moguću Naserovu reakciju. Frenk Roberts je bio zadovoljan što se vest o odbijanju ponude obelodanila tek posle razilaženja trojice, jer bi, da se za nju saznalo tokom samita, po njegovoj proceni, Jugosloveni bili u obavezi da zauzmu mnogo tvrdi stav. I zaista, *Borba* je već 22. jula komentarisala ovaj događaj kao veliko neprijatno iznenađenje i kao pritisak na nezavisnu politiku Egipta.⁵⁵⁹ Sovjeti su otišli dalje – Dimitri Šepilov je istovremeno pozdravio Brionsku deklaraciju i ponudio Egiptu pomoć za izgradnju Asuanske brane.⁵⁶⁰

Naserov odgovor na Dalesov izazov je bio oštar i opasan. Ne obaveštavajući Nehrua niti Tita, neposredno po povratku u Egipat, u govoru od 26. jula on je osudio američku politiku i u dramatičnom obrtu objavio nacionalizaciju Kompanije Sueckog kanala, sa ciljem da se od prihoda sa kanala finansira izgradnja brane. Kriza je kulminirala na neočekivan način: Dales je uskratio Egiptu finansijsku podršku za izgradnju Asuanske brane, jer je Naser primao vojnu pomoć od SSSR-a i podrivao britansku stratešku koncepciju na Bliskom istoku. Sličnom logikom, Naser je nacionalizovao Kompaniju kanala jer mu je na ponižavajući način uskraćena američka podrška za branu, čime je pre svega ozlojedio Veliku Britaniju, čiji su građani imali premoćan broj deonica u Kompaniji i koja je na Suecki kanal gledala kao na arteriju svoje ekonomije. Izgleda da je na Naserovu odluku uticao i povređen ponos, kao i činjenica da se sve to dešavalo dok je konferisao sa Titom i Nehruom.⁵⁶¹ Sva je prilika da je Naserov gnev u velikoj meri bio posledica činjenice da se ovaj udarac dogodio u trenutku koji je trebalo da bude trijumfalan za njega, a pretio je da se pretvori u antiklimaks. Odluka je bila potpuno neočekivana. Čak i najbliži Naserovi saradnici, pa ni oficiri koji su sproveli operaciju preuzimanja kanala, nisu do poslednjeg trenutka bili upućeni u njegove namere.⁵⁶² Niko nije očekivao da bi se za odbijanje kredita Naser mogao osvetiti na taj način.

⁵⁵⁸ DASC, PA, 1956, Engleska, f-17, 412097.

⁵⁵⁹ *Asuanska brana*, *Borba*, 22. jul 1956.

⁵⁶⁰ *Borba*, 23. jul 1956.

⁵⁶¹ Tezu o povređenom ponosu je naročito forsirao Entoni Idn, *Full Circle*, London 1960, 422.

⁵⁶² To ne znači da Naser nije ranije predvideo ovakav razvoj događaja. Za ovu operaciju se pripremalo nekoliko grupa više meseci u potpunoj tajnosti, ne znajući za njen smisao. Trenirali su u pustinjskom vojnom kampu i prebačeni su u zonu kanala dan pre Naserovog govora. Tek posle šifre koju je Naser izgovorio u svom govoru, oficiri su otvorili kovertu sa naredenjima. Prema: Manojlo Babić, *Izraelsko-arapski ratovi*, 33–34.

Nacionalizovana je Kompanija Sueckog kanala, u kojoj su 96% deonica imali britanski i francuski deoničari.⁵⁶³ Po slovu ugovora, pravo kompanije na nadzor saobraćaja kroz kanal trebalo je da istekne 1968. Naser je odlučio da to izmeni. Nacionalizujući kompaniju, Egipat je preuzeo kontrolu nad saobraćajem. Bio je to težak udarac Britaniji, jer je sada Naser mogao po volji otvarati i zatvarati prolaz kroz koji je išla četvrtina britanskog uvoza. Pored očigledne ekonomske i strateške dimenzije, ovo je bio i ogroman simbolički udarac. Kanal je od svog prokopavanja (1869) sagledavan ne samo kao trijumf ljudskog uma nad prirodom, već i kao jasan simbol zapadne dominacije nad indigenim stanovništvom, odnosno moć zapadnog znanja, tehnike, a docnije i upravljačke veštine.⁵⁶⁴ Njegovo preuzimanje predstavljalo je šok za Veliku Britaniju, Francusku i SAD, ali i iznenađenje za čitavu međunarodnu zajednicu.

Iznenađen je bio i Tito, bez sumnje negativno. Činjenica da ga njegov bliski politički prijatelj nije obavestio o svojim namerama bila je uvredljiva, a činjenica da je do nacionalizacije došlo posle Naseovog boravka na Brionima bila je opasna. Približavanje Egiptu Jugoslavija je na Zapadu pravdala blagotvornom i antisovjetskom prirodom ovih kontakata. Sada se taj izgovor urušio. Iz zapadne perspektive stvar je bila jasna – ili je Tito znao za Naserov plan, ili nije. Ako je znao, zašto ga nije sprečio, ili zašto nije barem obavestio zapadne vlade? Ako nije znao, zašto je tvrdio da ima uticaja na Nasera? Preovladavali su sumnjičavosti i uverenje da su Jugosloveni znali za Naserov plan i pružili mu ohrabrenje. „Iz nekih mojih susreta sa predstavnicima V. Britanije i Francuske u Moskvi imam utisak da nas ovi ljudi sumnjiče ne samo da smo bili prethodno upoznati o nacionalizaciji Sueca, već da smatraju da smo mi Nasera i ohrabрили da preduzme ovaj korak,“ pisao je jugoslovenski ambasador u Moskvi.⁵⁶⁵ Gotovo je sigurno da Tito nije bio oba-

⁵⁶³ U suštini, otvoren je stari pravni problem. Još je Carigradska konvencija iz 1888. potvrdila internacionalni karakter kanala i garantovala pravo plovidbe. Ovaj sporazum obezbeđivale su faktički britanske trupe raspoređene u zoni kanala posle Prvog svetskog rata. Pitanje ove baze otvoreno je 1922, kada je Egipat formalno postao suverena država i rešeno je anglo-egipatskim sporazumom iz 1936, kojim su britanske trupe dobile pravo stacioniranja u okolini kanala. Tokom Drugog svetskog rata broj vojnika u ovoj oblasti je izuzetno porasao i baza je prerasla u najveću britansku vojnu postaju u regionu. Kanal se prvi put pojavio kao politički ulog 1950, kada je kralj Faruk po završetku rata sa Izraelom naredio da neprijateljski brodovi ne smeju prolaziti kroz njega. U naelektrisanjoj atmosferi posle svrgavanja Faruka, pojavila se potreba za novim ugovorom sa Velikom Britanijom, koji je sklopljen 1954. Britanske trupe je trebalo da se evakuišu za manje od dve godine, a Britanija je zadržavala pravo da ih u zonu kanala vrati ukoliko bi neka država napala bilo kog člana Arapske lige ili Tursku. Budući da su trupe bile evakuisane, Naseru je bilo lako da preuzme kontrolu ne samo nad Kompanijom, nego i nad čitavim kanalom.

⁵⁶⁴ Edvard Sajd, *Orijentalizam*, Beograd 2002, 126.

⁵⁶⁵ V. Mićunović, *Moskovske godine*, 118–119.

vešten o Naserovim namerama, a još manje da ga je u tom pravcu instruirao, kako se vidi iz instrukcije savetniku ambasade u Londonu: „Mislim da je dovoljno da se Petriću odgovori da se slažemo sa njegovim predlogom za odgovor Maclaclanu, ali bi možda bilo korisno da se Petriću za njegovu ličnu informaciju javi da o pitanju nacionalizacije nije bilo razgovora prilikom posete Nasera Jugoslaviji.“⁵⁶⁶ Međutim, to mu nije pomoglo. U sličnom problemu našao se i Nehru, možda i složenijem, ako se ima u vidu da je on sa Naserom boravio u Kairu do 20. jula, takođe neobavešten o njegovim planovima. Štaviše, Naser ga je obmanjivao da će potpuno napustiti projekat Asuanske brane. Svoju nelagodu Nehru je podelio sa Titom, pišući mu već 28. jula da u Kairu nije razgovarao o ovom postupku sa Naserom, baš kao ni na Brionima.⁵⁶⁷

Vrlo je indikativno Naserovo nepoverenje u bliske saradnike. Istini za volju, on na Brionima nije mogao reći tačno šta namerava, jer još nije bio siguran u američko otkazivanje kredita. Ipak, u atmosferi nepoverenja bilo je teško dokazati da Jugosloveni nisu bili unapred obavesteni. Premda učesnici razgovora nisu mogli saznati za američku odluku u vreme dok su bili na Brionima, Naser je, po izveštaju sopstvenog sekretara, već neko vreme bio uveren da će Amerikanci povući ponudu.⁵⁶⁸ Tako se ipak u Londonu i Vašingtonu postavljalo pitanje da li je o svojim brigama i namerama obavestio visoke sagovornike. Stoga Tito nije imao razloga za zadovoljstvo. Jugoslovensko neraspoloženje je dobro izrazio Veljko Mićunović u svojim memoarima: „Mi u Jugoslaviji smatramo za manu ako prijatelj razgovara sa prijateljem nedelju dana a sakrije od njege svoje glavne misli i namjere.“⁵⁶⁹ Međutim, važnija od nezadovoljstva je bila pragmatična procena o jugoslovenskom držanju u novoj situaciji.

*

U prvoj polovini 1956. Jugoslavija je definisala i učvrstila politiku prema Bliskom istoku ostvarenjem bliske saradnje sa Egiptom i pravdanjem te saradnje Zapadu posredničkom ulogom. Ta politika je donekle ugrozila anglo-jugoslovenske odnose i dalje doprinela destabilizaciji Balkanskog pakta, ali je ugrađena u okvire doktrine aktivne miroljubive koegzistencije i simbolisana sastankom na Brionima. Međutim, ozbiljna i neočekivana kriza u američko-egipatskim odnosima, koja je pretila da se pretvori u kolaps odnosa Egipta i Zapada, ukazala je na krhkost ovog određenja i stavila ga je na odlučujuću probu.

⁵⁶⁶ APR, KPR, 1–5-c, Bliski istok, *Pitanje Daily Telegrafa u vezi nacionalizacije Suecke kompanije*, 31. avgust 1956.

⁵⁶⁷ APR, KPR, 1–1-363, *Poruka predsednika vlade Indije Nehrua predsedniku Titu*.

⁵⁶⁸ Heikal, *Cutting the Lion's Tale*, 114.

⁵⁶⁹ V. Mićunović, *n. d.*, 118–119.

Peta glava

ODBRANA JUGOSLOVENSKE POLITIKE

Šta mislite, da će Britanija i Sjedinjene Države – Sjedinjene Države, najjača država na svetu – dozvoliti da im budu prekinute saobraćajne arterije u Sredozemnom moru! Koješta.

Staljin u razgovoru sa Milovanom Đilasom, mart 1948

Otvaranje krize

Kriza nastala posle egipatske nacionalizacije Sueckog kanala predstavljala je odsudan test novoformirane jugoslovenske bliskoistočne politike, koja se morala dokazati u veoma složenoj situaciji.⁵⁷⁰ Prvih dana posle nacionalizacije jugoslovenska politika nije imala jasne oblike. Koča Popović se zadovoljio izjavom da se radi o „veoma ozbiljnom koraku“. Štampa je u međuvremenu samo prenosila informacije o naglom zaoštavanju odnosa između Britanije i Egipta.⁵⁷¹ Tito je, čini se, bio u procepu između dve suprotstavljene potrebe. S jedne strane, nije želeo da se misli da je on ohrabrio Nasera u odluci, a druge nije želeo da se smatra da je potpuno neobavešten i potpuno zanemaren u njenom donošenju. Provodeći te dane na Krfu, u poseti Grčkoj, u razgovoru sa grčkim premijerom Konstantinom Karamanlisom istakao je tek da „Srednji istok predstavlja najneuralgičniju tačku na svetu. Potrebno je hitno sprečiti sukob, jer bi se inače mogao pretvoriti u širi sukob, a to Rusi neće nikako.“ Bio je zabrinut zbog mogućnosti da iznenadna kriza ponovo umanjí razlike između britanske i američke bliskoistočne politi-

⁵⁷⁰ Budući da su kriza i jugoslovensko učešće u njoj već privukli pažnju istraživača (Dragan Bogetić, *Odnos Jugoslavije sa Zapadom u senci Suecke krize*, Arhiv. Časopis arhiva Srbije i Crne Gore, IV, br.1–2, Beograd 2003, 110–125; Aleksandar Živočić, *Jugoslavija i Suecka kriza 1956–1957*, magistarski rad u rukopisu), ovo poglavlje je skoncentrisano na aspekte krize koji su relevantni za ispitivanje mehanizma donošenja odluka u spoljnoj politici socijalističke Jugoslavije i za oblikovanje njene bliskoistočne politike.

⁵⁷¹ Postupak je objašnjavan kao reakcija na strane pritiske, ekstremna ali opravdana sa stanovišta suvereniteta Egipta. U komentaru se pozivalo na potrebu očuvanja hladnokrvnosti i započinjanja pregovora kojima bi tenzije splasle. – G. Altman, *Nacionalizacija Sueca*, Borba, 30. jul 1956.

ke, izrazivši bojazan da se u takvim uslovima „SAD neće moći lišiti Velike Britanije“. Ipak, na Karamanlisovo pitanje da li se politika SAD podudara sa politikom Velike Britanije, Tito je odgovorio „ne potpuno“. Pritom je napomenuo da potpuno razume Naserov potez, ali da se plaši dalje eksalacije sukoba.⁵⁷²

Tito je po povratku sa Krfa taktizirao. Imao je razloga da se gnevi ne samo na Nasera, već i na SAD i Britaniju. Neobaveštena i o otkazivanju kredita za izgradnju brane i o nacionalizaciji, jugoslovenska diplomatija je iz Stejt departmenta čak bila motivisana da ubeđuje Nasera da primi američku podršku. Otkaz kredita ju je iznenadio, a Forin ofis je ostavljao utisak kao da je sve o tome unapred znao i da se ta odluka pripremala već mesecima.⁵⁷³ Zapadnim vladama je stoga stavljano do znanja da Jugoslavija, premda principijelno odobrava nacionalizaciju, nije zadovoljna načinom na koji je Naser prisvojio Suecki kanal i iskazivana je spremnost da se utiče na smirivanje krize. Dvoznačna politika bila je osobenost jugoslovenske diplomatije i u nastavku krize koja se zaoštravala. U oceni problema nacionalizacije jugoslovenska diplomatija se isprva držala rezervisano. Sa pravom i dalekovidno je ocenjivala da će združeni pritisci Zapada na Nasera još više dovesti do njegovog približavanja SSSR-u i da će Izrael u tome videti svoje šanse za provokaciju usled čega se ni mogućnost oružanog sukoba ne može odbaciti.⁵⁷⁴

Svestan ozbiljnosti situacije DSIP je ovoga puta zahtevao da bude ekstenzivno informisan o svetskim reakcijama na nacionalizaciju. Reakcije su stizale iz gotovo svih svetskih prestonica, obezbeđujući sekretarijatu dobar pregled. Egipatski stav je bio decidan i Naser ga je preneo Josipu Đerđi, rekavši da bi, ukoliko bi to bilo neophodno, bio spreman i na uništenja Sueckog kanala. Međutim, Đerđa je javljao i da je Zapad jednako odlučan da po svaku cenu povрати kontrolu nad kanalom.⁵⁷⁵ Sličnu poruku je slao i ambasador Roberts sa Briona, koji nije isključivao upotrebu vojnih sredstava u nameri da se povрати kontrola nad kanalom.⁵⁷⁶ Iz drugih prestonica stizale su različite reakcije, mnoge predvidive, neke ne. Grčka i Turska su se potpuno razišle, prva podržavajući Nasera, druga najoštrije osuđujući njegov potez.⁵⁷⁷ Druge arap-

⁵⁷² APR, KPR, 1–2-8, *Zabeleška o razgovoru Tito – Karamanlis, održanom 27. jula 1956.*

⁵⁷³ DASC, PA, 1956, Egipat, f17, 412043.

⁵⁷⁴ DASC, PA, 1956, Grčka, 412306, *Pavićevićev telegram*, 30. jul 1956.

⁵⁷⁵ DASC, PA, 1956, f-15, 1956, 413188, 413100.

⁵⁷⁶ APR, KPR, *Beleška o boravku na Brionima britanskog ambasadora sir Frank Roberts-a*, 9. avgust 1956.

⁵⁷⁷ Italija je takođe bila pomirljiva, naglašavajući da su Italijani ubeđeni da Nehru i Tito nisu znali za ovaj incident. – DASC, PA, f15, 1956, 412664. Grčka vlada je bila oprezna i uzdržana, ali je štampa pozitivno ocenila ovaj gest. – DASC, PA, 1956, f15, 1956, 412757. Turska je bila u vidnom antiegiptaskom raspoloženju, nazi-

ske države su podržavale Namera manje ili više otvoreno, posebno Sirija i Liban, ali je bilo jasno da se čak ni članice Bagdadskog pakta ne usuđuju da osude nacionalizaciju.⁵⁷⁸

Indijski stav je bio od posebnog značaja za jugoslovensku diplomatiju. Nehru je imao razloga da se ljuti, i više od Tita, jer je bio sa Naserom u avionu kada je stigla vest o odbijanju američke ponude, a Naser mu ni tada ni tokom njegovog boravka u Kairu nije rekao šta namestava. Stoga je Delhi u početku bio uzdržan. Koča Popović je primio indijskog ambasadora Dajala i zajedno su razmatrali posledice ovog čina. Dajal se srdio zbog Naserovog neinformisanja Nehrua i Tita o ovom činu.⁵⁷⁹ Popović je stekao utisak da se Dajal ne raspituje samo zarad svoje vlade. Verovatno je stoga Tito i preferirao direktnu komunikaciju sa Nehruom, u koju je stupio ubrzo po vesti o nacionalizaciji kanala. Već 28. jula Nehru je napisao Titu da je „bio veoma iznenađen pročitavši iz novina o odluci egipatske vlade da nacionalizuje kompaniju Sueckog kanala. Kao što znate, nije bilo pomena o ovome na Brionima. Niti se o tome pričalo tokom našeg boravka u Kairu docnije. Izgleda da se radi o ljutitoj reakciji na američku i britanskoj odluku da ne daju pomoć za Asuansku branu.“⁵⁸⁰ Tito je odgovorio da „ni nama nije bilo poznato da će Egipatska vlada nacionalizovati Kompaniju Sueckog kanala... Po mom mišljenju, cela stvar, iako veoma ozbiljna, nije tako dramatična kao što se negde pokušava prikazati. Glavna stvar je sada ne biti nervozan. Verujem da je moguće delati na obe strane da bi se postigao efekat umirenja.“⁵⁸¹

Ispostavilo se da je rezervisanost Indije ohrabrila Britance, koji su smatrali da je Nehru postidjen usled neznanja za Naserovu odluku. Njegova nelagodnost se odista odlila i u ličnom pismu Naseru od 2. avgusta, u kojem je kritikovao neke aspekte egipatske politike. Naser je ovu poruku primio rđavo, ističući da takav pristup podriva jedinstvo neangažovanih zemalja.⁵⁸² Verovatno radi isticanja svoje privrženosti tom jedinstvu, Jugoslavija je zauzela tvrdi stav: „Ne dolazi u obzir nametanje rešenja... sada glavni... uslovi za slobodnu plovidbu kanalom, bez

rući iza ovog gesta sovjetsku ruku. – DASC, PA, 1956, f15, 956, 412758. Ovo je bilo još jedno u dugom nizu razmimoilaženja između Turske i Grčke koje je ponovo oglasilo posmrtno zvono Balkanskom savezu.

⁵⁷⁸ DASC, PA, 1956, f-15, 412573.

⁵⁷⁹ DASC, PA, 1956, f-33, Indija 412192 Interesantno je da je ova Popovićeva procena bila dobra. Dajal je bio u odličnim odnosima sa britanskim ambasadorom Robertsom i često je sa njim nastupao u koordinaciji. – TNA, PRO, FO 371/124274, *Yugoslav foreign policy in 1956*.

⁵⁸⁰ DASC, PA, 1956, 413410, *Nehruovo pismo Titu*.

⁵⁸¹ Prema: Gopal, *n. d.*, 175.

⁵⁸² K. Kyle, *n. d.*, 157.

povrede egipatskih suverenih prava.⁵⁸³ U isto vreme, Tito i Naser su vodili prepisku. Naser je u pismu Titu 8. avgusta objašnjavao motive nacionalizacije. Tito je otpisao da su im stavovi „veoma bliski ili istovjetni“.⁵⁸⁴ Međutim, Jugoslaviji nije bilo u interesu zaoštavanje krize. U instrukciji Josipu Đerđi Koča Popović je istakao da je Naser ipak naseo na provokaciju i izložio se velikom riziku. Popović je držao da je interes Jugoslavije da apeluje na obe strane da bi preovladao razum i da kriza ne bi dovela u pitanje Naserov režim, ali i pozicije Zapada na Bliskom istoku. Isticao je opasnosti koje bi nastupile ukoliko bi se i druge regionalne zemlje povele za praksom nacionalizacije zapadnih ulaganja. Sumirajući stav velikih sila, pisao je da je Francuska trenutno najoštrije kritikuje Naserovu politiku, da Britanci pokazuju iskrene pregovaračke namere, a SAD imaju niz rezervi prema eventualnom nasilnom razrešenju krize.⁵⁸⁵

Ponovo se nametalo pitanje (ne)ujednačenosti politike SAD sa jedne i Velike Britanije i Francuske s druge strane. „Imam utisak da na vrhu SSSR-a i te kako prave razliku između stanovišta SAD i gledišta koje zauzimaju Velika Britanija i Francuska u vezi Sueca. Rusi na osnovu neslaganja Vašingtona sa Parizom i Londonom cijene da mogu ići još dalje protiv V. Britanije i Francuske“, pisao je V. Mićunović.⁵⁸⁶ Sličan propust se nije mogao dogoditi jugoslovenskoj diplomatiji. Leo Mates je iz Vašingtona pisao da će SAD pokušavati da obuzdaju eventualne ishitrene reakcije svojih saveznika.⁵⁸⁷ Međutim, garancije nije bilo. U pitanju je bila izuzetno važna strategijska tačka. Poneko se možda još sećao šta je jugoslovenskim komunistima jednom drugom prilikom o Suecu rekao Staljin: „Šta mislite, da će Britanija i Sjedinjene Države – Sjedinjene Države, najjača država na svetu – dozvoliti da im budu prekinute saobraćajne arterije u Sredozemnom moru! Koješta.“⁵⁸⁸

U međuvremenu se kristalisala zajednička akcija vlada SAD, Velike Britanije i Francuske, koja je dobila formu sazivanja konferencije o sudbini Sueckog kanala. Konferencija je bila sazvana da bi se dobilo u vremenu, jer Britanci nisu imali resurse za brzu i odlučnu akciju protiv Nasera. Poslednje britanske trupe su napustile oblast kanala samo mesec dana pre nacionalizacije, ispunjavajući obaveze preuzete ugovorom iz 1954. Na konferenciji su bili dobrodošli predstavnici država-potpisnica Konvencije o slobodnoj plovidbi kanalom iz 1888. i predstavnici

⁵⁸³ IAB, LKP, Zabeleške Koče Popovića, k. 5, f. 3, *Suec*, 2. avgust 1956.

⁵⁸⁴ APR, KPR, 1–1/1285, *Poruka predsednika Gamal Abdel Nasera*, 8. avgust 1956.

⁵⁸⁵ DASC, PA, 1956, Egipat, f-1, *Popovićev telegram*, 2. avgust 1956.

⁵⁸⁶ V. Mićunović, *n. d.*, 125.

⁵⁸⁷ DASC, PA, 1956, Egipat, f-15, 1956, 412493.

⁵⁸⁸ Milovan Đilas, *Razgovori sa Staljinom*, 116.

država koje su bile najveći korisnici kanala. Iako se kroz kanal transportovalo tek 0,1% jugoslovenske robe, Tito je smatrao da je Jugoslaviji mesto na konferenciji kao pravnoj naslednici Austro-Ugarske (potpisnice konvencije), ali i kao državi čija politika može doprineti rešavanju problema.⁵⁸⁹ Jugoslavija se veoma trudila da dobije poziv za konferenciju, čak je Aleš Bebler Pinou nudio posredovanje po cenu prihvatanja njegove koncepcije, po kojoj bi Egipćani trebalo u Londonu da pregovaraju na osnovama razdvajanja prava vlasništva od prava upravljanja kanalom.⁵⁹⁰ Međutim, to je bio uzaludan napor. Britanci, koji su sastavljali listu zvanica, izgubili su poverenje u držanje Jugoslavije.⁵⁹¹ Kardelj je sa toliko žara pokušavao da isposluje kod ambasadora Roberta poziv na konferenciju da je ovaj upozorio London na zapaljivost situacije u Jugoslaviji, usled koje je doveo u pitanje podobnost Jugoslovena kao posrednika.⁵⁹² Jugoslavija se tako nije našla među 24 pozvane države.

Jugoslavija se postavlja

Britanci su po svoj prilici preoštro presudili. Jugosloveni su isprva bili skloni da podrže razrešenje krize na bazi kompromisa i nastojali su da istraže koliko bi Egipćani bili spremni na ustupke. Tito je upozoravao Naseru da se treba poneti uzdržano, da bi se otklonila opasnost od bilo kakvih provokacija. Krajem avgusta Đerđi je sugerisano da Naseru priđe sa idejom da bi kao ustupak Zapadu Izraelu mogao dopustiti prolaz kroz Suecki kanal.⁵⁹³ Međutim, nepozivanje Jugoslavije izmenilo je

⁵⁸⁹ Jugoslavija je situaciju prikazala u drukčijem statističkom svetlu. Savezna saobraćajna komora je iznela na konferenciji za štampu sledeće podatke: „U prvom polugodištu 1956. prošla su 32 broda, 118.895 tona robe, a u drugom treba da prođu 39 brodova sa 160.000 tona. Jugoslavija je do sada platila 70 miliona dinara u ime takse i platiće još 75 miliona.“ – *Borba*, 16. avgust 1956.

⁵⁹⁰ DASC, PA, str. pov., 1956, f-1, Egipat, 133, *Telegram Aleša Beblera*, 7. avgust 1956. Od svih jugoslovenskih zvaničnika samo je V. Bakarić bio zadovoljan što Jugoslavija nije na Londonskoj konferenciji. Robertsu je rekao da bi u tom slučaju ona bila u neobičnoj poziciji, rastrzana između svojih raznih prijatelja. – TNA, PRO, FO 371/124273, RY 1022/91, 15. septembar 1956, *Roberts to Foreign Office*.

⁵⁹¹ Potpuna lista učesnika konferencije: K. Kyle, *n. d.*, 163. O toku konferencije: *isto*, 180. Jugoslaviju nije preporučivala i činjenica da su se za njeno učešće u konferenciji zauzimali Sovjeti. – V. Mićunović, *n. d.*, 121.

⁵⁹² TNA, PRO, FO 371/124273 RY 1022/83, 17, *Roberts Forin ofisu*. Jugoslavija se nije našla među 24 pozvane države, ali su SAD nagoveštavale da mnogo očekuju od Jugoslavije i da će obratiti pažnju na njen konstruktivan stav. – DASC, PA, 1956, Egipat f-15, 412989.

⁵⁹³ Đerđ je smatrao da Naser na to ne bi nikada pristao i da je bolje to mu ne nuditi. – DASC, PA, 1956, 1956, Egipat, f-1, str. pov., *Vidićeva poruka u Kairo*, 27. avgust 1956.

njen stav i izazvalo je negativan odnos prema konferenciji. Štampa je isticala da su „zapadne sile, poglavito Velika Britanija i Francuska, od Sueckog problema stvorile međunarodnu krizu i izazvale uznemirenost u svetu.“⁵⁹⁴ Tito se oglasio 11. avgusta izjavom u kojoj je izrazio nezadovoljstvo zbog ignorisanja Jugoslavije kao naslednice Austro-Ugarske i kao zemlje sa interesima u čitavoj stvari, ukazavši da takav postupak baca „senku na motive, ciljeve i efikasnost predviđene konferencije.“ Istakao je da je konferencija pripremljena u žurbi i da stoga samo podiže napetost u regionu. Tvrdio je da Egipat, budući da je garantovao slobodu plovidbe kanalom, ima puno pravo da nacionalizuje suecku kompaniju. Izjava nije bila plod spontane Titove inspiracije ili gneva, već je proistekla iz DSIP-ovog predloga motivisanog namerom da se konferencija diskredituje.⁵⁹⁵

Ova izjava je predstavljala naglo, potpuno udaljavanje od priznanja zaštite legitimnih ekonomskih interesa Zapada inaugurisanog na Brionima. Ovi interesi su, barem po pitanju Sueca, namah postali nelegitimni, a kriza je u štampi dovođena u vezu sa željom da se „održi eksploatacija nad petrolejom i njegovim tokovima“.⁵⁹⁶ Pravno mišljenje o ovoj problematici je ponudio profesor Milan Bartoš, odvojivši potpuno pitanje nacionalizacije od pitanja slobode prolaza kroz Sueci kanal. Istakao je da Egipat ima puno pravo na nacionalizaciju kanala, dokle god je spreman da kompenzuje bivše vlasnike, a da se o toj kompenzaciji mora razgovarati i praviti arbitaža, a ne pretiti oružjem. Pisao je da za intervenciju ne bi bilo povoda čak i kada bi Egipat ugrožavao plovidbu kanalom, što nikada nije dovedeno u pitanje.⁵⁹⁷

Jugoslavija je pratila razvoj Londonske konferencije, a o njenom toku podrobno je obavještavana od pozvanih predstavnika Indije. S druge strane, egipatski ambasador Ali Sabri je intervenisao kod jugoslovenskog predstavnika u Londonu da utiče na indijsku delegaciju, čiji su stavovi Egipćanima izgledali previše meki.⁵⁹⁸ Konferencija je završena 23. avgusta bez zajedničkog rezultata. Za američki plan internacionalizacije kanala glasalo je 17 zemalja, dok su SSSR, Indija, Indonezija i Cejlon bile protiv. SSSR je podržao indijski kontrapredlog, ali je predložio novu konferenciju na kojoj bi učestvovala sve pravne naslednice

⁵⁹⁴ Jaša Amuli, *Zašto u senci topova?*, Borba, 4. avgust 1956; Jaša Amuli, *Suecka kriza*, Borba, 9. avgust 1956.

⁵⁹⁵ Izjava u *Borbi*, 12. avgust 1956. Interne rasprave u DSIP-u i Maršalatu o tekstu izjave, intonaciji i intenciji tokom njenog sastavljanja: APR, KPR, 1–5-c, Bliiski istok 1956–1967, *O službenoj izjavi povodom Sueckog problema*.

⁵⁹⁶ M. Bratić, *Dah petroleja lebdi nad Suecom*, Borba, 12. avgust 1956.

⁵⁹⁷ Niko Kadija, *Dr Milan Bartoš o nacionalizaciji Sueckog kanala*, Borba, 10. avgust 1956.

⁵⁹⁸ DASC, PA, 1956, Egipat, f15, 413503.

Austro-Ugarske. Ipak, formirana je delegacija koja je trebalo da odnese Naseru na razmatranje predlog 17 država. Delegacija je početkom septembra izložila plan o internacionalizaciji Naseru, koji je ocenio da takav plan ne može biti osnova za pregovore, a istovremeno je podigao borbenu gotovost egipatske armije. Razgovori su okončani bez rezultata i Egipat je 15. septembra izneo stav da bi Ujedinjene nacije trebalo da se uključe u rešavanje problema, predlažući sazivanje nove konferencije potpisnika sporazuma iz 1888. koja bi izvor dijaloga tražila u Povelji UN i principima Bandunga.⁵⁹⁹ Britanija je odbacila ovaj predlog, zalažući se sa Francuskom za privrednu blokadu kanala. Jugoslavija je međutim podržala predlog egipatske vlade i pozdravila je spremnost Egipta da pregovara.⁶⁰⁰ Pri tom je Jugoslavija upozoravala „na legitimnost akta nacionalizacije, na suvereno pravo Egipta da upravlja kanalom i na uverenje vlade FNRJ da će Egipat prihvatiti međunarodne obaveze koje će garantovati slobodu plovidbe Sueckim kanalom.“⁶⁰¹

Tito je iskoristio posetu indonežanskog predsednika Sukarna da zaoštri taj stav u govoru posvećenom agresivnoj politici Velike Britanije prema Egiptu, rekavši: „Mi stoga sa zabrinutošću pratimo izvjesno oživljavanje zastarelih metoda zveckanjem oružjem u rešavanju pojedinih spornih pitanja. U današnjoj fazi razvoja međunarodne situacije, u vrijeme kada su se već jasno uočavali znaci smanjivanja opasnosti do jednog opšteg rata, glavna opasnost za mir i za dalje popuštanje zategnutosti u svijetu predstavlja mogućnost lokalnih sukoba, sa svim nezivjesnostima koje iz njih mogu proizići. Zveckanje oružjem, ma kako ono bilo motivisano, dovodi u pitanje neke od osnovnih međunarodnih principa koji su kao krupna tekovina savremenog čovječanstva ušli u povelju Ujedinjenih nacija, a u prvom redu principa nezavisnosti, ravnopravnosti i suvereniteta država.“⁶⁰² Forin ofis je ovu izjavu okarakterisao kao otvoreno neprijateljstvo, ali nije mogao mnogo da uradi po tom pitanju. Britanska diplomatija je potpuno bila skoncentrisana na rešavanje sueckog problema i nije bila spremna ni raspoložena za kažnjavanje svojih nelojalnih štićenika. Razgnjevljeni, a ipak delom nemoćni Idn je reagovao: „Nadam se da ćemo imati priliku reći Jugoslovenima šta mislimo o njima.“⁶⁰³ Džek Vord, podsekretar u Forin ofisu, preneo je Petriću da je Britanija naročito

⁵⁹⁹ Modern History Sourcebook, *President Nasser: Denouncement of the Proposal for a Canal's Users Association*, (12. januar 2006).

⁶⁰⁰ *Ioana*, 14. septembar 1956.

⁶⁰¹ ASCG, SKJ, 507, IX/25, *Stav FNRJ po Sueckom problemu*.

⁶⁰² J. B. Tito, *n. d.*, knj. XI, 200–201.

⁶⁰³ TNA, PRO, PREM 11/1179, 3.

povređena jugoslovenskim držanjem vezanim za krizu.⁶⁰⁴ Bilo je izvesno da će Britanija pokušavati da sve više neutrališe Jugoslaviju u mogućem razvoju krize.

Praktični potezi

Predlog SAD o internacionalizaciji Sueckog kanala bio je pravdan bojaznima da Egipćani neće uspeti da organizuju saobraćaj kroz kanal, od čega bi trpela sloboda plovidbe morima. Stoga je Egiptu naloženo da do sredine septembra reguliše plovidbu kanalom. Velika Britanija je otežala ovaj uslov naloživši svojim pilotima, navigatorima, kapetanima i tehničarima da se povuku sa kanala. Tako su Naseru očajnički bili potrebni dobrovoljci koji bi mu omogućili da pokaže da Egipat može da rukovodi nacionalizovanom kompanijom i kanalom.⁶⁰⁵ Već 20. avgusta Đerđa je iz Kaira javio da su Sovjeti zamoljeni da Egiptu posude svoje pilote i da će verovatno isti zahtev biti prosleđen Jugoslaviji, uz sugestiju da bi tu molbu trebalo uvažiti.⁶⁰⁶ Jugoslavija je zaista dobila molbu pet dana kasnije i ubrzo su se njeni piloti pridružili egipatskim.⁶⁰⁷ Naporima egipatskih pilota, pomognutih kolegama iz Sovjetskog Saveza, Grčke i Jugoslavije, plovidba je neometano uspostavljena, iako su Britanci smišljeno poslali pred kanal veliki broj brodova da bi je osujetili. Naserov uspeh da organizuje promet i plovidbu kroz kanal je potkopao britansku argumentaciju, što je i u jugoslovenskoj štampi propraćeno slavodobitno.⁶⁰⁸

Drugi vid konkretne jugoslovenske podrške odigravao se u Ujedinjenim nacijama, pred koje su i Egipat i Velika Britanija rešile da iznesu svoje nerešene probleme. Egipat je 17. septembra uputio žalbu Savetu bezbednosti zbog britansko-francuskih agresivnih mera. Budući da britanski pokušaji da osujete plovidbu kanalom nisu uspeli, i Britanija se odlučila na raspravu u Savetu bezbednosti. Tako se zahtevu egipatske vlade pridružio zahtev Velike Britanije i Francuske da se razmatra situacija nastala nacionalizacijom suecke kompanije i kanala. Takav razvoj je povećao značaj Jugoslavije u rešavanju krize. Jugoslovenski

⁶⁰⁴ DASC, PA, 1956, Engleska, f-19, 415076.

⁶⁰⁵ K. Kyle, *n. d.*, 249.

⁶⁰⁶ DASC, PA, 1956, Egipat, f-15, 413703.

⁶⁰⁷ DASC, PA, 1956, Egipat, f-15, 413798. Jugoslavija je imala samo 9 potpuno kvalifikovanih pilota i mogla je za ove potrebe odvojiti tek nekoliko, premda im je pridružila i veći broj kapetana. Egipćanima se moralo predočiti da prestanu da vrbuju jugoslovenske pilote na svoju ruku jer je to stvaralo nepotrebnu zabunu. – APR, KPR, 1-5-b, SSSR, *Naši piloti za Suecki kanal*.

⁶⁰⁸ *Plovidba kanalom teče normalno*, Borba, 16. septembar 1956; D. Trailović, *Egipatska štampa toplo pozdravlja dolazak jugoslovenskih pilota*, isto.

stav u UN je bio od velikog značaja, jer je te godine od svih neangažovanih zemalja samo ona bila članica Saveta bezbednosti. Tita je 20. septembra, radi usklađivanja stavova, posetio sovjetski ambasador Fijubin. Odlučili su se da je u Savetu bezbednosti potrebno pružiti organizovanu podršku Egiptu.⁶⁰⁹ Jugoslavija je preko svog predstavnika Jože Brileja zahtevala da se egipatska i anglo-britanska žalba razmatraju istovremeno, što je očito bilo u interesu Egipta. SSSR je glasao za jugoslovenski predlog, ali to mišljenje nije usvojeno tako da se razmatralo samo stanje nastalo posle nacionalizacije kanala, pa tek onda egipatska žalba. U međuvremenu u Njujork je stigao i Koča Popović, koji je pred odlazak naglasio da će „podržavati miroljubivu raspravu koja je imala pravni karakter.“ Insistiranje na pravnom karakteru rasprave je značilo podvlačenje egipatskog prava na nacionalizaciju. Međutim, čak i takav stav izgledao je Titu preblag i K. Popović je dobio telegram u kojem je izloženo neslaganje sa njegovim formulacijama. Tito je pisao: „...To je izazvalo kod Egipćana loš utisak i ne odgovara našem stavu koji je bio izložen u mojoj izjavi povodom tog slučaja. Molim te da u daljem radu budeš u kontaktu sa Indijcima, Egipćanima i Rusima, kako ne bi došlo do nekih jačih razmimoilaženja među vama.“⁶¹⁰

Obe rezolucije su podnete 2. oktobra Savetu bezbednosti. Koča Popović je toga dana imao dva sastanka – jedan sa Selvinom Lojdom, britanskim ministrom inostranih poslova, kome je rekao da Jugosloveni ne odobravaju Naserov potez, drugi sa Mohamedom Favzijem, njegovim egipatskim kolegom, kome je preneo da će raditi na koordinaciji sa Indijom, SSSR-om i Egiptom.⁶¹¹ Sastao i sa Dalesom koji je potvrdio da SAD ne stoje iza bilo kakvih vojnih priprema. Dales je izjavio da SAD nemaju nameru „da se stoprocentno izjednačuju ni sa kolonijalnim silama, ni sa zemljama koje su jedino zainteresovane da što pre postignu potpunu nezavisnost.“⁶¹² Popović je nastavio da igra ulogu posrednika sastajući se intenzivno sa Favzijem, Spakom, Šepilovim, Hameršeldom i Lojdom. Nisu svi gledali na ovu posredničku ulogu pozitivno. Ajvon Kirkpatrik je jugoslovenskom ambasadoru u UN veoma oštro komentarisao jugoslovenski pomirljivi predlog, ističući da „Ujedinjeno Kraljevstvo nije naviklo da prima savete od malih balkanskih zemalja.“⁶¹³

⁶⁰⁹ DASC, PA, str. pov., 1956, Egipat, f-1, 209.

⁶¹⁰ APR, KPR, 1-5-b, UAR, *Prica stalnoj delegaciji FNRJ pri UN*, 5. 12. 1956.

⁶¹¹ Haikal, *Cutting the lion's tail*, 161.

⁶¹² DASC, PA, 1956, str. pov., UN, f-1, 877, *Telegram Koče Popovića*, 4. oktobar 1956. Dales je izjavio da SAD nemaju nameru „da se stoprocentno izjednačuju ni sa kolonijalnim silama, ni sa zemljama koje su jedino zainteresovane da što pre postignu potpunu nezavisnost.“

⁶¹³ Hugh Thomas, *The Suez Affair*, London 1986, 147-148.

Rasprava je počela 5. oktobra. Francuzi i Englezi su izneli svoj slučaj, a zatim je Favzi izneo egipatski stav. Usledili su komentari člаница Saveta. Popović je u svom govoru istakao da „pravo Egipta da sprovodi nacionalizacije u sferi svoje teritorijalne jurisdikcije nije osporeno kao takvo.“ Zatim je citirao Titovu izjavu od 11. avgusta, ukazavši na zabrinutost zbog anglo-francuskog ekonomskog pritiska i očiglednih priprema za invaziju. Istakao je da anglo-francuski nacrt rezolucije „nije takav da bi pružao bazu sa sporazum.“⁶¹⁴ Između sednica su vođene intenzivne konsultacije, u kojima je K. Popović bio izuzetno angažovan kao posrednik između Dalesa i Nasera.⁶¹⁵ U tom svojstvu Popović je izneo Titov predlog o proširenju delatnosti kompanije, a Dales je iskoristio njegovu posetu da ga instruiira da poruči Naseru da je sada pravo vreme za pravljenje ustupaka i da bi posle moglo biti prekasno.⁶¹⁶

Nastavak razgovora je onemogućen vetom u Savetu bezbednosti koji je uložio Sovjetski Savez. Ipak, individualni pregovori između Selvina Lojda i Muhameda Favzija doneli su određene rezultate oličene u prihvatanju tzv. šest principa – 1. slobodna i otvorena plovidba kanalom, 2. poštovanje egipatskog suvereniteta, 3. depolitizovana uprava nad kanalom, 4. takse određene sporazumom Egipta i korisnika kanala, 5. upotreba dela prihoda na održavanje kanala, 6. arbitražno rešavanje sporova.⁶¹⁷ Egipat je prihvatio ove principe, ali nije bio saglasan sa ostalim tekstom anglo-francuske rezolucije. Tako je i glasanje za rezoluciju 14. oktobra prošlo u duhu konfrontacije – jednoglasno je usvojen prvi deo sa šest principa, dok je odbačen drugi deo koji je obuhvatao zaključke Druge londonske konferencije. Protiv su bili SSSR i Jugoslavija.⁶¹⁸

Takva jugoslovenska politika izazivala je dalji gnev Britanaca, delom generisan i činjenicom da je svojevremeno Britanija pomogla Jugoslaviji da izbori mesto u Savetu bezbednosti.⁶¹⁹ Roberts je u to vreme podneo izveštaj o razvoju jugoslovenskog odnosa prema krizi u kojem je podvukao da se posle početnog, dosta razumnog, stava nakon Titove izjave stanje pogoršalo. Neodmerene reakcije pripisao je Titovom besu zbog nepozivanja Jugoslavije na Londonsku konferenciju i nadao se da predstojeća odluka Ajzenhauerove administracije o produžetku ekonomske pomoći Jugoslaviji može uticati na smirivanje jugoslovenske

⁶¹⁴ *Borba*, 10. oktobar 1956.

⁶¹⁵ O Popovićevoj aktivnosti govori njegova zabeleška tog dana: „Posle razgovora sa Favzijem, (2), Spakom, Šepilovim, Lojdom i Dalsom“, IAB, LKP, Zabeleške Koče Popovića, k. 5, f. 3, 5. septembar 1956.

⁶¹⁶ Haikal, *Cutting the lion's tail*, 172–173.

⁶¹⁷ Šest principa u K. Kyle, *n. d.*, 322.

⁶¹⁸ *Borba*, 20. oktobar 1956.

⁶¹⁹ TNA, PRO, PREM 11/1179.

propagande.⁶²⁰ Ser Ajvon Kirkpatrik je otvoreno izrazio nezadovoljstvo jugoslovenskim stavom i Forin ofis je razrađivao mogućnosti uticanja na jugoslovenski stav. Među razmatranim predlozima se našla ideja da se Selvin Lojd obrati porukom Edvardu Kardelju i da ga podseti na stavove izrečene prilikom njegove posete Londonu 1955. Drugi predlozi su uključivali zvanično i javno obraćanje Londona povodom jugoslovenskih antibritanskih stavova ili inspirisanje britanske štampe da te stavove kritikuje. Međutim, došlo se do zaključka da suštinski Britanija nema više efikasna sredstva uticanja na Jugoslaviju, budući da je prestala da joj isplaćuje pomoć, i da je jedini način da se angažuju Amerikanci koji su upravo u to vreme odlučivali o produženju pomoći Jugoslaviji.⁶²¹ Ta je šansa međutim već bila propuštena, jer je još 15. oktobra Ajzenhauer preporučio Kongresu nastavak pomoći Jugoslaviji i Kongres je odobrio isti iznos pomoći kao i za 1955 (100 miliona dolara u namirnicama, energentima i drugim sirovinama).⁶²²

Jugoslovenska diplomatija nije mogla znati detalje novih anglo-američkih nesporazuma, ali ih je mogla nazreti kroz intonaciju izjava: Britanci su osuđivali Naserov čin, oduzimajući mu svako pravno utemeljenje. Amerikanci su osuđivali političke implikacije nacionalizacije, ali nisu išli toliko daleko da je proglase protivpravnom.⁶²³ Izjavom Džona Fostera Dalesa od 24. septembra postalo je jasno da se SAD neće ratom probijati kroz kanal.⁶²⁴ Tito je osetio ono što je promaklo Idnu – da Amerikanci, koji su suštinski otvorili krizu ukidanjem projekta izgradnje brane, nisu namerni da na nacionalizaciju kanala odgovore krajnjim rešenjima. Ajzenhauer je ovim povodom bio rezolutan. Još 31. jula poslao je Idnu izuzetno jasnu poruku: „Dragi Entoni, od trenutka kada je Naser objavio nacionalizaciju Kompanije Sueckog kanala moje misli su neprestano sa tobom ... ali jutros sam primio poruku koju mi je preneo Marfi od tebe i Harolda Makmilana, u kojoj mi se u najstrožoj tajni saopštava vaša odluka da bez odlaganja primenite silu... Sa moje strane, ne mogu dovoljno da naglasim snagu mog ubeđenja da svi načini moraju biti pokušani pre nego što akcije o kojima razmišljate budu preduzete. Svetsko mnjenje će biti ogorčeno.“⁶²⁵

Jugoslovenska beskompromisnost u podršci Naseru nije bila samo plod želje da se odnosi sa Egiptom očuvaju i poboljšaju, već i svesti da od držanja u ovoj konkretnoj krizi zavisi njen ugled u čitavom regio-

⁶²⁰ TNA, PRO, FO 371/124273, RY 1021/99.

⁶²¹ TNA, PRO, FO 371/124273, RY 1022/92.

⁶²² O detaljima pregovora: L. Lis, *Održavanje Tita na površini*, 210; D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije*, 103–107.

⁶²³ K. Kyle, *n. d.*, 155–159; S. Lucas, *n. d.*, 145.

⁶²⁴ V. Mićunović, *n. d.*, 135.

⁶²⁵ TNA, PRO, PREM 11/1098, 218–220.

nu. Jedan libanski političar predočio je jugoslovenskom poslaniku u Damasku 4. oktobra da se „sirijski socijalisti i grupa mlađih libanskih socijalista pripremaju da u slučaju oružane intervencije Zapada protiv Egipta otpočnu sa diverzantskim akcijama, sabotazama i rušenjem naftovoda.“⁶²⁶ I drugi izveštaji iz regiona su potvrđivali da se jugoslovenska bliskoistočna politika mora odbraniti na pitanju suecke krize. Aleš Belbler je u telegramu DSIP-u izrazio svoj stav o krizi, koji je dao povoda debati unutar sekretarijata. Bebler je držao da su obe strane u velikoj meri krive za ovakav razvoj, da je Naserov nacionalizam doprineo zaoštavanju situacije jednako kao i zapadni imperijalizam i da *modus vivendi* treba potražiti u sistemu uzajamnih ustupaka.⁶²⁷ Bebleru je oštro odgovorio Koča Popović, koji mu je zamerio da ne vodi računa o istorijskim procesu oslobađanja zavisnih naroda i o specifičnostima afričkog područja. Prema Popoviću, nacionalizam je u tom regionu nužna praktična ideologija, istorijski uslovljena i korisna u smislu podriivanja feudalnog poretka i kolonijalne zavisnosti, pa se zbog toga moraju podržavati progresivni elementi u njemu.⁶²⁸ Na ovoj osnovi je izgrađen i definitivni stav podrške Naseru.

Jugoslaviji je dodatno opterećenje predstavljalo što je, sticajem okolnosti, po ovim pitanjima nastupala veoma blisko sa Sovjetima. Britanska diplomatija je čak smatrala da je tvrd jugoslovenski stav posledica novog Titovog boravka u SSSR-u.⁶²⁹ Takođe, Hruščov je boravio u Beogradu 19. oktobra, održavši govor u kojem je podelio zemlje na čiste i nečiste, koristeći se polarizacijom koja je jako podsećala na Dalesove izjave o amoralnosti neutralizma.⁶³⁰ „Plašim se da će pukotine u Jugoslovensko-Sovjetskim odnosima biti zakrpljene javnom ili zvaničnom afirmacijom prijateljstva i zajedničke podrške antizapadne politike, na primer oko Sueca“, smatrao je britanski ambasador.⁶³¹ Sticao se utisak da Jugoslavija po sueckom pitanju istupa kao sovjetski ekspoz-

⁶²⁶ ASCG, SKJ, IX/70 II-25, Liban.

⁶²⁷ DASC, PA, 1956, str. pov., Egipat, f-1, 644, *Bebelrov telegram*, 19. septembar 1956.

⁶²⁸ DASC, PA, 1965, str. pov., Egipat, f-1, 650, *Popovićevo telegram Bebleru*, 20. septembar 1956. Popovićevo doktrinarstvo verovatno nije bilo toliko posledica njegove ubeđenosti koliko odložena reakcija na kritike koje je pretrpeo od Tita zbog umerenosti svoje izjave. Raskoraci u pristupu između šefa države, šefa diplomatije i ambasadora u Parizu dobar su pokazatelj različitih koloseka na kojima je operisala jugoslovenska diplomatija.

⁶²⁹ TNA, PRO, FO 371/124293, RY 10338–122, 3. oktobar 1956.

⁶³⁰ Z. Štaubinger, *n. d.*, 155–156. Međutim, sem pravljenja ove distinkcije, nije se više pričalo o trećem svetu, jer je najveći deo razgovora, barem sačuvanih, bio vezan za probleme u lageru, pre svega za pitanje Mađarske. – APR, KPR, 1–3-a, SSSR, *Poseta prvog sekretara KPSS i člana Prezidijuma Nikite S. Hruščova 19–27.11.1956.*

⁶³¹ TNA, PRO, FO 371/124293, RY 10338/105, *Yugoslav relations with USSR.*

nent. Beleška Veljka Mićunovića svedoči da utisak nije bio sasvim pogrešan: „Hruščov stavlja našu zemlju u prvi plan, jer su naši odnosi sa Naserom 'bolje bliski'. Saopštava mi da se Naser već obratio Rusima za pomoć u naoružanju... Ne treba sada Nasera ni kritikovati, iako mu se ima štošta zamjeriti. Pitanje je u tome: kako mu pomoći?“⁶³²

Posledice Sueca

Naseru je pomoć bila neophodna. Još tokom pregovora, Britanci i Francuzi su razmatrali alternativno rešenje krize vojnim putem, koje bi obuhvatalo ne samo povratak kontrole nad kanalom, već i svrgavanje Naserovog režima. U međuvremenu su se političkim promenama u Izraelu stekle povoljne okolnosti za ovakvu akciju. Moše Šaret, koji je zastupao kompromisnu opciju, istupio je iz vlade, a pravac su diktirali radikalniji političari predvođeni Ben Gurionom, koji su smatrali da je kriza oko kanala najpovoljnija prilika za oštru reakciju.

Rat

Ratna opcija je preovladala u Londonu i Parizu tokom druge polovine oktobra. U Sevru je 25. oktobra 1956. potpisan tajni protokol između Britanije, Francuske i Izraela, koji je predviđao koordiniranu akciju protiv Egipta.⁶³³ O dogovoru nisu obavestene čak ni SAD, a izvršavanje plana je počelo već narednih dana. Izrael je hitro izvršio mobilizaciju i napao Egipat 28. oktobra. Velika Britanija i Francuska su narednog dana uputile ultimatum i Izraelu i Egiptu, u kojem su pretile da će oružano intervenisati radi zaštite kanala ukoliko se obe strane ne odmaknu od njega za 10 kilometara. Imajući u vidu situaciju na terenu, bilo je jasno da je tekst sročten sa namerom da natera Egipat da napusti zonu kanala. Jugoslavija nije očekivala ovakav razvoj događaja. „Ni s jugoslovenske ni s sovjetske strane nije se računalo sa najgorim, tj. sa upotrebom sile sa strane zapadnoevropskih velikih sila i Izraela protiv Egipta.“⁶³⁴ Neverici je išao na ruku i boravak izraelske parlamentarne delegacije koja je krajem oktobra srdačno primljena u Beogradu. Tito je

⁶³² V. Mićunović, *n. d.*, 126.

⁶³³ Tekst Protokola iz Sevra, o čijem se postojanju i tačnoj sadržini dugo spekulisalo, reprodukuje Keith Kyle, *Suez*, 587–589.

⁶³⁴ V. Mićunović, *n. d.*, 142. Na dan agresije u Kairu su se i egipatski zvaničnici i jugoslovenska ambasada bavili sasvim drugim stvarima – razmatrali su kako će povodom alžirskog pitanja Egipat istupiti u UN, čak se stekao utisak da je Britanija sada otvorenija za pregovore i to na liniji predloga Krišne Menona. – DASC, PA, 1956, f-17, 417969.

u sklopu ove posete primio izraelske parlamentarce na Brionima i u razgovoru sa njima istakao da se nada da će sukob između Arapa i Jevreja minuti.⁶³⁵ Sabesednici su se srdačno složili o tome, prenoseći lični Ben Gurionov poziv Titu da što pre poseti Izrael.⁶³⁶ Istovremeno se izraelska vojska pripremala za napad.

Pouzdana izveštaje o dubini krize slao je iz Njujorka Jože Brilej, koji je preneo prve informacije o dogovoru između Izraela, Velike Britanije i Francuske. Istovremeno, izneo je važan sud da ovaj aranžman ne uživa podršku SAD. U takvoj situaciji Koča Popović je već 30. oktobra naložio jugoslovenskim predstavnicima u Vašingtonu, Moskvi, Londonu i Nju Delhiju da posete ministarstva tih zemalja, razgovaraju sa što višim zvaničnicima i prenesu im da je Jugoslavija izuzetno zabrinuta zbog agresije Izraela, koja mora biti što pre prekinuta za šta će se Jugoslavija založiti u Savetu bezbednosti.⁶³⁷ Već sutradan Popović je u zvaničnoj izjavi istakao da „akcija ima sve karakteristike agresije, koja ugrožava svetski mir.“⁶³⁸ Nije bilo sumnje u ozbiljnost situacije, pogotovo što se sve više naziralo da iza Izraela stoje Francuska i Velika Britanija. Ambasador iz Nju Delhija, Bogdan Crnobrnja, preneo je Nehruovo mišljenje da dve sile sada neće stati dok ne sruše Nasera.⁶³⁹ „U celom svom iskustvu u spoljnim poslovima nisam naišao na veći akt gole agresije nego što je ono što Britanija i Francuska pokušavaju da urade Egiptu“, reagovao je Nehru.⁶⁴⁰

Odmah po obznani ultimatumu bilo je očigledno da se svetsko javno mnjenje okrenulo protiv Velike Britanije i Francuske. Iz Vašingtona je ambasador Leo Mates pisao da postoji jasna veza između akcija V. Britanije i Francuske i izraelske agresije, kao i da ih SAD ne podržavaju i da će se njihovim namerama suprotstaviti i u Ujedinjenim nacijama i van njih. Čak je sugerisano da se SAD u Ujedinjenim nacijama po ovom pitanju ne bi uzdržavale od saradnje sa SSSR-om ovim povodom.⁶⁴¹ Imajući u vidu ovaj obrt, jugoslovenska diplomatija je mogla sasvim otvoreno podržati Egipat, uprkos izraženim bojaznima da se Naserov režim neće održati. Tito je izrazio zvaničan stav u izjavi od 1. novembra 1956, u kojoj je nedvosmisleno osudio agresiju Izraela, Veli-

⁶³⁵ APR, KPR, 1–3-a, Izrael, *Prijem parlamentarne delegacije Izraela kod Josipa Broza Tita*, 26. oktobar 1956.

⁶³⁶ APR, KPR, 1–1/493, 17. oktobar 1956, *Poruka predsednika Izraela Ben Guriona Josipu Brozu Titu*.

⁶³⁷ DASC, PA, str. pov., 1956, Egipat; f-1, 362, *Popovićev telegram*, 30. oktobar 1956.

⁶³⁸ *Borba*, 31. oktobar 1956.

⁶³⁹ DASC, PA, str. pov., 1956, Egipat, f-1, 262, *Crnobrnjin telegram*, 30. oktobar 1956.

⁶⁴⁰ K. Kyle, *n. d.*, 395.

⁶⁴¹ DASC, PA, 1956, f-69, 418057, *Matesov telegram*, 30. oktobar 1956.

ke Britanije i Francuske, raskrinkao pozadinu anglo-francuskog ultimatumu i pozvao ove države da hitno obustave neprijateljstva i povinuju se odlukama Ujedinjenih nacija: „Na Bliskom istoku došlo je do otvorene agresije Izraela protiv Egipta, koja je stvorila ratnu situaciju i prijeti da se pretvori u rat velikih razmjera sa nedoglednim posledicama i nepredviđenim ishodima. Engleska i Francuska su ultimativno juče, pod izlikom zaštite ove zone od posljedica izraelskog upada na egipatsku teritoriju, zaprijetile da će zaposjesti Suecki kanal. Međutim, ovo ne predstavlja nikakvu mjeru protiv izraelske agresije, niti ikakvu zaštitu od nje, već bi naprotiv ako bi se ostvarilo predstavljalo produžetak te iste agresije. Ustvari ove dvije akcije, i izraelska i anglo-francuska, tako su očevidno povezane – i bez mnogo nastojanja da se ova očevidnost prikrije – da bi sačinjavale u cijelini jednu jedinstvenu akciju.“⁶⁴² Interesantno je da je na koncept ove izjave dodata i poruka od Kardelja da se Britanci i Francuzi još nisu iskrcali i preporuka da se stoga izjava ublaži. Tito je rukom dodao: „Mi na iskrcavanje ne smijemo čekati, već učiniti nešto da se to spriječi, a ultimatum je dovoljan da se o stvarima kaže ono što one jesu.“⁶⁴³

Dobrivoje Vidić je 30. oktobra pozvao izraelskog poslanika kome je saopšteno da vlada FNRJ ocenjuje napad agresijom Izraela na Egipat.⁶⁴⁴ Ovakav nastup je izazvao zadovoljstvo kod Namera, kako saopštava Đerđa koji ga je tog dana video. Đerđa je bio i kod Sabrija koga je ubeđivao da se Egipat treba obratiti Savetu bezbednosti zarad sprečavanja i osude agresije i sugerisao da bi trebalo sastaviti propratni apel šefovima svih država u tom pravcu. Egipćani su umeli da cene brzu jugoslovensku reakciju. Naser i Favzi su u tim danima prepunim događaja našli vremena da se nađu sa Đerđom i zahvale Titu na pomoću, pokazujući nezadovoljstvo Nehruovim držanjem i kontrastirajući mu Popovićeve i Brilejova istupanja u Ujedinjenim nacijama.

Mađarska kriza

Jugoslavija je, uprkos energičnoj reakciji, počela da posustaje u praćenju ovih događaja upravo kada su oni ulazili u fazu kulminacije. Verovatno bi ovom problemu bila posvećena veća pažnja da Jugoslove-

⁶⁴² J. B. Tito, *n. d.*, knj. XI, 222, *Izjava o situaciji na Bliskom istoku*.

⁶⁴³ APR; KPR; I-5-c, Bliski istok, *Izjava predsednika Tita povodom anglo-francuskog ultimatumu Egiptu*, 31. oktobar 1956.

⁶⁴⁴ APR, KPR; I-5-b, Izrael, *Zabeleška o razgovoru Dobrivoja Vidića sa izraelskim poslanikom*, 30. oktobar 1956. Poslanik u Tel Avivu Đurić je takođe u razgovoru sa Goldom Meir 30. oktobra oštro protestovao zbog izraelske akcije. – DASC, PA, 1956, f-71, 421347. Istovremeno je zauzet oštar antiizraelski stav, koji se čak ogledao u odobrenom predlogu poslanika Đurića da se u novinama predloži evakuacija naših građana iz Izraela. – DASC, PA, 1956, f-69, 418.

ni nisu bili okupirani drugom krizom, koja je u potpunosti koincidirala, a koja se odvijala u Mađarskoj, na samim njenim granicama. Destaljinizacija, koja je od 1953. na mala vrata ali postojano sprovedena, inaugurisana je Hruščovljevim tajnim referatom na 20. partijskom kongresu u januaru 1956. Tajni referat nije dugo ostao tajan, niti mu je to bila namera. Kritika staljinističkih principa izlila se u čitav lager. Tokom druge polovine 1956. događaji u Poljskoj i Mađarskoj počeli su se otimati sovjetskoj kontroli. U junu je izbio manji ustanak u Poznanju, koji je brzo ugušen, a u Mađarskoj je tokom jula staljinistu Rakošija zamenio Erne Gero. Počela je rehabilitacija žrtava staljinizma, u partiju su vraćani ranije otpali članovi, poput Imrea Nađa. Ovi procesi su ohrabрили nezadovoljnike, pa tako Mađarska biva zapljusnuta demonstracijama, koje su kulminirale 23. oktobra. Nemoćna da kontroliše situaciju, Gereova vlada je pozvala sovjetske trupe da interveniše, što je dovelo do prvih žrtava. U takvoj situaciji premijersko mesto je preuzeo Imre Nađ, koji je narednih dana pokušavao da obuzda nasilje u prestonici i zemlji. Mađarska je postala poprište oružanih sukoba, a svetska pažnja okrenula se njoj. U SAD se smatralo da su ostvareni preduslovi za dugo najavljivano potiskivanje komunizma iz Evrope. U Moskvi se pak vagalo kakve mere valja preduzeti radi očuvanja satelitskog sistema.⁶⁴⁵ Jugoslovenska diplomatija je sa oprezom pratila događaje u Mađarskoj i oštro se protivila njihovom stavljanju na dnevni red Saveta bezbednosti.⁶⁴⁶

U Mađarskoj se situacija drastično pogoršavala. Nađova vlada je uspela da 30. oktobra izdejstvuje povlačenje sovjetskih trupa sa ulica Budimpešte, ali su neredi time čak pogoršani i Nađ je, u strahu da bi mogao ostati bez podrške i izgubiti kontrolu, 1. novembra objavio istupanje Mađarske iz Varšavskog pakta, proglasio njenu neutralnost i apelovao na Ujedinjene nacije za garanciju neutralnog statusa zemlje. Raspuštio je omraženu tajnu policiju i najavio obnovu političkih partija. Budimpeštanski događaji su menjali optiku jugoslovenske diplomatije,

⁶⁴⁵ Više o mađarskoj krizi: Petar Rokai et alia, *Istorija Mađara*, Beograd 2002, 598–609; Predrag Marković, *Jugoslavija i mađarska kriza u britanskim izvorima*, Balkan posle Drugog svetskog rata, 142–155. O uzajamnom uticaju mađarske i suecke krize: Gustav Keckes, *The Suez Crisis and the 1956 Hungarian Revolution*, East European Quarterly, XXXV, 1, March 2001, 47–58; Brian McCauley, *Hungary and Suez, 1956: The Limits of Soviet and American Power*, Journal of Contemporary History, vol.16, No. 4, October 1981, 777–800.

⁶⁴⁶ „Pred S(avetom) b(ezbednosti) izričito reci sledeće: Praktički smo protiv postavljanja ovog pitanja na dnevni red jer njegovo pokretanje znači zloupotrebljavanje tragične situacije Mađarske radi političkih ciljeva kojima se ide na zaoštavanje situacije u svetu i Mađarskoj. Naročito kada se ima u vidu da su oni koji sad pokreću ovo pitanje imali suprotan stav u nizu sličnih slučajeva u prošlosti“, IAB, LKP, Zabeleške Koče Popovića, k. 5, f. 3, *Very urgent Brilej*, 27/28. oktobar 1956.

koja je iz razumljivih razloga bila daleko zainteresovanija za pitanja koja su bila u neposrednom susedstvu nego za probleme koji su geografski bili daleki. Britanska ambasada je čak bila mišljenja da su događaji u Budimpešti tako osjetljivi za jugoslovenski režim da je jedan od stalnih metoda zataškavanja mađarske krize bilo izmeštanje fokusa na krizu u Egiptu i Alžiru.⁶⁴⁷

Razvoj događaja u Mađarskoj reflektovao se na jugoslovenski odnos prema Suecu. Promenu fokusa na Mađarsku slikovito je opisao Antun Duhaček: „Formirane su ekipe za dežurstvo. Telefoniralo se u Suboticu gdje je bio punkt paralelne službe. Radili su se specijalni bilteni za rukovodstvo. Kardelj, Ranković i Koča Popović su bili stalno na telefonu. Nisu tražili Ministarstvo nego obavještajnu službu. Na 'Četvrtom spratu' vladalo je stvarno vanredno stanje.“⁶⁴⁸ Ipak, brinulo se o Suecu, o čemu svedoči Hruščovljevo sećanje na razgovor sa Titom sa njihovog sastanka na Brionima u noći 2/ 3. novembra, kao i beleška o tom sastanku koju je sastavio Veljko Mićunović. Sastanak je najvećim delom bio posvećen Mađarskoj, a situacija u Egiptu je pominjana uzgred: „Hruščov je bio pun kritike na Nasera. Zakovao je sve nacionalizacijom Sueca 26. jula 1956, a sada traži da SSSR objavi rat Zapadu zbog akcije Engleske i Francuske... Hruščov i Maljenkov ostavili utisak da SSSR nešto odlučnije neće moći ni ubuduće preduzeti kao pomoć Egiptu.“⁶⁴⁹ Čini se da su sovjetski lideri situaciju u Egiptu tada posmatrali uglavnom u kontekstu svojih namera spram Mađarske: „Hruščov kaže da je povoljan moment za novu intervenciju sovjetskih trupa agresivni pritisak Engleske i Francuske protiv Egipta. To pomaže Rusima. Biće gužve i buke na Zapadu i u OUN, ali će toga biti manje kada V. Britanija, Francuska i Izrael vode rat protiv Egipta. 'Oni su zaglibili тамо, a mi u Mađarskoj', kaže Hruščov.“⁶⁵⁰

Dinamika situacije u Mađarskoj nije odgovarala jugoslovenskoj proceni. Za drugu sovjetsku intervenciju je Jugoslavija nakon sastanka sa Hruščovom bila pripremljena. Njeni rukovodioci su se saglasili sa nužnošću intervencije, ali su bili zabrinuti zbog razmera koje bi mogla poprimiti.⁶⁵¹ „Po poslednjim vestima događaji u Mađarskoj idu u de-

⁶⁴⁷ TNA, PRO, FO 371/124276.

⁶⁴⁸ A. Duhaček, *n. d.*, 244.

⁶⁴⁹ APR, KPR, 1–3-a, SSSR, *Zabilješka o razgovorima drugova Tita, Rankovića i Kardelja sa Hruščovom i Maljenkovom od 2–3. novembra 1956. na Brionima.*

⁶⁵⁰ V. Mićunović, *n. d.*, 159. Tokom Hruščovljeve posete Brionima, sovjetski rukovodioci su u kozerskom maniru pitali Tita da li strahuje od mogućnosti da ga kapitalistički avioni na putu za Egipt usput bombarduju. – S. Talbotte (ed.), *n. d.*, 465.

⁶⁵¹ O složenim pregovorima Tita i Hruščova vezanim za Mađarsku: Ljubodrag Dimić, *Nikita Sergejevič Hruščov i Mađarsko pitanje 1955–1956*, Tokovi istorije, 1–4, 1998, 23–59.

sno. Ako bi se to potvrdilo Rusi bi bili prinuđeni da intervenišu. Zato sada težište našeg stava treba da bude protiv zapadnog mešanja i računa.“, pisao je Koča Popović Brileju.⁶⁵² Signal za drugu intervenciju bilo je bekstvo partijskog vođe Janoša Kadara iz Budimpešte 2. novembra. Dva dana kasnije usledila je snažna sovjetska intervencija na ulicama Budimpešte praćena upadom sovjetskih trupa u čitavu Mađarsku, koja je slomila otpor Mađara i naterala Nađa i njegove saradnike da potraže azil u jugoslovenskoj ambasadi.⁶⁵³ To je izazvalo određenu dezorijentaciju u jugoslovenskoj štampi i spoljnoj politici. Osude imperijalizma Velike Britanije i Francuske smenjivale su se sa zabrinutim analizama situacije u Mađarskoj.

Rasplet suecke krize

Iako se iz razgovora sa sovjetskim rukovodiocima znalo da nije verovatno da će Sovjeti preduzeti odlučne korake u sueckoj krizi, Tito nije odstupao od zacrtanog pravca. To je mogao da uradi utoliko lakše što je znao da će moći da računa sa prećutnom podrškom SAD. Tek je invazija potpuno otkrila razmere neslaganja između SAD s jedne i Velike Britanije i Francuske sa druge strane.⁶⁵⁴ Britanci su pogrešno čitali najveći broj američkih signala, a najviše do čega su u svojim sumnjama došli bilo je da ih Amerikanci neće podržati vojno, pa možda ni politički, ali će ih pustiti da urade šta su započeli. Nije bilo tako. Amerikanci su bili ogorčeni. Imali su osećaj da su ih evropski saveznici stavili pred svršen čin, ne obaveštavajući ih ni o čemu i očekujući njihovu bezrezervnu podršku.⁶⁵⁵ Sem toga, smatrali su da ovakav razvoj remeti njihovu politiku prema mađarskoj krizi. Dales je bio izuzetno iritiran činjenicom da u trenutku kada se sovjetska imperija krnji, Amerika ne može da baci svoju propagandu u puni pogon zbog britanske i francuske moralno sumnjive intervencije.⁶⁵⁶ Jugoslavija je takođe bila veoma

⁶⁵² IAB, LKP, Zabeleške Koče Popovića, k. 5, f. 3, *Very urgent, Brilej*.

⁶⁵³ Nađ je u ambasadi ostao do 22. novembra. Jugoslovenskim vlastima su date garancije za njegovu bezbednost, ali su ga po odlasku iz ambasade presreli i uhapsili sovjetski vojnici. Ostao je u pritvoru u Rumuniji, a zatim je u Budimpešti izveden pred sud, osuđen i obešen juna 1958. Više o krizi u jugoslovensko-sovjetskim odnosima izazvanom otmicom: Đoko Tripković, *Jugoslavija i pitanja azila Imre Nađa*, Istorija 20. veka, 1, Beograd 1997, 61–73.

⁶⁵⁴ K. Kyle, *n. d.*, 267

⁶⁵⁵ O stepenu nerazumevanja i odsustvu saradnje svedoči tadašnji američki ambasador u Velikoj Britaniji Vintorp Oldrič: „Mislim da je Idn čak do poslednjeg trenutka mislio da ćemo suočeni sa svršenim činom, priznati ono što je on smatrao britanskim vitalnim interesom i da ćemo ga podržati.“ – Winthorp W. Aldrich, *The Suez Crisis, A Footnote to History*, Foreign Affairs, April 1967, vol. 45, issue 3, 552.

⁶⁵⁶ K. Kyle, *n. d.*, 376.

zainteresovana da osujeti anglo-francusku politiku, a Ujedinjene nacije su izgledale kao jedino mesto gde se to moglo efikasno uraditi.

Istovremeno sa operacijama Britanaca i Francuza koji su se u međuvremenu iskricali u Port Saidu i počinjali pripreme za zauzimanje kanala, razvila se i diplomatska borba u Njujorku. Već 30. novembra Jože Brilej je preneo Beogradu poruku generalnog sekretara UN koji je savetovao Naseru da odmah iznese pitanje agresije na razmatranje. Postavio se proceduralan problem – na koji način zaobići komplikovanu mašineriju ove institucije, ne baš najbolje skrojene za delanje u kriznim situacijama, posebno kada su u njih bile upletene stalne članice Saveta bezbednosti. SAD su već 30. oktobra zahtevale da se Savet bezbednosti sastane da bi se prekinula izraelsko-egipatska neprijateljstva i podnele su rezoluciju kojom je Izrael pozvan da povuče svoje trupe sa egipatske teritorije. Ova rezolucija je predviđala povlačenje izraelskog agresora i uzdržavanje svih članica UN od ultimatumata i intervencija, pa je bilo jasno da ih Velika Britanija i Francuska ne mogu podržati. One su su uložile veto na američku rezoluciju koju su podržali i SSSR i Jugoslavija. Sovjetski delegat je pritom predložio i drugu rezoluciju koja je sadržala samo deo o izraelskoj invaziji. Usledio je novi veto kolonijalnih sila, čime je postignut sovjetski cilj. Velika Britanija i Francuska su razobličene kao podržavaoci agresije i saveznici Izraela, a rad Saveta bezbednosti je paralisan jer su SAD osudile potez V. Britanije i Francuske.

Blokada rada Saveta bezbednosti je naposljetku rešena jugoslovenskom inicijativom.⁶⁵⁷ Jugoslavija je preokrenula tok krize sugestijom da bi, budući da je rad Saveta bezbednosti blokiran, trebalo izneti čitav problem pred Generalnu skupštinu. Ovaj prenos se mogao izvesti na dva načina – zahtevanjem sastanka Generalne skupštine po članu 20 Povelje UN, ili po postupku poznatom kao Ujedinjeni za mir, koji je nalagao da, ukoliko je rad Saveta bezbednosti blokiran, Generalna skupština može preuzeti neke od njegovih ingerencija.⁶⁵⁸ Ova opcija je bila brža, ali problematična zbog stava Sovjetskog Saveza, koji se sećao da je pomenuta procedura nastala da bi se SSSR-u uskratilo pravo veta tokom Korejskog rata. Stoga je trebalo posredovati između SSSR-a i SAD, država koje su prvi put imale zajedničku nameru. U tom kontekstu dogovor sa Sovjetima je bio nužan. Sovjeti su spremali rezoluciju za 1. novembar, čiji bi duh bio tako militantan i antizapadan da ona ne bi dobila većinu u Savetu. Amerikanci to nisu želeli, preferirajući blažu rezoluciju koju bi podržala većina članica Saveta bezbednosti. Time bi se Britanija i Francuska ili povinovale većini u Savetu bezbedno-

⁶⁵⁷ Detaljan opis jugoslovenskog angažmana u Savetu bezbednosti, Jadranka Jovanović, *Jugoslavija u Savetu bezbednosti 1945-1985*, Beograd 1990, 259–266.

⁶⁵⁸ Više o proceduri Ujedinjeni za mir u: *Isto*, 207–214.

sti, ili upotrebile pravo veta i time još jednom ogolile svoju poziciju. Stoga je Henri Kabot Lodž, američki predstavnik u Savetu bezbednosti, molio Jugoslovene da ubede Sovjete da odustanu od rezolucije. Jugosloveni su u tome uspeli. Jugoslavija je već 31. oktobra sondirala njihove stavove i dobila garancije da se oni tome neće protiviti.⁶⁵⁹ Po proceni Koče Popovića, „Rusi su zainteresovani da ne upotrebe veto. Onda će ga već lakše upotrebiti tamo gde moraju“.⁶⁶⁰ Čim se to utvrdilo, odmah je poslat telegram jugoslovenskoj Stalnoj misiji u UN sa nalogom da se izradi i podnese tekst po ugledu na rezoluciju Ujedinjeni za mir.⁶⁶¹ Ovaj predlog izneo je i formalno jugoslovenski predstavnik Jože Brilej. Jugoslavija je tako odigrala nezamenljivu posredničku ulogu između SAD i SSSR-a.

Jugoslovenska rezolucija je, po ovom precedentu, predviđala da se, ukoliko je rad Saveta bezbednosti blokiran, prostim glasanjem u Savetu, bez prava veta, odlučuje o prenosu problematičnog pitanja na Generalnu skupštinu. Naišla je na oštru borbu. U dramatičnom glasanju protiv su bile Francuska i Velika Britanija, uzdržale su se Australija i Belgija, a za prenos su glasale SSSR, Jugoslavija, SAD, Kuba, Iran, Peru i Kina.⁶⁶² Ovom tesnom većinom pitanje suecke krize je prebačeno 1. novembra Generalnoj skupštini na razmatranje i u njoj je, sasvim očekivano, prošao američki predlog o povlačenju izraelskih trupa, a ubrzo i kanadski predlog o slanju trupa UN u zonu sukoba, sa 64 glasa za i 5 protiv.⁶⁶³ Po okončanju ove, ne manja drama je nastavljena u Njujorku zbog krize u Mađarskoj, ali je u toj drami jugoslovenska reakcija bila znatno drukčija.⁶⁶⁴

Za Britance je takav nagli rasplet bio neočekivan. Pod uticajem diplomatskog poraza, vojne operacije su usporene. Hju Gejtskel, vođa laburista, distancirao se od Idna govorom od 4. novembra. Idn se uprkos tome opredelio da istraje, pa je 5. novembra počela kopnena i padobranska invazija u oblasti kanala. Međutim, od početka se invazija nije

⁶⁵⁹ DASC, PA, 1956, UN, f-69, 418206, *Božovičev telegram*, 31. novembar 1956.

⁶⁶⁰ IAB, LKP, Zabeleške Koče Popovića, k. 5, f. 3, *Za Brileja*, 3. novembar 1956.

⁶⁶¹ DASC, PA, 1956, UN, f-69 4182006, *Telegram Koče Popovića*.

⁶⁶² Sir Anthony Eden, *The Full Circle*, London 1960, 508.

⁶⁶³ Jadranka Jovanović, *Jugoslavija u Savetu bezbednosti*, 262–266.

⁶⁶⁴ Problem dvostruke krize pratio je i jugoslovensku delegaciju u UN. Sednica Saveta bezbednosti o Mađarskoj je počela 2. novembra. Brilej je bio za odlaganje te debate. Ipak, 4. novembra glasalo se za američku rezoluciju, povodom koje se Jugoslavija uzdržala a SSSR je vetom oborio. Stoga je ponovljenom praksom tema ponovo otišla na Generalnu skupštinu, ovog puta uz pristanak Jugoslavije, ali protivljenje SSSR-a, i rezultovala usvajanjem američkog predloga rezolucije, uz uzdržavanje Jugoslavije, Finske i afro-azijskih zemalja (50 za, 8 protiv, 15 uzdržanih). Već ove razlike u glasanju svedoče o različitim svetskim reakcijama na dva događaja.

odvijala po planu.⁶⁶⁵ Rat je doveo Veliku Britaniju i Francusku u neodrživ položaj. Vojne operacije su se odvijale u senci diplomatskog poraza koje su doživljavale u Ujedinjenim nacijama.⁶⁶⁶ Bilo je samo pitanje vremena kada će Generalna skupština izaći sa jasnim planom koji će podržati anglo-francuske operacije. Pred Generalnu skupštinu je 5. novembra iznesen plan, koji su razradili generalni sekretar Dag Hamaršeld i ministar inostranih poslova Kanade Lester Pirson, o slanju trupa UN u kriznu zonu koje bi trebalo da prate razvoj događaja, obezbede mir i omogućće povlačenje agresora. SAD su podržale plan, a Britanija i Francuska su morale da mu se priklone, tim pre što je Amerika uticala na Međunarodni monetarni fond da odbije da zajmom podrži funtu sterlinga koja je bila pod velikim pritiskom.

Stupanje odluka Generalne skupštine o primiriju na snagu ostavilo je anglo-francuske trupe u oblasti Sueca u izuzetno neugodnom položaju. Pokušaj Britanaca da svoje trupe uvrste u kontingente snaga UN koje su bile zadužene da se rasporede u zoni sukoba nije urodio plodom, tim pre što su mnoge države, Jugoslavija ispred svih, ponudile svoje trupe. Polako, ali neminovno, počelo je povlačenje. Narednih dve nedelje danske i norveške trupe su zamenjivale anglo-francuske, a ubrzo su im se priključile i jugoslovenske.⁶⁶⁷ Učešće jugoslovenskog kontigenta bilo je pozdravljeno u Egiptu, a te trupe su se ponudile i da učestvuju na čišćenju kanala, što bi podržalo i poslednji izgovor Britanaca i Francuza da ostanu u malom prostoru oko Port Saida, na severnom ulazu u kanal.⁶⁶⁸ Ove mere su imale punu podršku jugoslovenske diplomatije, koja je bila posebno angažovana u nameri da spreči odugovlačenje anglo-francuskog povlačenja.⁶⁶⁹

Kako je vojna akcija izgubila svaki kredibilitet, ni jugoslovenska štampa niti diplomatija nisu se više uzdržavale. Britanski otpravnik poslova je izveštavao: „Kao i više puta u prošlosti, jugoslovenski stav prema Suecu, gde su Britanija i Francuska bile angažovane velike sile, nije pokazao ništa od umerenosti i uzdržanosti koja je karakterisala njihov stav prema intervenciji Sovjetskog Saveza u Mađarskoj. Oni su se vatreno suprotstavili našoj akciji u Ujedinjenim nacijama. Tito je načinio

⁶⁶⁵ D. Varble, *n. d.*, 15–19.

⁶⁶⁶ *Isto*, 155.

⁶⁶⁷ Više o nastanku mirovnih trupa i ulozi jugoslovenskog odreda u: Aleksandar Životić, *Formiranje i dolazak odreda JNA na Sinaj, 1956–1957*, diplomski rad u rukopisu, 25–78.

⁶⁶⁸ DASC, PA 1956, f-69, 420231, 420438.

⁶⁶⁹ Koča Popović je ovim povodom zabeležio: „Dva velika se stavljaju iznad zakona: da obustave u toku od 12 časova), dati 3 dana za sprovođenje; neoph(odno) da sve države, a u prvom redu SAD i SSSR pruže svaku pomoć, ako 3 zemlje ne ispune odluku.“ IAB, LKP, Zabeleške K. Popovića, k. 5, f. 3, *Klin klinom*, 5. novembar 1956.

divlji javni napad. Jugoslovenska štampa je bila vrlo neprijateljska. Kada je otpravnik poslova Njenog Veličanstva po ovom pitanju konsultovao ministra inostranih poslova, ovaj je pratio uobičajenu jugoslovensku politiku privatnog stišavanja ofanzivne linije u javnosti.⁶⁷⁰ Otpravnik je više puta intervenisao, ali uzalud. Bilo je glasila i o velikim demonstracijama koje će biti održane ispred Britanske čitaonice i ambasade, a dva mladića su palila britanske biltene. Pokušavajući da protumači ovako oštru reakciju, britanski otpravnik poslova Hajman (Hayman) je izveo tri zaključka: „(a) Tito je lično ogorčen zbog anglo-francuske akcije, (b) situacija se koristi zarad popravljanja odnosa sa SSSR-om i (c) odvlači se pažnja od Mađarske.“⁶⁷¹ Kada je 1. novembra britanski otpravnik izrazio šokiranost svoje vlade zbog jugoslovenskih napisa u štampi, dobio je od Srđe Price neobično tvrd odgovor: „Ako je neko imao da bude šokiran, to smo šokirani mi, i ne samo mi, nego i sve ostale zemlje...“⁶⁷²

Britanska vlada je 10. novembra uložila nov demarš jugoslovenskoj vladi zbog napisa njene štampe i ponašanja u UN, ali je istog dana dobila odgovor na konferenciji za štampu u DSIP-u na kojoj je Branko Drašković izrazio spremnost jugoslovenskih trupa da idu u mirovnu misiju u Egipat, ali je istakao i da „jugoslovenska vlada polaže velike nade u to da će se vlade Francuske, Velike Britanije i Izraela potpuno pridržavati odluka UN.“⁶⁷³ Nastavljena je politika kapitalizovanja na neugodnoj situaciju u kojoj se Britanija našla. Tito je odlikovao posadu broda Dinara, koji se našao u ratnoj zoni.⁶⁷⁴ Zakazane su i antibritanske demonstracije u Beogradu, mada su, verovatno zbog nereda u Mađarskoj, ubrzo i otkazane.⁶⁷⁵ Iz Maršalata je DSIP-u stigao veliki broj pisma građana koji su želeli da se kao dobrovoljci bore na Naserovoj strani protiv agresora, a taj predlog je prenet egipatskoj ambasadi.⁶⁷⁶ Napad

⁶⁷⁰ TNA, PRO, FO 371/124276, RY 1022/102.

⁶⁷¹ TNA, PRO, FO 371/124276, RY 1022/104.

⁶⁷² APR, KPR, I-5-c, Bliski istok, *Zabeleška o razgovoru državnog podsekretara Srđe Price sa britanskim otpravnikom poslova g. Haymanom*, 1. novembar 1956.

⁶⁷³ *Borba*, 10. novembar 1956. Mada je zvučao oštro, stav je ipak bio pomirljiv ako se uporedi sa čuvenim Hruščovljevim govorom od istog dana. Hruščovljev govor u: K. Kyle, *n. d.*, 458.

⁶⁷⁴ *Borba*, 28. mart 1957.

⁶⁷⁵ TNA PRO FO 371-124276, *Belgrade Embassy to Foreign Office*, 3. novembar 1956. Reakcije javnosti nisu bile potpuno predvidive, pa stoga ni poželjne, o čemu svedoči analiza UDB-e: APR, KPR, 1-5-c, Bliski istok, *Informacije povodom najnovijih međunarodnih događaja*, 16. novembar 1956. U njoj je dosta prostora posvećeno prisluškivanju „reakcionarnih krugova“ i analizi njihovog oduševljavanja politikom Velike Britanije i Francuske.

⁶⁷⁶ DASC, PA, 1956, Egipat, f-71, 421050. U Maršalat je stiglo i oko 40 pona građana koji su se nudili kao dobrovoljci. – APR, KPR, 1-5-c, Bliski istok 1956-1967.

na Egipat je izazvao emotivne reakcije u delu jugoslovenskog društva. Od pisama podrške koja su došla do Maršalata izdvaja se jedno čiji je autor desetercom izrazio svoja razmišljanja o krizi u pesmi *Agresori*:

Dvije sile Francuska, Engleska / i malena zemlja izraelska
na Egipat složno udariše / za Suecki kanal se boriše.

Izraelska zemlja jeste mala, / Dvije sile ona poslušala
Na Egipat vojsku je poslala / U Sinaju pustinju svladala.

Dok Francuska s Engleskom u paktu / Govorahu da nisu u ratu,
Ali baze koje poseduju / Na Egipat vojsku opremljuju.

Avijone s desantima tako / Na Egipat oni šalju lako,
Sa nalogom Nasera da sruše / Egipatsku bunu da uguše.

Mislili su da je vrlo lako / Da i kanal da dobiju tako,
No sreća ih nije poslužila, / Ta se buna nije ugušila.

Cio svijet uz Egipat stade / Dag Hamaršeld naredbu izdade,
Za sastanak u bjelome dvoru, / Pretstavnici vlada da govore.

Engleskoj se ovo ne dopade / Ni Francuskoj po želji ne pade,
Napustiše oni bjele dvore, / Ne htedoše o tom da govore.

Mislili su da zadrže pravo / Egipatskim vladati kanalom,
Da sav prihod s njega ubiraju, / A Egiptu ništa da ne daju.

Zato oni dvore napustiše, / Svoje sile brzo uputiše,
Na Egipat da ga redom ruše, / Napaćeni narod da uguše.

Ruše sela, ruše i gradove, / Ruše cveće, bolnice i škole,
Nemilice celu zemlju ruše, / Samo hoće Nasera da sruše.

Egipatski agresori silni / Ovaj rat su brzo izgubili,
Jer se svjetu ratovati neće, / Mir, sloboda, to je za svet cveće.⁶⁷⁷

Poraz Velike Britanije i Francuske je burno pozdravljen u jugoslovenskoj štampi.⁶⁷⁸ Neposredno po okončanju krize i jugoslovenska

⁶⁷⁷ APR, KPR, 1–5-c, Bliski istok 1956–1967.

⁶⁷⁸ Razume se, ove reakcije izveštača nisu nastajale spontano. U belešci Koče Popovića, naslovljenoj Naša štampa, može se pročitati da je „glavno mesto protiv ak-

ambasada u Londonu poslala je detaljan izveštaj, sa osvrtom na bilateralne posledice. U njemu je naglašeno da je jugoslovenski angažman izazvao ogorčenost britanskih vlasti, koja još uvek nije našla pravi izraz zbog situacije u kojoj se Britanija nalazi. Uprkos tom riziku, preporučeno je da jugoslovenska vlada i dalje insistira na potpunom povlačenju agresorskih snaga, da se Britancima ne bi dozvolilo da odugovlače.⁶⁷⁹

Očigledna je bila odlučnost jugoslovenske diplomatije da ne traži kompromise po ovom pitanju. Procenjeno je da će Britanija naposljetku morati potpuno da promeni svoju politiku. To se i desilo. Suecka avantura je uništila Idnovu karijeru, on se povukao na Jamajku na oporavak, a novi lideri konzervativaca, Batler i Makmilan, nisu delili njegov osvetnički zanos, mireći se sa promenama u regionu. Krah Bagdadskog pakta bio je potpun, oličan u saopštenju država članica u kojem se izražavalo žaljenje zbog akcije britansko-francuske vlade.⁶⁸⁰ Već 21. novembra Roberts se vratio u Jugoslaviju, a 6. decembra na prijemu Tito je sa njim dobronamerno razgovarao nudeći mu pomoć i savete i objašnjavajući mu da sada konačno može da pošalje pismo Naseru koje će uticati na poboljšanje anglo-egipatskih odnosa. To „pomirljivo“ pismo, koje je Tito duže vreme obećavao Britancima, poslato je tek 11. marta 1957. kada je Svetozar Vukmanović Tempo otišao kod Nasera.⁶⁸¹ Međutim, pismo je izražavalo „radost što su se poslednje agresorske snage povukle sa teritorije Egipta.“ Tito je u njemu posebno istakao: „U pogledu naših odnosa sa zapadnim zemljama, u prvom redu sa Sjedinjenim Američkim Državama, imam utisak da se oni nisu pogoršali, uprkos našem energičnom stavu po pitanju agresije na Vašu zemlju. Naprotiv, sa strane zapadnih zemalja pokazuje se čak želja da se odnosi između nas poboljšaju.“⁶⁸²

Roberts, inače intimno kritičan prema Idnovoj politici, učinio je mnogo da se kriza prevlada. U Londonu se, posle Idnovog odlaska, ponovo smatralo da Jugoslavija predstavlja nezamenljiv segment zapadne strategije i da joj se podrška ne sme uskratiti.⁶⁸³ Čak su i finansijski aranžmani koji je Idn nameravao da zatvori ubrzo nastavljeni, uz obra-

cije Izraela, Engleza, Francuza: liči na smišljeni plan u kome uloga Izraela za svaku osudu.“ IAB, LKP, Zabeleške Koče Popovića, k.5, f.3, *Naša štampa*.

⁶⁷⁹ DASC, PA, 1956, f-71, 420549, *Agresija na Egipat, izveštaj ambasade FNRJ u Londonu*, 26. novembar 1956.

⁶⁸⁰ K. Kyle, *n. d.*, 487.

⁶⁸¹ TNA, PRO, FO 371/130500, RY 10316/2.

⁶⁸² APR, KPR, 1-1/1286, *Poruka predsednika FNRJ Josipa Broza Tita predsedniku Gamal Abdel Naseru, u vezi s događajima u Egiptu, Sueckim kanalom, događajima u Poljskoj i Mađarskoj i odnosima sa zapadnim zemljama*, 14. mart 1957.

⁶⁸³ TNA, PRO, FO 371/124276, RY 1022/19.

zloženje Selvina Lojda koje je bilo neka vrsta kreda na Zapadu: „Slažem se da su argumenti da se to uradi uglavnom politički. Od velikog je značaja da Jugoslavija može da sačuva svoju ekonomsku nezavisnost od Sovjetskog bloka. Takođe je važno da se ne sme videti da komunistička zemlja koja raskine sa SSSR-om kao posledicu doživljava ekonomsku katastrofu. Ako Jugosloveni ne dobiju dovoljno pomoći sa Zapada da se održe na površini, postoji realna opasnost da se mogu osetiti obaveznim da se nagode sa sovjetskim blokom.“⁶⁸⁴ Stoga su odnosi ubrzo poboljšani, pa je i reaktivirana ideja posete Selvina Lojda, britanskog ministra inostranih poslova, koji je bio najdirektnije angažovan u pripremi agresije na Egipat. Njega je u posetu pozvao ambasador Vejvoda čijim su zalaganjem odnosi Velike Britanije i Jugoslavije prebrodili ovu tešku krizu. Anglo-britanski odnosi nastavljani su tokom 1957. u drukčijem duhu: „Posle poraza u Egiptu Velika Britanija, sa oslabljenim međunarodnim položajem, više nije pokušavala da vrši pritisak na FNRJ. Naprotiv, posle Šueca britanska vlada pokazuje dosta inicijative za razvoj i unapređenje odnosa između dveju zemalja.“⁶⁸⁵

Oslobođena britanskog pritiska, Jugoslavija je mogla kapitalizovati rezultate svoje politike i nije nastavila politiku konfrontacije sa Velikom Britanijom. Razloge je dobro sumirao jedan Robertsov izveštaj: „Nakon mnogo propagiranog sastanka Tita, Nasera i Nehrua u julu na Brionima, Gomulkinih uspeha u Poljskoj, mogućnosti sličnog razvoja u Mađarskoj i neprekidnih kontakata sa drugim komunističkim partijama istočne Evrope, a takođe i Italije i Francuske, Jugosloveni su dostigli vrtooglave vrhunce u jesen i postali potpuno nedodirljivi petlići, kao što smo otkrili prvih nedelja Suecke krize. Ali, sa Nađovim neuspehom da kontroliše događaje u Mađarskoj, sovjetskom vojnom intervencijom i Moskovskim napadom na Jugoslaviju zbog ideološke jeresi i zbog pokušaja potkopavanja jedinstva komunističkog bloka, Jugoslavija se našla na kraju godine u otežanim odnosima sa Moskvom i ideološki izolovana od svih ostalih komunističkih partija sa neobičnim izuzetkom Poljske i u manjoj meri Italije i Kine.“⁶⁸⁶ Protivrečne ishode dvostruke krize morao je dotaći i Tito u čuvenom govoru u Puli 11. novembra, iz kojeg je bilo jasno da je Jugoslavija ponovo izložena nemalom pritisku sa Istoka.⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ TNA, PRO, PREM 11/2581, 10–13.

⁶⁸⁵ DASC, PA, 1957, Engleska, f-24, 28218, *Politika Velike Britanije i jugoslovensko-britanski odnosi*, 29.

⁶⁸⁶ TNA, PRO, FO 371/130486, RY 1011/1.

⁶⁸⁷ J. B. Tito, *n. d.*, knj, XI, 244–250.

Jugoslavija i pristup regionu

Više puta su izrečena mišljenja, i među političarima i među istraživačima, o velikom značaju suecke krize. Po tom gledištu, marginalizacija Velike Britanije i Francuske definitivno je označila početak potpunog bipolarnog svetskog poretka. Istovremeno, otvorila je mnogim državama, pa i Jugoslaviji, put između tih polova, docnije nazvan nesvrstanošću. „Ciklus u međunarodnim odnosima u kome je održana Prva konferencija nesvrstanih zemalja u Beogradu 1961. počeo je trojnom agresijom na Suec 1956,“ ocenio je Ranko Petković.⁶⁸⁸ „Suecka kriza je bila prvi veliki test nesvrstanošći,⁶⁸⁹ smatra S. Gopal. Po jednom uzdržanijem mišljenju, „druga kriza sa Moskvom, zajedno sa neprestanim ideološkim odbijanjem i kapitalizma i zapadnog imperijalizma (oličeni u očima Jugoslovena u Sueckoj krizi i Anglo-francuskoj intervenciji u Egiptu) ubedila je jugoslovensko rukovodstvo da se okrene politici Trećeg sveta, što je bilo nešto sasvim novo u međunarodnim odnosima u ovom periodu.“ Istom logikom kojom je Brionski samit tretiran prvim multilateralnim izrazom nesvrstanošći, reakcije na suecku krizu sagledavaju se kao prva pobeda nesvrstanih.

U ovom radu se međutim suecka kriza radije posmatra kao kraj definitivnog ugrađivanja bliskoistočne politike u celinu međunarodnih odnosa socijalističke Jugoslavije. Dileme koje su Jugoslaviji otežavale postavljanje u ranijem periodu rešene su njenim odlučnim, obavezujućim, pa i rizičnim angažmanom. Jugoslavija se definitivno orijentisala protiv Izraela. „Rat od 1956. godine bio je u svakom slučaju, vrlo značajna prekretnica, i razvijanje bilo kakvih prisnijih odnosa sa Izraelom nije dolazilo u obzir sve dotle dok ta država ne postigne trajan i razuman sporazum sa susjedima, a također i dok ne prizna pravo Arapima iz Palestine da i oni osnuju svoju državu.“⁶⁹⁰ U novoj situaciji činilo se ipak da su osnove bliskoistočne politike Jugoslavije sasvim učvršćene. Ako je naklonost Britanije i Francuske delimično izgubljena, odnosi Jugoslavije sa SAD su pojačani. Kako je primetio analitičar Forin ofisa: „Nova američka uloga u svetu povezana sa Sueckom krizom je svakako poboljšala američke pozicije u Jugoslaviji, iako je diskutabilno da li će ovo preživeti Ajzenhauerovu doktrinu i američke geste protiv Kine.“⁶⁹¹

Dovršenost jugoslovenske politike prema Bliskom istoku videla se upravo po pitanju Ajzenhauerove doktrine, koje je pominjao referat britanskog diplomate. Naime, 5. januara 1957. SAD su, oponašajući

⁶⁸⁸ R. Petković, *Nesvrstana Jugoslavija*, 313.

⁶⁸⁹ Sarvepalli Gopal, *India, the Crisis, and the Non-aligned Nations*, u Louis, Wm. Roger, Owen Roger, *Suez 1956, The Crisis and its Consequences*, London 1991, 173.

⁶⁹⁰ Leo Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, 229.

⁶⁹¹ TNA, PRO, FO 371/130486.

Trumanov postupak iz 1947, lansirale doktrinu, nazvanu Ajzenhauerovom. Iznesena u predsednikovom obraćanju Kongresu, ona je garantovala bezbednost i nudila pomoć svim bliskoistočnim zemljama koje se nađu ugrožene od strane svetskog komunizma. Isticala je da je posle poslednjih događaja nezavisnost ovih država dovedena u pitanje i da SAD mora pomoći u njenom očuvanju.⁶⁹² Iako se nigde nije eksplicitno pominjao krah anglo-francuske politike u regionu, doktrina je ubrzo, i u SAD i van njih, nazvana doktrinom o „popunjavanju vakuuma“. Doktrinu je, uz manje ili veće rezerve, prihvatio niz zemalja u regionu (Irak, Turska, Grčka, Liban, Libija, Iran, Avganistan, Etiopija, Tunis, Maroko), ali su Sirija i Egipat ostale protivne. Egipat je isticao da ukoliko ima vakuuma, onda treba da ga ispune Arapi.

Jugoslovenska diplomatija je procenila da se ovom doktrinom „SAD danas pojavljuju na Srednjem Istoku kao predstavnik opštih interesa zapadnog sveta, koji preko svojih starih mandatora i dojučerašnjih suverenih gospodara – Britanije i Francuske – nije više u stanju da efikasno vodi, unapređuje i zaštićuje interese i politiku koji su ovde izgrađivani poslednjih pedeset godina“.⁶⁹³ Ova rokada je po oceni Jugoslavije imala cilj da „učvrsti američke pozicije na Srednjem Istoku i da navede arapske zemlje na prihvatanje njenih koncepcija, dok ove, pre ili kasnije, ne vežu svoju budućnost za politiku SAD.“⁶⁹⁴ Američka hladnoratovska retorika nije impresionirala jugoslovensku diplomatiju. „Nije tačno da će Rusi silom prodirati na Bliski istok“, zabeležio je Koča Popović.⁶⁹⁵

Sva ova mišljenja i iskustva slila su se u kratak dokument sa početka 1957, cirkularne prirode, naslovljen *Naš stav prema nekim problemima Bliskog istoka*, u kojem su lapidarno i odlučno izraženi svi stavovi o vitalnim pitanjima regiona. Izraelska politika se osuđuje i nalazi se razumevanje za ogorčenje arapskog sveta izraelskim ponašanjem. Međutim, prihvata se postojanje izraelske države kao činjenica. Bagdadski pakt se ocenjuje kao promašaj i kao simbol pogrešne politike pritisaka velikih sila na region. Podržavaju se države i pokreti koji streme nacionalnom oslobođenju arapskog naroda, Arapska liga se sagledava kao moguć institucionalni okvir te težnje, ukoliko se iz nje odstrane šovinističke tendencije. Nacionalizacija Sueckog kanala je sagledana

⁶⁹² Modern History Sourcebook, *The Eisenhower Doctrine on the Middle East, A Message to Congress*, (12. januar 2006). Kritička analiza ove poslanice i reakcija koju je na Bliskom istoku izazvala: DASCG, PA, str. pov., 1957, f-3, UN, Bilteni, *Ajzenhauerova poslanica*.

⁶⁹³ Zdravko Pečar, *Šta se dešava na Bliskom istoku*, 5.

⁶⁹⁴ ASCG, SKJ, 507/IX, 25, *Agresija na Egipat i situacija na Srednjem istoku posle agresije*, 2.

⁶⁹⁵ IAB, LKP, Zabeleške Koče Popovića, k. 6, f. 1, *Za Beblera*, 3. januar 1957.

kao legitimno pravo egipatske države. Agresija Velike Britanije, Francuske i Izraela na Egipat se najoštrije osuđuje. Podržava se alžirska borba protiv kolonijalizma.⁶⁹⁶ Stav Jugoslavije izneo je kraće sam Tito, koji je u odgovoru na jedno pitanje dao svoju sud o Ajzenhauervoj doktrini: „Danas je tamo, po mom mišljenju, situacija više zabrinjavajuća nego što je ikada prije bila. Bagdadski pakt je bio jedna pogreška...Ja mislim da je nađen nesrećan put s tom doktrinom za arapski svijet – o popunjavanju vakuuma. Ima tu, razume se, i pozitivnih elemenata, ali ja mislim da su mnogo jači ovi negativni. Postavlja se pitanje kakav vakuum treba da se popuni?“⁶⁹⁷

U govoru iz marta iste godine Tito je teoriji o popunjavanju vakuuma suprotstavio jugoslovenski pogled na razvoj u regionu: „Jasno je da je tamo situacija vrlo teška i ne treba ni očekivati da će tamo moći da dođe brzo do izvjesne stagnacije, da će tamo biti moguće da se uskoro postigne smirenje. To još ne treba očekivati. Težište napetosti, koje je bilo akutno ovdje u Evropi, prenijelo se na Srednji Istok. Mi smo to očekivali i predvidjeli. A šta Jugoslavija tu može da učini? Ona može samo da djeluje kao faktor koji se bori za stišavanje, za popuštanje zategnutosti. Ona može samo da uloži svoj veliki prestiž koji je stekla kod miroljubivih naroda u svijetu. Ona dakle predstavlja u izvjesnom smislu savjest miroljubivih ljudi, koji svojim dejstvom može prilično mnogo da učini. Mi moramo, razume se, još pojačati tu ulogu u svetu, ali ne ta taj način što ćemo se opredeliti za ovu ili onu silu, za ovaj ili onaj blok, nego tako što ćemo nezavisno i sa svim zemljama stvarati što je moguće bolje odnose... Prestiž Jugoslavije u tim zemljama mnogo je porastao i sada mi imamo sa njima vrlo dobre odnose. Razume se da taj naš moralno-politički kapital koji smo stekli, nije dovoljno korišćen radi razvijanja i naših ekonomskih odnosa... Stvarajući tješnje političke veze sa tim zemljama na Srednjem i Dalekom Istoku, mi istovremeno pokazujemo kojim pravcem, jedino mogućim, treba da se orijentiše naša zemlja i u ekonomskom pogledu.“⁶⁹⁸

Tito je u ovom govoru jasno definisano motive, dinamiku, sredstva i ciljeve jugoslovenske bliskoistočne politike. U osnovi te politike nalazio se pokušaj male države da se afirmiše u bliskoistočnom regionu, kao oblasti od koje, zbog njenog konfliktnog potencijala, zavisi mir u svetu. Jugoslovenski nastup sa pozicija prestiža, izgrađenog ne na osnovu njene moći, već položaja u svetskom sistemu, sproveden je na

⁶⁹⁶ ASCG, SKJ 507/IX, 117, III, *Naš stav po pitanju arapsko-izraelskog spora*.

⁶⁹⁷ J. B. Tito, *n. d.*, knj. XI, 399. Dodatne razloge za negiranje doktrine o vakuumu, koji su se ticali njene moguće primene na samu Jugoslaviju, iznosi Koča Popović: „Tamo se može govoriti...o vakuumu... u J(ugoistočnoj) E(vropi) ne može.“ IAB, LKP, Zabeleške Koče Popovića, k. 6, f. 1, *Glavne teme*.

⁶⁹⁸ J. B. Tito, *n. d.*, knj. XI, 300–301.

osnovama blokovske neopredeljenosti praćene afirmacijom miroljubive politike. Taj složeni ideološko-politički pravac, koji je retorikom aktivne miroljubive koegzistencije našao svoj put ka saradnji sa bliskoistočnim državama, sagledavan je kao „moralno-politički“ kapital koji je, između ostalog, trebalo iskoristiti u svrhe ekonomske penetracije i daljeg jačanja jugoslovenske političke pozicije.

PRAZNA

ZAKLJUČAK

Tokom prve posleratne decenije položaj Jugoslavije na Bliskom istoku je temeljno promenjen. Ta promena je dobrim delom proizišla iz globalnog razvoja događaja, ali je takođe bila i plod svesne aktivnosti jugoslovenske spoljne politike. U složenoj mreži zavisnosti u kojoj se Jugoslavija nalazila posle Drugog svetskog rata, a posebno nakon razlaza sa SSSR-om, pronađeni su resursi i motivacija za oblikovanje pristupa koji se tokom suecke krize jasno očitovao. Posmatrajući jedan element spoljne politike, koji je tokom godina zauzimaao sve značajnije mesto u međunarodnim odnosima Jugoslavije, mogu se izvući određeni zaključci o opštim karakteristikama jugoslovenskog spoljnopolitičkog razmišljanja i delanja.

Prvi aspekt je vezan za nivo inicijative jugoslovenske spoljne politike. Percipirajući bliskoistočni region u prvim posleratnim godinama kao nebitan, ona nije ni nastojala da na njemu definiše svoj interes. Pasivan posmatrač nečega što je smatrala borbom ugnjetenih naroda protiv kolonijalista ili lokalne vladajuće klase u novostvorenim državama, ili borbom američkih, britanskih i francuskih imperijalista za pozicije u regionu, Jugoslavija se zadovoljavala podrškom sovjetskoj strategiji u pristupu regionu. Osnovna motivacija za kadrovske i strukturne promene nije proisticala iz spoljnopolitičke inicijative, već iz namere posleratne Jugoslavije da očisti svoj aparat od monarhista i nekomunista i da ujednači forme diplomatskog predstavljanja. Tako proređeni diplomatski aparat nije bio ni dovoljno sposoban ni motivisan da kreira preduslove spoljne politike. Kontakti su radije održavani sa predstavnicima revolucionarnih organizacija, te sovjetskim i istočnoevropskim diplomatama i obaveštajcima, izazivajući trvenja sa domaćinima, pa i povlačenja jugoslovenskih diplomata. Obris konsekvantne politike pomaljali su se retko, samo kada su pitanja sa Bliskog istoka dospevala u žižu svetskog interesovanja, poput pitanja podele Palestine. I po ovom pitanju je Jugoslavija istupala kao eksponent, atipičan doduše, interesa Sovjetskog Saveza. Partijska logika, zasnovana na ideji borbe za svetsku revoluciju, i državna logika, koja se oslanjala na SSSR, paralizovale su kreativnu aktivnost.

Raskid sa SSSR-om je stvorio protivrečne uslove za razvoj bliskoistočne politike. Posle savladavanja početne konfuzije, otežane prebegom značajnog broja diplomata na Bliskom istoku, Jugoslavija je bila prinuđena da gradi novi identitet socijalističke zemlje izvan lagera. Suočavala se sa sopstvenim nasleđem i nepoverenjem koje su prema

njoj imale bliskoistočne države. Ipak, Jugoslavija se upustila u spoljno-političku aktivnost u kojoj je čak partijska logika nadmašivala rezon državnog interesa, jer su Bliski i Daleki istok postali prostori na kojima su se pratila dešavanja i izricale ocene koje su služile dokazivanju revolucionarnosti socijalističke Jugoslavije. Partijska perspektiva, izražena u ocenama i misijama Komisije za međunarodne odnose i veze Centralnog komiteta, odstupala je nekad od procena Državnog sekretarijata za inostrane poslove, iznoseći sopstvene analize „progresivnosti“ određenih događaja i aktera. Međutim, loša predstavljenost u regionu uticala je na te ocene, čineći ih često nerealnim i unoseći dezorijentaciju. Nije bilo lako proceniti da li socijalistička Jugoslavija treba da podržava „napredne“ pokrete u „reakcionarnim“ državama Bliskog istoka, „napredne“ države Bliskog istoka protiv „nazadnih“ država Bliskog istoka, „ugnjete“ bliskoistočne države protiv zapadnog i sovjetskog imperijalizma, ili mladu jevrejsku državu protiv njenih arapskih protivnika.

Ove dileme su vremenom rešavane davanjem prednosti međudržavnoj saradnji i bilateralnim kontaktima koji su se pokazali stabilnijim osloncem od vaganja progresivnosti pojava i njihovog korišćenja za dokazivanje principijelnosti jugoslovenskog spoljnopolitičkog stava. Tek razmatranjem političkog, strateškog ili privrednog dobitka ili gubitka u otvaranju saradnje sa bliskoistočnim zemljama, problemi regiona su temeljno sagledani. Izdvajale su se države koji bi mogli biti potencijalni regionalni partneri, poput Izraela, Egipta ili Turske. Međutim, pokušaji širenja saradnje sa ovim zemljama odbijali su se o nemogućnost jasnog postavljanja prema arapsko-izraelskom sukobu. Opređeljenje za Egipat otuđilo bi nužno Izrael i obrnuto. Sa druge strane, Turska je bila partner neopterećen toliko arapsko-izraelskim međusobicama. Istovremeno, ona je bila i osnovni nosilac američke politike u regionu, potencijalni stožer vojnih saveza oslonjenih na Severnoatlantski pakt.

Približavajući se Turskoj u okvirima balkanske regionalne saradnje, Jugoslavija je naoko rešila svoj problem pronalaska partnera. Međutim, prestankom opasnosti od sovjetske invazije i početkom normalizacije odnosa sa SSSR-om, opala je važnost vojnog aspekta ove saradnje, ali ne i interes za bliskoistočna pitanja. Balkanski savez, kao zajednica tri države veoma različitog uređenja, profilisao se kao mogući obrazac saradnje koja bi mogla naći interesente i van Balkana. Međutim, kooperacija sa Turskom se pokazala kao loša osnova, budući da je Turska na Bliskom istoku doživljavana kao bezrezervni eksponent proameričke politike i bila omražena zbog rđavog nasleđa iz otomanskog perioda. Distanciranje od njene istočne politike postalo je preduslov približavanja drugim bliskoistočnim zemljama, a posebno Egiptu, u kojem je 1952, promenom režima, ostvaren ključni preduslov za promenu jugoslovenskog kursa. Ovo otvaranje je dovelo do novih problema u

odnosima sa Velikom Britanijom, koja je svoje bliskoistočne interese percipirala kao vitalne.

Bilateralno približavanje Egiptu bilo je omogućeno tek srazmerno povoljnom situacijom u kojoj se Jugoslavija našla u vreme kada je ovaj region postao nezaobilaznim delom agende svetskih državnika. Glavni izazovi sa kojima se njena diplomatija susretala u dotadašnjem periodu bili su u velikoj meri rešeni. Sporazum o tršćanskom pitanju konačno je sklopljen oktobra 1954, čime je zaokružena teritorijalna celovitost zemlje i otklonjen osnovni problem u jugoslovenskim odnosima sa Zapadom. Saradnja sa Grčkom i Turskom produbljena je zaključenjem Balkanskog pakta avgusta iste godine. Ekonomska i vojna pomoć SAD, Velike Britanije i Francuske je neometano dospevala u Jugoslaviju. Odnosi sa ovim zemljama su bili dobri uprkos normalizaciji odnosa sa SSSR-om, koja se odvijala tokom čitave 1954. i rezultovala povoljnim trgovinskim ugovorima. Posledično, Jugoslavija je počela da poboljšava odnose sa svojim susedima iz sovjetskog lagersa. U celini uzev, Jugoslavija je rešila ključna pitanja koja su od 1948. pretila da ugroze njen politički i privredni opstanak.

U tom kontekstu jugoslovenska spoljna politika je vešto sintetisala svoje političke i ideološke aspekte, oslanjajući se na svoj položaj između blokova, artikulišući politiku aktivne miroljubive koegzistencije i otvarajući prostor za saradnju sa državama koje nisu želele da se bezuslovno priključe blokovima. Normalizacijom odnosa sa SSSR-om Jugoslavija je mogla, pa i morala, da revidira odnose sa Zapadom, najpre odnose ugovorne prirode, odnosno odbrambeni pakt sa Grčkom i Turskom. Jednovremeno, Turska je, podržana od SAD, pokušavala da Balkanski pakt, a time i Jugoslaviju, dublje veže za NATO. Štaviše, nastojala je da mrežom paktova proširi svoju regionalnu ulogu u funkciji promovisanja američke politike. Suprotstavljajući se ovim tendencijama, Jugoslavija je počela da kritikuje tursku istočnu politiku, približivši se egipatskim spoljnopolitičkim pozicijama. Defamirajući paktove, promovišući princip aktivne miroljubive koegzistencije, odričući se regionalne balkanske politike zarad saradnje sa vanblokovskim zemljama, sve se više približavala egipatskim i indijskim stavovima, a pre svega stavovima koji su izneseni na afro-azijskoj konferenciji u Bandungu.

Olakšanje koje su jugoslovenski rukovodioci osećali zbog okončanja perioda zategnutosti i pretnji prelilo se u osećanje trijumfa. Politička i privredna situacija bila je osetno bolja, a spoljnopolitička krivudanja mogla su se opravdati u okvirima zvanične komunističke ideologije, našavši u retorici aktivne miroljubive koegzistencije dovoljno fleksibilnu devizu. Pojačana je potreba jugoslovenske spoljne politike da se oglašava i postavlja u pitanjima svetskog značaja. Osoben status socijalističke zemlje izvan sovjetske orbite po mišljenju njenih vođa ni-

je samo trebalo da predstavlja pogodnu osnovu za balansiranje, već i izvanredan temelj za kreiranje osobene politike. U situaciji u kojoj nije postojala neposredna politička ili privredna pretnja, stekle su se okolnosti za aktivno kreiranje spoljne politike, pa čak i za konkretno praktikovanje proklamovanih ideoloških stavova. Ispostavilo se da je u kreiranju te politike presudan bio faktor blokovske neangažovanosti, koji je umnogome olakšao približavanje afro-azijskim zemljama slične orijentacije. Aktivnost u ovom području bila je mnogo bezazlenija od angažmana u pitanjima koja su od strane supersila bila percipirana kao vitalna. Ideološku osnovu ovog angažmana predstavljala je teorija socijalističke svetske solidarnosti i borbe protiv kolonijalizma. Ova orijentacija ka antikolonijalnoj retorici i afirmisanju nacionalne emancipacije malih država našla je odraz u govorima jugoslovenskih rukovodilaca. S druge strane, jednom usaglašen pravac postajao je istinski spoljnopolitički kredito, što umnogome olakšava izučavanje stava Jugoslavije u međunarodnim odnosima, koji se svodio na manje ili više nadahnute interpretacije od Tita naznačenog pravca aktivne miroljubive koegzistencije. Retorička ofanziva je prethodila konkretnim spoljnopolitičkim gestovima, kulminirajući Titovom posetom Indiji i Burmi i sastankom sa Naserom na Sueckom kanalu.

Novi elementi u spoljnoj politici Jugoslavije su prerastali u jednu od njenih pretpostavki. Serija bilateralnih uspeha u odnosima sa Egiptom, koja je koincidirala sa jugoslovenskim približavanjem Indiji i drugim vanblokovskim zemljama, prerastala je u ideološki opravdan politički pravac koji je od početka 1955. energično promovisao lično šef države. Bilateralni i regionalni aspekt su postali važni u kontekstu globalnog odmeravanja snaga između Istoka i Zapada, u kojem je i jugoslovenski prodor sa obe strane posmatran kao opasnost po ravnotežu. Politika koju je tako oštro formulisao državni sekretar Džon Foster Dales najčešće je odstupala od njegovih krutih gledišta, jer ni SAD nisu imale nameru da preterano grubim stavom oteraju u suprotni tabor države veličine Indije ili značaja Jugoslavije. Ipak je postojala opasnost od širenja ovog neutralističkog stanovišta usled koje je Jugoslavija sumnjičena za udaljavanje od Zapada. Sa druge strane, SAD su tolerisale novi pravac, jer se od Jugoslavije, kao komunističke zemlje, i nije moglo očekivati da promoviše zapadne vrednosti. SAD su bile spremne da joj tolerišu promociju u trećem svetu, jer su se nadale da će Tito novim prijateljima preneti i svoja negativna iskustva sa Sovjetskim Savezom. Neopterećene kolonijalnom prošlošću, SAD su problemu dekolonizacije i uvođenju novih država u svetski sistem pristupale drukčije od Velike Britanije i Francuske.

Velika Britanija i Francuska bile su izuzetno osetljive na kritiku njihove kolonijalne politike. Francuska je imala problema sa Jugoslavi-

jom po ovom pitanju još 1953, kada je Jugoslavija odbila da podrži njen stav vezan za probleme u Maroku i Tunisu i kada se uprkos pritisku solidarizovala sa ovim državama. Godinu dana kasnije situacija je postala još opasnija, jer je Francuska bila angažovana u ratu za očuvanje svog kolonijalnog poseda na Dalekom istoku, ratu čiji je poraz bio na obzoru. Još gore, Alžir, koji je kao prekomorski departman bio integralni deo Francuske, nalazio se u previranju i bilo je pitanje vremena kada će izbiti oružana pobuna. U toj situaciji povezivanje neutralnih zemalja pod sloganom dekolonizacije bilo je neprihvatljiv moto. Britanci su iz istih razloga bili osetljivi, možda i više budući da su sa Jugoslavijom održavali dublji kontakt. Ono što su oni percipirali kao prolazni manir Jugoslovena pretvaralo se pred njihovim očima u trajnu orijentaciju. Uprkos ovim negativnim reakcijama, Jugoslavija je bila u stanju da nastavi sa ovakvim pravcem. Čak i Francuska i V. Britanija nisu insistirale na kritici, svaka iz različitih razloga. Francuska se nadala Titovoj pomoći u rešavanju svojih kolonijalnih i drugih pitanja, a posebno u slučaju Alžira. Britanija je takođe videla u Jugoslaviji potencijalnog posrednika. SSSR je preduzimao inicijative slične jugoslovenskim. Hruščovljeva struja je bila i sama sklona bližem povezivanju sa ovim zemljama. Postepeno, ali odlučno, Sovjeti su prevazilazili stavove o nepomirljivom ideološkom sukobu u kojem nema neutralnosti, karakterističnom za poslednje Staljinove godine. Nova, dinamičnija politika koju je razvio Hruščov bazirala se na opreznosti saradnji sa režimima koji su sprovodili nacionalnu emancipaciju. Ovo je između ostalog možda uticalo i na sovjetsko približavanje Jugoslaviji, a u takvoj diplomatskoj ofanzivi Sovjeti nisu žurili sa kritikom neutralnog položaja Jugoslavije. Novi pravac imao je neposredne veze sa smirivanjem hladnog rata. Dоследna kritika kolonijalne politike bila je zgodna formula za približavanje afro-azijskim državama, a odnos velikih sila prema ovoj problematici otvarao je manevarski prostor jugoslovenskoj diplomatiji koji je Tito znao da iskoristi.

Razvojem jugoslovensko-egipatskih odnosa Jugoslavija je prvi put promenila ravnotežu. U želji da proširi odnose sa ovom zemljom i načini je svojim partnerom u regionu, uključila se u egipatsko pitanje, otvoreno diplomatskom ofanzivom SSSR-a koji je nizom konkretnih ponuda naprećao povećao svoje prisustvo u Egiptu u pozno proleće i leto 1955. Komplikacije ove prirode su na dnevni red postavile pitanje bezbednosti u regionu, koju očito nije moglo obezbediti samo prisustvo trupa. Postavilo se pitanje kako bi se ovi izgredi množili ukoliko bi i Sovjeti doprineli njihovom izbijanju. SAD i Velika Britanija su počele da se razilaze u politici koju su vodile po ovom pitanju. Formulšući svoj pogled na svetsku politiku, Jugoslavija se oslanjala na niz principijelnih stavova zasnovanih na različitim izvorima: međunarodno pravo

(pre svega Povelja UN), ideološke pozicije i politika aktivne miroljubive koegzistencije, koju je sada trebalo i u praksi pokazati. Način na koji se uključila ostavljao je prostora za kritiku paktovske politike. Za razliku od karaktera Balkanskog saveza, paktovska politika osmišljavana za Bliski istok bila je unekoliko drukčija. Bliskoistočne zemlje su bile u različitim aranžmanima sa Velikom Britanijom i imale su već britanske trupe na svojoj teritoriji. Ulazak u paktovski aranžman bi pre mogao izgledati kao zamena za doskorašnji kolonijalni status, tim pre što su ubrzo neke od arapskih država (pre svih Egipat) nastupale sa ovom argumentacijom. Jugoslavija je, budući uvek oštra po kolonijalnom pitanju, imala razloga da osporava osnovanost „porobljavanja“ arapskih država takvim aranžmanima.

Nastanak i nestanak Balkanskog saveza dosada su gotovo isključivo posmatrani u kontekstu jugoslovensko-sovjetskih odnosa, i to sa dobrim razlozima. Hitrina sa kojom se Jugoslavija politički i vojno povezivala sa Grčkom i Turskom, dvema državama uključenim u severnoatlantske integracije, sa pravom je pripisivana bojaznima jugoslovenskog rukovodstva od potencijalne sovjetske agresije. Odumiranje ovog pakta takođe je pripisivano posledicama izmirenja SSSR-a i FNRJ, kao i grčko-turskim razmiricama 1955–56. Međutim, ovim argumentima o nestajanju pakta moraju se dodati i drugi. Jugoslovenski odnos prema Balkanskom paktu se tokom 1955. značajno promenio, umnogome usled jugoslovenske kritike turske istočne politike i odbijanja Jugoslavije da predstavlja kariku u lancu paktova, od Balkanskog, preko Bagdadskog do Manilskog, čiji je smisao u obuzdavanju SSSR-a bio očit. Umesto pristajanja na ovu ulogu, Jugoslavija je sebe sve više nalazila u liniji sa neangažovanim zemljama.

Podržavši Egipat po pitanju naoružavanja i odbijanja politike paktova, tajno tokom 1955, javno od početka 1956, Jugoslavija je izvršila odlučan diplomatski prodor na Bliski istoku, čemu je stremila i ranije. Time je profilisala svoju bliskoistočnu politiku i strategiju. Razvijanje jugoslovensko-egipatskih odnosa predstavljao je temelj bliskoistočne politike FNRJ. Ta se politika nije videla ni u naznakama sve do prevrata u Egiptu i poboljšanja odnosa sa njim, takođe zahvaljujući propratnim faktorima – stremljenju Naserovog Egipta ka neutralnoj politici, približavanju na relacijama Naser-Nehru-Tito. Tek uspostavljanjem bliskih odnosa sa Egiptom i njegovim promovisanjem u regionalnog partnera ukazale su se konture nove politike. Egipat je bio povoljan za saradnju iz više razloga. Režim koji se uspostavio delovao je prilično stabilan, ali i socijalno dinamičan (za razliku od nestabilnih vojnih režima u Siriji i Libanu). Politika koju je vodio bila je jasno antikolonijalno određena, što je omogućavalo dragocenu spojnicu sa jugoslovenskom spoljnopolitičkom retorikom. Njegova veličina ga je činila stožerom

Arapske lige i, pored Iraka i Turske, najsnažnijom regionalnom državom. Geografski položaj Egipta, azijske, ali i afričke države, obećavao je puno. Obuzdavanje ideološkog animoziteta prema režimu koji se isprva nije razmetao socijalističkim parolama, i koji je aktivno progonio komuniste, urodilo je plodom.

Štiteći se iza principijelne osude „paktomanije“, kritikujući otvoreno Bagdaski pakt od početka 1956, Jugoslavija je potkopavala i Balkanski pakt, stremeći novoj koncepciji aktivne miroljubive koegzistencije. Ovaj angažman je donosio određene rizike, koji su se pre svega ogledali u ugrožavanju odnosa sa Britanijom. Tokom čitave 1955. Jugoslavija je pokušavala da u očima Britanaca minimizira stepen svoje saradnje sa Egiptom. Međutim, početkom 1956. nije više bilo moguće skrivati raskorak. Ulog je postao jasan, dalji odnosi sa Egiptom su se mogli razvijati samo nauštrb anglo-jugoslovenskih. U ovoj dilemi je presudio kontinuitet ideološkog posmatranja u međunarodnim odnosima. Posmatrajući svetski sistem kao arenu borbe imperijalista, jugoslovenska diplomatija nikada nije manihejski ocenjivala Zapad kao koherentan blok i umela je da prepozna interesne pukotine u njemu, insistirajući na borbi američkog i britanskog imperijalizma za Bliski istok. Oslanjajući se na uverenje da će Amerikanci prema Egiptu imati daleko blaži stav od Britanije i da će Amerikanci sa daleko manje zle volje posmatrati jugoslovensku antikolonijalnu retoriku, Jugosloveni su počeli orijentisati svoju ekvidistancu prema polovima Vašington–Moskva. Na ovo opredeljenje uticalo je i okončanje režima tripartitne pomoći i veća orijentacija Jugoslavije na američku vojnu i ekonomsku podršku, odnosno uvažavanje hladnoratovskog bipolarizma u punom smislu.

Poklapanje partijske i državne ravni spoljnopolitičkog razmišljanja, pomognuto direktnom i konsekventnom inicijativom šefa države, rezultovalo je jasnijom bliskoistočnom politikom. Približavanje Egiptu i Indiji, organizovanje vanblokove saradnje krunisane prvim multilateralним samitom neangažovanih lidera trebalo je da pruži nov, širi i stabilniji kontekst ovoj politici. Sastanak trojice na Brionima je tako i doživljavao. Međutim, nepredvidiv tok događaja i zaoštavanje egipatskih odnosa sa Zapadom otkazivanjem pomoći za izgradnju Asuanske brane i Naserovom nacionalizacijom Sueckog kanala doveli su do drukčije situacije. Titovo i Nehruovo neznanje o Naserovim postupcima ukazalo je na krhkost vanblokove orijentacije u praksi.

Kriza oko Sueckog kanala ugrozila je novu orijentaciju. Jugoslavija je bila primorana da i u praksi pokaže čvrstinu svog opredeljenja, ili da od njega odustane. Uzdajući se i dalje u raskorak američke i britanske politike, opredelila se za punu podršku Egiptu. Konsekventnom podrškom Egiptu na svim nivoima, održavanom u svim fazama krize, i to u situaciji u kojoj je kriza u Mađarskoj ponovo otvorila pitanje jugo-

slovenskog odnosa sa SSSR-om, Jugoslavija je odbranila svoju politiku. Propašću trojne invazije na Egipat ispostavilo se da je računica bila dobra, a žrtva su bili odnosi sa Izraelom, trajno potkopani posle agresije, kao i anglo-jugoslovenski odnosi, svedeni na najnižu tačku od 1949. Sa druge strane, otvoren je izuzetno širok prostor za saradnju sa Egiptom, i ne samo s njim. Naserov uspeh je kompromitovao Bagdadski pakt, a zemlje regiona, sa izuzetkom Turske i Iraka, okretale su se Egiptu u potrazi za vođstvom. Veliki uspeh Jugoslavije u održavanju kursa bliskoistočne politike bio je nesumnjiv. Politika aktivne miroljubive koegzistencije se pokazala efikasnom. Jugoslavija se afirmisala kao država koja, premda nevelika, ima priliku da učestvuje u svetskim poslovima i o njima daje nezavisan sud. Približivši se još više Indiji i Egiptu, inicirala je saradnju blokovski neangažovanih zemalja na široj osnovi od afro-azijske, zapravo na globalnom nivou. Oblikovala je svoju regionalnu politiku prema Bliskom istoku, čije će plodove decenijama ubirati.

ILUSTRACIJE*

Tito i Naser vrše smotru straže na „Galebu“, februar 1955

* Ljubaznošću fototeke Arhiva Josipa Broza Tita

*Naser u razgovoru sa jugoslovenskom delegacijom, februar 1955.
Sa desna na levo Koča Popović, Tito, Aleksandar Ranković
i Svetozar Vukmanović Tempo*

Tito i Naser posmatraju Suecki kanal, februar 1955

Tito i Naser u razgovoru. Kairo januara 1956

Tito i Petar Stambolić na zabavi u Kairu, januar 1956

Jugoslovenska delegacija na Platou u Gizi, januar 1956

Tito i Naser na Brionima, jul 1956

Nehru, Tito i Naser u razgovoru, juli 1956

Naser, Tito i Nehru po potpisivanju Deklaracije, juli 1956

PRAZNA!!!

POLITIČKO PRIJATELJSTVO TITA I NASERA

Prilog proučavanju uloge ličnosti u istoriji

Neposredno pred zaključenje ovog rukopisa, prisustvovao sam konferenciji u Budimpešti, koja je nosila naziv *Nova istorija politike*, a bila je posvećena teorijama i metodama koji novu političku istoriju tematizuju, po podnaslovu organizatora, „mimo velikih događaja i velikih ljudi“. Izlažući i slušajući druga izlaganja i diskusije, nisam se mogao oteti utisku da je, uprkos podnaslovu koji verno odražava dominantan historiografski trend, otklon od događajne istorije i uloge ličnosti u njoj lakše proklamovati no sprovesti. Razmišljajući retrospektivno o sopstvenoj knjizi shvatio sam da, uprkos mojoj nameri da se posvetim strukturnim elementima jugoslovenske bliskoistočne politike i institucionalnom okviru njenog nastanka, sa svake njene strane proviruju ljudi, političari, diplomate i vojnici, čija je aktivnost odlučno uticala na razvoj događaja. Ovu napetost, u kojoj se pojedinci izdižu iznad mora događaja i mreža institucija, odavao je čak i letimičan pogled na registar ličnosti na kraju knjige. Njihovo zanemarivanje u korist strukturne analize ozbiljno bi osiromašilo i ugrozilo istraživanje. Ova istraživačka „nečista savest“ je tako predstavljala dobar povod za dopunu studije razmatranjem važnosti teorijskog promišljanja uloge ličnosti u istoriji i njenog mesta u istoriji međunarodnih odnosa.

*

Teorijski aspekt metodologije se često u savremenoj historiografiji shvata kao nužno zlo i nevoljno plaćen danak pritisku društvenih nauka. Razlog tome ne treba tražiti isključivo u lenjosti ili nesposobnosti istoričara za refleksivno mišljenje, već i u određenim disciplinarnim karakteristikama historiografije, koje su posebno izražene u tradicionalnijim naučnim sredinama. Ne slučajno, između filozofije istorije i historiografskog istraživanja postoji veliki jaz. Prvom se po pravilu bave filozofi koji retko pišu istoriju, drugim istoričari koji retko filozofiraju. Možda je najbolji pokazatelj tog jaza upravo pokušaj njegovog premošćavanja, iskazan u nizu dela koja se nalaze na razmeđu metodologije i teorije istorije. Najčitaniji podsticaji u ovom pravcu došli su od Marka Bloka, Lisjena Fevra, Edvarda Kara i Ričarda Evansa, a u jugoslovenskoj historiografiji od Andreja Mitrovića i Mirjane Gros. Oni predstavljaju dragocene pokušaje posredovanja između apstraktnog pristupa svojstvenog filozofiji istorije, normativnog pristupa svojstvenog društvenim naukama i empirijskog pristupa svojstvenog historiografiji.

U ovom posredovanju odustalo se od postavljanja velikih pitanja koja su nekada bila u središtu pažnje istoričara. Šta je ljudska istorija? Ima li ona smisla? Šta je pokreće i kuda? Već u vreme Tojnbija i Špenglera, istorijske sinteze koje su pokušavale da ova pitanja razreše na činjeničnoj osnovi izazivale su podozrenje, ako ne i podsmeh. Činilo se sa pravom da bi na razvoj historiografije blagotvorno delovalo prepustiti odgovore na njih političarima, filozofima i teolozima. Ta je „abdikacija“ međutim prošla tiho, neopaženo i nereflektovano. Istoričari su se mahom posvetili monografskom obliku komunikacije, uskim istraživačkim temama koje naoko ne iziskuju vrednosno određenje prema „velikim pitanjima“. Brkajući neutralnost sa objektivnošću, razvili su čak zadivljujuću spretnost da svoja filozofska i politička ubeđenja vešto kriju pod velom naučnosti i davanja prednosti činjenicama nad vrednostima, uprkos snažnim podstrecima ka jasnijem normativnom i vrednosnom određenju, koji su dolazili kako od marksizma i strukturalizma, tako i od poststrukturalizma i interdisciplinarnog kreda. U središtu istorijske metodologije tako i dalje suvereno stoje izvori saznanja o prošlosti, na srpskom jeziku nazvani neobičnim terminom *građa*. Savesno prikupljanje izvora, provera njihove autentičnosti i verodostojnosti, selekcija činjenica, njihovo kritičko preispitivanje i ukrštanje i dalje su polazna, a često i završna tačka historiografskog zanata pred kojom se ruši svaki, pa i najambiciozniji interpretativni okvir.

Ipak, kako to često biva, problem izbačen na vrata vratio se kroz prozor. Prošlost ostavlja historiografiji, posebno savremenoj, gotovo nepregledan činjenični basen, što mnoge historiografske debate svodi na jalovu razmenu anegdota ili grubo vrednosno razmimoilaženje političkih neistomišljenika. Sa druge strane, bezdno istorijskih činjenica se opire jednoznačnom interpretativnom strukturiranju. Ma koliko neizbežan, redukcionizam je i dalje nepopularan pristup istorijskom istraživanju, utoliko pre što ostavlja prostor za sporenja o smislenosti interpretacija koje implicitno nude odgovore na velika pitanja, poput onog o ulozi ličnosti u istorijskom procesu.

Uloga ličnosti od teologije do teleologije

Da li uloga ličnosti, njihove ideosinkrazije, privlačnosti i odbojnosti, prijateljstva, omraze i drugi vidovi neformalnih veza igraju zanemarljivu, malu, veliku ili presudnu ulogu u razvoju događaja? Da li pripadaju vinjetama privatne istorije života moćnika ili relevantno utiču na razvoj međunarodnih odnosa? Uloga ličnosti u istoriji je jedno od pitanja o kojem se raspravlja od kada je čovek počeo da promišlja svoju stvarnost, sadašnju i prošlu. U kojoj meri ljudi utiču na tok događaja, na razvoj istorije? Ko, odnosno šta odlučuje o našim sudbinama? Imaju li one svrhe i smisla? Panoramski, moguće je gotovo svugde i stalno ustanoviti dve osnovna, suprotstavljena pravca razmišljanja o ovom problemu. Jedan uzroke traži u ljudskoj aktivnosti, namerama, delanju i slobodnoj volji. Drugi ih nalazi u okolnostima van domašaja pojedinca,

strukturama, institucijama, ekonomskim, društvenim i kulturnim faktorima u kojima čovek deluje i koji njegovu delatnost predodređuju. U svom ekstremnom obliku, prva škola mišljenja prelazi u potpuno arbitrarno shvatanje realnosti, koju oblikuje isključivo volja moćnika. Druga škola svoj ekstremni pandan ima u determinističkim i fatalističkim interpretacijama. Budući da se radi zapravo o jednoj od temeljnih civilizacijskih tenzija, nema ozbiljnije nade da bi ovo pitanje moglo biti jednoznačno rešeno naučnom raspravom. Ipak, način na koji određena kultura, generacija ili pojedinac razmišlja o njemu govori mnogo.

Pitanje uloge ličnosti, bila ona istaknuti pojedinac ili anonim, usko je povezano sa pitanjem svrhe ljudskog života. Dugo je na ovo pitanje odgovore nudila religija. Intervencije božanstava prožimaju mesopotamske, egipatske i grčke mitove, na odlučujući način rešavajući sudbine njihovih protagonista. Međutim, i u ovim mitovima ljudska delatnost je izražena. Ahajci pate zbog pizme Apolona, ali i zbog Ahilejevog gneva. Troja je srušena Herinom željom, Zevsovom odlukom, ali i Odisejevom lukavošću. Tenzija između pridavanja značaja i smisla ljudskoj aktivnosti i naglašavanja sudbinske neumitnosti pred kojom je čovek bespomoćan obeležje je i hrišćanstva, kao i drugih monoteističkih religija. Verovanje u predestinaciju i svemoć Svevišnjeg odraz je ove bazične napetosti. Objašnjavanje događaja formiranjem lanaca kauzalnih zavisnosti nužno se završavalo uzrokom svih uzroka. *Causa finalis*, odnosno *causa prima*, bila je Božija volja. Pred njom je ljudska aktivnost tek „taština taštine i gonjenje vetra kapom“. Istovremeno, religija veliča aktivnost ljudi čiju je stazu osvetlio Bog. Ne bez razloga, debata o slobodnoj volji čovekovo predstavljala je jednu od ključnih teoloških vododelnica.

Institucionalizacija naučnog mišljenja doprinela je rešenju ovog problema manje no što se na prvi pogled čini. Naravno, insistiranje na mitskim, religijskim i drugim naučno nedokazivim uzrocima izašlo je iz mode. Ipak, na najteža pitanja nije bilo naučno proverljivog odgovora. Ima li istorija smisla? Ako ima, koji je njen pravac? Oblikuje li je čovek? Utiču li na nju grupe ili pojedinci? Polazna tačka za promišljanja ovih problema najčešće je bila uloga velikih ličnosti, znamenitih ličnosti, heroja. Zdravorazumski nije bilo moguće tvrditi da ljudi poput Karla Velikog, Kolumba ili Napoleona nisu uticali ili, kako se to često kaže, „preokrenuli tok istorije“. Sličnu muku je mučio Paskal, koji je izneo radikalnu misao da bi sudbina Rimskog Carstva bila sasvim drugačija: „Kleopatrin nos: da je bio kraći, ceo zemljin šar imao bi drugi vid“. Zeleo je da kaže da u tom slučaju ni Cezar ni Antonije možda ne bi imali simpatija za lepu kraljicu i ne bi usmeravali Rim ka istoku. Generaciju docnije, Monteskje je u delu *Razmišljanja o uzrocima veličine Rimljana i njihove propasti* utro put savremenom shvatanju važnosti geografskih, ekonomskih, antropoloških i psiholoških faktora naučtrb volje pojedinaca.

Ovu tezu je do paroksizma doveo Lav Tolstoj, opisujući Napoleona i druge vladare kao puke statiste istorijskih događaja: „I bez njegove zapovesti

činilo se ono što on nije hteo, a on je izdao naredbu samo zato što je mislio da očekuju od njega naredbe. I on opet pređe u svoj nekadašnji svet himera nekakve veličine, pa opet (kao onaj konj što ide na pokretnom točku kojim se dolap okreće i misli da radi nešto za sebe) počne pokorno da igra onu opaku, žalosnu i tešku, nečovečnu ulogu, koja mu je bila predodređena. I nije samo za taj sat i dan bio pomračen um i savest tog čoveka”. Tolstojeva teza ipak nije imala mnogo sledbenika među njegovim savremenikima. Za mislioce koji su smatrali da svetska istorija ima svoj tok, poput Hegela, upravo su takve ličnosti predstavljale otelotvorenje svetskog duha. Za Ničea i Šopenhauera, koji su pak istoriji odricali smisao, prošlost i nije bila ništa drugo do polje u kojem se „jedan džin dovikuje sa drugim kroz puste međuprostore vremena“.

Naposletku, pojava masovnih pokreta aktuelizovala je društvene grupe, slojeve i klase kao nosioce istorijske promene, u čemu je veliku ulogu igrao marksizam. Marksizam je i sam imao ambivalentan odnos prema značaju ličnosti, dobro sažet u čuvenoj Marksovoj sentenci da „ljudi stvaraju sopstvenu istoriju, ali ne onako kako sami hoće. Ne stvaraju je u okolnostima koje su sami birali, već pod onima sa kojima se susreću, koje su nasledili iz prošlosti“. Ovo marksističko pomirenje između značaja ljudske aktivnosti i značaja konteksta u kojem operiše produbio je Plehanov u čuvenom eseju *Uloga ličnosti u istoriji*. Sličan kompromis je, drugim razvojnim putem, dosegla i društvena nauka na Zapadu, bila ona marksistička ili ne, insistirajući na impersonalnim silama nauštrb uloge ličnosti. Međutim, susrećući se sa omasovljenjem političkog života, prepoznajući pri tom da ova demokratizacija politike često vodi ka populističkim pokretima i mesijanskim ideologijama koje pronose harizmatični lideri, novi strukturalistički metodi su ipak ostavljali prostora za razumevanje uloge pojedinca.

Sličan kompromis postignut je i u historiografiji, koja je u velikoj meri odražavala ove kulturne napetosti. Istaknuti pojedinci, *virii illustri*, uvek su u njoj igrali zapaženu ulogu. Antički pisci, poput Plutarha ili Svetonija, životopisima velikih ljudi pokušavali su da predoče čitavu epohu. Taj se manir, koji je Niče posprдно nazivao „gospodin tako i tako i njegovo vreme“, preneo i u savremenu, naučnu historiografiju. Oslobođena od religije, izgrađenog metoda, ona se centrirala na aktivnost pojedinaca, pre svega istaknutih pojedinaca. Najdalje je u tome otišao Tomas Karlajl čije delo iz sredine 19. veka, *O herojima, heroizmu i obožavanju heroja u istoriji*, već i naslovom odaje njegovo uverenje da je „istorija sveta tek biografija velikih ljudi“. Naravno, postojali su i oprečni trendovi. Uticajna dela poput *Antičke države* Fistela de Kulanža ili *Društvene istorije Engleske* Džordža Trevelijana utirala su put proučavanju društvenih grupa, naroda, nacija, rasa ili kultura. Fokusiranje na znamenite ličnosti smenjivalo se sa potpunom marginalizacijom njihovog uticaja na tokove istorije u sukobu koji nije bio lišen uvreda. Pristalice tradicionalne historiografije nazivale su novatorski pristup društvene istorije historiografijom šerpi

i lonaca (pots-and-pans history). Međutim, sami su bili napadani kao zagovornici historiografije doboša i trube (drum-and-trumpet history).

Tenzija je postala tim kompleksnija sa uporednim razvojem društvenih nauka, sociologije, docnije politologije i međunarodnih odnosa, čije su istraživačke paradigme nastajale dobrim delom u opoziciji prema istorijskom ideografskom metodu. Snažni trendovi u korist društvene istorije, dubinske istorije, strukturalne istorije, koje je možda na najbolji način reprezentovala francuska historiografska škola Anala, nalagali su prevazilaženje deskripcije, izlaženje iz okvira događajne historiografije i iz senke velikih ljudi. U potrazi za uzrocima procesa sve su se manje spominjale ličnosti protagonista. Pitanje mere u kojoj su međuodnosi državnika relevantni za razvoj međunarodnih odnosa, odnosno značaja i smisla njihovog političkog (ne)prijateljstva ostalo je tako u velikoj meri empirijski zanemareno, teorijski nezahvaćeno i metodološki neosvetljeno.

*Tito i Naser: Od političkog prijateljstva
do prijateljske politike*

Bliski istok predstavlja vanredno pogodno polje za proučavanje važnosti odnosa između leaderskih istorijskih figura. Na oblikovanje posleratnog bliskoistočnog pejzaža uticale su ličnosti poput Vinstona Čerčila, Antonija Idna, Dvajta Ajzenhauera, Josifa Visarionoviča Staljina, Nikite Hruščova, Andreja Gromika, Gamala Abdula Nasera i Ben-Guriona, čije bi ignorisanje zarad metodološkog purizma vodilo značajnom sadržinskom osiromašenju. Uz sve rezerve prema ulozi ličnosti, nije moguće ne primetiti da je Staljinova smrt otvorila novo poglavlje u svetskoj, pa i u bliskoistočnoj istoriji, kao i da je diplomatska ekspanzija koju su izveli njegovi naslednici barem delom bila oslobođena na Hruščovljeve interpersonalne kvalitete. Slično, proučavajući zahlađenje između Velike Britanije i Egipta, autori poput Frederika Brauna ne previdaju značaj ličnog animoziteta između Idna i Nasera, očitog od njihovog prvog susreta, produbljanog do potpunog raskida. Novi lideri su pokušavali da izgrade prepoznatljiv imidž i održe kredibilitet u sve kompleksnijem svetu, dok su se obaveštajci i diplomate trudili da proniknu u karakter novih lidera, ne smatrajući njihove osobine irelevantnim za razvoj međunarodnih odnosa.

Značaj ovih interakcija bio je očigledan savremenicima. Izveštavajući svoju vladu o toku samita na Brionima, i pokušavajući da oceni realan značaj ovog skupa, britanski ambasador Roberts je naglašavao značaj razlika „između trojice glavnih protagonista. Gospodin Nehru, aristokrat po naravi i zapadni demokrata po političkom uverenju, našao je malo zajedničkog u bližem susretu sa predsednikom Titom, komunističkim diktatorom sa toliko lokalnog, balkanskog šmeke skrivenog ispod njegovog zdravog razuma i dobrog zaključivanja, ili sa predsednikom Naserom, divljim muslimanskim diktatorom u potrazi za političkom filozofijom. Niti sam stekao utisak da je bilo više zajed-

ničkog tla između predsednika Tita i predsednika Nasera izuzev njihove gorljivosti za nacionalnu nezavisnost i njihove želje da profitiraju iz njihove različite ali i slične pozicije između sovjetskog i zapadnih svetova.“ Nije se postavljalo pitanje da li ličnosti utiču na razvoj događaja, već kako integrisati njihove međuođnose u analizu političke situacije.

Kao što rečito pokazuje registar ličnosti ove knjige, bez detaljnog osvrta na doprinos Josipa Broza Tita i Gamala Abdela Nasera stvaranju jugoslovenske bliskoistočne politike, ova knjiga ne bi mogla biti napisana. Formiranje jugoslovenske bliskoistočne politike približavanjem FNRJ Egiptu bilo je u velikoj meri praćeno, omogućeno i pospešeno ličnim kontaktom ove dvojice ljudi, koji tako predstavlja zanimljivu studiju slučaja za proučavanje funkcija političkog prijateljstva. Od prvog susreta februara 1955, šef jugoslovenske države i egipatski premijer ostvarili su blizak odnos koji se sa godinama pretvorio u prijateljstvo okončano tek Naserovom smrću. Naser i Tito su se upoznali na jugoslovenskoj predsedničkoj jahti, kojom se Tito kroz Suecki kanal vraćao u Jugoslaviju posle dvomesečne posete Indiji i Burmi. Već njihov prvi susret probio je granice protokola. Protekao je u neobično srdačnoj atmosferi, a oba lidera su ponela povoljne utiske jedan o drugome. Titu je imponovala Naserova mladost, Naseru Titovo iskustvo. Pored generacijske razlike, postojale su i druge okolnosti koje su ih zbližavale. Naser je bio profesionalni vojnik, a Tito vojnik po izboru, čiji je ratne uspehe obesmrtila saveznička propaganda. Pri tom, Naser je nastojao da izgradi imidž reformatora i njegov režim se temeljio na vidnoj ulozi vojske, retorici socijalne pravde, agrarnoj reformi, industrijalizaciji i izvlačenju Egipta iz polukolonijalne orbite. Ostvarenje mnogih od ovih postulata mogao je videti na primeru socijalističke Jugoslavije, a Tito je u razgovoru sa njim vešto insistirao upravo na tim elementima poretka koji je gradio, izbegavajući upotrebu oštre komunističke retorike. Tako je Naser došao do zaključka da sistem koji se u Jugoslaviji pokazao efikasnim i nije tako nesličan onome koji pokušava da izgradi.

Razume se, prijateljstvo Tita i Nasera bilo je duboko politično, budući da se radilo o ljudima koji su istovremeno nastupali u kapacitetu ljudi, ali i šefova država, pa je njihova uzajamna naklonost prerastala u strukturni element spoljne politike. Pozitivan utisak koji je Tito stekao o Naseru velikom brzinom je ugrađen i u mehanizam jugoslovenske diplomatije i u stav Jugoslavije u međunarodnim odnosima. Naser je postao štićenik-mezimac Jugoslavije, a jugoslovenske diplomate nisu štedele komplimente opisujući utiske o Naseru zapadnim diplomatama. Otud je Jugoslavija već u drugoj polovini 1955, uprkos produbljivanju krize između Egipta i Velike Britanije, kao i eskalaciji izraelsko-egipatskog sukoba, odlučno promovisala Naserov spoljnopolički pravac. Edvard Kardelj je novembra 1955. u Londonu imao prilike da se upozna sa dubinom antiegiptaskih sentimenata u britanskom Forin ofisu i odlučnošću premijera Antonija Idna da disciplinuje Nasera, a ipak je istrajao u kritici britanske bliskoistočne politike. U isto vreme, Tito je slične stavove branio

pred američkim državnim sekretarom Džonom Fosterom Dalesom. Ova politika naglašenog prijateljstva krunisana je zvaničnom državnom posetom Tita Egiptu januara 1956, o čijem prijateljskom duhu svedoče i fotografije u prilogu ove studije. Tokom sedmodnevnog boravka, Tito je imao nekoliko prilika da se susretne sa Naserom i njegovim saradnicima. Ovoga puta ne samo što je produbio postojeće utiske, već je iskoristio priliku da svoju podršku egipatskoj politici formalizuje izjavama koje su uticale na značajno pogoršanje anglo-jugoslovenskih odnosa. Podržao je suvereno pravo Egipta da se naoružava i kritikovao je „paktomaniju“, odnosno tendenciju SAD i Velike Britanije da sistemom regionalnog saveza zauzdaju egipatski ekspanzionizam.

Naravno, nisu Titove simpatije presudile u ovoj odluci. U razgovorima sa Dalesom Tito je ustanovio da Sjedinjene Američke Države imaju nijansiran stav prema Naseru i da u njemu još uvek vide potencijalnog partnera. Za samu Jugoslaviju, koja je radoznalo i uz javnu podršku pratila približavanje blokovski neangažovanih zemalja, Egipat je predstavljao važnu državu, „most za Afriku i Aziju“, kako je ocenjivao DSIP. Naposljetku, Tito se u Egiptu nije uverio samo da je Naser simpatičan čovek. Važnije od toga, uverio se u stabilnost njegovog položaja, što nije bilo od malog značaja, budući da su se vojni režimi na Bliskom istoku brzo smenjivali. Tokom 1955. u Siriji su se promenile tri vojne garniture, a i način na koji je sam Naser uklonio svog prethodnika, generala Nagiba, otvarao je mogućnost da se i njemu može desiti nešto slično. Međutim, osvedočivši se na brojnim sastancima sa egipatskim zvaničnicima i tokom putovanja Egiptom da Naser uživa zavidnu podršku, Tito je shvatio da se radi o prijateljstvu koje valja negovati i u koje vredi investirati. Šta je ovo prijateljstvo moglo da ponudi? Naizgled, ne mnogo toga. Ekonomski odnosi Jugoslavije i Egipta bili su zanemarljivi. Jugoslavija je iz Egipta uvozila mahom kukuruz i pamuk, a izvozila drvenu građu. Količine ovih transakcija bile su zanemarljive, a ni produkti nisu bili atraktivni. Koliko god se želela predstaviti zemljom koja petogodišnjim planovima nepokolebljivo grabi putem ubrzane industrijalizacije, Jugoslavija je imala problema da u praksi to i dokaže. Izmene privrednih delegacija koje su se umnožile posle sastanaka dvojice lidera nisu drastično promenile ovu sliku. Jugoslovenske firme jesu dobile nešto poslova u Egiptu, ali egipatski posetioци nisu ostali zapanjeni stepenom jugoslovenskog industrijskog razvoja. Jedini način kojim je Jugoslavija mogla odigrati željenu ulogu spram Egipta u trgovinskoj sferi bio je sposobnošću i spremnošću da izvozi ono što je Naseru zaista trebalo, a što nije tako lako mogao da nabavi – oružje.

Za izvoz naoružanja Egiptu je svakako bila potrebna dozvola, pa i podsticaj od vrhovnog komandanta oružanih snaga Jugoslavije, budući da su zapadne sile, od kojih je i naoružavanje Jugoslavije dobro zavisilo, sprovodile neformalan embargo na isporuke oružja na Bliski istok, a posebno u Egipat. Suprotstaviti se ovom diktumu predstavljalo je rizik, a i kosilo se sa jugoslovensko-izraelskim odnosima. Međutim, odnos koji su Tito i Naser uspostavili,

a i Titova ambicija da očuva izvestan marcijalni prestiž, svakako je doprineo riskantnoj politici. Jugoslavija je, u domenu svojih skromnih mogućnosti, snabdevala Egipat oružjem. Sa druge strane, branila je na diplomatskom planu pravo Egipta da se naoružava. Naposljetku, pomagala je Egiptu da oružje nađe tamo gde ga je bilo napretek – u Sovjetskom Savezu. Tito je iskoristio novouspostavljen odnos sa Nikitom Hruščovom, prilikom njegove posete Beogradu maja 1955, da promovise svog novog prijatelja Nasera i da ga Sovjetima predstavi kao kredibilnog i progresivnog partnera. Nije štedito reći da sagovornicima predoči svoj „dobar utisak o njemu, kao čoveku koji ima prilično dobre državničke sposobnosti: bistar je, i nije nekako brzoplet čovek, i ima neverovatno poštenje, što sam zapazio kod njega i kod svih“. Hruščovljeva sećanja na ovaj razgovor nedvosmisleno pokazuju uspeh Titovih nastojanja: „Kada smo se drug Tito i ja prvi put sreli da izmenimo poglede na međunarodna pitanja Tito je o Naseru i njegovoj politici govorio veoma laskavo. Bili smo impresionirani...“. Svedočanstvo sovjetskog lidera pokazuje da se element ličnog u visokoj politici često olako zanemaruje.

One koji sa važnošću ove bliskosti nisu ozbiljno računali demantovala je kriza oko Sueckog kanala. Niz političkih i ekonomskih pritisaka na Nasera od strane Sjedinjenih Američkih Država, njegova nacionalizacija Sueckog kanala, vojne pripreme Velike Britanije, Francuske i Izraela, predstavljali su težak izazov njegovom režimu. Sovjetski Savez je izgledao zabavljen problemima u lageru koji su pratili ubranu destaljinizaciju. Jugoslavija je i dalje računala sa podrškom Zapada. Čak se ni Tito nije usudio da nedvosmisleno stane na stranu svog prijatelja po pitanju nacionalizacije kanala, zaklanjajući se javno iza principijelnog stava o pravu suverenog Egipta na raspolaganje svojim resursima, šaljući istovremeno tajne signale Zapadu da o nacionalizaciji nije bio obavješten, niti ju je podržao. Uvređenost jugoslovenske strane, koja zaista nije bila upoznata sa Naserovim planovima, dobro je izrazio ambasador u Moskvi, Veljko Mićunović: „Mi u Jugoslaviji smatramo za manu ako prijatelj razgovara sa prijateljem nedelju dana a sakrije od njega svoje glavne misli i namjere.“ Kriza koja se tokom jeseni zaoštravala predstavljala je odlučujući test za političko prijateljstvo Tita i Nasera, ali i za prijateljsku politiku Jugoslavije i Egipta.

Međutim, prepoznajući u napadu Izraela na Egipat sinhornizovanu akciju Velike Britanije i Francuske, shvatajući da za Nasera nastupa odlučujući čas i da „postoje na Zapadu krugovi koji Nasera žele rušiti“, Tito je video interes Jugoslavije u stabilizaciji i odbrani njegovog režima. Zaljuljavši još jednom klatno jugoslovenske spoljne politike spram Sovjetskog Saveza, pokušavao je da obezbedi podršku Sovjeta Naseru i uzdao se u raskorak između bliskoistočne politike SAD sa jedne i Velike Britanije i Francuske sa druge strane. Na Titovo insistiranje i direktnu intervenciju, Jugoslavija je činila što je mogla da osujeti rušenje Nasera. Ambasador Josip Đerđa je postao takoreći član Naserovog ratnog saveta. Izraelu je promptno uručena protestna nota.

Mašinerija jugoslovenske propagande se upregla u razobličavanje imperijalističke zavere protiv Egipta. Čak su se i dobrovoljci nudili da sa oružjem u ruci pomognu Naseru. Jugoslavija je u Savetu bezbednosti aktivno potkopavala britansku i francusku politiku, posredujući između Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Američkih Država, nudeći svoje vojne jedinice za formiranje ekspedicionog korpusa trupa Ujedinjenih nacija.

Političko prijateljstvo i strukturiranje međudržavnih odnosa

Jugoslovenska bliskoistočna politika dobila je jasan izraz tokom suecke krize, a prijateljstvo između Tita i Nasera je preraslo u političko partnerstvo koje je tokom narednih godina jačalo. Međutim, političko prijateljstvo bez adekvatne institucionalizacije ne garantuje trajnost. Evropski dinasti sa početka 20. veka su bili u manje-više srdačnim rodbinskim i prijateljskim odnosima, ali to nije moglo zaustaviti izbijanje Prvog svetskog rata. Stoga je institucionalizacija Titovog i Naserovog prijateljstva i njegovo ugrađivanje u temelje politike nesvrstanosti momenat koji je njihov odnos učinio istorijski relevantnim. Strukturiranje međudržavnih odnosa ubrzano je i pospešeno na bilateralnom nivou čestim susretima šefova država. Tito je putovao u Egipat i često i rado. Za Naserovog života posetio ga je neverovatnih 13 puta. Kredibilitet koji je Tito kod Nasera očuvao podrškom tokom krize upotrebljen je u daljem širenju inicijative za zbližavanje neangažovanih zemalja. I u tom smislu je bliskost Tita i Nasera odigrala važnu ulogu. Prvi korak u ovom pravcu, Brionski samit Nehrua, Tita i Nasera, ne bi bio moguć da poslednja dvojica nisu imala usaglašene stavove, interese i perspektivu razvoja. Nehru, koji se nalazio na čelu daleko veće i važnije države, zazirao je od njihovog avanturizma, što je samo ojačavalo bliskost ove dvojice. Nova Titova poseta Naseru tokom „putovanja mira“ 1958–59. utrla je put i sastanku Tita, Nasera, Nehrua, Sukarna i Nkrumaha 1960, kao i prvim dvema konferencijama lidera zemalja nesvrstanih koje su, indikativno, održane u Beogradu (1961) i Kairu (1964).

Ovakvo strukturiranje bilateralnih i multilateralnih odnosa pretvorilo je jedno političko prijateljstvo u trajnu institucionalnu karakteristiku jugoslovenske diplomatije. Podrška koju je Tito pružao Naseru postala je spoljnopolitička konstanta, čak uprkos kritičkom odnosu koji su ministri spoljnih poslova poput Koče Popovića prema njoj imali: „Smatrao sam... da smo nekim našim partnerima među nesvrstanim, posebno arapskim vladama, pravili odveć velike ustupke“. Ipak, snaga kojom se političko prijateljstvo lidera odlivalo u strukturnu pristrasnost dobro se odražavala tokom šestodnevno rata na Bliskom istoku 1967. Tipičan primer bila je izjava jednog jugoslovenskog diplomate koji je, zavarano prvim pogrešnim vestima o egipatskom vojnom uspehu, oduševljeno uzviknuo: „Naši ulaze u Tel-Aviv!“ Naserov neuspešan napad na Izrael, vojnički poraz i politički debakl Tito je doživeo i kao korak nazad za Jugoslaviju. Učinio je sve što je mogao, daleko više nego druge nesvrstane ze-

mlje, pa i mnoge arapske države, da pomogne Naseru da i ovu krizu savlada. Jugoslavija se stoga približila, faktički više no ikada od 1948, Sovjetskom Savezu. Tito je hitno odleteo za Moskvu na savetovanje lidera komunističkih zemalja, na kojem je agresivno zastupao stav da sve ove zemlje treba da prekinu diplomatske odnose sa Izraelom i napadao rumunskog lidera Nikolae Čaušesku, koji se ovoj ideji protivio, kao oportunistu.

Međutim, da ni struktura ne garantuje uspeh pokazuje razvoj odnosa Jugoslavije i Egipta posle Naserove smrti 1970. Nešto se svakako promenilo. Odnosi između Egipta i Jugoslavije nisu imali prizvuk glamura koji ih je pratio za vladavine Nasera. Jedna se epoha u ovim odnosima bez sumnje završila Naserovom smrću. Tito je posle Naserove smrti dva puta putovao u Egipat, oba puta 1971, ali nije uspeo, a možda ni pokušavao, da sličan odnos izgradi sa njegovim naslednikom, Anvarom al-Sadatom. Nije ni Sadat sa Titom. U svojim memoarima nije krio rezerve spram Naserove fascinacije Titovom ličnošću i unutrašnjim uređenjem Jugoslavije, kao i ozbiljne kritike Naserovih pokušaja da sličan upravni model uspostavi u Egiptu. Lična antipatija je svakako igrala određenu ulogu, ali možda još više Sadatova namera da se oslobodi određenih levičarskih aspekata Naserove spoljne i unutrašnje politike. Ne želeći da direktno zaoštava odnose sa moćnim Sovjetskim Savezom, činio je to redukujući odnose sa socijalističkom Jugoslavijom. Ovaj preokret se osetio i u pokretu nesvrstanih, koji je umnogome odstupio od početnog usmerenja i u kojem su novi lideri, poput Keneta Kaunde i docnije Fidela Kastr, počeli da utiču na oblikovanje agende. U odsustvu lične diplomatije, struktura se urušavala, da bi i posle Titove smrti odnosi sa Egiptom sve više gubili na važnosti.

Ka reflektovanoj posredničkoj ulozi istoriografije

Političko prijateljstvo dakle znači. Ali šta tačno? Istoriografija može da doprinese zahvatanju ovog pitanja. Oscilirajući između oprečnih mišljenja o važnosti uloge ličnosti u istoriji, ona može, ukoliko ovu svoju poziciju osvetli i teoretiše, odigrati ulogu značajnog posrednika između normativno suprotstavljenih interpretacija. Potiskivanje uloge velikih ličnosti u istoriji, naime, nije izdržalo test vremena. Komentarišući ovakva nastojanja svojih kolega, Valter Dorn je primetio da su se „obmanjivali kada su mislili da raščišćavaju tle za trezvene studije značaja ekonomskih i društvenih snaga. Zapravo su uklonili kraljeve i generale sa njihovih rostri, ali su ih zamenili velikim šefovima industrije i finansija i velikim misliocima filozofije i nauke.“ Pri tom, istorija 20. veka je sama vratila velike ličnosti na scenu, učinivši nemogućom svaku ozbiljniju interpretaciju prošlog stoleća koja bi zanemarivala lični doprinos ljudi poput Vilhelma II, Lenjina, Musolinija, Staljina, Hitlera, Čerčila ili Ruzevelta. Njihove biografije i psihobiografije unapredile su znanja o prošlosti.

Sem toga, moralna i pravna dimenzija vratila je ličnosti u igru. Krvavi tragovi kojim se 20. vek upisivao u istoriju pozivali su na odgovornost, kako

pred „sudom istorije“, tako i pred manje apstraktnim sudnicama. Insistirati na važnosti okolnosti u kojima su akteri delovali ili na značaju impersonalnih determinističkih sila koje su predodređivale njihove postupke bilo bi ravno njihovom oslobađanju od odgovornosti. Sa druge strane, insistiranje na njihovoj presudnoj ulozi potencijalno bi oslobađalo te odgovornosti sve sem najužeg kruga vladajuće elite. Ova Prokrustova postelja se nigde nije očitovala tako jasno kao u debatama o prirodi Trećeg rajha i ulozi Hitlera u njemu. Sporenja između strukturalista, koji su prednost davali sistemskim i institucionalnim objašnjenjima, i intencionalista, koji su insistirali na značaju uloge Hitlera i drugih nacističkih vođa ponovo su ukazala na važnost konceptualizovanja ove velike teme. Fransoa Fire je tim povodom pisao Ernstu Nolteu: „Delim Vaše mišljenje da je Hitlerova ličnost odigrala odlučujuću ulogu u toj tragediji... istoričari naše epohe, koji su obuzeti determinizmom i sociološkim shvatanjem istorije, rado previđaju slučajna svojstva evropske tragedije 20. veka, i ulogu koju su u njoj imale određene ličnosti.“

I srpska historiografija beleži primere osciliranja između ovih krajnosti. Pišući o srpskoj istoriji u prvim decenijama 19. veka, Vuk Karadžić je posvetio veliku pažnju ličnostima, sastavljajući njihove biografije i smatrajući ih ključnim priložima za shvatanje toka događaja. Sličan primer ovakvog sagledavanja prošlosti sledio je Slobodan Jovanović, čiji su eseji o Mirabou, Dimurjeu, Dantonu i Robespjeru, okupljeni u impresivnu sliku tog perioda, naslovljeni *Vođi Francuske revolucije*. I njegova dela iz srpske istorije protkana su biografskim metodom i odražavaju svest o presudnoj važnosti uloge ličnosti u istorijskim procesima. Druga krajnost se može naći u radu Vase Čubrilovića *Uloga narodnih masa i ličnosti u Srpskoj revoluciji*, u kojem je podvučeno drugačije mišljenje: „Da zaključimo: svi istorijski izvori govore da su za revoluciju u Srbiji 1804, kao i za sve revolucije slične vrste pre i posle nje, njen nosilac bile narodne mase ... Vođi u revoluciji 1804–1830. ocenjuju se samo sa stanovišta istorijskih težnji naroda kome su onda stajali na čelu.“ Na neodrživost ove polarizacije ukazao je još Dragiša Vasić u eseju *Karakter i mentalitet jednog pokolenja* u kojem se zalagao za pomirenje „demokratske teze Tolstojeve“ i „aristokratske teze Ničeove“. Međutim, posrednička uloga historiografije nije svodiva na pravljenje špricera u kojem je omer arbitrarano. Delikatan balans između shvatanja o važnosti uloge ličnosti i o značaju okolnosti u kojima su delovale mora se, bilo da se naglašava značaj uloge pojedinaца ili elita, bilo da se one marginalizuju u korist dubinskih faktora, tražiti u reflektovanom i samosvesnom pristupu problemu i neprekinutoj debati o mogućnostima njegovog rešavanja.

U tom smislu, ohrabrujući podsticaji dolaze iz istorije međunarodnih odnosa, koja je tokom 20. veka prevalila taj put. Kretala se od tradicionalne istorije diplomatije, rađene najčešće u nacionalnim okvirima, do sve složenijih istorija međudržavnih odnosa. Prve velike sinteze evropske diplomatske istorije, poput one Antoana Debidura, pridavale su razumljivu važnost istaknutim

pojedincima, ali je ubrzo ovakav pristup korigovan. Udarajući temelje savremenoj istoriji međunarodnih odnosa, Pjer Renuven i Žan-Batist Diroznel su ukazivali na važnost svestrane analize uticaja na međudržavne odnose, a posebno na faktore koji su van domašaja individua, bez obzira kako visoko rangirane bile. Metodološki pluralizam i raznolikost pristupa koji su u međuvremenu obogatili ovu oblast istraživanja takođe su porušili naizgled nepremostivu barijeru između ličnosti i strukture. Tako je historiografija, barem u ovom domenu, uspela da ostvari svoju posredničku ulogu i ublaži polarizovane stavove oko važnosti uloge pojedinca. Novije sinteze svetske istorije međunarodnih odnosa, poput *Diplomatije* Henrija Kisindžera ili *Uspona i pada velikih sila* Pola Kenedija, karakteriše jasan metodološki pristup, u kojem je, i pored značajnog naglaska na važnost sistemskih faktora, ostavljen prostor za ulogu pojedinca. One tako zapravo i daju odgovore na „velika pitanja“ prošlosti, ali ne jezikom filozofije istorije, već metodološki doslednim i teorijski osvetljenim posredovanjem.

DOKUMENTA

br.242

od Beograda

Velebit javlja: Iz razgovora sa pretsvanicima ambasade SAD proizilazi da one ne odobravaju danasnju britansku politiku na Bliskom Istoku niti ona odgovara njihovim interesima. SAD smatraju da Britanija na tome podrucju gradi jednu politicku tvorevinu u cilju zastita svojih interesa i radi potiskivanja SSSR-a i njih sa Zapada s obzirom na svoje ekonomske, finasiske i vojne mogucnosti, nece biti u stanju da izvrši preuzete obaveze, sto zemlje toga podrucja od Zapada ocekuju te da svoje planove zeli da ostvari uz pomoc americkih sretstava. SAD, s obzirom na svoju ekonomsku snagu, zainteresovane su za otklanjanje svih barijera i slobodno ekonomsko takmicenje na tom podrucju, pa i uz priznanje izvesnih ruskih interesa. Zbog toga su protiv nacina na koji se Bagdaski pakt danas razvija, koji smatraju ucenom. Oni sada planiraju prosirenu ekonomsku pomoc ovom podrucju koja bi, kako izgleda, trebalo u iducej godini da dostigne svotu od preko jedne milijarde dolara. Spremaju ucesce u izgradnji brane u Asuanu i drugo. Pretstavnici njihove ambasade tvrde da su SAD bile za to da se na oktobarskoj konferenciji, zajedno sa Rusima, diskutuje i pitanje Bliskog Istoka, ali su to Britanci energicno odbili, tako da su oni morali prihvatiti njihovu liniju radi dobivanja britanske podrške u drugim pitanjima za koja su oni bili zainteresovani,

29.12.55

P R I C A

Dokument 1 *Izveštaj Vladimira Velebita o raskoraku američke i britanske politike na Bliskom istoku, Arhiv Predsednika Republike (APR), I-3-a*

Str.pov. 5Z a b e l e š k a

ARHIV PREDSEDNIKA REPUBLIKE

o razgovoru Državnog sekretara Koče Popovića sa britanskim ambasadorom Sir Frank Roberts-om, održanog 14 januara 1956 godine.

Došao na njegovo traženje da ga hitno primim. Zadržao se sat i 5 minuta.

Posle uvodnih kurtoaznih reči odmah se izvinjava što je morao insistirati da bude primljen što pre. Reč je o izjavama Predsednika Tita u vezi sa Bagdadskim paktom. Dobio je instrukcije od svoje vlade još u sredu, odmah posle objavljivanja intervjua Predsednika. Dobio je nalog da poseti Kardelja, ali pošto sam se ja u medjuvremenu vratio, više je voleo da se obrati meni.

Prvo iznosi svoje lično objašnjenje. Kaže da je tužno što su se ove stvari dogodile. U Londonu sa Kardeljem diskutovali su o čitavom pitanju Srednjeg Istoka. Očekivali su da s nama diskutuju o svemu tome posle Predsednikovog povratka. Oni su poznavali naš stav i mišljenje o Bagdadskom paktu. Ali, ono što je frapiralo ljude u Londonu i njega (Roberts) to je, da je Predsednik istupio javno i, ako to može reći, dosta oštro.

Izjava je došla u trenutku nezgodnom za London. Naši odnosi su bili dobri; bila je tu Kardeljeva uspešna poseta, njihovo angažovanje u Savetu bezbednosti, dobar razvoj u pogledu konverzije, itd. U vreme kad je izjava data postojale su izvesne psihološke teškoće u Londonu. On tu iznosi svoje lično mišljenje. Tek je izvršena promena vlade, došao je nov ministar inostranih poslova, glavno pitanje koje su postavili pred vladu bilo je upravo pitanje Bliskog Istoka. On je najavljiivao da će svoju vladu moći obavestiti po povratku Predsednika Tita; umesto toga došla je javna izjava, koja je još bila i ponovljena. Razume se da je to moralo nezgodno delovati u Londonu. K tome treba još dodati da je prva izjava (intervju) bila data u Kairu, koje se mesto ne može uzeti kao objektivno, nezainteresovano u sporu. Osim toga, kao što je poznato, u toj oblasti nema samo jedan pakt, nego postoji onaj drugi između Egipta, Sirije i Saudi Arabije, koji je takodje vojni. Pre toga je bila data izjava za Novu godinu o kolonijalizmu, ma da u njoj nije bilo jasno da li se ona odnosi na Italiju ili i na Veliku Britaniju.

Zatim je govoreno o pravu Egipta da kupuje oružje gde to njemu konvenira. Nije, medjutim, reč o pravu, nego o činjenici da je naoružanje Egipta postavilo pitanje naoružanja Izraela; i to upravo u trenutku kad se u Velikoj Britaniji razbuktala diskusija oko engleskih tenkova koji su preko Belgije liferovani Egiptu. Možda je, kaže Roberts iznoseći to kao svoje lično mišljenje, njegova vlada danas preosetljiva, ali je činjenica da jeste. Velika Britanija ima posebne odgovornosti na Bliskom Istoku, i to je činjenica.

Kaže da sve ovo iznosi kao objašnjenje tona telegrama koji je primio iz Londona, koji je možda malo oštar.

./.

Dokument 2 Izveštaj Koče Popovića o razgovoru sa britanskim ambasadorom, APR I-5-b

Str.pov. broj 293

Z a b e l e š k a

ARHIV
PRESEDNIKA
REPUBLIKE

Pitanje prodaje oružja Izraelu

General Rukavina mi je saopštio da Izrael traži da kupi izvesno oružje. Pitao me za naše mišljenje i obavestio da je mišljenje Gošnjaka pozitivno.

Naše je mišljenje da bi principiuelno mi mogli da prodajemo oružje Izraelu kao što to radimo i sa Egiptom.

Medjutim, smatramo da bi sada bilo nezgodno da prodajemo oružje Izraelu, jer bi to negativno delovalo na arapske zemlje, u prvom redu na Egipat, gde će Pretsednik uskoro ići u posetu. Verovatno bi se i sami Izraelci pobrinuli da se to dozna.

S druge strane, nezgodno bi bilo posve odbiti Izrael.

Zato nam se čini da bi najbolje bilo da se cela stvar odgodi, tj. da se Izraelci ne odbiju, nego da im se iz nekih razloga, tehničkih ili zbog nemanja materijala i slično, kaže da sad ne možemo da im prodamo.

P r i c a

Beograd, 18.VII.1955 god.

Dostavljeno:

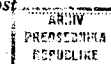
Kab.Pretsednika Republike
Pov. arhiva

*Drugi Volfen usmerno dugo
Prica
21. VII. 55 e/a lwa*

Exped. broj

"1"
(ko. šalje)

Hitnost

za "280"

Izrael u poslednje vreme, naročito posle vesti o prestojećem susretu druga Predsednika sa Naserom, sve otvorenije nagoveštava želju da poseti Izrael.

a/Bangur, načelnik političkog odeljenja MIP-a, 7.XI u razgovoru nagovestio Vukmanoviću da njihova vlada namerava da pozove druga Predsednika u posetu.

b/Neki izraelski listovi objavili su vest iz Vašingtona da je Matas 6. decembra, na ručku sa dopisnicima akreditovanim pri OUN, tobože izjavio da je drug Predsednik voljan da poseti Izrael ako bi mu Izraelska vlada uputila poziv.

c/Prilikom razgovora poslanika Vukmanovića sa Šaretom ovaj mu rekao pozivajući se na tobožnje obećanje Džerdže Joranu, da će u koji dodje do posete Egiptu-Predsednik posetiti i Izrael. Zbog toga će oni pozvati druga Tita u posetu.

d/Proverili i ustanovili da ni Matas ni Džerdža nisu nikad u svojim izjavama nagovestili ovakvu mogućnost.

15,16,16.XII.54 u 08,30.

C i c m i l

Dokument 4 Cicmilov izveštaj o planu Izraela za Titovu posetu,
APR, I-5-b, Izrael

STROGO POVERLJIVO

IZVOD IZ REFERATA SHUCKBURGH-a, POTSEKRETARA U
FOREIGN OFFICE-u PODNETOG NA KONFERENCIJI BRI-
TANSKIH AMBASADORA U ZEMLJAMA SREDNJEG ISTOKA
ODRZANOJ U BEYROUTH-u 3. decembra 1954 godine

ARHIV
PRESEDNIKA
REPUBLIKE

Shuckburgh je u referatu izneo sledece:

Amerikanci traže od nas blagonakloni stav prema nacionalističkim pokretima na Srednjem Istoku. Američko uplitanje u naša područja uticaja pretstavlja izvesnu opasnost za Veliku Britaniju, koja je materijalno slabija. Ipak, održava se izvesna ravnoteža zbog političke nezrelosti i neiskustva Amerikanaca, rastuće opozicije javnog mnjenja u prozapadnim zemljama protiv Amerikanaca i njihovih diktata i treće, osećanja SAD da one same, bez pomoći drugih zemalja ne mogu sprovesti svoje planove. To ide u prilog Velikoj Britaniji i slobodni svet sve više gleda u Komnveltu boljeg partnera od Amerikanaca lišenih zdravog razuma.

Ukoliko prihvatimo da je politika SAD planirana, onda će one, kad jednom vojni planovi Zapada i zaokruženje Rusije budu završeni, izazvati rat. Tu se mi iz osnova razilazimo sa njima jer naša politika je izbegavanje budućeg rata, koji bi sigurno bio katastrofalan po nas. To nas goni da smatramo koegzistenciju s komunističkim svetom kao neizbežno i prihvatljivo zlo. Da bismo obezbedili koegzistenciju moramo razbijati tendencije SAD za konačni obracun sa SSSR-om, a s druge strane zaustaviti komunističko napredovanje ojačanjem naših pozicija i slabljenjem komunističkih isturenih položaja u sred naših pozicija.

Ne verujemo da će SSSR nastojati da ratom postigne svoje ciljeve, ali očigledno namerava da se "miroljubivo" proširi što je dalje moguće.

Velika Britanija je zabrinuta zbog neutralnosti koju zastupaju neke nacije, posto će neutralnost koristiti Rusima kao što je koristila Nemackoj 1939/40. Za nas je vazno da povežemo što je moguće više zemalja u pakteve ili saveze sa Zapadom.

U pogledu Egipta Shuckburgh je rekao:

Određbe anglo-egipatskog sporazuma su najbolje koje su se mogle u datim okolnostima postići. One nisu toliko zadovoljavajuće koliko smo mi želeli, obzirom na političku indiferentnost koju Egipat pokazuje prema Zapadu.

Nestankom Nagiba i Muslimanske brance s političke pozornice (koji su oboji bili spremni da uvedu Egipat u naš Srednjoistocni odbranbeni pakt), Naser i njegovi oficiri imaju slobodne ruke u spoljnoj i unutrašnjoj politici. Ako ne uspemo da izvršimo na njih pritisak organizovanjem nove opozicije unutar zemlje ili možda unutar samog Revolucionarnog saveta, onda moramo pritisak izvršiti spolja, no istovremeno moramo pokazati Egipćanima da smo njihovi prijatelji i pomoći ih tehnički i finansijski. Mi moramo očuvati svoju prevlast u Egiptu po svaku cenu... ispred svake druge zemlje, čak i SAD.

....
/....

Dokument 5 Izvod iz Šakboroovog referata, APR, I-5-c

KPM I-2/5-2

ARHIV JOSIPA BROZA TITA

Z A B E L E Š K A

o razgovoru druga Pretsednika sa pretsednikom Naserom
5 januara 1956 g.

Neposredno iza ručka u odmaralištu na baražu Nila 5 januara 1956 godine drug Pretsednik je odvojeno seo sa pretsednikom Naserom i potpretседnikom Salemom, i oni su povelili razgovor o pitanju nezavisnosti jedne zemlje kao što je Egipat. Razgovoru je prisustvovao i drug Vilfan.

Drug Pretsednik je izrazio svoje duboko uverenje da će Egipat uspeti u toj svojoj politici, iako će bez sumnje biti još pokušaja pritiska. U obrazloženju svog optimizma u tom pogledu, drug Pretsednik je ponovo podvukao značaj moralno-političkog faktora u današnjem svetu i konkretna iskustva Jugoslavije. Danas je položaj Jugoslavije takav da Zapad više voli Jugoslaviju kao što jeste, nego Jugoslaviju u suprotnom bloku, i zbog toga je spreman i na pomoć bez uslova. Medjutim, to ne znači da je ova situacija bila stvorena bez poteškoća. Drug Pretsednik je konkretno spomenuo presiju SAD u leto 1952 godine, kada je američki ambasador došao i pokušao da američku pomoć poveže sa našom odlukom po pitanju Stepinca. Drug Pretsednik je podvukao značaj jasne orijentacije i privrženosti principima. U toj vezi on je spomenuo i naše sadašnje odnose sa Istokom, naročito sa SSSR-om, koji se uglavnom razvijaju na osnovu Beogradske deklaracije, u kojoj su bili usvojeni principi naše spoljne politike.

Pretsednik Naser sa svoje strane izrazio je želju da ga drug Pretsednik upozna i o našim odnosima sa SSSR-om pre 1948 godine. Medjutim, tu je razgovor bio prekinut, pošto se iz odmarališta prešlo na brod, gde je najpre vodjena diskusija o zajedničkoj izjavi dvojice šefova država.

Pretsednik Naser je pozvao svoga sekretara Ali Sabrija i dugo je i pažljivo proučavao tekst koji je bio utvrđen između druga Koče Popovića i egipatskog ministra inostranih poslova Favzi-a. On je postavio dve primedbe:

1 - Naveo je da bi mu formulacija "rešavanje problema koji su u međjuvremenu sazreli za rešavanje" mogla stvoriti poteškoće u arapskim zemljama, koje bi takvu formulaciju mogle shvatiti kao da obuhvata i Palestinsko pitanje. Zbog toga Naser predlaže da se jednostavno kaže "rešavanje svetskih problema".

Drug Pretsednik je prihvatio ovaj predlog.

2 - Druga Naserova primedba odnosila se na engleski izraz "non - alignment". Naser je izrazio mišljenje da bi možda bolje odgovaralo da se upotrebi izraz "non - involvement". Prema njegovom mišljenju izraz "non - alignment" znači odbijanje bilo kakvog povezivanja, a izraz "non - involvement" znači nepovezivanje sa blokovima.

Na primedbu da je izraz "non - alignment" upotrebljen u zajedničkoj izjavi Tito - Nehru, Naser je odgovorio da njega baš to ubedjuje u pravilnost njegovog stava, jer se indiska politika poklapa sa njegovim tumačenjem izraza "non - alignment". Za vreme Bandunške konferencije jedino razmimoilaženje između njega i Nehru-a bilo je po pitanju eventualnih saveza malih zemalja. Nehru sa svojih 360 miliona, rekao je Naser, može sebi dozvoliti da bude sasvim sam. Ja sa svojih 20 miliona moram da se vežem sa svojim susedima."

Izražavajući mišljenje da reč "non - alignment" ipak znači nepovezivanje sa blokovima, drug Pretsednik je rekao da nema teškoća da se prihvati i izraz "non - involvement" naročito pošto potpuno shvaća stav Nasera po ovom pitanju. Međjutim, sekretar Ali Sabri bio je mišljenja da ipak treba zadržati izraz "non - alignment" kao bolji. Naser je u vezi ovoga pozvao Favzija da mu pruži stručno objašnjenje. Posle kraćeg razgovora između Nasera i Favzia na arapskom jeziku, Naser je prihvatio izraz "non - alignment".

Ovim je bio završen razgovor između dvaju šefova država po pitanju zajedničke izjave. Sekretar Ali Sabri se zatim povukao da bi pripremio definitivni tekst zajedničke izjave, a ministar inostranih poslova Favzi je ostao i prisustvovao daljem delu razgovora.

Dokument 6 Zabeleška o razgovoru između Tita i Nasera januara 1956,
APR, I-2/5-2

PRILOZI

1. Ekscerpti iz Sajks-Pikoovog dogovora (1916)

The Sykes-Picot Agreement

It is accordingly understood between the French and British governments:

That France and Great Britain are prepared to recognize and protect an independent Arab states or a confederation of Arab states (a) and (b) marked on the , under the suzerainty of an Arab chief. That in area (a) France, and in area (b) Great Britain, shall have priority of right of enterprise and local loans. That in area (a) France, and in area (b) Great Britain, shall alone supply advisers or foreign functionaries at the request of the Arab state or confederation of Arab states.

That in the blue area France, and in the red area Great Britain, shall be allowed to establish such direct or indirect administration or control as they desire and as they may think fit to arrange with the Arab state or confederation of Arab states.

That in the brown area there shall be established an international administration, the form of which is to be decided upon after consultation with Russia, and subsequently in consultation with the other allies, and the representatives of the sheriff of Mecca. (...)

That Great Britain has the right to build, administer, and be sole owner of a railway connecting Haifa with area (b), and shall have a perpetual right to transport troops along such a line at all times. It is to be understood by both governments that this railway is to facilitate the connection of Baghdad with Haifa by rail, and it is further understood that, if the engineering difficulties and expense entailed by keeping this connecting line in the brown area only make the project unfeasible, that the French government shall be prepared to consider that the line in question may also traverse the Polgon Baniyas Keis Marib Salkhad tell Otsda Mesmie before reaching area. (...)

It shall be agreed that the French government will at no time enter into any negotiations for the cession of their rights and will not cede such rights in the blue area to any third power, except the Arab state or confederation of Arab states, without the previous agreement of His Majesty's government, who, on their part, will give a similar undertaking to the French government regarding the red area.

The British and French government, as the protectors of the Arab state, shall agree that they will not themselves acquire and will not consent to a third power acquiring territorial possessions in the Arabian peninsula, nor consent to a third power installing a naval base either on the east coast, or on the islands, of the red sea. This, however, shall not prevent such adjustment of the Aden frontier as may be necessary in consequence of recent Turkish aggression.

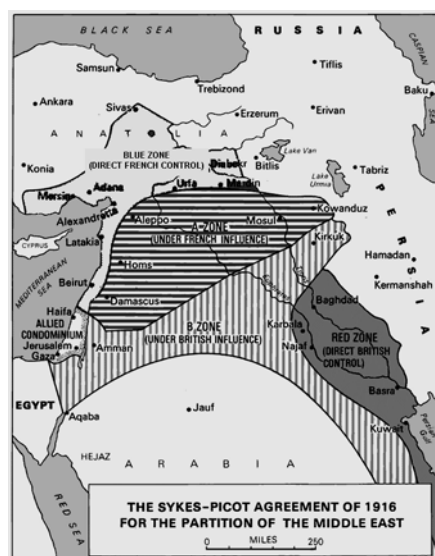
The negotiations with the Arabs as to the boundaries of the Arab states shall be continued through the same channel as heretofore on behalf of the two powers.

It is agreed that measures to control the importation of arms into the Arab territories will be considered by the two governments.

I have further the honor to state that, in order to make the agreement complete, His Majesty's government are proposing to the Russian government to exchange notes analogous to those exchanged by the latter and your excellency's government on the 26th April last. Copies of these notes will be communicated to your excellency as soon as exchanged. I would also venture to remind your excellency that the conclusion of the present agreement raises, for practical consideration, the question of claims of Italy to a share in any partition or rearrangement of Turkey in Asia, as formulated in Article 9 of the agreement of the 26th April, 1915, between Italy and the allies.

His Majesty's government further consider that the Japanese government should be informed of the arrangements now concluded.

Map of Sykes-Picot agreement showing Palestine under International Control

Podela interesnih sfera na Bliskom istoku po Sajks-Pikoovom dogovoru

2. Protokol iz Sevra (1956)

The results of the conversations which took place at Sèvres from 22-24 October 1956 between the representatives of the Governments of the United Kingdom, the State of Israel and of France are the following:

The Israeli forces launch in the evening of 29 October 1956 a large scale attack on the Egyptian forces with the aim of reaching the Canal Zone the following day.

On being apprised of these events, the British and French Governments during the day of 30 October 1956 respectively and simultaneously make two appeals to the Egyptian Government and the Israeli Government on the following lines:

A. To the Egyptian Government

- a) halt all acts of war.
- b) withdraw all its troops ten miles from the Canal.
- c) accept temporary occupation of key positions on the Canal by the Anglo-French forces to guarantee freedom of passage through the Canal by vessels of all nations until a final settlement.

B. To the Israeli Government

- a) halt all acts of war.
- b) withdraw all its troops ten miles to the east of the Canal.

In addition, the Israeli Government will be notified that the French and British Governments have demanded of the Egyptian Government to accept temporary occupation of key positions along the Canal by Anglo-French forces.

It is agreed that if one of the Governments refused, or did not give its consent, within twelve hours the Anglo-French forces would intervene with the means necessary to ensure that their demands are accepted.

C. The representatives of the three Governments agree that the Israeli Government will not be required to meet the conditions in the appeal addressed to it, in the event that the Egyptian Government does not accept those in the appeal addressed to it for their part.

3. In the event that the Egyptian Government should fail to agree within the stipulated time to the conditions of the appeal addressed to it, the Anglo-French forces will launch military operations against the Egyptian forces in the early hours of the morning of 31 October.

4. The Israeli Government will send forces to occupy the western shore of the Gulf of Aqaba and the group of islands Tirane and Sanafir to ensure freedom of navigation in the Gulf of Aqaba.

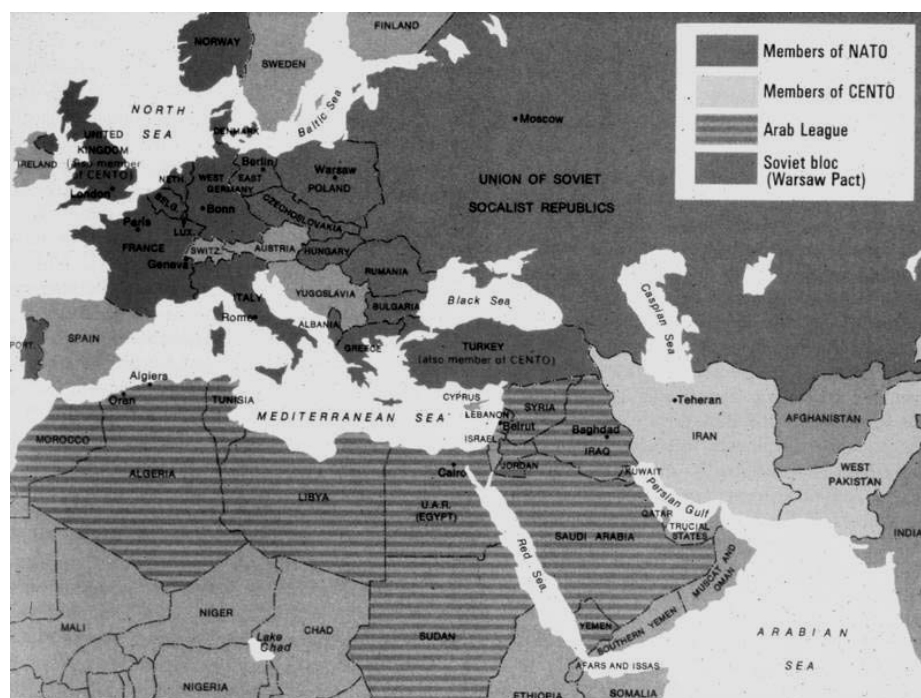
5. Israel undertakes not to attack Jordan during the period of operations against Egypt.

But in the event that during the same period Jordan should attack Israel, the British Government undertakes not to come to the aid of Jordan.

6. The arrangements of the present protocol must remain strictly secret.

7. They will enter into force after the agreement of the three Governments.(signed)

DAVID BEN-GURION PATRICK DEAN CHRISTIAN PINEAU

Bliski istok posle Drugog svetskog rata

DOSIJE SUEC

Dosije Suec se sastoji od malog broja dokumenata, odabranih iz nepregledne građe vezane za suecku krizu. Namera je bila da se ilustruje opis krize dokumentima koja su ne samo ključna za njen razvoj i jugoslovensko učešće u njoj, već govore i o mehanizmima jugoslovenske spoljne politike. Ona pružaju unutrašnji uvid u događaje koji su se za njihova trajanja mogli videti samo izvana, kroz zvanične izjave i periodiku. Izjave su obično dosledne, moralne i integrisane, a napisane u štampi prigodni. Međutim, iza ove lakoće stoje nedoumice i sumnje, iskazane u dokumentarnim spazmima institucija koje se bave spoljnom politikom. Određenu vrstu uvida u način njihovog funkcionisanja daju i priložena dokumenta.

U ovom izboru se može naći pripremni materijal za čuvenu Titovu izjavu sa nekoliko njenih mogućih varijanti (dok.7), kao i spontana, a ipak zabeležena i prosleđena reakcija britanskog premijera na Titovo istupanje povodom krize (dok. 8). Raskorak između namera i mogućnosti koje su Jugoslaviji stajale na raspolaganju demonstrira procena nadležne službe o broju pilota koji Jugoslavija ima, a koji je bio daleko ispod obećanog Egiptu (dok. 9). Raskorak u stavovima šefa države i ministra spoljnih poslova vidan je u telegramu kojim Tito nalaže Popoviću da zaoštri svoje stavove u Ujedinjenim nacijama (dok. 10). Tenzije koje su pratile eskalaciju rata vidne su u konceptu Titove izjave povodom ultimatumu Egiptu i Izraelu, na kojem je on lično unosio komentare zarad ubrzavanja i zaoštavanja jugoslovenske reakcije (dok.12), kao i u dramatičnim britanskim procenama situacije u Beogradu posle anglo-francuskog napada na Egipat (dok. 11). Poslednja dva dokumenta (13 i 14) daju strukturirani pogled na jugoslovenski angažman tokom krize i smernice za kreiranje novog pristupa regionu.

Beograd, 18 avgusta 1956

Druže Pretsedniče,

Sinoć sam Vam poslao poštom jedan rad, koji smo ovde izradili, pod naslovom "Materijal za stav FNRJ po pitanju Sueckog kanala". Bilo bi nam neophodno potrebno vaše mišljenje i instrukcije u vezi toga materijala.

To posebno zbog toga što smo raniju razradu ovog pitanja iscrpeli i što su raniji stavovi logično završeni Vašom izjavom o pitanju Sueca.

Sada je londonska konferencija u toku, te treba zauzeti stav i prema njoj i razmisliti o našoj argumentaciji i akciji, za prelaženje sa ove konferencije na jednu koja bi bila svima prihvatljiva.

Moja najkraća ocena momentalne situacije po Suecu:

Iz Dalsove izjave - predloga po suštini - na samoj sadašnjoj konferenciji, kao i iz razgovora Petrića u londonskom Forenj ofisu, vidi se da su zapadni još uvek tvrdo za internacionalizaciju uprave Kanala, a ne samo internacionalizaciju kontrole. Pominjanje veze takvog organa sa Ujedinjenim nacijama ne menja ništa na stvari. To se vidi iz toga što su Petriću službeno kazali u Forenj ofisu da se ne slažu sa definicijom suverenih prava Egipta, datoju u Vašoj izjavi.

Važno je da u sadašnjem momentu i Englezi računaju s tim da londonska konferencija neće moći doneti odluke, već da će dati preporuke, a da će se onda nastaviti sa radom kroz diplomatske kanale ili na neki drugi način. Takodje u Forenj ofisu priznali su neophodnost da svaka odluka bude slobodno prihvaćena od Egipta kroz pregovore (ako ne lažu).

Ako Englezi ostanu na gornjem stavu, i uz već poznati američki stav po pitanju upotrebe sile, može se uzeti kao pravilna Šepilovljeva ocena na otvaranju londonske konferencije da ta konferencija "... može biti korisna za odluku koja bi pretstavljala prvi korak u pravcu rešavanja." Medjutim, izgleda, po jednoj Djerdjinoj vesti, da bi Rusi išli na kompromis sa Zapadom o međunarodnoj kontroli zbog toga što bi,

pored ostalog, i sami u tom telu, organu, "seli na Suec", a time takodje stvorili presedan za Dardanele i slično.

Karakteristično je da je Ali Sabri u Londonu, a iz Džerdžine depeše pod naslovom "Predsedniku" vidi se izvesna zabrinutost Egipćana i neka težnja za kompromisom.

Krišna Menon sigurno će braniti Egipat, ali će i Indusi biti u poteri za kompromisom.

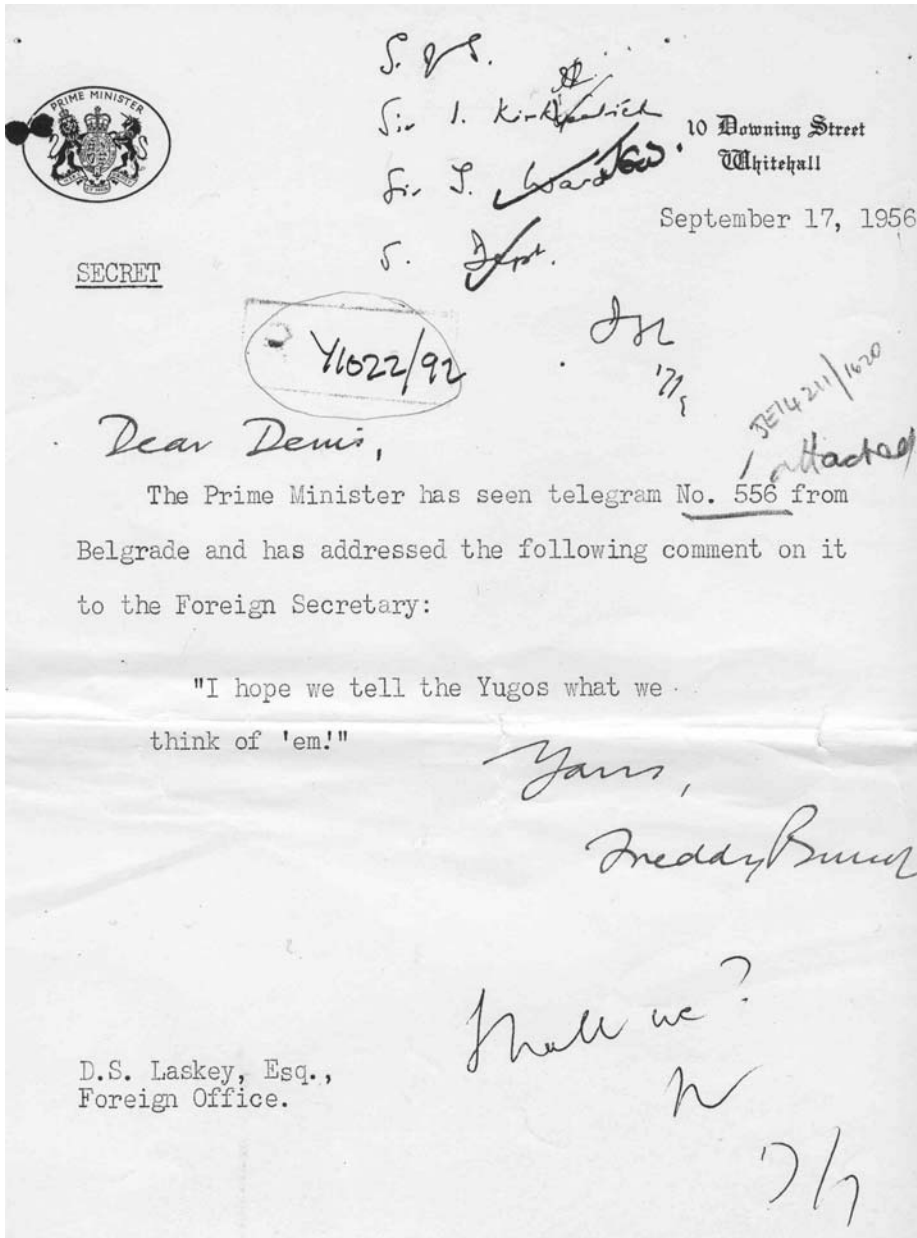
Kuloarska aktivnost u Londonu u punom je zamahu i otuda vredi da Vam pomenem neke "poluslužbene" vesti koje se javljaju u štampi. Ističe se mogućnost kompromisa na liniji da Naser ima upravu kanala, a da pristane na stvaranje jednog kontrolnog organa sa arbitražom Ujedinjenih nacija (Talijani ovo službeno predlagali Naseru ali je on odbio). Ili, da uprava i kontrola jednovremeno dodju u ruke neke međunarodne privredne organizacije (EKOSOK i slično). Sve više ima glasova o potrebi povezivanja odluka konferencije u Londonu za Ujedinjene nacije. To je Dals prvi pomenuo i makako "simpatično" zvučalo, osnovno je pitanje o kakvim se odlukama bude radilo, pa se bojim da je po sredi neka ujdurma zapadnih, kada su videli da su se u startu kompromitovali jednostranim akcijama.

Mislim da treba:

našom diplomatskom aktivnošću, kod sazivača konferencije, ostalih učesnika sa Zapada i drugih, pomoći Naseru u smislu njegove molbe Vama i poslednje Džerdžine depeše pod naslovom "Predsednika", gde se Naser žali na slab kontakt sa Zapadom i pita šta možete učiniti. Poslali smo depešu Džerdži da pažljivo ispita dokle su Egipćani spremni da idu u kompromisu. Molim Vaš savet šta bi u pogledu ove Naserove molbe mogao da učini naš diplomatski aparat. Mi smo po diplomatskoj liniji dosad već dosta učinili kod zapadnih vlada putem službenog skretanja pažnje tim vladama na Vašu izjavu. Poslao sam Vam sinoć sumarni pregled rezultata ove naše akcije kod inostranih vlada povodom Vaše izjave.

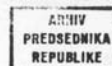
No ta diplomatska naša aktivnost, čini mi se, treba da ima za privremeni cilj da mi kod tih vlada izrazimo naše ideje o prelaženju sa ove preliminarne londonske, nepotpune konferencije, na širu i autoritativnu. Argumentacija za to nalazi se u "Materijal za stav FNRJ", koji sam Vam sinoć poslao.

Dokument 7 Materijal Dobrivoja Vidiča za Tita, Arhiv Predsednika Republike, I-5-c

Dokument 8 Idnov komentar jugoslovenskog stava o krizi, Public Record Office, FO 371/124275

Naši piloti za Suecki Kanal

U vezi sa depešom ambasadora Djerdže pov.br.679 od 20.VIII. 56 god. i u vezi sa razgovorom načelnika III odeljenja Kosa sa sovjetskim ambasadorom Firjubinom 21.VIII.1956 god., V odeljenje je poduzelo korake da ispita naše mogućnosti u pogledu pružanja pomoći egipatskoj vladi:

Načelnik V odeljenja imao je sastanak sa načelnikom odeljenja za pomorstvo Savezne uprave za pomorstvo i rečni saobraćaj. Na tom sastanku utvrđeno je:

1) da mi momentalno raspolažemo sa svega 9 aktivnih pilota. Oni vrše pilotažu u našim lukama i kao takvi su neophodni. To su uglavnom stariji ljudi (od 55 godina pa naviše). Između njih moglo bi se naći možda dvojicu ili trojicu koji bi bili kvalifikovani za pilotski posao u Suecu i koji bi bili voljni da prihvate taj posao.

2) U državnim, administrativnim ustanovama zaposleno je oko 44 kvalifikovana pomorca (pomorski kapetani) između kojih bi se mogao odabrati jedan broj za pilote.

3) U preduzećima naših pomorskih linija zaposleno je na administrativnim dužnostima oko 30 pomorskih kapetana.

4) Na našim brodovima nalazi se zaposleno oko 270 pomorskih kapetana. Oni se nalaze na dužnostima zapovednika i prvih i drugih oficira brodova.

5) Na našim brodovima nalazi se oko 200 drugih i trećih oficira (poručnika). Oni još uglavnom ne poseduju kvalifikacije za pilotski posao.

Zamolio sam druga Medanića (načelnika Pomorstva) da u najkraćem roku, po mogućnosti za dva do tri dana sprovedu anketu ~~o tome~~ iz koje bi se moglo videti koliko bi pilota mi mogli dati u slučaju potrebe.

Upozorio sam ga da pri sprovođenju ankete ne odaju njene ciljeve nego da je sprovode ili pod firmom prikupljanja podataka koji su potrebni našoj statistici ili u cilju dobijanja podataka o socijalnim uslovima među našim pomorcima.

Takođe sam ga zamolio da on po mogućnosti lično rukovodi anketom i da nekoga od saradnika ne obaveštava o našem današnjem razgovoru.

22.VIII.1956 g.

Šifrovan telegram preko
Ko-ordinacione veze.

Beograd, 5 oktobra 1956

D D D

ARHIV
PRESEDNIKA
REPUBLIKE

Stalnoj delegaciji FNRJ pri UN

New York

Koči. - U vezi s tvojom izjavom pri dolasku u
Njujork mi se ne slažemo s tvojom formulacijom u kojoj
kažeš da ćeš raditi da se postigne kompromis. To je
izasvalo kod Egipćana loš utisak i ne odgovara našem
stavu koji je bio izražen u mojoj izjavi povodom tog
slučaja. Molim Te da u svom daljem radu budeš u kontaktu
s Indijcima, Egipćanima i Rusima, kako ne bi došlo do
nekih jačih razmimolaženja među vama. Tito.

P r i o r

Dokument 10 Titov telegram Koči Popoviću, Arhiv Predsednika Republike I-5-b

Za druga Koči Popovića

I-5-b

ARHIV
PRESEDNIKA
REPUBLIKE

Koči s Tvojom izjavom pri dolasku
u Njujork mi se ne slažemo s Tvojom formula-
cijom u kojoj kažeš da ćeš raditi da se
postigne kompromis. To je izazvalo kod Egipćana
loš utisak i ne odgovara našem stavu koji je bio
izražen u mojoj izjavi povodom tog slučaja. Molim
Te da u svom daljem radu budeš u kontaktu
s Indijcima, Egipćanima i Rusima, kako ne
bi došlo do nekih jačih razmimolaženja
među vama. *afa*

CONFIDENTIAL

(10210)

British Embassy,

Belgrade. R

November 3, 1956.

Recd 4/11

R 71022/104
Dear Hilary.

The Yugoslav press was probably more critical of the Anglo-French action in Suez for the first two days after the news broke than of any other event since the Trieste crisis. Examples of the more scurrilous attacks are contained in Chancery letter 10210 of to-day's date. The French Chargé d'Affaires and I have repeatedly protested in strong terms to the Acting Foreign Minister and also to the Head of the Western European Department of the State Secretariat for Foreign Affairs. I have naturally based my representations on the Prime Minister's and the Secretary of State's speeches in Parliament and other Guidance telegrams. I have also tried to nail down such typical falsehoods as the repeated references to the bombing of Egyptian towns and also to the existence of some previous "understanding" between the United Kingdom and France on the one hand and Israel on the other. Finally, I have called attention many times to the great difference between the Yugoslav attitude in the press and in public comments towards the Soviet aggression in Hungary with tanks shooting down unarmed civilians in the streets of Budapest and the Anglo-French police action in an area which is of no direct concern to Yugoslavia. While the Yugoslav attitude at least up to the morning of November 3 remained as described in my telegram No. 721, there has been a distinct improvement in the tone of the press to-day, although it still remains strongly critical.

2. In addition, there were rumours of organised demonstrations to take place at the Embassy and the Reading Room and also at the Consulate General in Zagreb on November 1. (There was in fact a small demonstration at the French Vice Consulate in Ljubljana the day before.) As soon as we heard the report of this projected demonstration, I went to see the Acting Foreign Minister, telling him that we should hold the Yugoslav responsible for anything that occurred since it was quite clear that the demonstration would have been in no sense spontaneous. At the time of writing this letter, no demonstration has occurred either outside the Embassy or the Reading Room (or outside the French Embassy) but there have been a number of extra policemen stationed in the neighbourhood of both buildings. There were one or two cases of obviously pre-arranged hooliganism in the British Reading Room in which hard-faced young men in identical raincoats tried to tear up and burn copies of our press-bulletins. They were largely frustrated in this by the fact that the press bulletin duplicating paper only smoulders and does not burn!

3. I have been thinking of the various reasons which have prompted these strong reactions and press criticisms and they seem to be somewhat as follows:

/(a)

W. H. Young, Esq.,
Foreign Office.

- (a) Tito himself feels strongly about the Anglo-French action and I am sure that the sharpness of the press criticisms is partly the result of Tito's own views. But all members of the Yugoslav Government with whom I have spoken have echoed the criticism of our action expressed in other countries and also in the opposition press in the United Kingdom. I find it difficult to shake them by repeating that their criticism would be much better directed at Soviet activities so near their own borders.
- (b) The Yugoslavs may not be sorry to have an opportunity to improve their relations with the Soviet Union by adopting this line towards events in the Middle East. Recent developments in Eastern Europe, including the famous circular letter to the Satellites about Yugoslavia, the differences of opinion at Brioni and the Crimea coupled with Yugoslav criticisms of the presence of Soviet Forces in Hungary have certainly placed a strain on Yugoslav/Soviet relations and this provides a welcome opportunity to improve them.
- (c) Finally, the Government is probably not averse to finding something to distract the minds of students and others here from drawing awkward conclusions from the strength of the non-communist forces in Hungary. It was indeed rumoured that one of the reasons why the demonstrations against the British and French Embassies on November 1 were called off was because the authorities were not particularly anxious to have demonstrations of any kind. I suspect that this is exaggerated but there may be something in it.

4. At the moment of writing this letter, I have not seen the Acting Foreign Minister in accordance with the instructions contained in Foreign Office telegram No. 384 to Oslo. I am not therefore in a position to assess Yugoslav reactions to the Prime Minister's speech this morning.

5. I am sending copies of this letter to Parrott in Moscow, Beith in Paris, Bailey in Washington and Crosthwaite in New York.

Yours ever
Peter Hayman

(P. T. HAYMAN)

Dokument 11 Izveštaj britanske ambasade o stanju u Beogradu
 posle anglo-francuske intervencije, Public Record Office, FO 371/124276

Na Bliskom Istoku došlo je do otvorene agresije Izraela protiv Egipta, koja je stvorila ratnu situaciju i preti da se pretvori u rat veliki razmjera s nedoglednim posljedicama i nepredvidivim ishodima.

Jutros su stigle ^uvesti da se engleske i francuske vojne snage već nalaze u zoni Sueckog kanala pod izlikom zaštite ove zone od posljedica izraelskog upada na ^{egipetsku} ~~englesku~~ teritoriju. Medjutim, ova intervencija ne predstavlja nikakvu mjeru protiv izraelske agresije, niti ikakvu zaštitu od nje, već je ona, naprotiv, produžetak te iste agresije. Ustvari ove dve ^{akcije} ~~agresije~~, i izraelska i anglo-francuska, su tako očevidno povezane - i bez mnogo nastojanja s njihove strane da se ova očevidnost prikrije - da sačinjavaju u celini jednu jedinstvenu agresiju.

Ja sam u nekoliko navrata, a naročito u svojoj izjavi od 11.VIII. 1956 g., upozorio na ozbiljnu situaciju u tom dijelu svijeta. To isto su činili i odgovorni predstavnici mnogih drugih zemalja. Moglo se očekivati da će odgovorne vlade tražiti i naći načina da se miroljubivim putem otklone teškoći nadje sporazumno rješenje za ovaj spor. I baš u vrijeme kad su već stvoreni izvjesni preduslovi za sporazum - kao naprimjer, usvajanje zajedničkih principa na kojima bi se moglo naći praktično rješenje Sueckog pitanja za koje su glasale takodje Engleske i Francuske - taj put je odbačen i prešlo se ^{na} akcijel kojim se želi silom da nametne jednostrano rješenje po dijenu izazivanja rata. Sem toga, treba istaći da su vlade Engleske i Francuske preduzele intervenciju ne čekajući na akciju Ujedinjenih nacija i čak blokirajući rad Savjeta bezbednosti, koji se već bio sastao da raspravi pitanje i donese rješenje.

2

Žalostno je i može biti tragično da se u doba kad bi sve vlade trebalo da usmjere svoje napore za mirno i ljubivo rješenje već postojećih problema, kojih već ionako ima dovoljno, stvaraju nove opasne situacije koje se žele iskoristiti za sebične ciljeve.

ARHIV
PREDSEDNIKA
REPUBLIKE

Ako ova agresija ne bude zaustavljena putem zajedničkog nastojanja svih članica Ujedinjenih nacija to može imati nedogledne posljedice za mir ne samo u tom dijelu svijeta. Jer, vjeruju se svi oni koji misle da se u naše doba mogu riješavati putem sile i agresije pitanja kao što je Sueck.

Uvjereni su da toga svijet s pravom očekuje da će se OUN i svaki njen član posebno rukovoditi trajnim interesima međunarodne zajednice i da će osudom ove agresije i svim mjerama koje im stoje na raspoloženju spriječiti rat i povratiti vjeru u čovječanstvo u mogućnost obezbjeđenja mira i saradnje među narodima.

Napomena drugu Kardelja:

Skopštiti drugu Titu sledeće: Sve dosad nemamo potvrdu da su se zapadnjaci iskrcali. Radio javlja da izjeda da zasad to još nisu. Ukoliko dobijemo potvrdu za to, preformulisećemo izjavu u tom smislu da bi to bila agresija, ako bi se objavljeni plan izvršio. Sve drugo bi otpalo.

O.S.
Mi na iskrcavanje ne smijemo
čekati, već rešiti. Nešto da se spreči
a ultimatumu je dovoljno da se ostvari
pažljivo što dolje.

Dokument 12 Izjava predsednika Tita povodom anglo-francuskog ultimatuma Egiptu, 31. oktobar 1956, Arhiv Predsednika Republike, I-5-c

NAŠ STAV PREMA NEKIM PROBLEMIMA BLISKOG ISTOKAArapsko-izraelski spor

Sušтина ovog spora u celini sastoji se u tome da Arapi ne priznaju Izrael, dok ovaj nastoji da sa Arapima zaključi mir na bazi sadašnjeg faktičkog stanja. Sadašnje izraelske granice, koje Arapi ne priznaju, zasnivaju se na stanju iz doba izraelsko-arapskog primirja od 1949 god. koje je između ostalog ostavilo nerešeni problem oko 900 hiljada palestinskih izbeglica koji traže povratak i otštetu. Jedna od posledica takvog stanja je i blokada Izraela od strane Arapa, koja se najvidnije ispoljava u zatvaranju Sueckog Kanala za izraelske brodove i robu namenjenu Izraelu.

Insistiranje Egipta i Sirije na antiizraelizmu kao glavnom elementu arapske solidarnosti može se pokazati kao opasna i štetna taktika, koja momentalno može doneti izvesne kratkotrajne taktičke prednosti ali, gledajući na dugu stazu u promenjenim uslovima, ova taktika može da dovede Egipat i Siriju do izolovanosti na pozicijama u suštini negativnim, i neprihvatljivim za svetsko javno mnjenje.

Mi potpuno razumemo i shvatamo ogorčenje i osećanja koja su stvorena kod Arapa stvaranjem Izraela i posledicama koje je to stvaranje ostavilo iza sebe.

Međutim, s druge strane, Izrael je svojim desetogodišnjim postojanjem postao činjenica u međunarodnom životu, koja postoji bez obzira na naše simpatije ili antipatije, bez obzira na naša osećanja. Njega priznaje i s njim održava odnose većina država, on je član OUN itd. Nemoguće je preko te činjenice prelaziti kao da ne postoji.

Ne radi se, prema tome, samo o oko 2 miliona Jevreja u Izraelu, nego i o velikom delu svetskog javnog mnjenja koje

kao što je na pr. Arapska Liga, mi bi želili da od njih o tome nešto saznamo. Kakve mogućnosti ona pruža tom pokretu s obzirom da su njeni članovi države koje vode različitu, a često puta sasvim suprotnu konkretnu politiku (na jednoj strani Sirija i Egipat - a na drugoj Jordan, Irak itd.).

Mi smatramo da je ideja o arapskoj saradnji i solidarnosti pozitivna i da sve tendencije koje idu na čvršće povezivanje arapskih zemalja u cilju odbrane njihove nezavisnosti treba podržavati.

Nacionalizacija Suecke kompanije i pitanje plovidbe Sueckim Kanalom.

Stav koji je naša zemlja zauzela u sporu nastalom u vezi sa nacionalizacijom Suecke kompanije uslovljen je kako našim principijelnim gledanjem na pitanje poštovanja suvereniteta država, tako i našim nastojanjem da doprinesemo mirnom rešenju ovog problema.

Zvaničnim stavom jugoslovenske Vlade izloženim u izjavi Predsednika Republike od 11 VIII 1956 god. ukazano na legitimost akta nacionalizacije izvršenog od strane Egipta na suvereno pravo Egipta da upravlja Sueckim Kanalom i na uverenje Vlade FNRJ da će Egipat prihvatiti međunarodne obaveze koje će garantovati slobodu plovidbe bez ikakve diskriminacije.

Polazeći od iznetih stavova jugoslovenska Vlada je aktivno delovala u pravcu održavanja u mirnim okvirima i isticala je potrebu njegovog regulisanja isključivo putem pregovora, uzimajući u obzir suvereno pravo Egipta i međunarodnu zainteresovanost za obezbedjenje slobodne plovidbe Sueckim Kanalom. Obzirom na to Jugoslavija je osuđivala one tendencije koje su težile primeni sile u rešavanju ovog pitanja.

Dokument 13 *Jugoslovenska procena situacije na Bliskom istoku posle rata za Kanal, Arhiv Jugoslavije, SKJ 507/IX, 117, III*

Anglo-francuska-izraelska agresija na Egipat

Dosledna svom stavu u pogledu neophodnosti regulisanja nastalih sporova, u sadašnjim uslovima, isključivo mirnim putem, jugoslovenska vlada je je sledstveno tome od početka usmerila svoju punu aktivnost na prekid vatre i na regulisanje spora mirnim sredstvima.

Obrazlažući stav Jugoslavije povodom nastale situacije usled napada na Egipat, Pretsednik Republike je u izjavi od 30 X 1956 ukazao da izražena pretnja od strane Engleske i Francuske, povodom otpočetih neprijateljstava između Egipta i Izraela, ne predstavlja nikakvu meru protiv izraelske agresije, niti ikakvu zaštitu od nje, već produžetak te iste agresije. Ustvare, ove dve akcije, i izraelska i anglo-francuska, su očevidno tako povezane da predstavljaju celinu jedne jedinstvene agresije.

U pomenutoj izjavi Pretsednika Republike, ponovo se ukazalo na ranije izložen stav jugoslovenske vlade po tom pitanju iznetom 11 VIII 1956 god., u kome su bila sadržana odgovarajuća upozorenja, upućena merodavnim i odgovornim političkim faktorima u svetu na ozbiljnost situacije i njenih dalekosežnih posledica.

Ocenjujući izraelsku vojnu akciju protiv Egipta jugoslovenska vlada je kroz izjavu državnog sekretara za inostrane poslove druga K.Popovića, zauzela stav da je akcija izraelske vlade protivna članu 2 Povelje OUN i da ima sve karakteristike agresije, koja ugrožava svetski mir. U vezi s tim jugoslovenska vlada je, zastupajući ovu kvalifikaciju izraelskog postupka pred SB, predložila preduzimanje efektivnih mera predviđenih Poveljom OUN, odnosno bila inicijator vanrednog sazivanja GS OUN u svrhu preduzimanja neophodnih koraka za prekidanje ratnih operacija protiv Egipta.

AGRESIJA NA EGIPAT I SITUACIJA NA SREDNJEM ISTOKU POSLE AGRESIJE

Agresiji protiv Egipta od 30 oktobra prošle godine prethodili su dva važna događaja iz oblasti odnosa Egipat-Zapad: odluka egipatske vlade u junu 1956 g. o kupovini oružja u Čehoslovačkoj i SSSR i jula 1956 g. Odluka o nacionalizaciji Suecke kompanije.

Odlukom o kupovini oružja Sovjetski Savez je prvi put čvršće stupio na političku scenu BI, koji je dotada bio isključivo područje političke akcije zapadnih zemalja. Tom egipatskom odlukom izmenjen je odnos snaga na BI. Obzirom na ogroman ekonomski i strateški značaj ovog područja za Zapadni blok ova odluka predsednika Namera kao potez bila je neoprostiva za Zapad. Agresija, koju su organizovali i sproveli Anglo-Francuzi uz učešće Izraela, pretstavljala je pokušaj da se rušenjem Namera i njegovog režima ponovo uspostavi narušeni odnos snaga na BI, koji je dotle bio u znaku pune nadmoćnosti Engleske i Francuske.

Uticao i pozicije VB i Francuske posle agresije u Egiptu, a posredno i u drugim arapskim zemljama, oslabili su. Egipcijanizacijom kapitala agresorskih zemalja, njihove ekonomske pozicije su skoro potpuno likvidirane.

Izrael se do kraja razotkrilo u očima Arapa kao poslušno orudje zapadnih kolonijalističkih zemalja, i okupio sve Arape protiv sebe na najširoj osnovi, bez obzira na njihove različite, a ponekad i suprotne interese. Mogućnost rešenja arapsko-izraelskog spora udaljila se još više.

Namerov režim u Egiptu se moralno i politički odlučno učvrstio. Izlazeći kao pobednik iz agresije, uz podršku manje ili veće svih arapskih zemalja, borba Egipta za nezavisnost i

protivmešanja stranih sila u njegove unutrašnje stvari, iskristalizirala se u principe, koji su postali popularno nacionalni u spoljnoj politici većine arapskih zemalja, što je uopšte uzev uzdiglo na viši stepen zrelosti arapski nacionalizam. Ovo je još više učvrstilo položaj Egipta među Arapima kao lidera.

Držeći se neutralno za vreme agresije protiv Egipta, i ne odobravajući je kao način rešavanja spora, SAD su zadobile objektivno izvestan politički kapital u Egiptu i kod Arapa uopšte.

Prodrvši na područje BI preko Egipta aranžmanom kupovine oružja, SSSR je taj prođor svojom odlučnom intervencijom za vreme agresije u korist Egipta još više produbio i učvrstio.

Svojom ulogom za vreme udruženog napada na Egipat OUN se afirmisala kao značajan faktor u sprečavanju razvoja agresije u opšti rat, a slanjem UNEF-a na egipatsko-izraelsku granicu, najkonkretnije je doprinela i dalje doprinosi na očuvanju mira u tom delu sveta.

Posle agresije SAD nastupaju sa novim političkim kursom izraženim u Ajzenhauerovoj doktrini, kojoj je cilj da učvrsti američke pozicije na SI i da navede arapske zemlje na prihvatanje njenih koncepcija, dok ove, pre ili kasnije, ne vežu svoju budućnost za politiku SAD. U isto vreme SAD pojačava aktivnost u BP. Ulazi kao član vojnog komiteta i razvija napore da se ovaj pakt pretvori u široku arapsko-muslimansku organizaciju uz učešće, pored Egipta i Sirije, i Izraela.

Dokument 14 *Jugoslovenski stav prema bliskoistočnim pitanjima januara 1957.*
Arhiv Jugoslavije, SKJ 507/IX, 25

ILUSTRACIJE

Kreatori jugoslovenske spoljne politike (Veljko Mićunović, Aleksandar Ranković, Josip Broz Tito, Edvard Kardelj)

Sprovodioci jugoslovenske spoljne politike (Milan Bartoš, Josip Derđa, Leo Mates, Srđa Prica)

Tito, Čerčil i Idn u Londonu, mart 1953

Tito i Dales na Brionima, decembar 1955

Gi Mole

Kristijan Pino

Rene Koti

Šarl de Gol

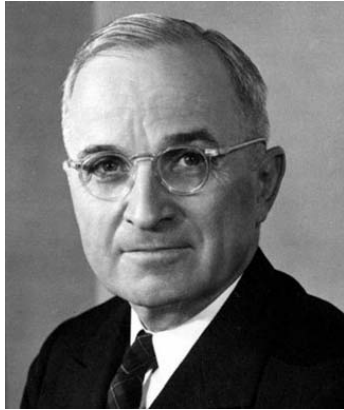
Staljin sa Idnom i Čerčilom

Klement Atli

Selvin Lojd

Hari Truman

Džon Foster Dales

Džordž Kenan

Dvajt Ajzenhauer

Bulganjin i Hruščov

Vjačeslav Molotov

Naser i Hruščov

Nagib i Naser posle državnog udara

Naser i Idn u Kairu februara 1955

Naser nacionalizuje Seucki kanal

Potopljeni brodovi blokiraju kanal

Operacije tokom suecke kampanje

Operacije na Sinaju

Jože Brilej i Koča Popović u Ujedinjenim nacijama tokom rasprave o krizi

Antoni Idn podnosi ostavku

Jugoslovenski „plavi šlemovi“ na Sinaju

IZVORI I LITERATURA

I. Neobjavljena građa

Arhiv Srbije i Crne Gore
Bilteni informativne službe Tanjug (112)
Komisija za međunarodne odnose i veze CK SKJ (507/IX)
Savezno izvršno veće (130)
Vlada FNRJ (153)

Diplomatski arhiv Srbije i Crne Gore
Politička arhiva
Strogo poverljiva politička arhiva

Istorijski arhiv Beograda
Legat Koča Popović-Lepa Perović

Muzej istorije Jugoslavije, Arhiv Josipa Broza Tita
Spoljnopolitička dokumentacija

Public Record Office
Foreign Office (371)
Prime Minister's Office (11)

II. Objavljena građa, memoari, dnevnici, sećanja

Adams, Michael, *Suez and after*, New York 1958.
A Double Life, The Memoirs of Sir William Hayter, London 1974.
Bartoš, Milan, *Savremeni međunarodi problemi*, Beograd 1955.
Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996, Beograd 1999.
Bebler, Aleš, *Kako sam hitao*, Beograd 1980.
Bohlen, Charles, *Svjedok povijesti*, Zagreb 1976.
*Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju, 6. kongres
KPJ (SKJ)*, Beograd 1952.
Bulajić, Milan, *Koegzistencija i socijalizam*, Beograd, s. a.
Duhaček, Antun, *Ispovest obaveštajca. Uspon i pad jugoslovenske oba-
veštajne službe*, Beograd 1990.

- Đilas, Milovan, *Razgovori sa Staljinom*, Beograd 1990.
- Eden, Anthony, *The Full Circle*, London 1960.
- Egipat*, Državni sekretarijat za inostrane poslove, Beograd 1955.
- Eisenhower, D. Dwight, *The White House Years*, London 1963.
- Eisenhower, D. Dwight, *Waging Peace*, London 1966.
- Fawzi, Mahmoud, *Suez 1956, an Egyptian Perspective*, London 1986.
- Foreign Relations of the United States, 1955–1957*, vol. XIV–XVI, Washington 1988.
- Gorst, Anthony, Lewis Johnman, *The Suez Crisis*, London 1997.
- Heikal, Mohamed, *Cutting the Lion's Tail*, London 1986.
- Heikal, Mohamed, *Nasser, The Cairo Documents*, New York 1973. Information Papers No.19, *Great Britain and Egypt 1914–1951*, London 1952.
- Nada Petrović, Saša Ilić (prir.), *Izveštaji Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije 1930*, Beograd 2005.
- Kardelj, Edvard, *Istorijski koreni nesvrstavanja*, Beograd 1976.
- Kardelj, *Sećanja. Borba za priznanje i ravnopravnost*, Ljubljana 1980.
- Lloyd, Selwyn, *Suez 1956*, London 1978.
- MacMilan Diaries, The Years in Cabinet 1950–1957*, London 2003.
- Mićunović, Veljko, *Moskovske godine, 1956–1958*, Zagreb 1977.
- Nenadović, Aleksandar, *Razgovori sa Kočom*, Zagreb 1989.
- Nenadović, Aleksandar, *Mirko Tepavac, Sećanja i komentari*, Beograd 1998.
- Petranović, Branko, *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943–1945, Dokumenti*, Beograd–Zagreb 1981.
- Petranović, Branko, Zečević, Miodrag, *Jugoslavija 1919–1988*, Beograd 1989.
- Pečar, Zdravko, *Šta se dešava na Srednjem Istoku*, Beograd 1957.
- Pečar, Zdravko, Zagorac, Veda, *Republikanski Egipat*, Beograd 1955.
- Pečar, Zdravko, Zagorac, Veda, *Egipat. Zemlja, narod, revolucija*, Beograd 1958.
- Popović, Jovan P, *Četvrta sednica CKSKJ, Brionski plenum*, Beograd 1999.
- Ranković, Aleksandar, *Dnevničke zabeleške*, Beograd 2001.
- Roberts, Frank, *Dealing with Dictators. The Destruction and Revival of Europe*, London 1991.
- Sadat, Anvar el-, *U potrazi za identitetom, Memoari*, Ljubljana 1979.
- Shuckburgh, Evelyn, *Descent to Suez. Diaries 1951–1956*, London 1986.
- Stupović, Darko, *Diplomati iza protokola*, Zagreb 1978.
- Sedmi kongres Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1958.
- Spoljnopolitička dokumentacija (1946–1957)*, Beograd 1990.
- Stenografske zabeleške sa zvaničnih pregovora prilikom posete druga predsednika Londonu (16–21. marta 1953.god.)*, Jugoslovenski istorijski časopis, 1–2, Beograd 2001.
- Strobe Talbot (ed.), *Kruschev Remembers*, London 1977.

- Sulcberger, L, *Sedam kontinentata i 40 godina*, Zagreb 1976.
Štrbac, Čedomir, *Svedočanstva o 1948*, Beograd 1989.
Tito, Josip Broz, *Govori i članci I-XIV*, Zagreb 1959.
United States Policy in the Middle East, September 1956 – June 1957,
Department of State, Washington 1957.
Vladimir Velebit, *Sećanja*, Zagreb 1983.
Vukmanović, Svetozar Tempo, *Revolucija koja teče*, Beograd 1974.

III. Periodika

- Borba*, 1947–1956
Politika, 1947–1956
Međunarodni problemi, 1950–1956
Međunarodna politika, 1950–1956

IV. Priručnici i sinteze

- Avramov, Smilja, Kreća, Milenko, *Međunarodno javno pravo*,
Beograd 1990.
Bofa, Đuzepe, *Povijest Sovjetskog Saveza I–II*, Opatija 1985.
Brown, Chris, *Understanding International Relations*, London 1997.
Dimitrijević, Vojin, Stojanović, Radoslav, *Međunarodni odnosi*,
Beograd 1996.
Fire, Fransoa, *Prošlost jedne iluzije. Komunizam u dvadesetom veku*,
Beograd 1996.
Gedis, Džon, *Hladni rat. Mi sada znamo*, Beograd 2003.
Graham, Alison, *The Essence of Decision: Explaining the Cuban
Missile Crisis*, Boston 1971.
Janjev, Igor, *Teorije o međunarodnim odnosima i spoljnoj politici*,
Beograd 1998.
Jevtić Bora, *Međunarodna uloga nesvrstanosti*, Beograd 1976.
Kisindžer, Henri, *Diplomatija I–II*, Beograd 1999.
La Febber, Walter, *America, Russia and the Cold War 1945–1992*,
New York 1993.
Mates, Leo, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Beograd
1976.
Matović, Jovan, *Vojni poslovi Jugoslavije i svet XX veka*, Beograd
2003.
Mitić, Miodrag, *Diplomatija – delatnost, organizacija, veština*,
Beograd 1999.

- Nye, Joseph, *Understanding International Conflicts*, Harvard 1993.
- Petković, Ranko, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije*, Beograd 1995.
- Petković, Ranko, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet, Spoljna politika Jugoslavije 1945–1985*, Zagreb 1985.
- Petković, Ranko, *Velike sile i politika nesvrstavanja*, Zagreb 1979.
- Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije*, I–III, Beograd 1989.
- Plenča, Dušan, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svjetskog rata*, Beograd 1962.
- Stojković, Momir, Gavranov, Velibor, *Međunarodni odnosi i spoljna politika socijalističke Jugoslavije*, Beograd, 1980
- Vojna enciklopedija*, Beograd 1961.
- Vučinić, Zoran, *Vojni savezi od Svete alijanse do NATO*, Beograd 1996.

V. Specijalizovane monografije i zbornici

- Babić Manojlo, *Izraelsko-arapski ratovi*, Zagreb 1988.
- Balkan posle Drugog svjetskog rata*, Beograd 1996.
- Bekić, Darko, *Jugoslavija u hladnom ratu*, Zagreb 1988.
- Bogetić, Dragan, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955*, Beograd 2000.
- Bogetić, Dragan, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd 1990.
- Bogetić, Dragan, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, Beograd 2006.
- Bowie, Robert, *Suez 1956. International Crisis and the Role of Law*, New York 1974.
- Carlton, David, *Britain and the Suez Crisis*, London 1989.
- Čavoški, Kosta, *Tito – tehnologija vlasti*, Beograd 1991.
- Dawisha, Karen, *Soviet Foreign Policy towards Egypt*, London 1979.
- Dobson, Alan, *Anglo-American Relations in the 20th century*, London 1995.
- Đukić, Slavoljub, *Slom srpskih liberala*, Beograd 1990.
- Finer, Herman, *Dulles over Suez*, London 1964.
- Hail, J. A., *Britain's Foreign Policy in Egypt and Sudan 1947–1956*, Berkshire 1996.
- Jovanović, Jadranka, *Jugoslavija i Savet bezbednosti 1945–1985*, Beograd 1990.
- Jovanović, Jadranka, *Jugoslavija u Ujedinjenim nacijama 1945–1953*, Beograd 1985.
- Jugoslovensko-britanski odnosi*, Beograd 1988.
- Kovrig, Benner, *The Myth of Liberation*, London 1973.
- Kulski, Wladyslaw, *Peaceful Co-existence*, Chicago 1959.

- Kyle, Keith, *Suez*, London 2003.
- Lis, Lorejn, *Održavanje Tita*, Beograd 2004.
- Louis, Wm. Roger, Owen Roger, *Suez 1956, The Crisis and its Consequences*, London 1991.
- Lucas, W. Scott, *Divided we stand, Britain, the US and the Suez Crisis*, London 1991.
- Mates, Leo, *Nesvrstanost – teorija i savremena praksa*, Beograd 1970.
- Mates, Leo, *Neangažovanost*, Beograd 1964.
- May, Alex, *Britain and Europe since 1945*, London 1999.
- McCazlez, Martin, *The Kruhschev Era 1953–1964*, London 1995.
- Pečar, Zdravko, *Alžir*, Beograd 1959.
- Pečar, Zdravko, *Alžir od nezavisnosti*, Beograd 1967.
- Reid, Escott, *Hungary and Suez, A View from New Delhi*, Ontario 1986.
- Rubinstein, Alvin, *Yugoslavia and the Non-aligned World*, Princeton 1970.
- Sajd, Edvard, *Orijentalizam*, Beograd 2000.
- Smith, Charles D, *Palestine and the Arab-Israeli Conflict*, London 2001.
- Stefanović, Momčilo, *Svet i Tito*, Zagreb–Novi Sad 1988.
- Stojiljković, Zoran (ur.), *Društvene osnove jugoslovenske politike nesvrstanosti*, Beograd 1982.
- Štaubinger, Zvonko, *Titovo istorijsko ne staljinizmu*, Beograd 1976.
- Štaubinger, Zvonko, *Tito, građanin sveta*, Beograd 1974.
- Tadić, Bojana, *Istorijski razvoj politike nesvrstavanja 1946–1966*, Beograd 1968.
- Thomas, Hugh, *The Suez Affair*, London 1986.
- Tripković, Đoko, *Velika Britanija i prilike u Jugoslaviji*, Beograd 1989.
- Varble, Derek, *The Suez Crisis 1956*, Oxford 2003.
- Velike sile i male države u hladnom ratu 1945–1955, Slučaj Jugoslavije*, Beograd 2005.
- Verbeek, Bertjan, *Decision-Making in Great Britain during the Suez Crisis*, London 2003.
- Vučković, Čedomir, *Nesvrstani u podeljenom svetu*, Beograd 1981.

VI. Rasprave i članci

- Aldrich, Winthrop, *The Suez Crisis, a Footnote to History*, Foreign Affairs, April 1967, vol. 45, issue 3, 541–552.
- Bogetić, Dragan, *Razvoj sovjetskih i američkih stavova prema politici i pokretu nesvrstanih*, Istorija 20. veka, 1–2, 1986, 101–128.
- Bogetić, Dragan, *Iskušnja na putu stvaranja Balkanskog saveza 1952–1955*, Balkan posle Drugog svetskog rata, Beograd 1996.
- Bogetić, Dragan, *Odnos Jugoslavije sa Zapadom u senci Suecke krize*, Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore, IV, br. 1–2, Beograd 2003, 110–125.

- Bogetić, Dragan, *Titovo putovanje u Indiju i Burmu 1954–1955. i oblikovanje jugoslovenske politike nesvrstanosti*, Istorija 20. veka, 2, 2001, 65–73.
- Bogetić, Dragan, *Jugoslovensko spoljnopolitičko lutanje između Istoka i Zapada i „slučaj Đilas-Dedijer“*, Jugoslovenski istorijski časopis, 127–138.
- Bogetić, Dragan, *Članstvo Jugoslavije u Balkanskom savezu i NATO pakt*, Istorija 20. veka, 1–2, 1991, 65–90.
- Bogetić, Dragan, *Reakcija Zapada na proces jugoslovensko-sovjet skog približavanja 1955–1957*, Istorija 20. veka, 2, 2003, 161–176.
- Borožan, Đorđe, *Jugoslovensko-britanski odnosi 1948–1952*, Istorija 20. veka, 2, 2000, 67–81.
- Dimić, Ljubodrag, *Nikita Sergejevič Hruščov i Mađarsko pitanje 1955–1956*, Tokovi istorije, 1–4, 1998, 23–59.
- Dimić, Ljubodrag, *Titovo putovanje u Burmu i Indiju 1954 godine. Prilog za istoriju hladnog rata*, Tokovi istorije, 3–4, 2004, 27–54.
- Keckes, Gustav, *The Suez Crisis and the 1956 Hungarian Revolution*, East European Quarterly, XXXV, no. 1, March 2001, 47–58.
- Lebl, Aleksandar, *Prekid odnosa SFRJ – Izrael 1967. godine*, Tokovi istorije, 1–4, 2001, 39–75.
- Levey, Zach, *Israel's Quest for a Security Guarantee from the United States, 1954–1956*, British Journal of Middle Eastern Studies, vol. 22, No. 1–2, 1995, 43–63.
- Marković, Predrag, *Jugoslavija i mađarska kriza u britanskim izvorima*, Balkan posle Drugog svetskog rata, 142–155.
- McCauley, Brian, *Hungary and Suez, 1956: The Limits of Soviet and American Power*, Journal of Contemporary History, vol. 16, No. 4, October 1981, 777–800.
- Nicosia, Francis, *Arab Nationalism and National Socialist Germany, 1933–1939: Ideological and Strategic Incompatibility*, International Journal of Middle East Studies, vol. 12, no. 13, November 1980, 351–372.
- Petrović, Vladimir, *Pokušaj zaključivanja anglo-jugoslovenskog sporazuma i Staljinova smrt*, Istorija 20. veka, 1/2004, Beograd 2004, 65–80.
- Rajak, Svetozar, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u 1956. i mađarska kriza u izveštajima britanskih diplomata u Beogradu*, Istorija 20. veka, 2, Beograd 2000, 83–98.
- Tripković, Đoko, *Normalizacija jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1953*, Istorija 20. veka, 1, 1994, 111–122.
- Tripković, Đoko, *Jugoslavija i pitanja azila Imre Nađa*, Istorija 20. veka, 1, Beograd 1997, 61–73.

VII. Internet publikacije

- The Avalon Project at Yale Law School, 20th Century Documents,
<<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/20th.htm>> (12.1.2006)
- The Avalon Project at Yale Law School, The Middle East
1916–2001: A Documentary Record
<<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/mideast/mideast.htm>>
(12.1.2006)
- The Cold War International History Project,
<[http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?
topic_id=1409&fuseaction=topics.home](http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?topic_id=1409&fuseaction=topics.home)> (12.5.2006)
- The Internet Modern History Sourcebook, Bipolar World,
<<http://www.fordham.edu/halsall/mod/modsbook46.html>>
(23.2.2006)
- MidEast Web Historical Documents, <[http://www.mideastweb.
org/history.htm](http://www.mideastweb.org/history.htm)> (12.1.2006)
- United Nations Documentation Centre, <[http://www.un.org/docu
ments](http://www.un.org/documents)> (15.1.2006)

YUGOSLAVIA STEPS INTO THE MIDDLE EAST

The Emergence of Yugoslav Middle East Policy 1946-1956

Summary

The study explores the emergence of the Yugoslav Middle East policy during the first decade of the postwar period. Based on the material from Yugoslav and British archives, diplomatic correspondence, memoirs of participants and the contemporary press, the book gives an account of the evolution of Yugoslavia's policies towards the Middle East from relative insignificance to the sizeable influence. The study is a contribution to the factual knowledge of the underresearched topic of the early development of Yugoslav relationship with the Middle East. In order to highlight the phenomenon, the study scrutinizes the dynamics of the Yugoslav Middle Eastern engagement from 1946 to 1956. It also tracks development of the decision-making process within the state and party structures of Yugoslav socialist federation based upon the example of its Middle East engagement in order to add to the understanding of the role of different centers in foreign policy making.

The explores the changes in Yugoslavia's foreign policy after the communist takeover and emphasizes the importance of the Yugoslav's clash with the USSR in 1948-9 in rethinking its foreign policy direction in general, and its Middle Eastern component, in particular. The personal, structural and conceptual transformations of Yugoslav foreign policy, prompted by these changes, are tracked. The Yugoslav position of a socialist country outside the Eastern block, subsidized by Western powers, is perceived as a unique situation that was posing challenges and offering chances. It fostered a communist specific foreign policy dilemma: whether to support "progressive" countries or the "progressive" movements within these countries? Such qualms contributed to the development of a more flexible foreign policy, planned and executed both by the state institutions (State Secretariat for Foreign Affairs) and the party organizations (Commission for International Relations of the Central Committee of LCY).

The same issue is tackled in the first chapter on the level of the bilateral relations between Yugoslavia and the key countries of the Middle East. It tracks the nature of Yugoslav involvement in the crea-

tion of Israel and in the subsequent war between Israel and its Arab neighbors. Special emphasis is given to the change in the nature of this involvement after the Yugoslav break-up with Soviet Union. In the regional framework Yugoslav relations with Egypt are analyzed starting with the stalemate in the postwar period until their gradual qualitative progression after the disposal of king Farouk. This development is viewed in the wider context of a desired move toward the neutral countries. Moreover, the difficulties of framing such a policy on the part of Yugoslavia are analyzed also through the lenses of the subsequent tensions between Yugoslavia and the Great Britain.

The second chapter is examining Yugoslav policies within the Cold War logic of alliances. Evolution of Yugoslav relations with Egypt is given special importance in the light of the Western diplomatic offensive aimed at creating military arrangements complementary to NATO. In this respect Yugoslavia's alliance with Greece and Turkey, known as the Balkan pact, is examined in comparison to the Egyptian evasive maneuvers toward committing to similar arrangements in the Middle East. Furthermore, the Yugoslav choice to rely on Egypt, despite the ambitions of its Turkish ally, is interpreted as an operationalization of the theoretical coinage of the "active peaceful coexistence" doctrine, envisaged at the time to be an alternative to the closer integration into the NATO related alliances. The consequences of these foreign policy trajectories are traced in the activities of Afro-Asian countries, which ultimate result was the conference in Bandung. Secondly, they are identified in the context of Josip Broz Tito's dynamic foreign policy, starting with his visit to India and Burma, which granted him the opportunity to meet Gamal Abdul Nasser, the new leader of Egypt.

The new policy direction is analyzed through the sequence of crisis in the Middle East in the beginning of 1955. The global impact of the crisis is examined in the third chapter, as the Middle East became one of the most important theatres of the Cold War. Considering that at the time both Yugoslavia and Egypt found themselves between the opposing blocks, the study analyzes the ways in which these two countries attempted to articulate a policy of equidistance in relation to the two superpowers. Following such foreign policy path was further complicated by the interests brokered by Great Britain and France, colonial powers with high stakes in the Middle East. The major rift in such an uneasy equilibrium is observed in the context of a Soviet political penetration of the Middle East starting with the autumn of 1955 and onwards. The ambivalences of Yugoslav foreign policy are situated between its commitments toward the Great Britain and the possible gains in promoting the new course of "active peaceful coexistence". Under these circumstances, the rearmament of Egypt with Soviet arms and the rise of

the Baghdad pact are considered to be the litmus test for the sustainability of the new Yugoslav policy.

The fourth chapter is examining the tensions caused by these conflicting foreign policy trends in the first half of 1956. It also looks into the process of stabilizing the new policy, including the support for non-committed countries at the expense of Yugoslavia's relationship with the Great Britain. It is argued that Yugoslav leadership made a political and ideological assessment of international relations that particularly stressed the differentiation between the American and British interests in the Middle East. The circumstances surrounding Yugoslav decision to put an end to its foreign policy ambiguities are examined through the activity of Josip Broz Tito. His attempt of serving as an impartial broker in the crisis between Egypt and Britain, and the subsequent decision to support the Egyptian positions is seen as a visible manifestation of the commitment towards unengaged countries. The meeting of Tito, Nehru and Nasser in July 1956 on the Brioni Island is perceived to be the formalization of this policy. However, the weakness of "active peaceful coexistence" doctrine is exposed in the aftermath of the meeting through the crisis over the Suez channel.

The last chapter deals with the Suez crisis, which is seen as the first test of endurance for the new Yugoslav foreign policy. The dangerous outburst in the second half of the 1956 that eventually led to the short war between Israel, Great Britain, France and Egypt was a premature challenge to the orientation toward a nonaligned world. The Yugoslav decision-making process is analyzed through all the phases of the crisis in order to assess the new stakes that made Yugoslavia's support for Egypt decisive even in the face of a complete break up with Great Britain. The practical measures taken by the Yugoslav leadership in support of Egypt are given priority in order to highlight the new importance attached to the region in the context of "the active peaceful coexistence" doctrine.

In conclusion, the post-1956 constellation of Yugoslav involvement in the Middle Eastern affairs is perceived to be clearly defined. The prestige achieved through gradual rapprochement as well as the abrupt involvement in the Suez crisis created the conditions for Yugoslavia to pursue a dynamic policy within the Arab countries and gain a firm foothold in promoting the "active peaceful coexistence" doctrine within nonaligned countries' movement. Moreover, the foreign policy losses in relations with veining colonial powers were compensated by the fact that, at the time, the new Yugoslav course was already fine-tuned with the US position adopted in the new, thoroughly bipolar world. In the subsequent period Yugoslavia was in position to voice a dynamic regional approach, framed in the overall conception of its foreign policy.

REGISTAR LIČNIH IMENA

- Ajzenhauer Dvajt** 20, 78, 130, 132, 149, 162, 163, 178-180
Arafat Jaser 7
- Badnjević Ešref** 33, 42, 43, 54
Bajar Čelal 96
Bartoš Milan 159
Bebler Aleš 37, 40, 52, 61, 68, 70, 92, 106, 133, 148, 157, 164
Ben Gurion David 108, 145, 165, 166
Brilej Jože 48, 49, 123, 161, 166, 167, 170-172
Broder Erl 80
Bulganjin Nikolaj 103, 105, 117, 137
- Čerčil Vinston** 56, 109
Čolaković Rodoljub 61
Ču En Laj 101, 105
- Dales Džon Foster** 76, 79, 109, 110, 115-117, 125, 132, 136, 149, 150, 161-165, 170, 186
Dapčević Peko 67
Dedijer Vladimir 42
Dizdarević Nijaz 55, 59
Džumbalat Kemal 41
- Đerđa Josip** 16, 20, 58, 65, 83, 91, 96, 144, 154, 156-7, 160, 167
Đilas Milovan 37, 154
Donović Jovan 32
- Favzi Mohamed** 20, 56, 61, 62, 87, 125, 161, 162, 167
- Gavrilović Stojan** 32
Gejtskel Hju 173
- Gero Erne** 168
Gleb Džon Bagot 131
Gromiko Andrej 47, 48
- Hadži-Đorđević Ljubomir** 32
Hajter Vilijem 137
Hameršeld Dag 161, 173, 175
Hodžić Asim 67
Hruščov Nikita 20, 28, 94, 96, 102, 106, 108, 117, 122-3, 128, 136, 138, 146, 164, 165, 168, 169
Husein Sadam 7
- Idn Entoni** 20, 27, 64, 65, 92, 109, 110, 117, 118, 119, 122, 124, 131, 136, 137, 141, 159, 163, 172, 176, 177
- Jakšić Mate** 32, 33
Javorski Mihajlo 38, 52
- Kadar Janoš** 170
Kača Harold 92, 111, 149
Karamanlis Konstantin 154.
Kardelj Edvard 17, 20, 34, 36, 40, 44, 47, 48, 50, 52, 55, 80, 96, 112, 115-119, 122, 124, 157, 163, 167, 169
Kirkpatrik Ajvon 92, 136, 142
Kisindžer Henri 128
Koti Rene 133
- Lenjin Vladimir Ilič** 80
Lojd Selvin 161-163, 177
Lodž Henri Kabot 172
- Malet Ajvo** 16, 36, 64, 66-69
Maljenkov Grigorij 80, 102, 169
Maksud Klovis 41, 86

- Makmilan Harold 117, 163, 176
Martinović Milan 32
Mates Leo 35, 50, 77, 131, 147, 156, 166
Mekgi Džordž 73
Menderes Adnan 96
Mićunović Veljko 20, 57, 105, 140, 152, 156, 165, 169
Mihailović Draža Dragoljub 32
Mikojan Anastas 146
Minderović Čeda 66
Molotov Vjenčeslav 102, 110, 137
Mole Gi 133–135
Mosadek Muhamed 39, 40, 61, 76
Moskovljević Milan 43
- Nađ Imre 168, 170, 177
Nagib Muhamed 56–59, 61, 63, 64, 66, 68
Naser Abdul Gamal 7–10, 39, 56, 62, 63, 68–72, 79, 83–93, 95–99, 101, 102, 104–111, 114, 116–125, 129, 131–136, 138–152, 155–158, 161–168, 170, 172, 174, 177, 178, 187, 189–190
Nehru Džavaharlal 10, 82, 89, 91, 92, 97, 98, 117, 137, 139–143, 145–147, 150, 151, 155, 166, 168, 177, 188, 189
Nikezić Marko 62, 63, 67, 68, 70, 87, 94, 111, 114, 125, 131, 145
- Pahlavi Reza 7, 39
Pečar Zdravko 41, 59, 87, 113
Pino Kristijan 135, 136, 148, 157
Pirson Lester 173
Popović Konstantin 20, 53, 61, 66, 68, 78, 83, 84, 86, 87, 91, 93, 115, 116, 121–124, 127, 132, 138, 143, 148, 153, 155, 156, 162, 164, 166, 167, 169, 170, 172, 179
- Prica Srđa 118
- Ridlberger Džems 106
Ristić Milan 43, 44, 54, 57, 58, 61–63
Roberts Frenk 16, 20, 92, 112, 124, 138, 142, 143, 147–9, 154, 157, 162, 176, 177
- Simić Vladimir 45
Staljin Visarionović Josif 15, 17, 28, 53, 69, 76–8, 80, 82, 146, 153
- Šakboro Evelin 26, 73, 83, 110, 118
Šehović Šerif 40
Šepilov Dimitri 137, 140, 143, 149, 161
Šiškali Adib 41
Šubašić Ivan 32
- Tito Josip Broz 7, 14, 17, 18, 25, 32, 36, 63–65, 70–72, 78–86, 88–98, 102–106, 111, 113, 115–122, 129, 132–135, 137–148, 150–152, 154, 155, 157–160, 162–165, 166, 167, 169, 170, 173, 174, 176, 179, 180, 187–190
- Velebit Vladimir 16, 43, 91, 92, 111, 132, 133, 143
Vejevoda Ivo 16, 177
Vidmar Viktor 38
Vidić Dobrivoje 167
Vilfran Marija 68
Wilson Vudro 26
Vord Džek 161
Vukomanović Jovan 43
Vukmanović Svetozar Tempo 20, 96, 176
- Zoričić Milovan 40

BELEŠKA O AUTORU

Vladimir Petrović (1979) rođen je u Beogradu, u kojem je završio osnovnu i srednju školu. Studije istorije na beogradskom Filozofskom fakultetu okončao je 2003. Diplomirao je na Katedri za opštu savremenu istoriju, na kojoj je 2006. odbranio magistarski rad *Stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946–1956*. Od 2003. je saradnik Instituta za savremenu istoriju. Magistrirao je i na Centralnoevropskom univerzitetu u Budimpešti (2005) sa temom *Klio na sudu. Istorijski narativi u Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju*. Od 2005. je doktorant na Odeljenju za istoriju Centralnoevropskog univerziteta. Njegov doktorski projekat je posvećen istoričarima i društvenim naučnicima kao sudskim veštacima i vezi između ratnih zločina, sudskih postupaka, istorije i kolektivnog sećanja.

IZDAVAČ
INSTITUT ZA SAVREMENU ISTORIJU
Beograd, Trg Nikole Pašića 11
isi@yubc.net www.isi.co.yu

Za izdavača
Prof. dr Momčilo Pavlović, direktor

Obim 20a/t

Format 17x24 cm

Tiraž 300
Prvo izdanje

CIP

Štampa: Grafički atelje Bogdanović, Beograd